

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki

Ewa Nizio

Nr albumu 123396

Wychowawcza wartość
Festiwalu Młodych w Medjugorje
jako zgromadzenia agoralnego

Praca doktorska napisana na seminarium
z Psychopedagogiki rodziny pod kierunkiem
dr hab. Doroty Kornas-Bieli, prof. KUL
pomocniczy opiekun pracy: dr Klaudia
Martynowska

Lublin 2022

SPIS TREŚCI

ROZDZIAŁ 1.

ROZWOJOWO-WYCHOWAWCZE ASPEKTY RELIGIJNOŚCI

W OKRESIE MŁODOŚCI	13
1.1. Rozumienie religijności.....	14
1.2. Prawidłowości rozwoju religijnego	19
1.3. Wychowawcza wartość religijności	25
1.4. Religijność w okresie młodości.....	31
1.4.1. Cechy religijności w okresie młodości	32
1.4.2. Czynniki rozwoju religijnego w okresie młodości	35
1.5. Festiwal Młodych w Medjugorje jako przestrzeń doświadczenia religijnego młodzieży	41
1.5.1. Geneza Festiwalu Młodych w Medjugorje i jego rozwój.....	41
1.5.2. Charakterystyczne cechy Festiwalu Młodych w Medjugorje.....	43

ROZDZIAŁ 2.

ZGROMADZENIE AGORALNE JAKO SPECYFICZNY RODZAJ WSPÓLNOTY	47
2.1. Rodzaje zachowań kolektywnych	48
2.1.1. Tłumy i masy jako czasoprzestrzeń społeczna dla zachowań kolektywnych	48
2.1.2. Tłumy zbrodnicze w czasie wojny w Jugosławii jako przykład zachowania tłumu	56
2.2. Zgromadzenia agoralne jako pozytywne fenomeny społeczne	60
2.2.1. Cechy konstytutywne zgromadzenia agoralnego	60
2.2.2. Historyczne przykłady zgromadzeń agoralnych.....	69

ROZDZIAŁ 3.

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH	81
3.1. Problemy i hipotezy badawcze oraz cel pracy	81
3.2. Metoda, techniki i narzędzia badawcze	86

3.3. Strategia i procedura badań	91
3.3.1. Badania pilotażowe.....	92
3.3.2. Strategia badań zasadniczych i sposób ich przeprowadzenia.....	97
3.4. Charakterystyka osób badanych	99
3.4.1. Demograficzna charakterystyka osób badanych	100
3.4.2. Religijność osób badanych	106
3.4.3. Poglądy i postawy społeczno-religijne osób badanych	114
 ROZDZIAŁ 4.	
PSYCHOPEDAGOGICZNE ASPEKTY UDZIAŁU MŁODZIEŻY W FESTIWALU	
MŁODYCH W MEDJUGORJE W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH.....	
4.1. Pozaagoralne doświadczenia związane z przygotowaniem i przeżywaniem Festiwalu Młodych.....	119
4.2. Doświadczenia uczestników Festiwalu Młodych w odniesieniu do kryteriów zgromadzenia agoralnego.....	125
4.2.1. Motywacja i dobrowolność uczestnictwa w Festiwalu Młodych oraz pokojowy charakter Festiwalu	125
4.2.2. Percepcja skali otwartości i masowości Festiwalu Młodych.....	132
4.2.3. Postrzeganie społecznej wagi Festiwalu Młodych oraz jedności między uczestnikami	135
4.2.4. Indywidualne i społeczne konsekwencje udziału w Festiwalu Młodych ..	139
4.3. Charakterystyka wybranych prawidłowości między zmiennymi.....	148
4.4. Weryfikacja hipotez dotyczących agoralnego i wychowawczego charakteru Festiwalu Młodych	201
ZAKOŃCZENIE.....	213
BIBLIOGRAFIA.....	223
NETOGRAFIA	241
SPIS TABEL.....	243
SPIS RYSUNKÓW.....	247
SPIS WYKRESÓW	247

ANEKS 1.	
Kwestionariusz ankiety dla uczestników, którzy wzięli udział w Festiwalu Młodych po raz pierwszy	249
ANEKS 2.	
Kwestionariusz ankiety dla uczestników, którzy wzięli udział w Festiwalu Młodych po raz kolejny.....	258
ANEKS 3.	
Kategorie wyznaczone na podstawie rozmowy z uczestnikami Festiwalu Młodych przeprowadzonej w ramach badań pilotażowych.....	267
ANEKS 4.	
Charakterystyka wybranych osób i organizacji zaangażowanych w organizację i przebieg Festiwalu Młodych	270
ANEKS 5.	
Hasła Festiwalu Młodych w latach 2014 – 2021	273
ANEKS 6.	
Zestawienie numerów pytań w ankiecie przyporządkowanych do poszczególnych numerów pytań badawczych	274
STRESZCZENIE	275

WSTĘP

Jedną z podstawowych kwestii nurtujących człowieka jest pytanie o jego naturę, pytanie „kim jestem?”. Filozofia jako nauka na wiele sposobów próbuje wyjaśnić istotę człowieka. Jeden z prądów filozofii współczesnej, jakim jest personalizm chrześcijański, w sposób dogłębny i całościowy oddaje naturę ludzką. Do czołowych jego przedstawicieli należą: Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), Jacques Maritain (1882-1973), a także Gabriel Marcel (1889-1973) oraz Emmanuel Mounier (1905-1950). Wśród polskich myślicieli można natomiast wymienić: Wincentego Granata (1900-1979), Karola Wojtyłę (Jana Pawła II) (1920-2005), Józefa Tischnera (1931-2000). Kierunek ten głosi, że człowiek jest osobą, której istota jest duchowo-cielesna, obdarzona rozumem i wolną wolą. Godność uznana jest za cechę niezbywalną, niezależną od predyspozycji czy kondycji danego człowieka (Mounier, 2001, s. 18; Mounier, 2000, s. 443). Wartościom osobowym, takim jak rozum i wolność, przypisuje się prymat nad wartościami ekonomicznymi oraz strukturami społecznymi. Do natury ludzkiej należy także przeżywanie i realizacja wartości moralnej – dobra bądź zła i osądzanie czynów w sumieniu (Tischner, 2010, s. 81-85). Poprzez wartość swoich czynów człowiek wyraża samego siebie – daje się poznać innym (Mounier, 2001, s. 93-104). Osobę określa się jako byt nie tylko historyczny i biologiczny, lecz także byt zdolny do transcendencji, wykraczania poza naturę i historię. Transcendencja ta wskazuje na duchowy wymiar człowieka (Marcel, 2001, s. 23).

Personalizm chrześcijański przyjmuje, że osoba ludzka w swojej istocie jest obdarzona pragnieniem miłości, rozumianej jako uznanie, afirmacja jej ontycznej wartości. Za jedyne właściwe odniesienie do człowieka przyjmuje się zatem właśnie miłość (Mounier, 2000, s. 485; Tischner, 2010, s. 90; Maritain, 2005, s. 221-222). Do ludzkiej natury należy więc relacyjność, dążenie do nawiązywania ścisłych związków z innymi osobami. Ten wymiar istoty ludzkiej nazywany jest również uczestnictwem. Oznacza on ukierunkowanie ludzi ku życiu we wspólnocie z innymi, a szczególnie z Bytem Absolutnym i przewyższa on społeczny charakter osoby. Predyspozycja do uczestnictwa opiera się na tym, że człowiek współdziała z innymi osobami, zachowując jednocześnie swoją tożsamość i wolność działania, a jego rozwój jest celem życia społecznego. Osoba urzeczywistnia się, spełnia się w relacji z innymi i w odniesieniu do dobra wspólnego (Wojtyła, 1976, s. 20-21). Relacyjność, wolność i zdolność do miłości tworzą podstawę rozwoju człowieka, zmierzania ku doskonałości moralnej, co wiąże się z religijnym wymiarem życia ludzkiego.

Personalizm chrześcijański stanowi podstawę teoretycznych rozważań niniejszej rozprawy. Fenomen, który będzie opisywany w tej pracy zdaje się oddawać najgłębsze ludzkie

dążenia ku pełni tak rozumianego człowieczeństwa. Przedmiotem zainteresowania w niniejszej rozprawie są doświadczenia i przeżycia uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorje (zwanego również „Festiwarem Młodych”, „Festiwarem”, „wydarzeniem festiwalowym”, „spotkaniem młodych”) w kontekście zgromadzenia agoralnego. Problematyka zgromadzeń agoralnych była dotychczas w niewielkim stopniu rozwijana na gruncie naukowym. Najczęściej zagadnienie to znajduje zainteresowanie w środowiskach psychologicznych. Opisał je dotąd tacy psychologowie, jak: Adam Biela (twórca koncepcji zgromadzenia agoralnego), Jerome Tobacyk, Władysław Prężyna oraz Ján Ferjenčik. Kwestia zgromadzeń agoralnych była także poruszana w socjologii przez Vladasa Gaidys czy Piotra Andrukiewicza. Refleksje powyższych autorów zostaną omówione w dalszej części pracy. Pogłębionej refleksji na temat zgromadzeń agoralnych brakuje jednak w teorii pedagogicznej, choć tego typu spotkania mają istotne walory wychowawcze¹.

Festiwal Młodych w Medjugorje ma charakter religijny i rokrocznie skupia ludzi z całego świata w bośniackiej wiosce o nazwie Medjugorje, do której w ciągu roku udaje się wielu pielgrzymów. Pomimo dużej popularności i masowości spotkań związanych z Festiwarem Młodych, autorce niniejszej rozprawy nie są znane żadne badania naukowe na temat tego wydarzenia. Co więcej, brakuje badań nad jego charakterem agoralnym, nad jego znaczeniem dla religijności ludzi młodych biorących udział w tym wydarzeniu, nad znaczeniem udziału w Festiwarze dla funkcjonowania uczestników w środowisku życia oraz dla ich decyzji egzystencjalnych². Tym samym, istniejący w pedagogice brak pogłębionej refleksji nad problematyką zgromadzenia agoralnego i problematyką wydarzenia, jakim jest Festiwal Młodych w Medjugorje, stał się inspiracją i impulsem do własnych poszukiwań badawczych.

Zainteresowaniem teoretycznym oraz badawczym objęto młodych ludzi, uczestniczących w tym wydarzeniu, jakim jest Festiwal w Medjugorie. W tak specyficznej grupie osób jako uczestników tego wydarzenia oraz sytuacji, której ramy tworzy program spotkania, pedagog może dostrzec różnorodność możliwych interesujących dla niego zagadnień, wielość pytań z obszaru rozwoju, funkcjonowania i wychowania człowieka, kwestii wymagających opisanie i wyjaśnienia. W zakresie tych zagadnień wymagających poszukiwań i eksploracji naukowych znajduje się również problematyka interesująca dla autorki niniejszej rozprawy. Wobec tego, iż omawiany obszar tematyczny jest wciąż słabo zbadany, postawione pytania wciąż nasuwają kolejne.

¹ Jedyną publikacją z tego zakresu poruszającą tematykę zgromadzenia agoralnego jest artykuł dr Marioli Kozubek pt. „Wartość wychowawcza Światowych Dni Młodzieży z Janem Pawłem II” (Kozubek, 2013).

² W ramach realizacji niniejszej rozprawy doktorskiej autorka pracy opublikowała następujące artykuły: „Festiwal Młodych w Medjugorje jako inicjatywa służąca budowaniu więzi i pokoju” (Nizio, 2016) oraz „Festiwal Młodych w Medjugorje jako rodzaj zgromadzenia agoralnego” (Nizio, 2017).

Przedstawiona powyżej problematyka, będąca przedmiotem zainteresowania w niniejszej pracy, zostanie ujęta w pytaniach badawczych. Główny problem jest zawarty w pytaniu: jaką wychowawczą rolę spełnia Festiwal Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralne? Ze względu na to, że tak sformułowany problem ogólny w aspekcie metodologicznym ma charakter dwuczłonowy, można go sformułować w postaci dwóch pytań ogólnych. Realizując pracę, należy zatem rozstrzygnąć: czy Festiwal Młodych spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego oraz czy ze względu na tę cechę, jaką jest agoralność, ma on znaczenie wychowawcze dla jego uczestników? W celu odpowiedzi na to dwuczłonowe pytanie ogólne, sformułowano pytania szczegółowe, odnoszące się do każdego z kryteriów agoralności zgromadzeń (siedem pytań), pytania dotyczące związków między zmiennymi (dwa pytania), a także pytania o wychowawcze znaczenie Festiwalu (siedem pytań). Tak sformułowane problemy nie pozwolą na proste rozstrzygnięcie, ale będą mieć charakter deskryptywny i eksplikatywny.

Zgromadzenia agoralne zostały opisane w literaturze przedmiotu w ramach siedmiu cech konstytutywnych. W związku z tymi cechami, w pierwszej kolejności zostanie zweryfikowany system wartości, który skupia osoby uczestniczące w tym wydarzeniu. Następnie będzie poddany pod refleksję charakter ustosunkowania się uczestników do siebie nawzajem, czy stosunek ten jest oparty bardziej na przemocy czy na relacjach pokojowych. By pójść krok dalej, należy się zastanowić, czy młodzież uczestniczy w tym wydarzeniu z własnej woli czy jest ona poddana przymusowi lub manipulacji. Istotną kwestią poruszaną w rozprawie będzie również rozpoznanie, czy i w jakim wymiarze wydarzenie festiwalowe w Medjugorje jest w percepcji uczestników otwarte i czy ma ono charakter prywatny czy publiczny. Kolejnym ważnym zagadnieniem poruszonym w niniejszej pracy będzie postrzeganie skali uczestnictwa w Festiwalu Młodych przez osoby zgromadzone na tym wydarzeniu. Ważne znaczenie w tym względzie ma obserwacja przez młodych ludzi liczby osób zebranych na widocznym dla nich terenie oraz odbieranie przestrzeni między uczestnikami jako mniej lub bardziej zwartej i wypełnionej osobami. Znaczący jest także odbiór bodźców słuchowych.

W obszarze zainteresowań pracy leży również pytanie o to, jaka jest świadomość uczestników Festiwalu Młodych, dotycząca społecznej wagi tego wydarzenia oraz świadomość jedności pomiędzy uczestnikami. Wśród kwestii szczegółowych można tu wymienić świadomość uczestników dotyczącą wartości, pragnień i ideałów, które skłoniły młodych ludzi do udziału w tym spotkaniu oraz poczucie wspólnoty opartej na solidarności. Interesujące jest w tym względzie pytanie o to, na ile uczestnicy Festiwalu uważają, że wydarzenie to dotyczy ponadindywidualnych potrzeb oraz powszechnych wartości i praw.

Szczególna uwaga zostanie zwrócona na skutki udziału w Festiwalu Młodych. Ciekawe i istotne dla poruszanej problematyki będzie więc zbadanie, czy osoby uczestniczące w tym wydarzeniu zauważają u siebie jakieś przemiany, a jeśli tak, to jakiego są one rodzaju i jaki jest ich zakres, czy zmiany dokonują się w wymiarze indywidualnym czy społecznym, jakiej sfery funkcjonowania człowieka dotyczą. Ważną kwestią będzie również sprawdzenie, na ile system wartości wyartykułowany podczas spotkania młodych w Medjugorje pozostaje w pamięci uczestników oraz czy jest on wzmacniany i urzeczywistniany.

Badania właściwe zostaną poprzedzone badaniami pilotażowymi, celem przygotowania ostatecznej formy narzędzia do badań zasadniczych. Grupę badawczą będą tworzyć osoby w wieku 16-35 lat, przebywające na Festiwalu Młodych w Medjugorje. Osoby badane będą zapytane o ich aktualne przeżycia i doświadczenia związane z przeżywaniem Festiwalu, jak również (w przypadku osób, które uczestniczą w Festiwalu po raz kolejny) o zauważone konsekwencje udziału w życiu osobistym i społecznym, w relacji z Bogiem, Kościołem, rodziną oraz innymi ludźmi. Zastosowaną metodą badawczą będzie sondaż diagnostyczny w postaci narzędzia, jakim będzie autorska wersja ankiety w wersji dla osób uczestniczących pierwszy oraz kolejny raz w Festiwalu.

Struktura niniejszej rozprawy zawiera trzy części – teoretyczną, która stanowi omówienie tych treści z literatury przedmiotu, które są potrzebne do wprowadzenia w podejmowaną w pracy problematykę; metodologiczną – poruszającą problematykę badawczą oraz zagadnienia związane z prowadzeniem badań; empiryczną zawierającą prezentację uzyskanych wyników badań.

Część teoretyczna pracy składa się z dwóch rozdziałów. W „Rozdziale 1. Psychopedagogiczna problematyka religijności w okresie młodości” zostaną najpierw omówione definicyjne ujęcia religijności, a następnie będą zaprezentowane prawidłowości rozwoju religijnego. Dalsza część rozdziału traktować będzie o wychowawczej wartości religijności. W rozdziale tym znajdzie się także charakterystyka religijności w okresie młodości, z uwzględnieniem cech religijności oraz czynników rozwoju religijnego w tym okresie. W ostatniej części rozdziału zostanie przedstawiony opis Festiwalu Młodych w Medjugorje jako przestrzeń doświadczenia religijnego młodzieży, z wyodrębnieniem genezy tego Festiwalu i jego charakterystycznych cech.

Kolejny z rozdziałów – „Rozdział 2. Zgromadzenie agoralne jako specyficzny rodzaj wspólnoty” – obejmie charakterystykę zgromadzeń agoralnych. Jako wprowadzenie do tematyki zgromadzeń agoralnych, w pierwszej części rozdziału zostaną omówione rodzaje zachowań kolektywnych o cechach odmiennych, czy wręcz przeciwnych do zgromadzenia agoralnego,

takie jak tłumy i masy, z podaniem przykładu oddziaływania tłumów zbrodniczych w byłej Jugosławii. W części drugiej będą przedstawione zgromadzenia agoralne jako pozytywne fenomeny społeczne, z podaniem cech konstytutywnych tych zgromadzeń oraz historycznych przykładów ich występowania.

Część metodologiczna pracy zawarta jest w „Rozdziale 3. Metodologia badań własnych”. Zostaną w nim zaprezentowane problemy i hipotezy badawcze oraz cel pracy. Następnie, będą omówione metody, techniki i narzędzia badawcze. W rozdziale tym będzie również wyodrębniona strategia i procedura przeprowadzanych badań, z uwzględnieniem badań pilotażowych i badań zasadniczych. Na końcu rozdziału zostanie przedstawiona charakterystyka osób badanych, z wyodrębnieniem cech demograficznych oraz religijności i postaw tych osób.

Ostatnia część rozprawy opiera się na uzyskanym materiale empirycznym i zostanie zaprezentowana w „Rozdziale 4. Psychopedagogiczne aspekty udziału młodzieży w Festiwalu Młodych w Medjugorje w świetle wyników badań własnych”. Rozdział ten będzie najpierw poświęcony prezentacji pozaagoralnych doświadczeń uczestników Festiwalu, by w dalszej części przedstawić tematykę udziału w tym wydarzeniu w odniesieniu do kryteriów zgromadzenia agoralnego. Zostanie więc ukazana motywacja uczestników, percepcja poszczególnych wymiarów agoralności tego wydarzenia z podkreśleniem konsekwencji udziału w Festiwalu. Rozdział ten będzie zakończony weryfikacją hipotez dotyczących agoralnego i wychowawczego charakteru Festiwalu Młodych. Całość rozprawy zakończona jest Bibliografią zawierającą zbiór publikacji wykorzystanych w tekście, Spisem tabel, Spisem wykresów i Anekssem.

Zasadniczym celem pracy jest przedstawienie wychowawczej wartości Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego. Opis tej kwestii w dalszej kolejności doprowadzi do wysnucia psychopedagogicznych wniosków dotyczących przygotowań różnego rodzaju zgromadzeń agoralnych, które zostaną omówione w Zakończeniu.

ROZDZIAŁ 1.

ROZWOJOWO-WYCHOWAWCZE ASPEKTY RELIGIJNOŚCI W OKRESIE MŁODOŚCI

Rozwój człowieka dokonuje się pod wpływem czynników biologicznych, psychicznych, społecznych, kulturowych, a także duchowo-religijnych. W niniejszej rozprawie przyjęto założenie, że człowiek jest istotą religijną, a religijna potrzeba jest potrzebą naturalną, pierwotną (*homo naturaliter religiosus*) (Szymoń, 2006, s. 46). Przedmiotem rozważań niniejszego rozdziału będzie pojęcie religijności, a także jej rozwój oraz dojrzałość religijna. Omówiona zostanie także wychowawcza wartość religijności. Dalsza część rozdziału będzie traktować o religijności w okresie młodości. W ostatniej części pracy zostanie przedstawiony Festiwal Młodych w Medjugorje jako jedna z form doświadczeń religijnych młodzieży.

Zagadnienia niniejsze zostaną zaprezentowane z perspektywy chrześcijańskiej. Perspektywę tę uzasadnia fakt, że chrześcijaństwo przez wieki kształtowało cywilizację Europy i jest jednym z głównych fundamentów jej kultury (Salamucha, Magier, 2013, s. 167). Ponadto, podejście chrześcijańskie w pedagogice ujmuje wychowanie i rozwój człowieka w sposób całościowy, z uwzględnieniem wszystkich sfer jego życia: biologicznej, psychicznej, społecznej, kulturowej, a także duchowej i religijnej. Jedną z funkcji wychowania chrześcijańskiego jest funkcja *christianisare* – wychowanie chrystocentryczne, ukierunkowane na nawiązanie osobistej relacji z Chrystusem i życie zgodne z Jego nauczaniem. Funkcja ta scala, a zarazem przewyższa wszystkie funkcje wychowania (Horowski, 2013, s. 221-222; Nowak, 2013, s. 39-41).

Jak stwierdził Romano Guardini „na groteskową zabawę wygląda z jednej strony przyjmować, że istnieje Bóg żywy, a z drugiej w działalności pedagogicznej zachowywać się tak, jakby Go nie było” (Nowak, 2013, s. 36). Pedagogika chrześcijańska uznaje człowieka za osobę wychowalną, ukierunkowaną na dążenie do pełni człowieczeństwa. Celem wychowania chrześcijańskiego jest formacja człowieka w kierunku ostatecznego celu jego życia, jak również dla dobra całego społeczeństwa (Adamski, 2013, s. 112, 114). Ujęcie prezentowanych w tym rozdziale zagadnień daje podstawę pod rozumienie chrześcijańskiego charakteru wydarzenia opisywanego w niniejszej dysertacji, którym jest Festiwal Młodych w Medjugorje.

1.1. Rozumienie religijności

Termin „religijność” pochodzi od terminu „religia” (łac. *religio*). Źródłem tego słowa poszukuje się w łacińskich czasownikach *relegere, religare, reelegere, religere*, oznaczających odpowiednio: usilnie się czymś zajmować, szukać więzi, ponownie poszukiwać przymierza, ponownie chylić się przed czymś godnym szacunku, patrzeć ze czcią (Szabała, 2017, s. 65). W najbardziej ogólnym ujęciu religią nazywa się zbiór powszechnych przekonań, twierdzeń i zasad określających relację człowieka z Bogiem lub bliżej nieokreślonym sacrum (Rydz, Walesa, Tatala, 2017, s. 21). Religijność jest podmiotowym, indywidualnym zaangażowaniem i uczestnictwem w religii (Rusecki, 2008, s. 203). Terminami przeciwstawnymi do religijności są „areligijność” oraz „antyreligijność”³.

Religia i religijność mogą być rozpatrywane z różnych perspektyw: jako system teoretyczno-doktrynalny bądź sposób relacji między osobą a rzeczywistością transcendentną (w filozofii i teologii)⁴, jako rzeczywistość życia społecznego (w socjologii i pedagogice) oraz jako sposób zaspokajania potrzeb danej osoby (w psychologii i pedagogice) (Szabała, 2017, s. 66).

Na terenie socjologii religijność traktowana jest jako efekt społecznego konstruowania, wynik społecznych dyskursów i interakcji. Ujmując religijność w kategorii fenomenu ludzkiego, socjologia bada religijność jako czynnik określający przede wszystkim relacje zachodzące między poszczególnymi ludźmi i grupami ludzkimi (Mariański, 2020, s. 13). Religijność jest więc systemem znaczeń, reguł zachowań oraz wartości, które – odwołując się do rzeczywistości nieempirycznej – objaśniają i porządkują ludzki świat. Religijność przejawia się w praktykach religijnych, postawach społecznych, a także w autonomiczności wspólnot religijnych (Kapciak, 2005, s. 278; Mariański, 2012, s. 1416). W socjologii wyróżnia się trzy typy religijności. Cechą pierwszego typu – religijności kościelnej, jest spełnianie wymagań Kościoła, a cechą drugiego typu – religijności selektywnej – wybiórcze traktowanie prawd wiary i nauczania Kościoła. Trzeci typ – religijność pozakościelna, charakteryzuje się kształtowaniem życia poza religiami zinstytucjonalizowanymi, oznacza przekonanie o słuszności własnych poglądów i przekonań. Taka religijność może prowadzić do odrzucenia wiary w Boga i wyboru własnych metod

³ Areligijność jest postawą braku zainteresowania i obojętności wobec religii i wszystkiego co się z nią wiąże, natomiast antyreligijność przejawia się w celowym, aktywnym zwalczaniu religii przez człowieka (Szmyd, 1998, s. 729).

⁴ Teologia chrześcijańska definiuje religijność jako owoc łaski Boga i pragnienia zjednoczenia się z Nim jako Osobą. Przedstawia ją również jako cnotę moralną dotyczącą relacji ludzi z Bogiem jako Stworzycielem i Zbawcą. Oznaką tej cnoty jest postawa adoracji, miłości, zaufania i służby Bogu, a także udział w liturgii, asceza, ład moralny (Collins, Farrugia, 2002, s. 280; Ozorowski, 2007, s. 245).

osiągania zadowolenia i doskonałości (Mariański, 2012, s. 1416-1418). Obecnie jest to bardzo powszechnym zjawiskiem (por. Zaremski, 2005, s. 46-54).

W ujęciu psychologicznym religijność jest przedstawiana z perspektywy jednostkowej, indywidualnej. Związana jest ona z wewnętrznym życiem człowieka, jego duchowością i osobowością (Szmyd, 1998, s. 726)⁵. Dotyczy nadprzyrodzonej rzeczywistości zewnętrznej względem osoby, a jednocześnie jest przez nią odbierana i doświadczana w niepowtarzalny dla niej sposób (Golan, 2006, s. 72, por. Chaim, 2017, s. 31-45). Polega ona na zainteresowaniu religią lub zaangażowaniu w religię. Stopień religijności może być zróżnicowany u poszczególnych jednostek i grup (Reber, Reber, 2005, s. 653). Religijność przedstawia się także jako formę ekspresji doświadczeń człowieka dotyczących jego wiary w poszczególnych jej aspektach: wiedzy religijnej, praktyk, przeżyć i zobowiązań etycznych (Bakiera, Stelter, 2011, s. 124-125).

Psychologiczna myśl dotycząca istoty religijności nie jest jednak zgodna. Przyjmuje się w niej bowiem dwa podejścia: opisowe i wyjaśniające. Podczas, gdy pierwsze z podejść ustosunkowuje się do religijności z aprobatą, stanowisko wyjaśniające odnosi się do niej w sposób krytyczny. Oba te ujęcia uwzględniane są w refleksjach na temat religijności w poszczególnych kierunkach psychologicznych: psychoanalitycznym, behawiorystycznym, humanistycznym czy psychobiologicznym (Flakus, 2014, s. 187).

W kierunku psychoanalitycznym istotne stanowisko wobec religii i religijności zajęli: Sigmund Freud, Ernest Jones, Carl Gustav Jung. Według pierwszego z wyżej wymienionych psychoanalityków religia jest iluzją, projekcją niezaspokojonych pragnień, a religijność to stan patologiczny powstający wskutek doświadczenia kompleksu Edypa przez dojrzewającą osobę (Freud, 1967, s. 325; Szabała, 2017, s. 77). Freud twierdził, że liczne praktyki religijne są przejawem nerwicy natręctw, gdyż charakteryzują się wysokim stopniem zaangażowania, dbałością o dokładność oraz powstawaniem poczucia winy lub lęku w przypadku zaniedbania (Freud, 1967, s. 9; Golan, 2006, s. 73). Cechy religijności wyznaczone przez Freuda dotyczą jednak religijności nazywanej dziś religijnością niedojrzałą (Tokarski, 2006, s. 154). Ernest Jones, kontynuując myśl Freuda, uznał za istotę religii umożliwienie człowiekowi radzenia sobie z lękami i negatywnymi emocjami oraz odpowiadanie na potrzeby wynikające z relacji dziecka z rodzicami. Podkreślił przy tym podstawowe elementy religii, do których należy opisywanie świata duchowego i istot należących do niego, nadanie sensu śmierci człowieka, jak również wrażliwość na wartości wyższe oraz poczucie winy wynikające z konfliktu „ja idealnego” i „ja

⁵ Zagadnienie duchowości zyskało w ostatnich latach duże zainteresowanie w psychologii religii (Śliwak i in., 2017, s. 15).

realnego” (Flakus, 2014, s. 188, 190-191). Jung także zwrócił uwagę na istotę religii jako rezultatu nieświadomości, umożliwiającego człowiekowi funkcjonowanie w obliczu codziennych problemów. Religia, jego zdaniem, odnosi się do archetypów, którymi są „pierwowzory ludzkich wierzeń, uczuć i działań”, dotyczących, np. Boga, raju, Królestwa Bożego (Jung, 2016, s. 15-19; Golan, 2006, s. 73).

W behawiorystycznym rozumieniu religijność opisywana jest w kategoriach ewolucyjnych i instynktownych zachowań, odziedziczonych przez człowieka od przodków. Współtwórca behawioryzmu, Burrhus Frederic Skinner, zdefiniował religię jako tradycyjny system kontroli postępowania. Według niego, zachowanie religijne występuje dlatego, gdyż jest wzmacniane przez bodziec pozytywny (Skinner, 2013, s. 154-155; Golan, 2006, s. 74). Podkreślał on, że stany religijne takie jak moralność, pobożność i grzeszność nie należą do wewnętrznych cech osoby, ale są przejawami zachowania ukształtowanego przez daną społeczność. Stopień religijności człowieka jest na tyle wysoki, na ile mocne były dotychczasowe wzmocnienia jego zachowań religijnych. Zadaniem instytucji religijnych jest sprawowanie kontroli nad moralnością ludzkiego postępowania (Skinner, 2013, s. 154-155; Golan, 2006, s. 75).

Przedstawiciele ujęcia humanistycznego w psychologii rozumieją religijność jako podstawowy czynnik samorealizacji człowieka. Ich poglądy są najbardziej powszechne wśród reprezentantów wszystkich ujęć psychologii religii. Do czołowych postaci w omawianym ujęciu należą Abraham Maslow, Erich Fromm oraz Gordon Allport. Według nich religia może być opisywana w różnych orientacjach (Szmyd, 1998, s. 727-728). Allport wyodrębnił zewnętrzną oraz wewnętrzną orientację religijności. Przejawem religijności zorientowanej zewnętrznie są praktyki wykonywane ze względu na potrzebę bezpieczeństwa i akceptacji. Religijność sama w sobie nie jest wówczas uważana za wartość, lecz jest środkiem do zaspokojenia własnych pragnień. Inaczej jest w przypadku wewnętrznej orientacji religijności, w której to religijność traktowana jest jako najcenniejsza wartość, a zasady moralne przyjmowane są ze zrozumieniem (Allport, 1988, s. 140-141; Szabała, 2017, s. 70). Inną propozycję orientacji religijnych podał Fromm. Wyróżnił on autorytatywny i humanistyczny typ religijności. Motywem pobożności autorytarnej jest posłuszeństwo, a wykroczeniem przeciw niej jest samowola i sprzeniewierzenie się władzy. Humanistyczny typ religijności, w przeciwieństwie do typu autorytarnej, charakteryzuje się dążeniem do samorealizacji, samodoskonalenia (Fromm, 1966, s. 144-146).

W myśl podejścia psychobiologicznego religijność związana jest z cielesną sferą człowieka. Wrażenia i emocje są przejawem złożonych postaw, w tym postaw religijnych. Przedstawiciele neurobiologii, tacy jak Michael Presinger czy Vilayanur Subramanian

Ramachandran i jego współpracownicy, odkryli istnienie w ludzkim mózgu tzw. „punktu Boga” czy „modułu Boga”, odpowiedzialnego za duchowo-religijne przeżycia (Ramachandran, Hirstein, 1997, s. 435-445). Jest to miejsce nerwowego złączenia płatów skroniowych. Jak wykazano, poszczególne partie tkanki nerwowej rozświetlają się w sytuacji, kiedy osoba słyszy rozmowę dotyczącą kwestii duchowych i religijnych. Neurologiczna aktywność w obszarze „punktu Boga” świadczy o rozwinięciu mózgu do stopnia, w którym snuta jest refleksja egzystencjalno-aksjologiczna (Golan, 2006, s. 78).

W pedagogicznej refleksji nad terminem „religijność” podkreśla się jego wieloznaczność i wielowymiarowość. Podaje się między innymi, że religijność odnosi się do wartości, systemu znaczeń i wzorów zachowań, które wyjaśniają i porządkują świat ludzki przez odniesienie do tego, co jest ponad rzeczywistością poznawaną empirycznie. Wyraża się ona w praktykach religijnych oraz postawach społecznych (Stepulak, 2016, s. 949). Według innego z pedagogicznych ujęć, religijnością jest wiara człowieka w istnienie mocy (nieosobowych lub osobowych), poczucie zależności od tych mocy oraz dążenie do jedności z nimi (Słotwińska, 2007, s. 670).

Religijnością określa się także pozytywny indywidualny stosunek osoby do religii lub zespół przeżyć, doświadczeń, doznań związanych z relacją do Boga, bóstwa, Rzeczywistości Transcendentnej, Tajemnicy, *Sacrum*, Absolutu⁶. Podkreśla się również dialogowy i osobowy charakter tej relacji. Człowiek, otwierając się na Rzeczywistość Transcendentną, jest w relacji z *Sacrum* zarówno odbiorcą, jak i nadawcą komunikatów (Stepulak, 2016, s. 949-950). Istnieje tu zależność dwukierunkowa, a każde odniesienie do *Sacrum* jest niepowtarzalne, jedyne, charakterystyczne dla danej osoby (Szabała, 2017, s. 69). Tak rozumiana religijność przejawia się we wdzięczności, zaufaniu, nadziei, przebaczeniu, poczuciu szczęścia, radości, otwartości na innych, pomocy innym i przekraczaniu siebie, albo przekonaniu o swojej słabości i grzeszności. Religijność ma więc skutki zarówno duchowe, psychiczne, jak również społeczne i kulturowe (Rynio, 2008, s. 450; Królikowska, 2006, s. 216-217; Pietryja, 2010, s. 238). Jest ona także uwewnętrznionym systemem etycznym danej osoby, przejawiającym się w jej światopoglądzie, wiedzy religijnej oraz postawach moralnych⁷. Innymi słowy, religijność jest postawą człowieka, która ujawnia jego ustosunkowanie się do Boga (Stepulak, 2016, s. 950).

⁶ Na życie religijne człowieka składa się wiele doznań, przeżyć związanych z odniesieniem do Boga. Doświadczenia te są zakorzenione w psychice osoby i przebiegają zgodnie z jej cechami indywidualnymi (Słotwińska, 2007, s. 670).

⁷ Włoski uczyony Luigi Giussani wysunął koncepcję zmysłu religijnego, wpisanego w naturę osoby. Wyrazem istnienia tego zmysłu jest potrzeba refleksji nad kwestiami ostatecznymi, jak sens cierpienia, życia i śmierci. Zmysł ten wymaga rozwoju, wewnętrznej pracy człowieka, jego czujności, podejmowania ról, sprostania wyzwaniom życia (Giussani, 2014, s. 79-84).

Pedagogiczna refleksja nad religijnością wskazuje zatem na jej wartość, która polega na znalezieniu sensu życia ludzkiego, ukazaniu godności człowieka, dialogu z Bogiem. Religijność stwarza możliwość ukierunkowania ludzkich dążeń, porządkuje wszelkie wartości i wskazuje na wartości absolutne oraz doprowadza do ładu moralnego. Wymogiem religijności jest też odpowiedzialność za drugą osobę i społeczeństwo, służba czy, więcej, życie dla innych. Z rozwojem religijności wiąże się ponadto twórcze uczestnictwo w kulturze. Religijność (np. w perspektywie pedagogiki chrześcijańskiej) ma prowadzić do innego, szczęśliwego życia w wieczności (Maj, 2016, s. 948).

Religijność jest zagadnieniem istotnym dla pedagogiki, a szczególnie dla dyscypliny pedagogicznej, którą jest pedagogika religii. Religijność kształtuje się w ciągu całego życia człowieka, podlegając procesowi wychowania i samowychowania. Religijne wychowanie jest jednym z podstawowych wymiarów oddziaływań pedagogicznych, wynikających z ludzkich praw, z potrzeby wszechstronnego rozwoju. Błędem byłoby traktowanie tej dziedziny wychowania jako dodatku do wychowania w znaczeniu ogólnym lub pozostawienie go jedynie w sferze spraw prywatnych. Przez wychowanie religijne rozumie się taki system wychowania, który jest podporządkowany założeniom określonego wyznania (Rynio, 2008, s. 449; Marek, 2015, s. 10).

Wychowanie religijne w ujęciu Katarzyny Olbrycht (2013), obejmuje trzy obszary. Pierwszym z nich jest edukacja religijna: znajomość istoty i roli religii dla jednostek i grup społecznych, wiedza o własnej religii, o religii swojej grupy kulturowej i o innych religiach. Drugi obszar wychowania religijnego to wychowanie do religijności, przez które rozumie się dążenie do prawdy, pogłębianie refleksyjności, wrażliwość na transcendencję, poszukiwanie sensu istnienia, podejmowanie odpowiedzialności za własną osobę oraz za innych ludzi i świat, szacunek do miejsc, przedmiotów związanych ze sferą *sacrum*. Jako ostatni z omawianych obszarów wymienia się obszar formacji w danej religii. Formacja ta polega na poznawaniu przez człowieka doktryny własnej religii, podejmowaniu praktyk związanych z tą religią oraz przyjęciu postaw wynikających z internalizacji zasad religijnych (Olbrycht, 2013, s. 127-128). Cel wychowania religijnego ma podwójny wymiar: przyrodzony (ukształtowanie dojrzałego człowieka) i nadprzyrodzony (ukształtowanie dojrzałego wyznawcy określonej religii) (Sztaba, 2014, s. 80). Rozwój religijny przebiega według określonych etapów, opisanych poniżej.

1.2. Prawidłowości rozwoju religijnego

Rozwój religijny człowieka jest „następstwem zmian w kierunku wyższej jakości jego życia, usytuowanego wobec Boga” (Walesa, 2005, s. 57). O rozwoju religijnym mówi się także jako o przekształcaniu się poszczególnych struktur religijności. Polega on więc na powstawaniu bardziej dojrzałych form religijności oraz poszerzaniu kompetencji i aktywności religijnej. W doskonaleniu religijności istotne jest także tworzenie nowych i reorganizacja istniejących struktur religijności oraz ich integrowanie, scalanie (Walesa, 2005, s. 58; Ozorowski, 2007, s. 245-246).

W perspektywie Kościoła katolickiego rozwój religijny ujmuje się jako coraz głębsze „spotkanie” zamierzeń Boga z zaangażowaniem osoby, scalanie życia naturalnego człowieka z jego życiem nadprzyrodzonym. Rozwój ten odznacza się pogłębieniem więzi z Chrystusem, żywym uczestnictwem w życiu Kościoła i przystępowaniem do sakramentów (Rybicki, 2016, s. 1008; Kiciński, 2016, s. 1014-1015). W rozwoju religijnym występują trzy okresy: oczyszczenie, polegające na zwalczaniu słabości; oświecenie, polegające na poznawaniu Boga przez medytację treści Pisma Świętego oraz zjednoczenie z Bogiem (Rybicki, 2016, s. 1009). Najważniejszym wychowawcą jest sam Bóg, który w Starym Testamencie jawi się jako Ten, który wyzwala człowieka ze zła, okazuje mu ojcowską miłość, wspiera i uczy posłuszeństwa w wolności. Nowy Testament ukazuje Chrystusa jako kontynuatora boskiego dzieła wychowania człowieka, Który wyzwala z niewoli zła, ukazuje Swego Ojca oraz przekazuje Apostołom i wiernym prawo wiary, nadziei i miłości. W procesie wspomaganie rozwoju religijnego uczestniczy założony przez Chrystusa Kościół. Przypomina on prawdy ewangeliczne, dostarcza świadectw życia osób świętych, wprowadza w życie liturgiczne i sakramentalne, organizuje grupy religijne oraz uczy wzajemnej miłości (Słotwińska, 2016, s. 138, 142-143; Kiciński, 2016, s. 1014-1015).

Rozwój religijny w ujęciu chrześcijańskim bywa utożsamiany z chrystoformizacją⁸, czyli z przybieraniem „formy” osobowości na wzór Chrystusa. Podstawowym założeniem chrystoformizacji jest uznanie biblijnego przesłania, że człowiek jest stworzony na podobieństwo Boga. Proces chrystoformizacji przebiega w określonym kierunku: od indywidualizmu do otwarcia się na wspólnotę osób, od podejścia „więcej mieć” do postawy

⁸ Jest to termin wprowadzony przez o. prof. Antoniego Nowaka, żyjącego w latach 1935-2013. Specjalizował się on w teologii, psychologii osobowości i klinicznej, jak również psychoanalizie i psychologii pastoralnej. Był on profesorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Prowadził również wykłady a Katowicach w GSWSH, WSD OFM oraz w Rzeszowie w WSI-E. Jest on autorem 36 książek oraz ponad 700 artykułów. Zapoczątkował on dziedzinę, jaką jest psychologia eklezjalna.

„bardziej być”, od poczucia winy wobec porządku prawnego (sumienie heteronomiczne) do relacji osobowej (sumienie osobowe), od poszukiwania mądrości w wartościach do znalezienia jej w Bogu (Nowak, 2005, s. 110-135; Paszkowska, 2016, s. 154, 157). Podczas rozwoju religijnego dokonują się więc w życiu człowieka równolegle różne procesy: od integracji wewnętrznej, poprzez nawiązanie osobistej relacji z Bogiem, otwartość na wspólnotę, po przemianę postaw moralnych (Nowak, 2005, s. 136-159; Rybicki, 2016, s. 1008). Zanikają dążenia hedonistyczne, a pojawia się motywacja pełna altruizmu (Walesa, 2005, s. 62).

Wyznaczniki ukierunkowania przemian w religijnym rozwoju można także podzielić na wyznaczniki psychologiczno-formalne oraz psychologiczno-treściowe. Wśród najbardziej powszechnych wyznaczników psychologiczno-treściowych w ujęciu chrześcijańskim wymienia się naśladowanie Chrystusa, uczestnictwo w Jego krzyżu, jedność z Bogiem i przebywanie w obecności Boga, zaufanie Mu, przystępowanie do Komunii świętej. Komponenty te dotyczą osobistej relacji człowieka z Bogiem (Walesa, 2005, s. 63-64; Rybicki, 2016, s. 1008-1010). Rozwój religijny ma także aspekt społeczny, a do jego wyznaczników należy troska razem ze wspólnotą Kościoła o problemy człowieka i świata, miłość do nieprzyjaciół, gotowość przebaczenia. Do pełni rozwoju religijnego potrzebne jest podjęcie pracy nad sobą: zrozumienie i spełnianie woli Boga, trwanie w powołaniu, silna wiara potwierdzona czynami oraz osobista przemiana dokonująca się każdego dnia (Tokarski, 2006, s. 153, Walesa, 2005, s. 64; Słotwińska, 2016, s. 142-143).

Psychologiczno-formalne charakterystyki kierunku wzrostu religijnego zawierają takie elementy jak: życie w wolności i prawdzie, mądrość, umiejętność odczytywania wymogów rzeczywistości. Religijność w tym ujęciu skierowana jest także ku szczęściu i akceptacji siebie oraz ku intymności w relacjach z drugim człowiekiem i z Bogiem. Treści religijne są interioryzowane, reguły traktowane jako własne, a w człowieku ma miejsce integracja psychiczno-duchowo-religijna (Walesa, 2005, s. 62-63; Jaworski, 2006, s. 273). Kolejnym z wyznaczników kierunku rozwoju religijności jest otwartość, umiejętność transcendowania, przekraczania swoich ograniczeń, a także (wspomniane już) osobowe podejście do relacji z Bogiem i innymi ludźmi oraz miłość (także wobec nieprzyjaciół), dobroć, spotkanie (Tokarski, 2006, s. 152-153; Rydz, 2012, s. 22; por. Mariański, 2016, s. 1288). Rozwój religijny prowadzi także do ujmowania symboli, przypowieści i postaci religijnych jako znaków wiary oraz do uobecniania tych symboli. Istotnym czynnikiem kierunku rozwoju religijności jest ponadto poczucie realizmu, obiektywizacja, czyli wolność od zniekształceń w postrzeganiu rzeczywistości i od stosowania mechanizmów obronnych. Rozwój religijny jest tym pełniejszy, im większe jest spełnienie życia w określonym momencie rozwoju (Walesa, 2005, s. 63;

Rybicki, 2016, s. 1008). Do wyznaczników kierunku omawianych zmian należy również odczucie wewnętrznego pokoju i świadomość urzeczywistniania wyższych wartości, a także postępowanie wynikające z radykalnej wiary (Walesa, 2005, s. 62-63; Rydz, 2012, s. 22). Ze względu na wielowątkowość życia religijnego, kierunek rozwoju religijnego jest zmienny. Człowiek zaangażowany religijnie ma możliwość odkrywania coraz bardziej doskonałych i odpowiednich dla niego kierunków swojego rozwoju (Sztaba, 2014, s. 64).

Rozwój religijności analizowany jest również w stadialno-strukturalnych modelach i teoriach religijności (w nurcie humanistycznym i psychodynamicznym oraz w nurcie poznawczo-rozwojowym), a także w teoriach alternatywnych wobec nich. Podejście do wzrostu religijności w nurcie poznawczo-rozwojowym akcentuje udoskonalanie takich przejawów religijności jak: wiara, rozumienie języka religijnego, rozwój myślenia religijnego oraz tożsamości religijnej, poziom sądów religijnych oraz integralny rozwój religijności⁹ (Rydz, 2012, s. 21-22; Kapciak, 2005, s. 728; Piątek, 2008, s. 32-33). Reprezentant tego nurtu, Czesław Walesa zaznaczył, że religijność jest przywilejem człowieka, w związku z czym może ona, ale nie musi, występować w jego życiu. Podkreślił także rolę uwzględniania religijności w wychowaniu oraz znaczenie osobistego zaangażowania człowieka. Integralnie ujął on fazy rozwoju religijności, biorąc pod uwagę jej strukturę. Zwrócił również uwagę na to, że nie każdy człowiek przechodzi przez wszystkie te fazy, ponieważ może zatrzymać się na fazach początkowych (Walesa, 2006, s. 113-145).

W pierwszym roku życia człowieka występuje okres „przedreligijny”. W drugim i trzecim roku życia obserwuje się okres początkowych przejawów religijności. W wieku przedszkolnym (3,5-6,5 lat) religijność dziecka ma charakter magiczny. Kolejnym etapem rozwoju religijności dziecka jest czas religijności autorytarno-prawnej (7-12 lat) (Reber, Stelter, 2011, s. 125). W okresie dorastania religijność młodego człowieka staje się stopniowo religijnością autonomiczną (12-17 lat). Młodzież w wieku 18-24 lata cechuje natomiast religijność autentyczna, po której następuje czas stabilności religijnej (25-40 lat)¹⁰. W dalszych etapach rozwoju człowieka ma miejsce okres dojrzałości religijnej (40-60/70 lat). Ostatnią fazą rozwoju religijności jest religijność eschatologiczna (od 60/70 roku życia) (Szymd, 1998, s. 728;

⁹ Do przedstawicieli tego nurtu należą: J. Fowler (stadialna koncepcja rozwoju wiary), R. Goldman (koncepcja rozwoju rozumienia języka religijnego), D. Elkind (koncepcja rozwoju myślenia i tożsamości religijnej), F. Oser i R. Gmünder (poznawczo-strukturalna koncepcja poziomu sądów religijnych) oraz Cz. Walesa (poznawczo-rozwojowa koncepcja integralnego rozwoju religijności) (Rydz, Zarzycka, 2008, s. 49).

¹⁰ Charakterystyka religijności autonomicznej, autentycznej oraz stabilności religijnej zostanie przedstawiona w części 1.4.1.

Piątek, 2008, s. 33)¹¹. Fazy te występują wówczas, gdy rozwój religijny przebiega prawidłowo, bez poważnych trudnień.

Przedstawiciele humanistycznego ujęcia rozwoju religijnego wyróżniają etapy rozwoju orientacji religijnej. W pierwszym etapie religijna orientacja człowieka ma charakter zewnętrzny. Osoba oczekuje czegoś od Boga, dąży do uzyskania jakiegoś dobra od Niego (Rydz, 2012, s. 23-24). Następnie może mieć miejsce ukierunkowanie religijności człowieka na dobro innych. Angażuje się on w życie Kościoła, wypełnia praktyki religijne i bierze udział w działalności charytatywnej, ma poczucie własnego znaczenia dla Boga i ludzi. Jest to etap społecznej (kulturowej) orientacji religijnej. Z czasem dokonuje się uwewnętrznienie orientacji religijnej, której celem jest Transcendencja, Bóg (pojmowany inaczej w każdej religii) (Tokarski, 2006, s. 156). Najbardziej dojrzałą fazą jej rozwoju jest orientacja autonomiczna, charakteryzująca się twórczym urzeczywistnianiem prawd religijnych i głębią religijnych przeżyć (Kahoe, Meadow, 1981, s. 9-11).

W nurcie psychodynamicznym (w teorii relacji z obiektem) wskazuje się na pięć etapów rozwoju religijności – od poziomu wiary egocentrycznej, skoncentrowanej na własnych korzyściach, poprzez poziom wiary dogmatycznej i przejściowej, do wiary zrekonstruowanej i zinternalizowanej, polegającej na aktywności ukierunkowanej na wzrost wiary. Celem życiowych planów i dążeń staje się wtedy dla człowieka realizacja religijnych prawd i standardów (Rydz, 2012, s. 24-25). Ostatecznym etapem rozwoju religijności jest wiara transcendentna, w której moralność ma charakter uniwersalny i jest zgodna z wartościami wynikającymi z wiary, a Bóg jest traktowany jako Istota Najwyższa¹² (Rydz, 2012, s. 25; Walesa, 2005, s. 66).

Istotne elementy w rozwoju religijnym opisują także teorie alternatywne do opisanych powyżej koncepcji stadialno-strukturalnych. W ujęciu substancjalno-funkcjonalnym fundamentem wzrostu religijnego jest wyobraźnia religijna (neguje się znaczenie percepcji). W teoriach kognitywno-kulturowych akcentowana jest rola czynników kulturowych i poznawczych, takich jak zaufanie do rodzica, rozumowa konfrontacja i scalanie idei religijnych z logiką empiryczną, zdolność przenoszenia refleksji religijnych do codzienności i odwrotnie. Odrzuca się w nich znaczenie rozwoju organizmicznego (Rydz, 2012, s. 25-27; Grom, 2009, s. 202). Inne podejście przedstawiane jest przez przedstawicieli teorii systemów rozwojowych, w których podkreśla się, jak ważna w rozwoju religijności jest adaptacja człowieka do

¹¹ W dalszej części pracy zostanie szczegółowo omówiona charakterystyka religijności młodzieży i młodych dorosłych.

¹² Podejścia te prezentują: M. Meadow i R. Kahoe (rozwojowa koncepcja orientacji religijnych nurtu humanistycznego) oraz V. Genia (teoria relacji z obiektem nurtu psychodynamicznego).

środowiska, w którym żyje¹³ (Rydz, 2012, s. 28; Walesa, 2005, s. 74). Szczytowym etapem rozwoju religijnego, jest, jak wspomniano, dojrzałość religijna. Definiowana jest ona w różny sposób (Jaworski, 2006, s. 272-274). Oznacza ona wewnętrzny stan docelowy wzrostu religijnego danej osoby lub osiągnięcie w pełni standardów religii wybranej przez człowieka. W ujęciu chrześcijańskim mówi się o dojrzałej religijności, którą określa się jako postawę wierności wobec doświadczonego kiedyś przeżycia religijnego. Religijność osoby dojrzałej jest religijnością zintegrowaną i wewnętrzną (Tokarski, 2006, s. 147, 164; Chlewiński, 1989, s. 11).

Istnieją pewne kryteria, na podstawie których można stwierdzić dojrzałość religijną danej osoby. Gordon Allport, analizując zagadnienie dojrzałości człowieka w dziedzinie religijności, sformułował sześć kryteriów dojrzałości religijnej (dojrzałego sentymentu religijnego) (Allport, 1988, s. 115-160; Jaworski, 2006, s. 273; Bakiera, Stelter, 2011, s. 124). Wymienił on wśród nich umiejętność dostrzegania różnic między danymi komponentami religii oraz zdolność do refleksji nad ich złożonością i hierarchią ważności. Jako drugie z omawianych kryteriów podał on autonomię motywacji, przejawiającą się w uważaniu przedmiotu religii za cel sam w sobie, a nie za wartość podporządkowaną, służebną wobec własnych interesów. Istotnym kryterium jest także spójność zachowań i przekonań etycznych kształtowanych przez religijność (Tokarski, 2006, s. 157-158; Walesa, 2005, s. 62-63). Ważne znaczenie dla osiągnięcia dojrzałego sentymentu religijnego ma także otwartość na wielostronną analizę przedmiotu religijnego z unikaniem tendencji do absolutyzacji swoich poglądów. Dojrzałość religijna charakteryzuje się ponadto harmonią i integracją postaw religijnych osoby z jej wiedzą o świecie i ze współczesnymi osiągnięciami techniki (Kutnik, 2012, s. 13-14). Ostatnim z kryteriów dojrzałego sentymentu religijnego jest dążenie do odkrywania nowych prawd religijnych i przyjęcie założenia, że wiara religijna jest tajemnicą, która jest wciąż w pełni nierozpoznana (Jaworski, 2006, s. 274).

Niektóre komponenty kryteriów dojrzałości religijnej, nieujęte wprost przez G. Allporta, przedstawił m.in. Zdzisław Chlewiński. Do komponentów tych należy nieantropomorficzne wyobrażenie Boga, a także zdolność do konstruktywnego przeżywania kryzysów wiary religijnej (Chlewiński, 1989, s. 10). Zenon Uchnast, poza wyżej wymienionymi kryteriami dojrzałości religijnej, wyodrębnił rozwój nieistniejących wcześniej struktur w ludzkiej osobowości: postaw i zainteresowań powstałych w wyniku odniesienia człowieka do Boga (Uchnast, 2006, s. 255-259). Podstawą dojrzałości religijnej w ujęciu chrześcijańskim jest więc osobowa relacja człowieka z Bogiem oraz pragnienie poznawania Boga i okazywania Mu miłości w odpowiedzi

¹³ Podejście substancjalno-strukturalne prezentuje m.in. S. Kwilecki, teorie poznawczo-kulturowe: Boyer, Walker, Harris, Johnson, Boyatzis, teoria systemów rozwojowych: Lerner, Dowling, Anderson, Benson, King, Furrow, Regenerus, Elder.

na Jego miłość. Tak ujął to Stanisław Tokarski: „Pragnienie Boga jest wpisane w serce człowieka, a Bóg nie przestaje przyciągać człowieka do siebie” (Tokarski, 2006, s. 149). Religijność dojrzała jest dynamiczna, wolna od podejścia magicznego i od przesądów, prowadzi człowieka do coraz większej jedności człowieka z Bogiem, z innymi ludźmi i z samym sobą (integralność wszystkich sfer rozwoju). Osobowa relacja człowieka z Bogiem przyczynia się do poczucia odpowiedzialności człowieka za siebie, ale także za innych ludzi (przykazanie miłości Boga i bliźniego, dostrzeganie dobra w innych). Przejawem dojrzałości religijnej jest rozpowszechnianie wiary, przekazywanie innym swych przekonań i doświadczeń, świadectwo życia. Wiara religijna wymaga od człowieka postawy pokory i przyczynia się do budowania zdrowej społeczności (Tokarski, 2006, s. 151, 160, 165; Jaworski, 2006, s. 273).

Istnieją pewne różnice w religijności, zależne od płci człowieka. Z wielu badań empirycznych wynika, że kobiety mają wyższy poziom religijności od mężczyzn. Są bardziej uległe, posłuszne i częściej przyjmują takie role społeczne, które wymagają od nich właśnie takich cech. Uległość natomiast jest cechą sprzyjającą rozwojowi religijności. Wśród kobiet zauważa się także większe zaangażowanie na rzecz grup o charakterze religijnym i zdecydowanie większą przynależność do tego typu wspólnot. Kobiety są bardziej skłonne do współpracy, bardziej wrażliwe na innych ludzi oraz zdolne do nawiązywania i utrzymywania bliskich relacji. Ich oddziaływanie na kształtowanie religijności wśród swoich bliskich jest bardziej skuteczne niż oddziaływanie mężczyzn. Kobiety ponadto cechuje większa pokora i uczuciowość, dlatego są bardziej skłonne do modlitwy i korzystania ze spowiedzi św., częściej uczestniczą w sakramentach i chodzą do kościoła. Chętniej poszukują zewnętrznego kierownictwa oraz zasad, według których mogłyby żyć. Ich odczucia i przeżycia religijne są silniejsze. Kobiety chętniej udzielają religijnej pomocy. Ze względu na ich naturalną otwartość na innych ludzi, łatwiej nawiązują osobową relację z Bogiem. Podejmując decyzje, częściej kierują się dobrem innych osób. Doświadczają one Boga w codzienności, w zwykłych sytuacjach (Piątek, 2008, s. 70-73). Mężczyźni są natomiast w mniejszym stopniu religijni niż kobiety i przyjmują bardziej instrumentalne role społeczne, w mniejszym stopniu związane z socjalizacją religijną. Ich postawa jest bardziej zdystansowana i bardziej interesuje ich świat rzeczy niż świat osób. Mają oni większe trudności w modlitwie (jest ona bardziej sformalizowana) i przystępowaniu do spowiedzi św., częściej zaniedbują praktyki religijne. Ich wyniki stopnia religijności osiągnięte w badaniach empirycznych są jednak wyższe w porównaniu z wynikami kobiet w takich aspektach jak: świadomość zasad, wymogów i warunków istotnych dla życia religijnego oraz racjonalne ujmowanie treści religijnych (Piątek, 2008, s. 71-73; Walesa, 2006, s. 139-142).

Celem religijności, a zarazem najwyższym przejawem dojrzałości religijnej w ujęciu chrześcijańskim jest świętość (Tokarski, 2006, s. 151, 160, 165; Jaworski, 2006, s. 273). Religijność dojrzała jest jednocześnie religijnością centralną. Termin „centralność religijności” oznacza „autonomię systemu konstruktów religijnych w strukturze wszystkich systemów konstruktów osobistych człowieka” (Zarzycka, 2007, s. 136). Centralność postawy religijnej człowieka jest więc takim systemem wartości, w którym wartości religijne zajmują najważniejsze miejsce (Tokarski, 2006, s. 168). Tego typu religijność jest motywowana wewnątrznie i w wysokim stopniu określa zachowania i przeżycia człowieka (Zarzycka, 2007, s. 134; por. Rydz, Zarzycka, 2008, s. 50-56).

Niedojrzałość religijna ma cechy przeciwne do cech opisywanych powyżej. Osoba niedojrzała religijnie wykazuje postawę obojętną względem wartości religijnych. Jej identyfikacja ze wspólnotą innych wierzących wynika z motywów pozareligijnych. Wiara tej osoby nie przejawia się w codziennym postępowaniu, nie wpływa na jej postawy, a istnienie Boga nie ma dla niej znaczenia. Osoba ta nie wykazuje chęci poznawania treści religijnych i poziom jej wiedzy w tym obszarze jest niski. Jej religijne przekonania są supozycjami (Chlewiński, 1989, s. 30-31). Religijność takiego człowieka nie integruje się z jego osobowością i łatwo może zostać zafałszowana. Jest to religijność instytucjonalna, zewnętrzna, patologiczna, autorytarna (Tokarski, 2006, s. 164). Istotną rolę w ukształtowaniu się niedojrzałej religijności pełni neurotyczny obraz Boga. Nieprawidłowo ukształtowana religijność przejawia się w chorobliwym poczuciu winy, rozpacz z powodu braku możliwości sprostania ideałom religijnym, przewadze lęku nad ufnością. Może ona prowadzić do nerwic. Także sama skłonność człowieka do zaburzeń psychicznych bywa czynnikiem utrudniającym konstruktywne przeżywanie i doświadczanie religijności (Tokarski, 2006, s. 505-506, 508).

1.3. Wychowawcza wartość religijności

Religijność oparta na silnych przekonaniach stanowi główny dynamizm w strukturze ludzkiej osobowości. Pomiedzy dojrzałością religijną a dojrzałością osobowości zachodzi pozytywna i wysoka korelacja (Chlewiński, 1989, s. 27; Ebstyn King, Furrow, 2008, s. 34). Można więc stwierdzić, że religijność jest wartością wychowawczą, czyli taką wartością (stanem/procesem), która, będąc zaakceptowana, uwewnętrzniona, wychowuje człowieka. Wartość wychowawcza pobudza człowieka (lub grupę osób) do działania w kierunku realizacji tej wartości. Niejako wskazuje ona właściwy sposób postępowania, zobowiązuje do określonych

postaw i przyczynia się do ukształtowania pozytywnych, właściwych cech osobowości i osobowego wzrostu (Chałas, 2016, s. 1420; por. Olbrycht, 2012, s. 97-100)¹⁴.

Religijność, będąc wartością wychowawczą, ma istotne znaczenie w dojrzałym funkcjonowaniu człowieka, w jego psychice, doświadczeniu słabości moralnej, choroby i śmierci, w życiu rodzinnym i zawodowym. Im bardziej ma ona charakter uwewnętrzniony, personalny, centralny w życiu człowieka, tym bardziej sprzyja jego integralnemu rozwojowi do pełni osobowej dojrzałości (por. Wandrasz, 2006, s. 324-325). Zależność ta nie występuje w przypadku religijności niedojrzałej, instytucjonalnej, zewnętrznej, peryferyjnej, apersonalnej (Jaworski, 2006, s. 279, Molenda, 2006, s. 504-507; Tokarski, 2006, s. 168)¹⁵.

Dojrzałość religijna jest jednym z czynników, które mają wpływ na jakość życia małżeńskiego. Partnerzy wykazujący religijność wewnętrzną, personalną, centralną, są bardziej zadowoleni ze swojego związku, mają większą motywację do pielęgnowania więzi ze współmałżonkiem i uznają, że w swoim związku mają możliwość spełnienia się, samorealizacji. Opinie o przeżywaniu wzajemnej relacji są wśród takich małżonków zbieżne. Stosunkowo rzadko występuje rozczarowanie czy przeświadczenie, że w ich wspólnym życiu nie mają oni powodzenia (Krok, 2012, s. 61). Małżonkowie wykazujący wysoki poziom religijności personalnej czują się bardziej usatysfakcjonowani z małżeńskiej potrzeby bliskości i intymności. Są oni zgodni w urzeczywistnianiu wspólnych dążeń. Odznaczają się większą wiernością współmałżonkowi oraz wzmożoną troską o dobre, wspólne życie (Komorowska-Pudło, 2017, s. 163). Rzadziej więc występują wśród nich zdrady małżeńskie. Religijny i sakramentalny charakter związku małżeńskiego pełni rolę tzw. „bufora ochronnego” przed potencjalną niewiernością (Krok, 2012, s. 63). Religijność motywuje do pamięci o wartości wierności i uczciwości małżeńskiej, koncentruje partnerów wokół wartości wyższych, scala ich związki i czyni go trwałym. Przyczynia się do podwyższenia stopnia jakości ich życia (Komorowska-

¹⁴ Aksjologiczne oddziaływania wychowawcze obejmują zarówno wymiar indywidualny, jak i społeczny (Chałas, 2016, s. 1420). Przykładem wartości wychowawczych może być między innymi wspólnota lub uczciwość w grze (zob. Jeziorański, 2014; Kowalska, Kaźmierczak, 2010).

¹⁵ Religijność niespójna, autorytatywna może być np. przyczyną zaburzeń psychicznych i nerwicy. Do symptomów nerwicy na tle religijnym należy wysoki poziom lęku, poczucie winy i depresyjność (Thomas, 1964, za: Molenda, 2006, s. 502). Niektórzy naukowcy podają w wątpliwość zasadność przypisywania przyczyn nerwicy religijności jako takiej. Ujmują oni w szerszym kontekście zagadnienie zaburzeń związanych z religijnością. Wśród istotnych czynników warunkujących sposób funkcjonowania w sferze religijnej i ogólnorozwojowej wymieniają oni skłonność psychiczną do zaburzeń, która utrudnia człowiekowi dojrzałe przeżywanie swojej religijności. Istotne znaczenie dla wystąpienia nerwicy ma także nieprawidłowo ukształtowany w dzieciństwie, wrogi obraz Boga i niewłaściwe wyobrażenia symboli religijnych oraz niedojrzałe modele religijności przyjęte i przekazywane w danym środowisku (Molenda, 2006, s. 246; Śliwak, Zarzycka, Rak 2011, s. 83, Molenda, 2006, s. 506; Jarosz, 2006, s. 264-265; Łażewska, 2015, s. 153). Do źródeł nerwicy związanej z religijnością należy także rozpacz spowodowana niemożnością zdobycia zbawienia nawet pomimo licznych wysiłków. Także wewnętrzny konflikt między religijnymi ideałami a problemami codziennego życia może powodować mechanizm obronny, polegający na dużym zaangażowaniu religijnym w celu stłumienia konfliktu intrapsychoicznego. Istnieją liczne przypadki nerwicy związanej z religijnością, a nieprawidłowy styl religijny człowieka może być przeszkodą w procesie jego terapii (Molenda, 2006, s. 505, 507-510).

Pudło, 2017, s. 162, 163). Normy i zasady religijne, takie jak darmowość, bezinteresowna miłość, przebaczenie, pojednanie, sprzyjają wzajemnej trosce i wspólnemu życiu. Czynnikiem jednoczącym małżonków jest także czytanie ksiąg religijnych (np. Biblii) oraz praktyka wspólnej modlitwy. Religijność ma również pozytywny wpływ na radzenie sobie przez małżonków z konfliktami w ich związku, zapobiega problemom małżeńskim, sprzyja rozwiązywaniu nieporozumień i konfliktów oraz wzajemnemu przebaczeniu i pojednaniu (Krok, 2012, s. 69).

Dojrzałość małżonków, w tym dojrzałość religijna, ma istotne znaczenie także w pełnieniu przez nich funkcji rodzicielskich (Cęcelek, 2005, s. 242-243). Urzeczywistniane przez rodziców wartości i zasady moralne konstytuują podstawy zachowania, reagowania i doświadczania świata przez ich potomstwo. Rodzina, która jest oparta na bliskich więziach i która funkcjonuje w sposób prawidłowy, stwarza możliwość dojrzałego rozwoju osobowości dorastającego w niej człowieka (Regulska, 2013, s. 160-162). Rodzice, kierując się naturalną potrzebą okazywania dziecku bezinteresownej miłości, życzliwości i troski, kształtują w nim uczucia wyższe oraz zdolność do tworzenia bliskich, opartych na zaufaniu więzi z drugim człowiekiem. Przyczyniają się do rozwoju w dziecku miłości nie tylko wobec nich samych, ale także wobec innych ludzi oraz Boga (Łączek, 2009, s. 110). Ich relacje małżeńskie i rodzicielskie stają się dla potomstwa wzorem sprawowania ról małżeńskich i rodzicielskich (Kornas-Biela, 2000, s. 128). Rodzina, oparta na wierze religijnej, jest podstawą religijnej moralności i światopoglądu jej członków (Łączek, 2009, s. 105; Kornas-Biela, 2000, s. 128; Walczak-Duraj, 2010, s. 118-121). Religijne wychowanie dzieci w znacznym stopniu sprzyja również postawie czci i miłości wobec rodziców, niezależnie od ich cech charakteru (Kornas-Biela, 2000, s. 128). Dzieci wysoce religijne przejawiają ponadto więcej oczekiwań względem matki i ojca dotyczących troski rodziców o nie (Kornas-Biela, 2000, s. 129).

Religijność pełni niekiedy istotną rolę w życiu zawodowym człowieka. Jak wskazują badania, przekonanie o posiadaniu życiowej misji, odgrywa istotną rolę w procesach decyzyjnych człowieka i przyczynia się do podejmowania bardziej dojrzałych, odpowiedzialnych i efektywnych decyzji zawodowych. Wzmaga też w człowieku determinację w tym względzie. Osoby przeświadczone o posiadaniu powołania mają wyższy stopień satysfakcji z wyboru kierunku studiów oraz wyższy poziom motywacji do realizacji wybranego zawodu (Surzykiewicz, 2016, s. 158-160). Według niektórych badaczy, religijność człowieka jest najlepszym czynnikiem wskazującym na wybór określonej ścieżki zawodowej (Skrzypińska, Atroszko, 2015, s. 15). Wysoki poziom religijności sprzyja również większemu zaangażowaniu w budowanie własnej kariery oraz większej aktywności w pracy. Osoby zakorzenione w religii

są wytrwałe w radzeniu sobie z trudnościami i stresorami związanymi z wykonywaną pracą. Cechuje je także przeświadczenie o własnej efektywności zawodowej oraz stosunkowo wyższy stopień pewności siebie. Są one bardziej zadowolone z wykonywanej pracy. Odznaczają się również pokojowym nastawieniem do innych współpracowników, identyfikują się z grupą, do której należą, a w ich stosunkach społecznych mają miejsce liczne pozytywne zjawiska (Surzykiewicz, 2016, s. 158-160; Walesa, 2005, s. 69).

Jednym z egzystencjalnych doświadczeń człowieka, w przeżywaniu którego religijność pełni ważną rolę, jest doświadczenie swojej niedoskonałości moralnej. Człowiek ma tendencję do nieprzestrzegania porządku moralnego (obiektywnego i subiektywnego), a osądów swoich myśli, słów i czynów dokonuje we własnym sumieniu (Buksik, 2006, s. 299). Złamanie norm etycznych ma nie tylko wymiar indywidualny, ale również społeczny. Przyczynia się ono do trudnych stanów emocjonalnych człowieka, braku harmonii między popędami a realizacją potrzeb duchowych oraz do dezintegracji osobowości. W sferze społecznej natomiast skutkuje ono zachwianiem relacji międzyludzkich, niezgodą, podziałem, a nawet gwałtem i terroryzmem (Wolicki, 2006, s. 318; Królikowska, 2006, s. 220). Doświadczenie moralnej słabości w sytuacji niedojrzałej religijności prowadzi do poczucia winy¹⁶. Koncentruje ono człowieka na sobie samym, powoduje w nim dyskomfort psychiczny, lęk, niepokój, pogardę wobec własnej osoby i oczekiwanie kary. Prowadzi ono niekiedy do myśli i czynów samobójczych (Pietryja, 2010, s. 240). W religijności dojrzałej natomiast świadomość grzechu, czyli świadomość złamania obiektywnego prawa Bożego dotyczy odniesienia człowieka zarówno do siebie, do innych, jak i do Boga. Powoduje w człowieku dążenie do uzyskania rozgrzeszenia (także sakramentalnego), zadośćuczynienia miłości, naprawienia krzywd wyrządzonych sobie, drugiemu człowiekowi i Bogu, pojednania. Niekiedy wzmaga ona ufność i przekonanie, że miłosierdzie i łaska Boga są większe niż ludzki grzech (Pietryja, 2010, s. 241; Krok, 2006, s. 328). Dojrzała religijność przyczynia się zatem do konstruktywnego przeżywania przez człowieka własnej niedoskonałości moralnej (Wolicki, 2010, s. 321).

Dojrzałość religijna ma także pozytywny wpływ na sposób przeżywania choroby przez człowieka. Choroba dotyczy nie tylko biologicznej sfery, lecz całego człowieka, jego bólu i cierpienia. Człowiek chory ma przed sobą nowe zadanie. Znajduje się w sytuacji granicznej, przez którą musi przejść sam (Wandrasz, 2006, s. 517, 521, 522). W procesie chorowania osoba przechodzi przez pewne etapy, opisywane różnie przez poszczególnych autorów (por. Chojnacka-Kuraś, 2019, s. 33-48; Fopka-Kowalczyk, 2016, s. 89-99). Według Osińskiej, najpierw ma miejsce zaskoczenie, następnie poszukiwanie równowagi, a na końcu „etap

¹⁶ Pojęcia te nie są tożsame i są opisywane odpowiednio przez inne nauki, np. psychologię, prawo, teologię.

uwolnienia się od uzależnień chorobowych” (Wandrasz, 2006, s. 519). Ostatni z wymienionych etapów realizowany jest jednak jedynie u osób, które odchodzą od myślenia egoistycznego. Osoby takie silnie oddziałują na innych ludzi (Wandrasz, 2006, s. 519). Istnieje pozytywna korelacja dojrzałych postaw religijnych z altruistycznym, twórczym, mężnym przeżywaniem własnej choroby przez człowieka (por. Regulska, 2010, s. 210). Wysoki poziom religijności sprzyja postrzeganiu cierpienia jako swoistego błogosławieństwa oraz jako szansy na uczestnictwo w zbawianiu innych, ofiary z siebie (Jan Paweł II, 1986). Jest on czynnikiem wspomagającym akceptację cierpienia, dzięki któremu człowiek przestaje zadawać retoryczne pytanie „dlaczego cierpię?!”, a wierząc w rzeczywisty, głębszy sens cierpienia, pyta „dla kogo, dla czego cierpię”? (Makselon, 1992, s. 50; por. Irek, 2009, s. 97; Kornas-Biela, 2014, s. 125-145).

Z różnego rodzaju badań psychologicznych wynika, że religijna strategia radzenia sobie z sytuacjami trudnymi sprzyja skuteczniejszemu przeżywaniu chorób przewlekłych, niepełnosprawności, chronicznego bólu. Ponadto, osoby aktywne religijnie bardziej konsekwentnie i systematycznie podejmują działania związane z leczeniem (Borkowska, 2017, s. 22, 24; Zasepa, 2006, s. 538-545; Stefańska, Majda, 2019, s. 159-161). Osoby zaangażowane religijnie oceniają wyżej swoje funkcjonowanie fizyczne niż osoby, które nie uczestniczą aktywnie w życiu religijnym (Woźniak, Zawisza, Brzyska, 2015, s. 232). Religijność dojrzała jest również czynnikiem, który zmniejsza ryzyko (lub łagodzi przebieg zaistniałych) niektórych chorób somatycznych, takich jak np. choroby układu sercowo-naczyniowego oraz chorób i zaburzeń psychicznych, jak depresja, anoreksja i inne (Borkowska, 2017, s. 24; Starzomska, 2006, s. 558-559; Godlewska, Gebreselassie, 2018, s. 232; Prusak, 2006, s. 432-433). Religia ma oddziaływanie o charakterze terapeutycznym (Wandrasz, 2006, s. 527). Osoby o religijności personalnej, wewnętrznej, zaangażowane religijnie w porównaniu z osobami, dla których religia nie ma istotnego znaczenia, rzadziej odczuwają lęk, niepokój i zagrożenie. Rzadziej też występują wśród nich skłonności samobójcze. Na ogół nie przejawiają one zachowań neurotycznych (Zasepa, 2002, s. 64-65; Ostaszewska, 2014, s. 14). Wiara oraz praktyki religijne i duchowe mają istotne znaczenie dla przebiegu i efektów psychoterapii (Ostaszewska, 2014, s. 10; Prusak, 2006, s. 446; Krok, 2012, s. 69).

Religijność przyczynia się także do redukcji poczucia niższości oraz chroni przed poczuciem izolacji i osamotnienia (Wandrasz, 2006, s. 526-527; Ostaszewska, 2014, s. 4). Istotną rolę w prewencji trudnych stanów psychicznych ma ponadto doświadczenie przebaczenia (także w wymiarze sakramentalnym) i umiejętność przebaczenia, które są koniecznością nie tylko teologiczną, ale także psychologiczną i społeczną. Przebaczenie chroni przed postawą

rozgoryczenia i fiksacji na własnej krzywdzie, przed poczuciem bezsilności oraz nadwrażliwością i znieczuleniem emocjonalnym (Wolicki, 2006, s. 322, 324, 325). Przebaczenie prowadzi do poczucia pojednania z Bogiem, z drugim człowiekiem i z sobą samym (Krok, 2006, s. 328). Wiara w Boga, praktyki religijne i duchowe to najczęściej wybierane sposoby radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, chorobami i stresem (Miller, Thoresen, 2003, za: Prusak, 2006, s. 433; por. Wysocka, 2008, s. 77-78). Kenneth I. Pargament określił rolę, jakie pełni religia wobec doświadczanego przez człowieka stresu. Do ról tych jego zdaniem należy nadawanie sensu poszczególnym wydarzeniom i doświadczeniom, także trudnym. Religia ponadto przyczynia się do poczucia kontroli nad życiem człowieka. Kolejną rolą religii jest uzyskanie tzw. „pociechy duchowej” oraz „zwiększenie intymności duchowej”, wynikającej z przeżywania przez osobę pewnego zjednoczenia z Bogiem, siłą wyższą, rzeczywistością transcendentną (Bartczuk, Jarosz, 2006, s. 43). Religia jest ponadto czynnikiem motywującym do przemiany życia, zmiany wartościowania i ukształtowania adekwatnej hierarchii wartości (Wysocka, 2007, s. 71; Walesa, 2005, s. 69).

Religijność ma istotne znaczenie także w prewencji oraz pozbywaniu się nałogów i uzależnień. Osoby o religijności wewnętrznej, autentycznej, mają mniejszą tendencję do uzależnień, spożywają mniejszą ilość napojów alkoholowych, zażywają mniej leków i narkotyków niż osoby o religijności mało uwewnętrznionej, dewocyjnej (Ślaski, 2006, s. 564-565; Ostaszewska, 2014, s. 14; Regnerus, Elder, 2003, s. 633). Zasadę odwołania się do siły wyższej, Boga stosują także religijne i świeckie grupy wsparcia oraz wspólnoty dla osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych. Przykładem takich grup jest grupa AA (Anonimowi Alkoholicy) i wspólnota Cenacolo, w której wspólnie mieszkają, modlą się i pracują osoby, które nadużywały różnych środków psychoaktywnych (Ślaski, 2006, s. 569; Vidjak, 2003, s. 60, 62; Mamic, 2016)¹⁷.

Religijność przeżywana przez człowieka w sposób personalny, wewnętrzny, pełni ważną rolę w jego życiu psychicznym. Dodatnio koreluje ona z poczuciem bezpieczeństwa oraz z poczuciem koherencji, w przeciwieństwie do religijności marginalnej, która jest nieznacząca dla poczucia koherencji¹⁸ (Zasępa, 2002, s. 64-65; Czyżowska, Gurba, 2015, s. 69). Osoby dojrzałe religijnie postrzegają świat jako bardziej sensowny, uporządkowany, sterowalny, a także przyjazny i serdeczny. Dojrzałość religijna przyczynia się do poczucia szczęścia i zadowolenia oraz życiowej satysfakcji (Zasępa, 2002, s. 64; Wnuk, Marcinkowski, 2010, s. 679). Rodzaj

¹⁷ Wspólnota Cenacolo ma charakter międzynarodowy, a jej domy znajdują się na wszystkich kontynentach. Jedną z miejscowości, w której założono tę wspólnotę jest Medjugorje (Ślaski, 2006, s. 564-565, 569; Vidjak, 2003, s. 60, 62; Mamic, 2016). Zob. też: Aneks 4.

¹⁸ Poczucie koherencji to całościowa orientacja życiowa, dzięki której człowiek potrafi radzić sobie w trudnych sytuacjach (Zasępa, 2002, s. 65).

religijności człowieka wpływa także na jego obraz siebie. Osoby o religijności personalnej czują się bardziej lubiane i akceptowane oraz mają wyższe poczucie swojej wartości (Kasik, 1998, s. 176-177; Zasępa, 2002, s. 64). Z większą łatwością odnajdują one swoje miejsce w tym świecie i lepiej dostosowują się do rzeczywistości, w której żyją, a problemy i trudności traktują jako wyzwanie i lepiej sobie z nimi radzą (Zasępa, 2002, s. 64). Wiara i praktyki religijne stabilizują życie człowieka (Ostaszewska, 2014, s. 14). Przyczyniają się do poczucia wyciszenia, równowagi emocjonalnej i spokoju. Sprzyjają również opanowaniu w stosunkach interpersonalnych i nawiązywaniu pozytywnych, satysfakcjonujących relacji z innymi ludźmi. Osoby o religijności personalnej wyżej oceniają własne możliwości i mają pozytywne podejście do życia (Szabała, 2017, s. 84-86; Zasępa, 2002, s. 64-65).

Dojrzałość religijna ma istotne znaczenie w uniwersalnym doświadczeniu człowieka, jakim jest doświadczenie śmierci, zarówno własnej, jak i innych ludzi. Okazuje się, że osoby głęboko religijne wykazują mniejszy lęk przed śmiercią i życiem po śmierci. Wiara, która nadaje życiu cel, przyczynia się do niwelowania lęku przed procesem umierania i przed sądem po śmierci własnej oraz osób bliskich (Rybarski, 2018, s. 47-48; Jastrzębski, 2001, s. 99-100). Religia bywa zatem istotnym czynnikiem, który aktywizuje do poszukiwania i ukazuje człowiekowi głęboki sens jego życia (Surzykiewicz, 2016, s. 159; Krok, 2014, s. 656; Wandrasz, 2006, s. 527). Stopień dojrzałości w sferze religijnego funkcjonowania wpływa na rodzaj wyborów dotyczących relacji międzyludzkich. Osoby dojrzałe religijnie, należąc do wspólnoty osób wierzących, do Kościoła, w przyjazny, braterski sposób odnoszą się do tego otoczenia i odnajdują w nim religijne znaczenie (Walesa, 2005, s. 61; Skrzyniarz, 2016, s. 145-146).

1.4. Religijność w okresie młodości

W niniejszym podrozdziale zaprezentowane będzie zagadnienie religijności w okresie zwanym młodością. W pierwszej kolejności zostaną omówione prawidłowości rozwoju religijnego (na przykładzie religii chrześcijańskiej) przypadające na okres młodości, a następnie czynniki, które współcześnie stanowią zagrożenie religijności u młodych osób. Spośród licznych zagrożeń wyłonione zostaną te, które są najbardziej powszechne w życiu młodzieży.

1.4.1. Cechy religijności w okresie młodości

Młodość jest czasem wielu zmian rozwojowych, do których należą także przemiany w dziedzinie religijności. Rozwój religijny jest inny u osób, dla których religia ma istotne znaczenie niż u osób, dla których nie jest ona ważną wartością. Rozwój religijny ma pewne stadia, ujmowane inaczej przez różnych autorów. Wśród osób o wysokim stopniu religijności na czas młodości przypadają, według Czesława Walesy, trzy fazy rozwoju religijności: religijności autonomicznej, autentycznej oraz stabilności religijnej (Walesa, 2006, s. 136-139; Rydz, 2012, s. 21-23).

Religijność autonomiczna (nazywana też religijnością syntetyczno-konwencjonalną), która jest charakterystyczna dla człowieka w wieku 12-17 lat, cechuje się próbami odnalezienia przez niego własnego stosunku wobec Boga i religii oraz buntem i negowaniem znaczenia tradycji. W tym czasie rozwija się pragnienie idealnego dobra. Wtedy też człowiek dobrowolnie i w sposób świadomy przyjmuje wyznawaną dotychczas wiarę jako własną (Gierowska-Przetacznik, 2004, s. 69; Piątek, 2008, s. 37-38; Królikowska, 2008, s. 33-35). Podejmując ważne, niekiedy trudne, decyzje życiowe, oczekuje inicjatywy od Boga i wierzy w istnienie rzeczywistości Bożej. Dąży do realizacji wielkich ideałów i próbuje nieraz podważyć sens stylu życia prowadzonego dotychczas przez siebie lub innych (Obuchowska, 2004, s. 182-183; Walesa, 2006, s. 136-137). W tym okresie niektórzy młodzi ludzie dążą do znalezienia pokrewnych ideowo grup społecznych, które odnajdują między innymi we wspólnotach religijnych. Ponadto, poszukują autorytetów poza własną rodziną: wśród osób duchownych, religijnego koleżeństwa, instytucji religijnych, a także wśród bohaterów opisywanych w książkach (Królikowska, 2008, s. 34). Chcą również znaleźć mistrza, który pomoże im w rozwoju duchowym. Sakramenty i modlitwa stają się uwewnętrznione, przeżywane w sposób osobisty, dlatego też praktykowane są bardziej systematycznie niż wcześniej (Piątek, 2008, s. 38-39; Walesa, 2005, s. 27-28). Młode osoby w tym okresie biorą odpowiedzialność za swoje postępowanie, nadają mu sens i oceniają je moralnie. Jest to czas, w którym młodzież pojmuje Boga jako „Pierwszą Przyczynę” i „Dawcę praw”, dlatego też przypisuje Mu sprawczość wydarzeń niezależnych od woli człowieka (Oser, Gmünder, 1992, za: Rydz, 2012, s. 20-21; Grom, 2009, s. 201). Wiara młodego człowieka pogłębia się, opiera się na zasadzie darmości, dzięki czemu nawiązuje się jego indywidualna, intymna relacja z Bogiem. Przeżycia i aktywność religijna polegają wówczas na doświadczeniu błogosławieństw i łask Bożych oraz ich dobrowolnym przyjęciu, współpracy z nimi. Część osób doświadcza ciągłej obecności Boga lub

nawiązuje kontakt z Jezusem Chrystusem, a w sytuacjach trudnych umacnia się w wierze (Walesa, 2006, s. 136-137; Piątek, 2008, s. 40).

Kolejny etap w rozwoju religijności młodzieży występuje między 18. a 24. rokiem życia. Jest to etap religijności autentycznej (indywidualno-refleksyjnej). Młode osoby stają się wtedy szczerze, oryginalne i prawdziwe w swoim postępowaniu i nie kierują się presją środowiska, w którym żyją. Ważne jest dla nich działanie w zgodzie z własnym sumieniem i wybranymi przez siebie wartościami. Młodzież w tym okresie cechuje bezkompromisowość, zaangażowanie, radykalizm i idealizm (Rydz, 2012, s. 22; Róžański, 2015, s. 298; Królikowska, 2008, s. 35-36). Dzięki wierze religijnej młodzi ludzie odnajdują cel swojego życia, odkrywają wartości i znaczenia. Czują się oni odpowiedzialni za swój stan duchowy i podejmują wysiłki w kierunku samodoskonalenia. Poznany i zinternalizowany przez nich przekaz treści religijnych staje się częścią ich tożsamości. Odczuwają także potrzebę dzielenia się swoim światopoglądem z innymi (Walesa, 2006, s. 138; Piątek, 2008, s. 41). W młodych ludziach rozwijają się w tym czasie uczucia wyższe (Oleszkowicz, Senejko, 2011, s. 268). Bóg postrzegany jest przez nich jako Nauczyciel i Wspomożyciel. Coraz większą rolę w ich życiu przypisują Jezusowi Chrystusowi, a Biblię uważają za opis duchowych przeżyć człowieka. W tym okresie występują również wewnętrzne konflikty dotyczące wiary i rozumu, rozwiązanie których skutkuje umiejętnością łączenia przekonań z tradycyjnymi elementami wiary (Rydz, 2012, s. 22; Piątek, 2008, s. 41). Młodzież coraz bardziej systematycznie podejmuje praktyki religijne i traktuje je w sposób osobisty. Wkłada w nie niekiedy wiele wysiłku (np. rekolekcje, pielgrzymki) (Królikowska, 2008, s. 36). Wrażliwość, krytycyzm i indywidualizm młodych ludzi sprzyja kształtowaniu się nowych przejawów kultu. Doświadczenia religijne młodzieży występują w tym okresie zwykle w trudnych sytuacjach i są przeżywane jako doświadczenia osobiste i intymne. Ich efektem bywają życiowo doniosłe zmiany, trwałe i istotne dla relacji człowieka z innymi ludźmi i z Bogiem (Walesa, 2006, s. 138; Rydz, 2012, s. 22).

Ostatnim etapem rozwoju religijności dotyczącym młodych ludzi jest etap stabilności religijnej, przypadający na czas od 25. do 40. roku życia. Ma wówczas miejsce łączenie takich elementów jak akceptacja rzeczywistości oraz poczucie odpowiedzialności za innych (Gurba, 2004, s. 206; Walesa, 2006, s. 143). Skutkuje on szczególną otwartością człowieka na wartości, postawy i obrzędy innych osób oraz tzw. „nową syntezą siebie samego” (Piątek, 2008, s. 42). Młodzi ludzie poszukują wówczas jedności z innymi ludźmi, chcą razem z nimi odnajdować cel życia, przeżywać wiarę i włączyć się w działanie dla spraw powszechnych, ogólnoludzkich. Wychowanie religijne potomstwa przyczynia się do ożywienia i ustabilizowania własnej religijności (Gurba, 2004, s. 206; Walesa, 2006, s. 143). W tym okresie młode osoby

przystosowują się do religijnych praktyk środowiska ludzi, wśród których żyją. Ich modlitwa bywa intensywna, długa, intymna, skupiona na słuchaniu Boga. Wyobrażają sobie one Boga jako zatroskanego o człowieka i przychodzącego do niego. Przejawem ich religijności jest zaangażowanie dla dobra innych ludzi oraz postawa miłości wobec nich. Doświadczenia i przeżycia religijne bywają niekiedy bardzo silne – człowiek nie potrafi przekazać ich słowami, a ich efektem jest radykalne zaangażowanie na rzecz innych ludzi i Kościoła (Piątek, 2008, s. 43; Walesa, 2006, s. 143). Religijność w tym okresie jest związana z otwartością człowieka i przynoszącym długotrwałe skutki wytrwałym pokonywaniem przez niego problemów i trudności (Królikowska, 2008, s. 37-38).

Cały okres młodości jest czasem poznawania siebie oraz podejmowania, a następnie realizacji istotnych osobistych decyzji związanych z wieloma dylematami. Rozterki młodych ludzi dotyczą, jak ujmuje to D. J. Levinson, kwestii wyboru zawodu (kierowanie się w nim wartościami ekonomicznymi lub osobistą satysfakcją), stosunku do grupy społecznej (nastawienie na spełnianie oczekiwań innych ludzi lub realizacja osobistych planów) oraz ról społecznych (poświęcenie się bardziej pracy zawodowej lub obowiązkom wobec członków rodziny) (Levinson, 1990, za: Gurba, 2004, s. 206). Istotnym zadaniem tego okresu rozwojowego jest odnalezienie swojego życiowego powołania, które, w ogólnym ujęciu, jest predyspozycją do pełnienia jakiejś funkcji czy posłannictwa, wykonywania określonego zawodu lub życia w jakimś stanie (Rydz, 2012, s. 64; Miczyński, 2016, s. 824). W ogólnym znaczeniu, każdy człowiek jest powołany do miłości, a rozpoznanie i przyjęcie tego powołania dokonuje się w rodzinie (*Familiaris Consortio*, nr 11). Osoby o wysokim stopniu religijności pojmują powołanie jako apel skierowany do człowieka przez Boga, pełne miłości wołanie Boga oczekującego na odpowiedź. Powołanie w znaczeniu religijnym ma na celu spełnienie woli Stwórcy i uczestnictwo w Jego planie zbawienia ludzkości (Miczyński, 2016, s. 824). Świadomość posiadania powołania ma szczególne znaczenie dla wyboru stanu życia, dla rozstrzygnięcia kwestii „życie samotne – życie w rodzinie” (por. Erikson, 1968, za: Gurba, 2004, s. 206). Wybór stanu życia, aby był dojrzały, musi wynikać z dojrzałości osoby, w tym z dojrzałego przeżywania płciowości. Ludzka płciowość jest zasadniczym wymiarem i sposobem istnienia człowieka. Dojrzałość płciowa przejawia się, najogólniej ujmując, w traktowaniu płciowości jako sposobu wyrażania miłości (Kornas-Biela, 2005, s. 128, 133)¹⁹. Drogami

¹⁹ Dojrzewanie do integracji płciowej wymaga podjęcia trwającego przez całe życie procesu samowychowania. Obejmuje ono prawidłową identyfikację płciową, akceptację własnej płci oraz posiadanie wiedzy i zdolności do pełnienia ról płciowych. W wychowaniu do integracji płciowej istotne jest także pozytywne podejście do osób przeciwnej płci, umiejętność panowania nad popędami, kontrolowania emocji i wyrażania ich w różnorodny sposób oraz rozwój uczuć wyższych. Osoba dojrzała płciowo potrafi podporządkować swoje dążenia i działania naczelnym wartościom, dostrzegać i brać pod uwagę perspektywę innych osób. Ponadto, bierze ona odpowiedzialność za siebie

realizacji dojrzałej płciowości są wybierane przez młode osoby różne stany życia: małżeństwo, rodzicielstwo (macierzyństwo, ojcostwo), kapłaństwo, celibat (potwierdzony np. ślubami zakonnymi, prywatnymi), stan bezżenny (zob. Kornas-Biela, 1999; Nowak, 1999; Póltawska, 1999; Augustyn, 2001; Walesa, 2001; Derdziuk, 2009; Kołodziej, 2001). Religijność jest czynnikiem nadającym sens powołaniu życiowemu.

1.4.2. Czynniki rozwoju religijnego w okresie młodości

Religijność jest naturalną sferą funkcjonowania człowieka, która może zostać przez niego rozwinięta lub zaniedbana (Walesa, 2006, s. 112; Walesa, 2005, s. 60-61; Kiciński, 2016, s. 1014-1015). Religijność młodzieży, jak również całego społeczeństwa, w świetle współczesnych badań prowadzonych w Polsce, ulega znaczącym przemianom na wielu płaszczyznach. Młodzi ludzie przeżywają pewien kryzys religijny, odchodzą od dotychczasowej wiary, czują się zagubieni, poszukują własnych dróg do realizacji potrzeb duchowo-religijnych. Przebieg rozwoju religijnego jest inny u poszczególnych osób i zależy od złożonych czynników.

Do czynników rozwoju religijności należą czynniki dotyczące zasobów i cech osobistych oraz aktywności własnej człowieka. Wśród zasobów ważne znaczenie mają czynniki genetyczne, związane z kształtowaniem podstaw anatomiczno-fizjologicznych człowieka, jego psychiki, zdolności poznawczych, a szczególnie synchronizacji z matką w okresie perinatalnym²⁰. Do zasobów osobistych należą także między innymi: stan zdrowia fizycznego i psychicznego, kompetencje poznawcze, odczucia i przekonania, wyobrażenia oraz poczucie własnej wartości. Na kształtowanie się religijności mają także wpływ procesy uczenia się, standardy wewnętrzne, przyzwyczajenia i nawyki oraz aktywność lub pasywność w działaniu. Rozwój religijności może być również zależny od zaangażowania w podejmowaną rolę społeczną oraz od poziomu otwartości na innych ludzi (Walesa, 2017, s. 60-63, 68, 74, 76, 78; Grom, 2009, s. 202; Laskowska, 2009, s. 142; Królikowska, 2008, s. 34, 37- 40, 53; Dębski, 2005, s. 18). Na rozwój religijności wpływają także chwile doniosłe życiowo, jak wtajemniczenie w życie sakramentalne, momenty kryterialne w życiu religijnym, np. żywe odczucie obecności Boga, czy odkrycie motywów swojego postępowania (por. Kiciński, 2016, s. 1014-1015).

Rozwojowi religijnemu młodego człowieka zagraża jednak świadome, dobrowolne odejście od religijności do indyferentyzmu religijnego (Laskowska, 2009, s. 138; por.

samą i za powierzone jej osoby. Integracja płciowa wymaga umiejętności tworzenia trwałych, także intymnych, więzi (Kornas-Biela, 1996, s. 133; Kornas-Biela, 2001, s. 327-328; Kornas-Biela, 2005, s. 132-133).

²⁰ Synchronizacja kobiety z jej dzieckiem jest zdolnością odwzajemniania uczuć dziecka, reagowania na jego potrzeby, zestrojenia wzajemnych oddziaływań (Kornas-Biela, 2017, s. 158).

Nowosielski, Bartczuk, 2015). Odejście to dokonuje się w kolejnych, opisywanych przez Franz-Xavera Kaufmana, etapach. W pierwszej fazie występuje obojętność względem nauki przekazywanej przez Kościół (tzw. odkościelnienie), następnie ma miejsce obojętność w odniesieniu do chrześcijańskich znaczeń (tzw. odchrześcijanienie)²¹. Ostatnie fazy przejścia od religijności do indyferentyzmu to wątpliwość w możliwość poznania i sensu jakiegokolwiek religii, agnostycyzm oraz postawa nihilizmu (Zaremski, 2005, s. 52; por. Kutnik, 2012, s. 16-21). Niesprzyjającym czynnikiem jest także ukształtowanie się postawy asekuracyjnej. Polega ona na unikaniu wysiłków związanych z wymogami życia religijnego, takich jak wstrzeźliwość, praca nad sobą (Dębski, 2005, s. 137, 147). Człowiek w sposób selektywny wybiera to, co odpowiada jego własnym przekonaniom i co nie wiąże się z koniecznością zmiany zachowania i postrzegania świata (Laskowska, 2009, s. 142). Zagrożenie to może przybrać formę rytualizmu obrzędowego, czyli takiego podejścia do religii, w którym istotne jest jedynie spełnianie praktyk religijnych, bez chęci zrozumienia doktryny religijnej i rozwoju ku dojrzałości religijnej²² (Zaremski, 2005, s. 50).

Do czynników rozwoju religijnego młodzieży należą także różne formy uczestniczenia w życiu religijnym: fizyczno-pełne²³, wirtualne i częściowe²⁴ (Walesa, 2017, s. 77). Do wzmocnienia wiary, zwiększenia świadomości religijnej i poczucia wspólnoty z innymi wierzącymi może przyczynić się uczestnictwo w pielgrzymkach do miejsc uznanych za święte (por. Jackowski, 2007, s. 240-242; Romaniuk, 2019, s. 24-25; Biela, 1983, s. 89). Wśród możliwości uczestnictwa religijnego wymienia się ponadto grupy o charakterze religijnym (zarówno konstruktywne, jak i destruktywne) oraz instytucje religijne. Istotne znaczenie ma także udział w liturgii, religijnych rytuałach i obrzędach. Rozważne i dojrzałe uczestnictwo w życiu religijnym sprzyja poczuciu solidarności z innymi przedstawicielami tej samej religii (Dębski, 2005, s. 12; Królikowska, 2008, s. 34; Walesa, 2017, s. 63, 69, 77).

Integralnemu rozwojowi religijności młodych ludzi zagraża jednak zagubienie w obliczu istniejącego wśród nich zjawiska określanego jako *patchwork* lub, cytując Fustenbergę „religijność łazikująca” (Dębski, 2005, s. 142-144). Polega ono na swobodnym łączeniu elementów różnych religii i tradycji, religijności instytucjonalnej z prywatną, np. religii

²¹ Procesy te nazywane są także dysafiliacją, apostazją, konwersją na niewiarę. Heinz Streib zjawiska te ujmował w kategorii dekonwersji. Przez termin ten rozumiał on porzucenie dotychczasowej orientacji religijnej i poszukiwanie innych rozwiązań (Nowosielski, Bartczuk, 2015, s. 7).

²² Religijność traktowana jest przez młodych ludzi jako mechanizm obronny lub sposób na radzenie sobie z dużymi trudnościami życiowymi. Wśród współczesnej młodzieży istnieje także zjawisko tzw. katolicyzmu nominalnego, polegająca na umiarkowanym, konformistycznym podejściu do tradycyjnych przejawów wiary religijnej (Laskowska, 2009, s. 138).

²³ Przykładem jest uczestnictwo w nabożeństwach w kościele.

²⁴ Do wirtualnej i częściowej formy uczestnictwa można zaliczyć uczestnictwo we mszy św. za pośrednictwem Internetu lub jednocześnie się z prośbami Maryi, która stała pod krzyżem.

chrześcijańskiej z hinduizmem, buddyzmem. Łączenie wiary i praktyk wielu religii, pluralizm religijny ma miejsce także w odniesieniu do przekonań o dogmatach i spraw ostatecznych (Dębski, 2005, s. 135, 139, 142-144; Ptaszek, 2009, s. 249). Zjawisko „religijności łązikującej” przejawia się w zainteresowaniu człowieka różnego rodzaju parareligiami czy treściami quasi-religijnymi, zakorzenionymi nieraz w wierzeniach z dawnych epok i kultur, takimi jak: filozofia Dalekiego Wschodu, okultyzm, medytacja Zen, ezoteryka, kult New Age. Obecnie promuje się także wiele innych elementów różnych religii i filozofii, wzbudza się zaciekawienie tematyką astrologii, magii, wróżb, horoskopów, uzdrowicieli, bioenergoterapii oraz kontaktu z siłami (np. Matki Ziemi) i duchami (Jedynak 2014, s. 17; Ptaszek, 2009, s. 249; Mariański, 1998, s. 297; Królikowska, 2008, s. 34).

Ateizm i obojętność religijna to kolejne z czynników zagrażających w sposób istotny religijności młodego człowieka. W obecnych czasach negacja Boga występuje w dwóch formach: ateizmu naukowego, akcentującego autorytet rozumu, oraz ateizmu humanistycznego, odwołującego się do niczym nie ograniczonej ludzkiej wolności (Zaremski, 2005, s. 46; Zdybicka, 2011, s. 21, 23-24). Postawa ateistyczna przejawia się w różny sposób – jako zaprzeczenie istnieniu Boga, zerwanie relacji z Nim i desakralizacja życia. W zewnętrznej postawie człowieka ateizm i obojętność religijna są rozpoznawalne przez porzucenie modlitwy i sakramentów, trywializację symboli religijnych, odejście od praktyk religijnych i kultu religijnego²⁵ (Laskowska, 2009, s. 136; por. Głód, 2006, s. 195-196; por. Królikowska, 2008, s. 34).

Ważne znaczenie dla rozwoju religijnego młodych osób ma także środowisko społeczne (Frankowski, 2004, s. 28-35; Walesa, 2006, s. 112; Dowling, Anderson, von Eye, Lerner, 2003, s. 253)²⁶. We wczesnych latach życia kształtuje się umiejętność partycypacji w życiu religijnym rodziców, innych osób znaczących i osób wyznających wiarę religijną. Człowiek może poszerzać swoją wiedzę religijną, uczyć się przekraczania własnych ograniczeń, podporządkowania władz zmysłowych wyższemu dobru. Znaczący jest w tym względzie wzorzec osobowy rodziców, na podstawie którego tworzy się w człowieku obraz Boga (Walesa, 2017, s. 60). Rodzice mają odpowiedzialne zadanie, by właściwie przekazać dzieciom treści religijne. Przyjazna atmosfera rodzinnego domu i socjalizacja religijna ukierunkowują dziecko

²⁵ W ostatnich latach obserwuje się wśród młodzieży spadek, a nawet zanik częstotliwości i bezrefleksyjność podejmowanych praktyk religijnych oraz odchodzenie od dotychczasowych rytuałów religijnych. Młodzi ludzie nie spełniają na ogół obowiązków religijnych i określają się często jako „wierzący niepraktykujący” a jednocześnie w porównaniu z dorosłymi prezentują niższy poziom deklarowanej wiary (Jedynak, 2014, s. 14-16; Sroczyńska, 2015, s. 68; Laskowska, 2009, s. 140).

²⁶ Przyczyną wzmocnienia religijności bywają niekiedy także czynniki przyrodnicze. Zjawiska przyrodnicze, takie jak wschód i zachód słońca, tęcza, błyskawice, sprzyjają refleksji religijnej, refleksji nad Bogiem – Stwórcą i Jego stworzeniem (Walesa, 2006, s. 112; Walesa, 2017, s. 66, 78).

na poznawanie rzeczywistości duchowo-religijnej (Laskowska, 2009, s. 143; Walesa, 2017, s. 60). Standardy, reguły ukształtowane w środowisku rodzinnym podczas całego procesu wychowania, a szczególnie w dzieciństwie, mają fundamentalne znaczenie dla rozwoju religijności człowieka²⁷ (Kornas-Biela, 2017, s. 9-10; Grom, 2009, s. 202-203; Walesa, 2017, s. 60; Laskowska, 2009, s. 136). Poza środowiskiem rodzinnym, istotną rolę w rozwoju religijnym człowieka, zwłaszcza młodego, ma jego koleżeństwo. Rówieśnicy mogą zarówno inspirować młodego człowieka do religijnych poszukiwań, jak i przyczynić się do zahamowania jego rozwoju w tym zakresie (Królikowska, 2008, s. 34; Walesa, 2017, s. 63).

Zaniedbania środowiskowe (rozpad rodzin, słaba pozycja ojca w rodzinie, brak opieki i odpowiedzialnego wychowania, destrukcyjny wpływ rówieśników) zwiększają podatność na zagrożenia religijności młodych osób, którymi są: relatywizm moralny, permissywizm moralny, zwątpienie w powszechne zasady moralne (Kopka, 2010, s. 143; Walczak-Duraj, 2010, s. 122)²⁸. Relatywizm moralny głosi, że nie istnieją obiektywne, uniwersalne kryteria etyczne. Ocena ludzkich postaw i zachowań jako dobrych lub złych zależy od subiektywnych przekonań osoby i kontekstu sytuacyjnego (etyka sytuacyjna). Moralna wartość czynów ma więc charakter względny (Mariański, 2010, s. 99-106). Takie podejście do norm etycznych, odrzucające przekonanie o niezmienności i niepodważalności norm zagwarantowanych prawem naturalnym i ustanawianych przez autorytet Boga, zagraża religijności młodzieży i każdego człowieka. W nurcie relatywistycznym podważana jest także zasadność wszelkich prawd wiary, a akcentowane jest subiektywne źródło wartościowania (Zaremski, 2005, s. 51-52; por. Mariański, 2016, s. 1284). Z relatywizmem współwystępuje ignorancja religijna, brak świadomości religijnej, ocena zjawisk pod kątem użyteczności i przyjemności, postawa epikureizmu, utożsamiającego dobro ze szczęściem. Do skutków relatywizmu moralnego należy trudność w odnalezieniu celu życia, koncentracja jedynie na doczesności, rozpad wspólnot rodzinnych i zniekształcenie sensu płciowości człowieka, akceptacja aborcji oraz eutanazji²⁹ (Zaremski, 2005, s. 47; por. Walesa, 2017, s. 80).

Kolejnym zagrożeniem religijności młodych osób jest pomijanie kwestii religijnych w życiu społecznym, prywatyzacja i indywidualizacja religii³⁰ (Laskowska, 2009, s. 139, 144;

²⁷ Nieprawidłowe relacje rodzinne oraz istniejąca obecnie dezorientacja religijno-światopoglądowa dorosłych zaburzają tego typu orientację w młodszych pokoleniach (Laskowska, 2009, s. 142-143; Stefan, 2001, s. 319-320).

²⁸ Wśród młodych ludzi zauważa się odchodzenie od Kościoła katolickiego i kwestionowanie jego autorytetu. Młodzież nie rozumie sensu przekazywanej przez Kościół tradycji i postrzega Kościół jako narzucający pewne nakazy i zakazy, mające na celu ograniczenie ludzkiej wolności. Uważa Kościół za nieatrakcyjny i nudny (Dębski, 2005, s. 137; 147; Laskowska, 2009, s. 141, 144).

²⁹ Niektórzy badacze opisują obecnie zjawisko rewolucji moralnej i obyczajowej. Rewolucja ta przejawia się w sposób szczególny w aspekcie życia małżeńsko-rodzinnego, między innymi przez przyzwolenie na antykoncepcję, współżycie pozamałżeńskie czy aborcję (Dębski, 2005, s. 141, 145-147; Jedynak, 2014, s. 18).

³⁰ Na ten temat piszą też inni autorzy. Zob. Dębski, 2005, s. 141; Jedynak, 2014, s. 16-17).

Sroczyńska, 2015, s. 68). Sprawy religii uważane są za osobiste i prywatne, a świadectwo przynależności religijnej bywa postrzegane jako sprzeczne z zasadą wolności i demokracji, godzące w społeczne prawo do pluralizmu religijno-światopoglądowego. Z indywidualizmem wiąże się także przekonanie człowieka o swojej samowystarczalności, niezależności i autonomii. Współcześni ludzie, ulegając tendencji do skrajnego autonomizmu, uważają, że ich prawa są na tyle zagwarantowane, że nikt inny, nawet Bóg, nie może w nie ingerować (Dębski, 2005, s. 141; Zaremski, 2005, s. 44, 53; Jedynak, 2014, s. 16-17).

Bezpośrednie wsparcie w rozwoju religijnym udzielane jest przez osoby do tego wyznaczone, czy, w ujęciu teologicznym, powołane. Do takich osób należą osoby duchowne, regularni spowiednicy, osoby odpowiedzialne za wspólnoty, katecheci, kierownicy duchowi (Królikowska, 2008, s. 34-35; Walesa, 2017, s. 76). Szczególną inspiracją do bardziej świadomego głębokiego przeżywania religijności bywają dla człowieka także osoby znaczące, autorytety czy mistrzowie życia duchowego, zarówno znani osobiście, jak również autorzy przeczytanych książek o tematyce filozoficznej lub religijnej. Oddziaływanie autorytetów dokonuje się poprzez proces identyfikacji z modelem (Królikowska, 2008, s. 34, 74; Walesa, 2017, s. 78).

W rozwoju religijnym istotną rolę pełnią ponadto czynniki kulturowe: komponenty narracyjne i ekspresyjno-wykonawcze oraz przekaz medialny. Przedstawienia teatralne, śpiew, taniec, muzyka, filmy, ikony, freski, witraże, słuchanie poezji, wsłuchiwanie się w opowieści stwarza możliwość (zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i wspólnotowym) rozwoju religijnego, poczucia piękna, doświadczenia radości, zadumy, entuzjazmu. Historie postaci biblijnych mogą być inspiracją dla zrozumienia prawd dotyczących własnego życia i przyczyniają się do głębszego, bardziej dojrzałego przeżywania religijności. Także symbole religijne kształtują wrażliwość duchową. Komponenty kulturowe wzmacniają religijność człowieka zarówno w zwykłych sytuacjach, jak i podczas uroczystości (Por. Oppenheim i in, 1997, za: Walesa, 2005, s. 61; Walesa, 2017, s. 66, 69).

Współczesny przekaz medialny, prezentując fałszywe modele i wzorce realizacji szczęścia, przeciwdziała jednak na ogół konstruktywnemu rozwojowi religijnemu młodego człowieka. Skomercjalizowane treści medialne koncentrują się na wartościach materialnych, hedonistycznych, zbędnych nie tylko w odniesieniu do perspektywy duchowej, lecz także do doczesnych, materialnych potrzeb człowieka (Kołodziejka, 2012, s. 312-313; por. Wędzińska, 2013, s. 39). Środki społecznego przekazu, oddziałując na świadomość odbiorcy, powodują w nim rozbudzenie zaciekawienia własnymi ofertami. Kierując emocjonalną potrzebą i chęcią człowieka, by posiadać jak najwięcej dóbr, podporządkowują sobie swoich odbiorców. Narażają

ich przy tym na niebezpieczeństwo manipulacji (Zaremski, 2005, s. 43). W mediach lansowana jest powszechnie kultura materializmu i hedonizmu, w której wartości religijne są zastępowane przez dobra materialne, a postawa „mieć” ma pierwszeństwo nad troską o sprawy duchowe. Materializm przejawia się w wyłącznym dążeniu człowieka do zdobywania coraz to nowych rzeczy materialnych (Zaremski, 2005, s. 43, 47). Z materializmem związany jest sekularyzm, przejawiający się w autonomicznej koncepcji świata i ludzi, w której nie ma potrzeby odniesienia do Boga. Sekularyzm polega na zupełnym odejściu od Boga, obronie takich idei jak hedonizm i konsumpcjonizm, dążeniu do władzy i tłumieniu w człowieku wrażliwości sumienia (Napiórkowski, 2014, s. 12-13). Nurt sekularyzmu promuje wyobrażenie świata bez Boga, bez transcendencji. Przejawem sekularyzmu jest brak poczucia potrzeby rozwoju duchowego i pogłębiania wiary religijnej oraz niedostrzeganie obecności Boga w codziennym życiu. Człowiek, odrzucając istnienie Boga, czyni przedmiotem szeroko pojmowanej czci dobra materialne, ku którym dąży i które pragnie zdobyć (Zaremski, 2005, s. 48-49).

Istotnym zagrożeniem dla religijności młodego człowieka jest poszukiwanie autorytetu wśród przywódców różnego rodzaju sekt³¹. Na czele sekty stoi człowiek, którego zdanie i opinie uważane są za bezwzględne i absolutne. Wymaga on całkowitego posłuszeństwa i zaangażowania od podległych sobie członków. Tajemniczość i wysokie wymagania charakterystyczne dla sekt są czynnikami, które zachęcają nieświadomych jeszcze młodych ludzi do poszukiwania w nich religijnego spełnienia (Ptaszek, 2009, s. 250). Nauka głoszona przez sekty ma charakter ezoteryczny, jest skierowana wyłącznie do wąskiego, zamkniętego grona wtajemniczonych osób. W celu utrzymania swojej tożsamości, sekta redukuje relacje z otaczającym środowiskiem (Golan, 2003, s. 208-210; Kwapiszewski, 2005, s. 167). Odziaływanie sekty ma cechy przymusu i psychomanipulacji, a interes grupy stawiany jest ponad interesem poszczególnych jej członków (Mrozek, 2018, s. 45-46; Paprzycki, 2002, s. 72).

Rozpoznawanie szans i zagrożeń rozwoju religijności może stać się dla młodzieży początkiem nowego stylu życia i postrzegania rzeczywistości oraz może się przyczynić do wzrostu aktywności religijnej. Znaczącą rolę w rozwoju religijnym, w zapobieganiu i pokonywaniu trudności ma dla młodych ludzi, jak wspomniano, wychowanie religijne, wsparcie emocjonalne w środowisku rodzinnym i rówieśniczym, a także inicjatywy i grupy religijne kierujące się rzeczywistym dobrem swoich członków (Walesa, 2017, s. 63; Starnawski,

³¹ Współczesna nauka na określenie tego typu grup posługuje się takimi pojęciami jak „nowe ruchy religijne” lub „alternatywne ruchy religijne (Ptaszek, 2009, s. 249). Młodzi ludzie, kierowani potrzebą akceptacji i przynależności oraz poznawania tajemniczej rzeczywistości poszukują religijności „na własną rękę”, także wśród sekt i różnych ideologii (Laskowska, 2009, s. 138-143).

2013, s. 147-148; Teusz, 2007, s. 206; Mariański, 2003, s. 193-203). Do pełnego, harmonijnego rozwoju religijnego młodzi ludzie potrzebują więc konstruktywnych doświadczeń religijnych.

1.5. Festiwal Młodych w Medjugorje jako przestrzeń doświadczenia religijnego młodzieży

Niniejszy podrozdział traktować będzie o jednej z form konstruktywnych doświadczeń religijnych młodzieży, to jest o Festiwalu Młodych w Medjugorje. Pierwsza część podrozdziału zawierać będzie opis genezy tego Festiwalu, jego rozwój na przestrzeni lat. W dalszej kolejności natomiast zostanie dokonana charakterystyka spotkania festiwalowego w Medjugorje, opis wydarzeń mu towarzyszących. Podrozdział ten stanowi wprowadzenie do kolejnego rozdziału dotyczącego różnego rodzaju zgromadzeń (świeckich i religijnych), w których dotychczas mogli uczestniczyć młodzi ludzie.

1.5.1. Geneza Festiwalu Młodych w Medjugorje i jego rozwój

Opisując Festiwal Młodych, należałoby w pierwszej kolejności określić, co jest istotą każdego wydarzenia o nazwie festiwal. Termin „festiwal” (fr. *Festiwal*, łac. *festum*) określa się jako cykliczne wydarzenie, święto lub uroczystość, odbywające się na szczeblu lokalnym lub międzynarodowym. Festiwal złożony jest z licznych imprez artystycznych (tanecznych, muzycznych, filmowych, teatralnych itp.), jak również spotkań, umożliwiających uczestnikom wymianę poglądów i doświadczeń politycznych czy kulturowych (Pieszcachowicz, 2001, s. 257; Gałązka, Chwalińska, 2008, s. 133; Drabil i in., 2002, s. 201).

Festiwal Młodych, opisywany w niniejszej dysertacji, jest wydarzeniem o charakterze religijno-kulturowym. Odbywa się on w położonej w Bośni i Hercegowinie wiosce Mejdjugorje (chr. Međugorje)³². Nazwę miejscowości tłumaczy się jako „Międzygórze” – wioskę otaczają dwie góry: Križevac i Crnica, zwana Górą Objawień. Medjugorje jest powszechnie znanym miejscem, do którego licznie pielgrzymują katolicy z całego świata (Ickiewicz-Sawicka, 2019, s. 142). Jak podawał wizytator apostolski w Medjugorje, abp Henryk Hoser, liczba pielgrzymów

³² <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Medjugorje;3939249.html> (28.03.2020).

w tym miejscu sięga rocznie do 3 milionów. Parafią św. Jakuba w Medjugorje, powstałą w 1892 r., opiekują się zakonnicy – ojcowie franciszkanie³³.

Pomysłodawcą zorganizowania spotkania młodzieży w medjugorskiej parafii był Ernest Williams – jeden z pielgrzymów przybyłych do Medjugorje z Anglii. Przebywając w tej bośniackiej miejscowości, zapragnął on, by przy kościele w Medjugorje gromadziła się młodzież (Lawton, 2014, s. 49). Pomysł pielgrzyma zaakceptował i poparł franciszkanin pracujący na terenie tamtej parafii – o. Slavko Barbarič (Ćosić, 2014, s. 3). Wkrótce mężczyźni znaleźli kolejnych współpracowników. Jednym z nich był ks. Liam Lawton z Irlandii, który również będąc w Medjugorje jako pielgrzym, otrzymał propozycję współorganizacji tego spotkania dla młodzieży. Do miejscowości tej zaczęło przyjeżdżać wówczas coraz więcej młodych ludzi z różnych krajów. Niektórzy z nich podjęli działania w celu pomocy przy organizacji spotkania. Próby śpiewu w różnych językach, prowadzone przez ks. Lawtona, trwały do nocy. Towarzyszyła im modlitwa prowadzona przez o. Slavko (Lawton, 2014, s. 49; Ćosić, 2014, s. 3).

Spotkanie dla ludzi młodych po raz pierwszy odbyło się w Medjugorje w 1990 r. (Baron, 2015, s. 81). W programie wydarzenia była modlitwa, śpiew, konferencje głoszone przez franciszkanów oraz świadectwa tłumaczone na różne języki. Wzięła w nim udział niewielka grupa młodych osób. Młodzież gromadziła się razem zarówno na terenie świątyni, jak i w dużym namiocie. Uczestniczyła ona ponadto we wspólnych wędrowniach po lesie i górach otaczających wioskę. Organizatorzy wydarzenia byli przekonani, że podobne spotkania będą się odbywały cyklicznie, w kolejnych latach i tak się działo (Lawton, 2014, s. 49; Ćosić, 2014, s. 3). Z upływem czasu spotkanie dla młodzieży stało się coraz bardziej sławne. W jego przebieg włączyły się kolejne osoby, wspólnoty i organizacje. Struktura organizacyjna poszerzyła się. Zaangażowaniem wykazały się osoby duchowne i świeckie: franciszkanie i inni kapłani oraz teologowie, chór i orkiestra z dyrygentem, grupa taneczna, pracownicy parafii, tłumacze różnych języków, Młodzież Franciszkańska, zgromadzenia zakonne, fotografowie, operatorzy kamer, członkowie wspólnoty Cenacolo, organizacja o nazwie Mary's Meals (Posiłki Maryi), wspólnota Miłosierni Ojciec (Miłosierny Ojciec), organizacja Majcino Selo (Wioska Matczyna.), osoby wygłaszające świadectwa, obsługa techniczna oraz pracownicy Radiostacji „Mir” w Medjugorje (Vučković, 2014, s. 12; Bunoza, 2014, s. 45; Baron, 2015, s. 81) (zob. Aneks 4). Według organizatorów, osoby odpowiedzialne współpracują w porozumieniu i jedności. Tworzą one razem wspólnotę i prowadzą działania w taki sposób, by w przyszłości mogły je podjąć inne osoby (Vučković, 2014, s. 12; Ćosić, 2014, s. 3).

³³ <http://www.medjugorje.hr/pl/parafii/historia/> (28.03.2020); <https://stacja7.pl/ze-swiata/rosnie-liczba-pielgrzymow-w-medjugorje/> (28.03.2020).

Po kilku latach od rozpoczęcia spotkania dla młodzieży w Medjugorje, wydarzeniu temu nadano oficjalną nazwę Festiwal Młodych (chr. Mladifest) (Ćosić, 2014, s. 3). Festiwal ten odbywa się na początku sierpnia każdego roku (1-6 sierpnia)³⁴. Obecnie na Festiwal Młodych w Medjugorje pielgrzymują dziesiątki tysięcy ludzi ze wszystkich kontynentów (por. Foley, 2014). Przykładowo, w 30. Festiwalu Młodych w 2019 r. wzięło udział ok. 60 tysięcy osób pochodzących z ok. 80. krajów³⁵. W roku 2020, ze względu na ogólnoswiatową sytuację epidemiczną, w wydarzeniu tym uczestniczyło bezpośrednio zaledwie kilka tysięcy osób, jednak wyjątkowo wiele osób wzięło udział w Festiwalu Młodych za pośrednictwem Internetu. Po złagodzeniu obostrzeń sanitarno-epidemiologicznych, w 2021 r. w Festiwalu ponownie uczestniczyły dziesiątki tysięcy młodych ludzi ze wszystkich kontynentów³⁶. Choć Festiwal jest skierowany do młodzieży, mogą w nim wziąć udział osoby w każdym wieku (Ćosić, 2014, s. 3). Przejawem pozytywnego odbioru Festiwalu Młodych przez młodzież jest organizacja podobnych spotkań w różnych miejscach świata, między innymi w Teksasie, Irlandii, Szkocji, Anglii i Francji (Lawton, 2014, s. 49)³⁷. Także w Polsce (w Piotrkowie Trybunalskim), począwszy od 2014 r. odbyło się kilka edycji Festiwalu Młodych (Zajac, 2014). Wydarzeniem Festiwalu Młodych w Medjugorje wykazał zainteresowanie również papież Franciszek, który w 2021 r. skierował list do jego uczestników. W przesłaniu do młodzieży Papież nawiązał do aktualnego hasła Festiwalu „Co dobrego mam czynić?”³⁸.

1.5.2. Charakterystyczne cechy Festiwalu Młodych w Medjugorje

Podstawową cechą Festiwalu Młodych w Medjugorje jest jego religijny, rekolekcyjny charakter, skupienie się wokół Boga i wartości duchowo-religijnych. Zarówno miejsce, w którym odbywa się to spotkanie młodzieży, jak i przekazywane treści, formy aktywności i cały program, sprzyjają koncentracji uczestników na poszukiwaniu osobistej relacji z Bogiem oraz drugim człowiekiem (Vučković, 2014, s. 12).

Na wielkim placu wypełnionym setkami ławek przy ołtarzu polowym, znajdującym się z tyłu kościoła odbywają się spotkania młodzieży podczas trwania Festiwalu. Jego program jest

³⁴ Niegdyś Festiwal Młodych w Medjugorje rozpoczynał się dzień wcześniej, 31. lipca – przyp. autora.

³⁵ <https://ekai.pl/60-tys-mlodych-na-miedzynarodowym-festiwalu-w-medjugorje/> (27.03.2020); <https://pl.aleteia.org/2019/08/12/zaskakujace-oswiadczyzny-u-stop-maryi-50-tys-mlodych-na-festiwalu-w-medziugorje/> (28.03.2020).

³⁶ Informacje te podawano podczas transmisji na żywo ze studia Radiopostaja mir Medugorje. Zob. <http://onlineradiobox.com/ba/mirmedugorje/?lang=pl> (05.08.2021)

³⁷ <https://www.centrummedjugorje.pl/EN-H234/news/872/i-festiwal-mlodych-we-francji.html> (30.03.2020).

³⁸ <http://medjugorje.hr/pl/nawosci/przes%20anie-ojca-%20c5%9bwi%20c4%99tego-do-uczestnik%20c3%b3w-festiwalu-m%20odnych-medziugorje-1-6-sierpnia-2021-roku,12426.html>.

podobny w każdym roku (Lorenc, 2008). Pierwszy dzień rozpoczyna się 1. sierpnia³⁹ międzynarodową mszą św. o godzinie 19.00, po której następuje przedstawienie nazw krajów, z których przybyli uczestnicy. Każdy naród jest reprezentowany przez 1-3-osobową delegację, trzymającą w ręku flagę i pozdrawiającą wszystkich radosnym okrzykiem. Ten dzień kończy się zwykle adoracją Najświętszego Sakramentu w godzinach 21.00-22.00⁴⁰.

Każdy kolejny dzień Festiwalu Młodych, do 5. sierpnia włącznie, podzielony jest na dwie części: poranną i popołudniowo-wieczorną (z wyjątkiem Festiwalu w 2020 r., kiedy, ze względu na sytuację epidemiczną na świecie, ograniczono program do części popołudniowo-wieczornej)⁴¹. W części porannej, trwającej w godzinach 9.00-12.00 (niekiedy 10.00-12.00), ma miejsce modlitwa, katecheza głoszona przez ojca franciszkanina, a także świadectwa przerywane śpiewem i tańcem⁴². Katecheza związana jest z tematem danego Festiwalu i dotyczy wątków duchowo-religijnych oraz społecznych, istotnych dla młodego człowieka (por. Zając, 2014, s. 7-8). Na każdy Festiwal Młodych zapraszani są goście dający świadectwa, zarówno światowej sławy, jak i nieznanymi, osoby prywatne i przedstawiciele instytucji, duchowni i świeccy (Baron, 2016, s. 81)⁴³. Niektórzy z nich opowiadają o zmianie swojego życia w wyniku osobistych doświadczeń religijnych czy przemianie mentalności (zob. Reato, 2014, s. 50-51; Milaković, 2014, s. 54-55). Inni promują dzieła, w które są zaangażowani (zob. Fourneau, 2014, s. 52-53). Część osób głoszących świadectwa przestrzega młodzież przed niebezpieczeństwami i uświadamia jej, jakie są współczesne problemy społeczne i zagrożenia dla życia duchowego (zob. Vidovič Krišto, 2015, s. 46-48; por. Regulska, 2014, s. 84-85). Podczas każdego Festiwalu Młodych swoje świadectwo opowiadają także członkowie wspólnoty Cenacolo. Częstym gościem jest także założyciel i wolontariusze organizacji Mary's Meals⁴⁴.

Na oprawę muzyczną Festiwalu składają się śpiew, gra na instrumentach i taniec. Piosenki zawierają treści religijne. Wykonywane są przez międzynarodowy młodzieżowy chór i instrumentalistów. Ich teksty są proste, krótkie, śpiewane w różnych językach, zrozumiałe dla

³⁹ W przeciągu minionych lat zdarzało się, że Festiwal rozpoczynał się już 31. lipca.

⁴⁰ <https://www.centrummedjugorje.pl/PL-H4/aktualnosci/885/28-festiwal-mlodych-mladifest-medugorje> (08.04.2019).

⁴¹ Wyjątek stanowi niedziela, kiedy program zaczyna się w porze popołudniowej – przyp. autora.

⁴² Dnia 2 sierpnia w godzinach 6.00-6.40 młodzież jest także zaproszona do uczestnictwa w modlitwie na różańcu przy figurze Maryi na górze Podbrdo

(<https://www.mladifest.com/medjugorje/festival%20mladih%202019/youth%20festival%202019.htm>) (10.09.2019).

⁴³ Wśród gości zapraszanych dotychczas na Festiwal Młodych w Medjugorje wystąpili m.in.: Jim Caviezel (główny aktor w filmie „Pasja”), Anna Golędzinowska (polska modelka i aktorka), Immaculee Ilibagiza (przeżyła ludobójstwo w Ruandzie; autorka książki „Ocalona, aby mówić”), Michael Patrick „Paddy” Kelly (wokalista zespołu „The Kelly Family”) i inni (<https://pl.aleteia.org/2018/08/06/maryja-zaprasza-tu-mlodych-gniewnych-festiwal-mlodych-w-medjugorie/> (07.08.2018); <http://www.medjugorjeyouthfestival.ba/hr/vijesti/svjedocanstvo-immacul%C3%A9e-ilibagiza-na-festivalu-mladih-moc-molitve-i-oprosta,68.html> (08.08.2020); <https://www.mladifest.com/medjugorje/zgodnice/predavanja/paddy%20kelly.htm> (05.05.2020).

⁴⁴ <https://pl.aleteia.org/2018/08/06/maryja-zaprasza-tu-mlodych-gniewnych-festiwal-mlodych-w-medjugorie/> (07.08.2018).

wszystkich. Tańce również są proste, wykonywane samodzielnie i w parach. Mają one charakter integracyjny. Kroki i gesty taneczne prezentują wolontariusze (por. Ćosić, 2014, s. 3; Baron, 2016, s. 81), co wielotysięczne zgromadzenie chętnie naśladuje.

W części popołudniowo-wieczornej (od godziny 16.00 lub 17.00) głoszone są również świadectwa, a także prowadzone są tańce i śpiew. O godzinie 18.00 rozpoczyna się modlitwa na różańcu, po której sprawowana jest msza św. Po niej następują, zależnie od dnia, adoracja Najświętszego Sakramentu lub adoracja krzyża, procesja z figurą Maryi, a także recital przygotowany przez członków Wspólnoty Cenacolo⁴⁵ (por. Lorenc, 2008; Šakota, 2014, s. 10-11). Mimo względnej stałości ram organizacyjnych, przebieg Festiwalu w każdym roku jest nieco inny. Corocznie zmieniane jest wiodące hasło Festiwalu Młodych, głoszone są też inne treści (zob. Aneks 5). Festiwale różnią się także w pewnym stopniu pod względem muzycznym, jak również pod względem zapraszanych gości, czy samych uczestników. Co roku organizatorzy przygotowują nowe propozycje.

Treści przekazywane uczestnikom podczas Festiwalu tłumaczone są symultanicznie na kilkadziesiąt języków, a przebieg całego wydarzenia jest transmitowany przez Internet (Baron, 2015, s. 81). Każdego dnia uczestnicy Festiwalu mają możliwość przystąpienia do sakramentu pokuty. Kapłani posługujący w różnych językach oczekują na penitentów w konfesjonałach i na ławkach, zarówno wewnątrz kościoła, jak i jego w pobliżu⁴⁶ (por. Cavanga, 2006; Nizio, 2016, s. 137). Festiwal kończy się 6. sierpnia mszą św. sprawowaną o godzinie 5.00 na szczycie góry Križevac (Romaniuk, 2019, s. 25).

Masowa skala Festiwalu Młodych wykazuje tendencję wzrostową. Także wśród internautów zauważa się duże zainteresowanie zdalnym udziałem w Festiwalu Młodych (por. Foley, 2014; Romaniuk, 2019, s. 24)⁴⁷. Dane te wskazują na fakt, że młodzież odczuwa potrzebę gromadzenia się, tworzenia wspólnoty, a Festiwal Młodych w Medjugorje jest jej specyficznym rodzajem.

W treści powyższego rozdziału zawarto psychopedagogiczną charakterystykę religijności. W pierwszej jego części poruszono zagadnienie etymologii religijności oraz jej

⁴⁵ Jak ujęła to założycielka wspólnoty Cenacolo, s. Elvira Petrozzi: „Nawet ten artystyczny wymiar pieśni, tańca, teatru można zatem uznać za „powołanie” naszej wspólnoty, powołanie do bycia świadkiem radości wiary...” (https://www.comunitacenacolo.it/official/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=554 (20.12.2021).

⁴⁶ W celu rozpoznania języków, którymi posługują się księża, stawiane są przed nimi tabliczki z wydrukowaną flagą i nazwą kraju – przyp. autora.

⁴⁷ Więcej na ten temat znajduje się w punkcie 4.4.

znaczenia z perspektywy socjologicznej, psychologicznej, teologicznej i, wreszcie, pedagogicznej. W dalszej kolejności zaprezentowano zagadnienie kierunku rozwoju religijnego oraz pojęcie rozwoju religijnego. Podano również wyznaczniki przemian w rozwoju religijnym oraz przedstawiono analizę tych przemian w nurcie humanistycznym, psychologicznym i poznawczo rozwojowym. Opisano również kryteria dojrzałości religijnej. W części trzeciej podkreślono wychowawczą wartość religijności, akcentując znaczenie religijności dla dojrzałego funkcjonowania człowieka w różnych sferach rozwoju. Następnie scharakteryzowano fazy rozwoju religijności przypadające na okres młodości: religijność autonomiczną, indywidualno-refleksyjną oraz etap stabilności religijnej. Przedstawiono także czynniki mające istotne znaczenie dla rozwoju religijnego, wśród których wymieniono zasoby i cechy osobiste, jak również aktywność własną. Podjęto także zagadnienie zagrożeń rozwoju religijności. W części piątej natomiast zaprezentowano historię powstania Festiwalu Młodych, a także jego ogólny charakter i przebieg. Zwrócono również uwagę na rosnące zainteresowanie tym wydarzeniem wśród przedstawicieli różnych narodów. W kolejnym rozdziale zostaną omówione rodzaje zgromadzeń, które istniały w historii bądź nadal są organizowane.

ROZDZIAŁ 2.

ZGROMADZENIE AGORALNE

JAKO SPECYFICZNY RODZAJ WSPÓLNOTY

Jedną z potrzeb człowieka jako istoty społecznej jest potrzeba nawiązywania relacji z innymi, podtrzymywania kontaktu, gromadzenia się. Elliot Aronson, amerykański psycholog, snując refleksję na temat tego, dlaczego ludzie chcą się gromadzić, w swojej publikacji „Człowiek – istota społeczna” stwierdził, że człowiek nie mógłby właściwie funkcjonować, nie mając grupy odniesienia. Zaznaczył on również fakt, że oddziaływanie innych ludzi kształtuje postawy człowieka (Aronson, 2001, s. 37).

Oddziaływanie to odzwierciedlają m.in. dwie zasady: (1) zasada efektu publiczności oraz (2) zasada efektu współudziału. Pierwsza z wymienionych zasad opisuje, jak praca wykonywana przez człowieka zmienia się, gdy ma on świadomość obecności innych ludzi. W myśl zasady drugiej, zaangażowanie lub bierność człowieka jest zależna od postaw osób należących do jego grupy. W ramach tej zasady przedstawiany jest także mechanizm „rozproszonej odpowiedzialności”, według którego osoby znajdujące się w grupie są w znacznym stopniu mniej zaangażowane, niż gdyby nie towarzyszyli im inni ludzie (Goodman, 2001, s. 97-98; Kamińska, Nowicka, 2017, s. 106). Oddziaływanie grup na myślenie i funkcjonowanie jednostkowego człowieka określono jako syndrom myślenia grupowego, w którym zostaje zafałszowana wizja rzeczywistości i obniżają się możliwości intelektualne członków grupy (Crisp, Turner, 2009, s. 164).

Biorąc pod uwagę powyższe kwestie, należałoby podjąć refleksję nad tym, jakie oddziaływanie na człowieka innych ludzi, grup, zbiorowości ludzkich – jest dla niego korzystne i służy jego dobru, a jakie oddziaływanie ma niego wpływ niekorzystny, destrukcyjny. Prawidłowości tego oddziaływania są różne w zależności od typu społeczności, zbiorowości ludzkiej, w której znajduje się jednostka. Przedmiotem refleksji w niniejszym rozdziale będą zatem w pierwszej kolejności różne rodzaje zachowań kolektywnych, po czym wyodrębniony zostanie fenomen zgromadzeń agoralnych.

2.1. Rodzaje zachowań kolektywnych

Podrozdział ten składa się z dwóch części. W pierwszej z nich zostanie dokonana charakterystyka tłumów i mas, w drugiej natomiast będą wyłonione istniejące od wieków zgromadzenia zwane zgromadzeniami agoralnymi.

2.1.1. Tłumy i masy jako czasoprzestrzeń społeczna dla zachowań kolektywnych

Jürgen Habermas, snując refleksję nad społecznościami minionych stuleci zauważył, że w XVIII wieku istniała sfera publiczna, oparta na konstruktywnej debacie politycznej i dużym zaangażowaniu mieszczan. Debata ta odbywała się w prasie, a także w miejscach publicznych, takich jak kawiarnie czy salony. Sfera publiczna, stworzona z zaangażowanych obywateli, zanikła jednak w XIX wieku, w krótkim czasie po swoim powstaniu. Przyczyną tego upadku było stworzenie państwa socjalistycznego oraz skomercjalizowanie przekazu medialnego. Doprowadziło to do ukształtowania się wśród ludzi postaw roszczeniowych i konsumpcyjnych, obojętnych wobec spraw i problemów publicznych. Zaangażowaną publiczność wyparły bierne, dążące do zysku masy (Habermas, 1991, za: Ciołkiewicz, 2007, s. 132-133).

Zjawisko specyficznego zachowania i reagowania tłumów oraz mas, było i jest przedmiotem zainteresowania psychologii tłumu. Za prekursora tej subdyscypliny nauki uważa się Gustava Le Bona – socjologa, lekarza i antropologa. Refleksję rozpoczętą przez Le Bona kontynuowali liczni myśliciele, do których należą m.in. Gabriel Tarde, Theodor Adorno, Max Horkheimer, José Ortega y Gasset, Gordon Allport oraz Jean Baudrillard (Ciołkiewicz, 2007, s. 131).

W potocznym rozumieniu „tłumem” określa się przypadkowe zbiorowisko ludzi, znajdujących się razem niezależnie od ich narodowości, płci, poglądów i wyznania (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 107). Istotnym rodzajem powiązania w tłumie jest powiązanie nie tyle pomiędzy jego członkami co między nimi a punktem ich odniesienia. Jest to sytuacja przeciwna do społeczności, w których powiązania między osobami są większe, mocniejsze i bardziej podległe pewnym zasadom i hierarchii (Wieczerzycki, 2015, s. 81).

Psychologiczny punkt widzenia tłumu przedstawił Le Bon w swym dziele z 1895 roku pt. „Psychologia tłumu”. Według tego autora, tłum jest zjawiskiem, które zaistniało w wyniku jakiegoś impulsu, ukazało się w danej sytuacji i zakończyło się podczas rozwiązania tej sytuacji.

Le Bon ujmował tłum jako pewien rodzaj wynaturzenia, nieprawidłowości, degeneracji (Le Bon, 2016, s. 30-31; Michna, 2014, s. 110). Gdy powstaje tłum, jego członkowie przestają tworzyć przypadkowe spotkanie. Najważniejszą cechą tłumy psychologicznej jest to, że niezależnie od osobistych właściwości charakteru, poziomu inteligencji, wykonywanej pracy i stylu życia osób tworzących tłum, posiada on tzw. „duszę zbiorową”, „wspólną duszę”, co w dzisiejszych czasach byłoby można określić mianem „emocji zbiorowych”, „myślenia zbiorowego” w świadomości społecznej (Rasmus i in., 2014, s. 201; Cieliczko, 2007, s. 232; Gizella, 2006, s. 51). Ta „dusza” tłumy, choć trwa krótko, przejawia się w tym, że członkowie tłumy myślą, odczuwają i zachowują się inaczej, niż gdyby znajdowali się w oddaleniu, na osobności. Tracą oni poczucie własnej odrębności i dążą wszyscy w jednym kierunku (Cieliczko, 2007, s. 232; Kamińska, Nowicka, 2017, s. 107).

Refleksje Le Bona łączą się z prawidłowościami opisywanymi przez proksemikę⁴⁸. Naruszenie odpowiednich odległości między ludźmi prowadzi do zakłócenia sfery prywatności i poczucia dyskomfortu i deprivacji. Poza tym, zatłoczenie powoduje wiele bodźców, do których liczby nie przywykł mózg człowieka. Taka sytuacja w wysokim stopniu wpływa na odczucie stresu oraz powoduje zmniejszenie możliwości percepcyjnych, a w przypadku długiego trwania, może się przyczynić do pogorszenia stanu zdrowia człowieka. Tłum zawiera wszystkie czynniki dotyczące zatłoczenia (Rasmus i in., 2014, s. 202).

Zmiana zachowania, myślenia i odczuwania ludzi w tłumie, jak pisał Le Bon, ma kierunek negatywny. Funkcjonowanie ludzi w tłumie powoduje obniżenie poziomu ich kultury osobistej i poziomu inteligencji: „jednostka, stając się częścią tłumy, zstępuje [...] o kilka stopni niżej w swym rozwoju kulturowym. [...] w tłumie [...] staje się istotą dziką i niewolnikiem instynktów. Charakteryzuje ją spontaniczność, gwałtowność i okrucieństwo, ale równocześnie bohaterstwo i entuzjazm pierwotnego człowieka” (Le Bon, 2010, s. 30). Człowiek jednostkowy jest twórczy, rozsądny, natomiast tłum ma niską możliwość dokonywania racjonalnych osądów (Wieczerzycki, 2015, s. 77). Tłum jest impulsywny, w wysokim stopniu reaguje na różne bodźce zewnętrzne i kieruje się nimi. Cechuje się on więc także zmiennością swojej formy i celu, do którego dąży, zależnie od otrzymanych bodźców (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 107). Człowiek w tłumie podąża za zmiennymi emocjami i łatwo zmienia swoje opinie (Gizella, 2006, s. 52). Tłum jest zdeterminowany, by dokonać tego, co zamierzył, niezależnie od sposobu, w jaki miałyby to zostać zrealizowane. Dlatego też jest on drażliwy, co jest w nim utrwalane przez

⁴⁸ Proksemika jest nauką dotyczącą wzajemnego oddziaływania relacji przestrzennych pomiędzy ludźmi oraz między ludźmi a przedmiotami materialnymi.

świadomość dużej liczebności oraz uczucie mocy, posiadania władzy, która jest nie do pokonania (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 107).

Członkowie tłumu stają się łatwowierni, podatni na sugestie i to właśnie sugestywność jest główną metodą działania przywódcy każdego tłumu („mechanizm zaraźliwości sugestii”) (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 107). „Autorytet”, przewodnik odgrywa w tłumie istotną rolę. W tłumie z łatwością wzmagają się emocje i dążenia w obranym kierunku. Dzieje się to jednak w nieświadomości dokonywanych działań, manipulowanych poprzez hasła przewodnie i slogany. Ulegając propagandzie, tłum nie odróżnia fikcji od rzeczywistości, jest zakłamany. Nie liczy się w nim poziom inteligencji i wykształcenie (Gizella, 2006, s. 52). Tłum nie analizuje przekazywanych sobie myśli ani konsekwencji ich realizacji, nie chce snuć refleksji, lecz oczekuje na gotowe poglądy i dyrektywy kierowane przez przywódcę (Cieliczko, 2007, s. 237). Działania tłumu są mechaniczne, określone przyczynowo, a nie celowo, pozbawione krytycyzmu i logicznego myślenia. Polecenia „autorytetu” są wystarczającym czynnikiem motywującym tłum do podjęcia określonych działań (Wieczerzycki, 2015, s. 82).

Jak zaznaczył Le Bon, najbardziej skuteczną metodą przekazania tłumowi jakiejś idei jest nieudowodnione i niepoparte logicznymi argumentami twierdzenie, obce rzeczywistości poznanej przez członków tłumu. Twierdzenia zwięzłe, krótkie, pozbawione dowodu wywołują w tłumie największe uznanie dla „autorytetu” i powodują ożywienie emocji. Przywódca najlepiej osiąga zamierzony cel wtedy, gdy powtarza daną myśl w jednej formie. Z czasem taka myśl zostaje uznana za absolutną prawdę (Cieliczko, 2007, s. 236)⁴⁹. Przywódca, aby zawładnąć tłumem, nie może go rozczarować, musi go oszukać, omamić. Sposób jego działalności został przez Le Bona porównany do dobrego odgrywania roli w nieciekawej sztuce, której treść sama w sobie jest nudna, lecz gdy jest przedstawiona w atrakcyjny sposób, przyciąga uwagę i wywołuje ożywioną reakcję emocjonalną widzów (Le Bon, 2016, s. 35-37). Posługując się ogólnikowymi frazesami, przywódca staje się dla tłumu „magicznym przewodnikiem”, prowadzi go do konformizmu i wiary w złudzenia. Chce on mieć nad tłumem całkowitą władzę, oczekuje uległości, podobnie jak lider sekty. Pewne rodzaje tłumu kierują się przesłaniem religijnym. Opierają się one na silnej idei lub autorytecie przewodnika uważanego za osobę nadprzyrodzoną, posiadającą właściwości nadludzkie, boskie (Gizella, 2006, s. 53, 55).

Niezależnie od tego, kto jest przewodnikiem tłumu – król, lider, wódz – musi on posiadać intuicyjną, psychologiczną zdolność rozpoznawania aspiracji i przekonań mas, wyczuwania „duszy tłumu”. Jednocześnie sam nie może ulegać poznanym tendencjom tłumu (Tarczyński,

⁴⁹ Podatność na sugestie, tendencja do naśladownictwa i powtarzania zasłyszanych treści są podstawą powstawania opinii publicznej (Gizella, 2006, s. 55).

2000, s. 55)⁵⁰. Przywódcy tłumu są zwykle tzw. „ludźmi czynu”, niewykształconymi, kierującymi się przede wszystkim intuicją (Le Bon, 2016, s. 55-57). System szkolny, według Le Bona, sprzyja więc formowaniu się ludzi, którzy nie myślą samodzielnie, są podatni na wiarę w zwodnicze hasła i ślepo posłuszni państwu. Zauważył on, że wraz ze wzrostem poziomu kształcenia wzrasta poziom przestępczości, więcej jest wówczas anarchistów i osób niezadowolonych, gotowych do podjęcia buntowniczych działań i stworzenia przyszłych tłumów (Gizella, 2006, s. 54-55).

Kolejną cechą tłumu jest prostota i zbytnia intensywność jego emocji. Nie występują w nim uczucia pośrednie. Tłum postrzega poszczególne zjawiska w skrajnych kategoriach – jako bardzo dobre lub bardzo złe. Podobnie jest z emocjami, gdyż tłum w krótkim czasie przechodzi od tzw. uczuć pozytywnych do złości, nienawiści, gniewu. Emocje te potęgują się wskutek odczucia nieprzewyciężenia tłumu, jego „wszechmocy”, bezkarności (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 107-108). Jak stwierdził G. Allport, „negatywne” uczucia istniały wcześniej w jednostkach, lecz dopiero zaistnienie tłumu doprowadziło do ich uzewnętrznienia. Irracjonalny tłum, nie snując refleksji nad swoim postępowaniem, kieruje się emocjami, dostępnymi dla każdego. Zanika w nim lęk, a dominują „pierwotne” instynkty (Allport, 1988, s. 65-68; Wieczerzycki, 2015, s. 78). Chętnie poszukuje on dosadnych, krwawych obrazów (Gizella, 2006, s. 53).

Tłum odznacza się ponadto autorytaryzmem i nietolerancją. Jest on bezwzględny w odniesieniu do sugerowanych mu opinii i twierdzeń – przyjmuje je jako własne i kategorycznie respektuje lub w zupełności odrzuca. Wszelkie sugestie nie są analizowane, lecz przyjmowane lub odrzucane w całości, zależnie od celu przyjętego przez tłum (Le Bon, 2016, s. 29-30). Nie uznaje się w nim przeciwnych stanowisk, inaczej niż w przypadku jednostki, która potrafi uznać odmienne racje i kierować się nimi. Wystąpienie opinii przeciwnych tłumowi wywołuje w nim bunt, prowadzi do obelg i rękoczynów. Uczucie „wściekłości” jest dla tłumu najbardziej powszechnym stanem emocjonalnym (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 108).

Brak tolerancji tłumu dotyczy także wszelkich nowości, nieznanych dotąd rozwiązań. Tłum jest konserwatywny w odniesieniu do zasadniczych spraw i tradycji, a przyjęte przez siebie idee uważa za odwieczne, niepodlegające żadnej dyskusji. Wynika to z podświadomego lęku przed zmianami, które mogłyby zagrozić stabilności istnienia danego tłumu (Cieliczko, 2007, s. 234; Kamińska, Nowicka, 2017, s. 108). Osądy wydawane przez tłum są więc wyraziste i kategoryczne (Le Bon, 2016, s. 29).

⁵⁰ Funkcjonowanie tłumu zależne jest, według Le Bona, także od warunków społeczno-historycznych, rozwoju cywilizacji, w której powstał dany tłum (Tarczyński, 2000, s. 55).

Działania podejmowane przez tłum mają na ogół charakter negatywny. Członkowie tłumy dokonują aktów przemocy, postępują w sposób nielegalny, nieraz brutalny. Dzięki poczuciu anonimowości nie odczuwają lęku przed odpowiedzialnością za podejmowane działania i pomijają zasady oraz normy etyczne. Ich czyny, dokonywane przez liczną grupę zdemoralizowanych jednostek, zagrażają bezpieczeństwu społeczeństwa (Le Bon, 2016, s. 21-23). Są one niszczycielskie i stanowią zagrożenie dla szlachetności, kultury, wartości wyższych (Ciołkiewicz, 2007, s. 131; Kamińska, Nowicka, 2017, s. 108). Gdy tłumy są poddane groźnym ideom, prowadzą niekiedy do upadku cywilizacji (Gizella, 2006, s. 56). Nie zawsze jednak tak się dzieje. Istnieją przypadki, w których tłum występuje w obronie wartości społecznych, strzeże praw ludzkich i broni je przed naruszeniem, ukierunkowuje swoje destrukcyjne przedsięwzięcia ku wzniosłym celom (Le Bon, 2016, s. 30-32; Wieczerzycki, 2015, s. 77, 84).

Aby działalność tłumy była skuteczna, muszą zostać spełnione pewne warunki. Jak podaje James Surowiecki, pierwszym z nich jest zróżnicowanie wiedzy i życiowych doświadczeń osób tworzących tłum. Według Surowieckiego, tłum składający się jedynie ze specjalistów określonej dziedziny dokonuje mniej odpowiednich działań niż wtedy, gdy towarzyszą im amatorzy, posiadający doświadczenie i wiedzę dotyczącą innych zagadnień (Surowiecki, 2005, s. 18). Do odpowiedniego funkcjonowania tłumy potrzebna jest również jego niezależność, polegająca na wykorzystaniu nie tylko ogólnodostępnych informacji, ale także osobistej, prywatnej wiedzy jego członków. Ostatnim z omawianych warunków jest decentralizacja, oznaczająca pozbawienie formalnych ram i procedur, które mogłyby ograniczać twórczość tłumy. Potrzebny jest jednak pewien przywódca, skupiający wiedzę wnoszoną do tłumy przez jego członków (Wieczerzycki, 2015, s. 84-85).

Tłumy różnią się między sobą w zależności od miejsca, celu ich powstania, osób je tworzących. Le Bon wyodrębnił tłumy homogeniczne, jednakowe pod względem licznych cech oraz heterogeniczne, zróżnicowane ze względu na poziom intelektualny, wykonywany zawód i inne właściwości (Le Bon, 2016, s. 74-76). Do tłumów homogenicznych zaliczył on sekty, kasty i warstwy. Wśród tłumów o charakterze heterogenicznym wymienił natomiast zgromadzenia anonimowe (np. gapie, przechodnie na ulicy) i nieanonimowe (np. rząd, parlament, tłum zbrodniczy) (Kamińska, Nowicka, 2017, s. 108)⁵¹.

⁵¹ Jedną ze współczesnych form tłumy jest *flash mob* (dosł. „błyskawiczny tłum”) – spotkanie danej grupy ludzi w określonym miejscu publicznym, w umówionym czasie, wykonujących podobne ruchy, gesty. Uczestnicy tego spotkania są dla siebie anonimowi, a umawiają się na spotkanie spontanicznie przez Internet przez pośrednictwo tzw. *mobborsów*, tuż przed godziną rozpoczęcia wydarzenia. Zostają wtedy poinstruowani, jak powinni się zachować podczas akcji. Po przedstawieniu danych czynności rozchodzą się w różne strony. Celem tego typu spotkań jest zabawa, wywołanie zdziwienia przechodniów, a przez to niekiedy przekazanie im jakiejś idei. *Flash mob* bywa wykorzystywany także dla celów komercyjnych (Sommer, 2017, s. 287, 288, 291).

Autor „Psychologii tłumu” twierdził, że wiek XX będzie „erą tłumów”. Przypuszczał również, że tzw. „warstwy ludowe” przekształcą się w „warstwy panujące” i zburzą panujący porządek. Ich destrukcyjne działanie, jak twierdził, będzie się dokonywać nie poprzez zamieszki i rozboje, ale poprzez powszechne, dostępne wszystkim „prawo do głosowania” (Gizella, 2006, s. 50)⁵². Jeden z kontynuatorów refleksji Le Bona, Ortega y Gasset, zauważył, że tłum zaczął mieć szczególnie istotne znaczenie dla całego społeczeństwa. Według niego nieświadome, irracjonalne działania tłumów dominują nad racjonalnymi działaniami jednostek. Przypisał więc tłumom czynnik socjotwórczy. Efektem działania tłumów stała się wspólna jakość (a właściwie „nijakość”), przyjęta przez całą społeczność ludzi – masę ludzi. Tłum, opisywany przez Le Bona, ma charakter tymczasowy, powstaje nagle i szybko zanika, natomiast masowość jest cechą stałą, niezależną od różnych, zmiennych okoliczności i sytuacji (Ortega y Gasset, 2002, s. 75; Michna, 2014, s. 109).

Ortega y Gasset, korzystając z wiedzy zdobytej na podstawie przemyśleń Le Bona oraz własnych obserwacji, swoje refleksje zawarł w książce pt. „Bunt mas” z 1930 r. Współczesny sobie okres nazwał „erą mas”. Przyczyniła się do tego analiza ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej na świecie, spowodowanej propagandą i terrorem stosowanym wobec mas. Ortega y Gasset poddał analizie oddziaływanie na masy ludzkie takich systemów jak: włoski faszyzm, system bolszewicki w Rosji oraz nazizm w Niemczech (Goban-Klas, 2005, s. 100-101).

Refleksję na temat mas podejmował także Baudrillard. Masa jest przeciwstawiana społeczności, wszelkim zasadom społecznego funkcjonowania. Podczas gdy społeczność posiada cechy uporządkowania, przejrzystości i aktywności, masę opisuje się jako nieuporządkowaną, nieprzejrzystą i bierną (Baudrillard, 2006, s. 6)⁵³. Pojęcie masy bywa przedmiotem dyskursu politycznego, nie jest natomiast elementem badań naukowych (Ciołkiewicz, 2007, s. 134). Masa składa się z wielu osób posiadających charakterystyczny typ mentalności. Członek masy zakłada, że jest taki sam jak inni i nie ma żadnych cech (pozytywnych lub negatywnych), które odróżniałyby go od innych. Taka świadomość wywołuje w nim stan zadowolenia ze swojej przeciętności (Ortega y Gasset, 2002, s. 65). W każdej z grup istniejących w społeczeństwie można odnaleźć człowieka masowego, opisywanego jako

⁵² Przeciwnie stanowisko do teorii Le Bona prezentował G. Tarde, który wiek XX przedstawiał jako „epokę publiczności” (Tarde, 1904, s. 18, za: Ciołkiewicz, 2007, s. 132). Swoje przemyślenia zawarł w książce pt. „Opinia i tłum”. Pojęciem tłumy określił on jedynie zbiorowości ludzi, znajdujące się w bliskości przestrzennej. Opisuując publiczność, zaznaczył natomiast, że znajduje się ona na wyższym poziomie w rozwoju społecznym niż tłum. Główne znaczenie dla zaistnienia publiczności miała, według G. Tarde, prasa, dostępna dla rzesz przez intensywnie rozwijającą się technologię. Z czasem jednak okazało się, że teoria Le Bona była bardziej zgodna z rzeczywistością, co potwierdziły m.in. obserwacje, których dokonał i które opisał Ortega y Gasset (Ciołkiewicz, 2007, s. 132).

⁵³ Baudrillard porównał masę do „czarnej dziury”, która pochłania i neutralizuje „wszelką energię elektryczną zawartą w sferze społecznej i politycznej” (Baudrillard, 2006, s. 6).

„zbuntowany prymityw”, „zadufany paniczyk”, „wertikalny barbarzyńca”, „rozpuszczone dziecko”, „człowiek pośredni” (Ortega y Gasset, 2002, s. 103).

Członek masy nie podejmuje kwestii rozwoju osobistego, nie snuje refleksji nad sobą, nie dąży do doskonałości. Twierdzi, że jego zasoby intelektualne i moralne są w pełni rozwinięte. Sposób jego myślenia jest przeciwny do sposobu rozumowania przedstawiciela mniejszości, który ciągle chce się zmieniać i poszukuje możliwości rozwoju własnych talentów i zdolności. Człowiek masowy uważa, że należy uznać przeciętność za powszechną, obowiązującą wszystkich zasadę, której należy się domagać i którą trzeba narzucać innym ludziom. Jest przeświadczony o tym, że w życiu nie ma żadnych ograniczeń, a także że jego działania nie podlegają żadnej odpowiedzialności. Ma on odczucie dominacji nad rzeczywistością i rości sobie prawo do wydawania rozkazów, rozwiązywania spornych kwestii i nadawania znaczenia poszczególnym sprawom (Ortega y Gasset, 2002, s. 72-73; Michna, 2014, s. 123). Cechą człowieka masowego jest również brak poczucia sensu podejmowania komunikacji międzyludzkiej. Masy niwelują wszelkie wiadomości i komunikaty, które do nich docierają. Wykazują postawę obojętną wobec ogólnoludzkich spraw i problemów. Ich zainteresowania dotyczą jedynie spektakularnych wydarzeń (Baudrillard, 2006, s. 16, 21)⁵⁴.

Państwa dyktatorskie, opierające się na kolektywizmie, niszczą metafizyczne przekonania i doświadczenia swoich obywateli. Zwalczają one zatem religię, która jest przeciwieństwem świadomości masowej oraz przeciwwagą dla bezrefleksyjnego, uległego wykonywania poleceń państwa⁵⁵. Tłumy i masy podlegają absolutowi władzy, natomiast ludzie religijni za najwyższy autorytet uznają Boga, który jest ponad człowiekiem i państwem (Potapenko, 2015, s. 174). Jak podkreślał Jung, religia sprzyja powstawaniu indywidualności człowieka, jest czynnikiem motywującym człowieka do osobistej refleksji i decydowania o sobie, natomiast dyktatorzy posługują się biernym i uległym tłumem/masą. Pozbawienie ludzi wsparcia religijnego skutkuje ich bezsilnością wobec manipulacji i „siły świata” (Jung, 1997, s. 192, za: Potapenko, 2015, s. 172-173). Bez równowagi między elementami stałymi i zmiennymi, tradycyjnymi i nowoczesnymi, grozi rozpad każdemu państwu i cywilizacji (Gizella, 2006, s. 55)⁵⁶.

⁵⁴ Według Baudrillarda, masy nie tyle są manipulowane przez media, co same nimi manipulują poprzez swoją bierność i obojętność wobec istotnych spraw (Baudrillard, 2006, s. 21).

⁵⁵ Politykę antyreligijną wprowadziły m.in. państwa radzieckie. Jej celem miała być dehumanizacja obywateli, pozbawienie ich możliwości dokonywania moralnej oceny polityki państwa, stworzenie sytuacji zupełnej zależności od decyzji państwa, przekształcenie człowieka w członka tłumu/masy, wywołanie lęku przed państwem oraz zniszczenie zasad moralnych wśród obywateli (Potapenko, 2015, s. 177).

⁵⁶ Le Bon ukazywał jednak religię jako czynnik sprzyjający powstawaniu buntowniczych tłumów. Postrzegał ją jako przejaw fanatycznej nietolerancji. Jak pisze J. Gizella, Le Bon nie rozumiał przesłania religii chrześcijańskiej. Nazywał hipokryzją postawy wynikające z religii chrześcijańskiej, w której głównym prawem jest prawo miłości, przebaczenia, szacunku i pokory (Gizella, 2006, s. 55).

Radykalnie obojętne, bezrefleksyjne, pozbawione sensu postawy i działania mas są odpowiednikiem aktów terrorystycznych, a pomiędzy masą a terroryzmem istnieje związek. Celem ataków terrorystycznych, jak twierdzi Baudrillard, nie jest podjęcie racjonalnych decyzji i działań opartych o myślenie przyczynowo-skutkowe, lecz wywołanie sensacji i fascynacji zwielokrotnionymi, wyolbrzymionymi obrazami. Takich obrazów i doznań poszukują masy. Zarówno masa, jak i akt terrorystyczny są przejawem zaprzeczenia, negacji wobec ładu i systemu społecznego (Baudrillard, 2006, s. 70, 21). Masy dominują w świecie. Mają one charakter negatywny, a ich działania prowadzą do kryzysu. Ten kryzys przejawia się nie tylko w sferze społecznej, ale także w całej kulturze (Michna, 2014, s. 117). Z powodu idei oświecenia, zaniku cywilizacji mieszczańskiej, kryzysu w nauce, braku krytycznego myślenia i zmian dotyczących języka, jak twierdzili Horkheimer i Adorno, miał swój początek „przemysł kulturalny” jako aparat społecznej kontroli. Przemysł ten przyczynia się do regresu ludzkości, do powstania bezrefleksyjnej, ulegającej manipulacji masy, skoncentrowanej głównie na biernym przyswajaniu wytworów kultury masowej. Współczesna kultura bywa więc nazywana kulturą masową i, według wspomnianych autorów, jest ona sposobem kontrolowania społeczeństwa (Horkheimer, Adorno 1973, s. 89-95)⁵⁷.

Przekaz kultury masowej i manipulacja społeczna dokonuje się poprzez środki społecznego przekazu. Istotną rolę w tym względzie odgrywa prasa, o czym wspominał jeszcze w XIX wieku Le Bon. Według niego, treść prasy nie zawiera obiektywnych informacji i sądów, lecz odzwierciedla jedynie stanowisko i poglądy mas oraz manipuluje faktami. Redaktorzy prasy, by nie stracić czytelników, unikają tematów i stwierdzeń, które mogłyby nie spodobać się opinii publicznej. W związku z tym, treści czasopism są łatwe w odbiorze, a należą do nich m.in. reklamy, zabawne historie czy zdarzenia z odległych stron świata. Le Bon słusznie przypuszczał, że prasa będzie się w przyszłości opierać na komiksach i obrazkowych tabloidach (Gizella, 2006, s. 55-56). Z czasem środkami manipulacji stały się również radio i telewizja. Jednym z głównych sposobów oddziaływania mediów i zdobywania popularności wśród mas jest wskazywanie tzw. „kozła ofiarnego” i wywołanie wśród odbiorców nienawiści wobec niego (Mills, 1956, za: Goban-Klas, 2005, s. 100-101; Tarde, 1901, za: Wieczerzycki, 2015, s. 79). Obecnie najbardziej powszechnym środkiem przekazu kultury masowej (choć nie tylko) jest Internet, poprzez który powstają tzw. „tłumy internetowe” (Sommer, 2017, s. 287; Wieczerzycki, 2015, s. 83).

⁵⁷ Horkheimer i Adorno swoje refleksje na temat kultury masowej przedstawili w 1947 r. w książce pt. „Dialektyka oświecenia” oraz „Wycieczki socjologiczne” w 1956 r.

2.1.2. Tłumy zbrodnicze w czasie wojny w Jugosławii jako przykład zachowania tłumu

W latach 90. XX wieku w krajach byłej Jugosławii miały miejsce wojny domowe, które zaistniały w wyniku działania tzw. „tłumów zbrodniczych” będących rodzajem wynaturzenia, nieprawidłowości. Jak zauważył Le Bon, przestępstwa uczynione przez tłum są zwykle efektem dużej sugestii, a osoby dokonujące tych zbrodniczych działań są przekonane o tym, że spełniają swoją powinność, „święty” obowiązek (Le Bon, 2016, s. 76)⁵⁸.

Jugosławia była państwem socjalistycznym, tworzącym „mozaikę” narodowościową, zamieszkiwanym przez przedstawicieli wielu narodów: Serbów, Chorwatów, Albańczyków, Słoweńców, Macedończyków, Czarnogórców, Węgrów i innych. Jako Socjalistyczną Federacyjną Republikę Jugosławii, powstałą w 1963 r. tworzyło ją 6 republik takich jak: Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Czarnogóra, Macedonia, Słowenia oraz Serbia (z Kosowem i Wojwodiną jako regionami autonomicznymi) (Zawada, 2014, s. 282). Teren Bałkanów był wówczas (i nadal jest) zróżnicowany nie tylko pod względem etnicznym, lecz także cywilizacyjnym. Istnieją/istniały tam trzy różne cywilizacje: łacińska (której przedstawicielami byli głównie katolicy Chorwaci i Słoweńcy), muzułmańska (bliska Bośniakom, islamskim Albańczykom) oraz prawosławna (prezentowana przede wszystkim przez prawosławnych Serbów) (Ignaszak, 2014, s. 284).

Po śmierci budowniczego państwa, Josipa Broz Tito w 1980 r. rozpoczęły się spory etniczne, oparte o prawdziwe lub sztucznie stworzone przesłanki⁵⁹. Konfrontacje związane z tymi nacjonalistycznymi dążeniami zostały rozwijane przez ówczesnych polityków i powszechnie obwieszczane przez media lokalne i centralne (Zacharias, 2003, s. 153). W wyniku tych sporów doszło do powstania tłumów zróżnicowanych ze względu na wiek, płeć, poziom rozwoju umysłowego, religię, wiedzę i doświadczenia życiowe. Poszczególne tłumy były jednak jednorodne pod względem nacji. Działanie tłumów doprowadziło do bratobójczych wojen etnicznych, z aktami ludobójstwa. Jak pisze P. Nycz o wojnie w Bośni i Hercegowinie: „Wojna domowa była prowadzona na zasadzie «*deathmatch*», czyli każdy z każdym: Serbowie z Chorwatami, Chorwaci z Muzułmanami, Muzułmanie z Serbami. Każda z nacji miała własny plan przyszłościowy co do tego regionu i nie chciała zaakceptować drugiej strony” (Zawada, 2014, s. 181).

⁵⁸ Ta cecha zbrodni nie dotyczy jednak niegodziwych czynów pojedynczego człowieka, zbrodniarza (Le Bon, 2016, s. 76).

⁵⁹ Szczegółowy opis historycznych przesłanek wojny w Jugosławii znajduje się w przykładowych pozycjach: Zacharias 2003; Ignaszak, 2014, s. 271-281; Pawłowski, 2017, s. 65-69.

Wyróżnia się przynajmniej sześć wojen domowych, które miały miejsce w byłej Jugosławii: wojna dziesięciodniowa w roku 1991, wojna o niepodległość Chorwacji w latach 1991-1995, wojna bośniacka trwająca w latach 1992-1995, wojna w Kosowie z lat 1998-1999, a także powstanie, które miało miejsce w dolinie Preszewa w latach 1999-2001 oraz powstanie na terenie Republiki Macedonii w roku 2001. Konflikty te można nazwać „wojnami jugosłowiańskimi” (Biela, 2022, s. 10-11). W przypadku wojen jugosłowiańskich zaistniał „mechanizm”, który przyczynia się do powstania tłumów zbrodniczych. W pierwszej kolejności decydującą rolę miała zbiorowa sugestia (polityków, dziennikarzy), by niszczyć, dokonywać aktów przemocy, zabijać przedstawicieli innych narodowości, uważanych odąd za wrogów. Ponadto, nieświadomi manipulacji, zbrodniarze i zabójcy w swym postępowaniu byli przekonani o tym, że służą słusznej sprawie i że pozbywając się przedstawicieli innych narodowości, nawet w okrutny sposób, wypełniają swój obywatelski obowiązek. Ulegli oni propagandzie i zakłamaniu (por. Le Bon, 2016, s. 77). Zbrodnicze tłumy w Jugosławii posiadały cechy charakterystyczne dla wszystkich rodzajów tłumów. Działania tych tłumów były mechaniczne, określone przyczynowo, a nie skutkowo. Członkowie tłumów postrzegali sprawę współistnienia z przedstawicielami innych narodowości w skrajnych kategoriach, nie analizowali słuszności i zasadności swych działań, lecz oczekiwali na gotowe poglądy. Okazali się oni łatwowierni i ulegli wobec sugestii oraz podatni na manipulację poprzez hasła przewodnie i slogany, pozwolili się oszukać i omamić (Zenderowski, 2020, s. 110, Nowok, 2014, s. 160).

Wielu mieszkańców Jugosławii nie wierzyło, że może dojść do poważnego konfliktu i było przeciwnych powstawaniu sporów. Przebieg wydarzeń oraz nagła zmiana w postawie przedstawicieli innych narodowości spowodowała u nich zaskoczenie i wewnętrzny sprzeciw (Zenderowski, 2020, s. 105-110). Mieszkańcy Jugosławii stali się wobec siebie nieufni, podejrzliwi. Odczuwali strach nawet przed sąsiadami. Mieli oni nadzieję na szybkie zakończenie konfliktu. Doszło jednak do zbrojnych ataków, bombardowania ze strony przedstawicieli innych narodowości. Wskutek tych ataków wielu mieszkańców ewakuowało się, by zachować swoje życie (Zacharias, 2003, s. 155, Ignaszak, 2014, s. 278, Zenderowski, 2020, s. 106). Uciekali oni do innych miejsc na terenie Jugosławii, jak również do państw Europy Środkowej. Niektórzy z migrantów odczuwali lęk przed śmiercią, niepewność swojego losu i głód. Stali się oni zależni od akceptacji ze strony innych ludzi, wśród których zamieszkali (Zenderowski, 2020, s. 113, 115-116).

Podczas wojen jugosłowiańskich w latach 90. XX wieku tłumy, przeświadczone o tym, że służą słusznej sprawie, przyjmowały rolę sędziów i katów wobec swoich przeciwników (por. Le Bon, 2016, s. 77-78). Doszło wówczas do okrutnych, agresywnych zachowań i łamania praw

człowieka (Zawada, 2014, s. 175). Dokonywano mordów, także na dzieciach, kobietach, osobach chorych i w podeszłym wieku. Poniżej zostaną przedstawione przykładowe wspomnienia świadków tamtych wydarzeń, zebrane przez R. Zenderowskiego (2020): „Byli okrutni. Mordowali każdego, kto nie był Serbem. Nie mieli względu na dzieci, kobiety czy starców. Do muzułmanów strzelali jak do psów” (52-letnia Chorwatka) (Zenderowski, 2020, s. 109). Pozbawiano życia także pacjentów przebywających w szpitalach: „Nawet w szpitalach nie było litości. Serbscy lekarze nosili przy sobie broń. Każdy z nich miał prawo ukrócić żywot ludzi (Albańczyków, Chorwatów, Bośniaków), którzy stracili nogi, ręce, ale oni wybierali bardziej okrutny sposób. Podpalali ich, następnie wyrzucali przez okno, gdzie stała koparka, która zbierała tych płonących ludzi, wrzucano ich do kontenerów, płonących, ale żyjących jeszcze i wywożono” (41-letni Serb) (Zenderowski, 2020, s. 109). Tłumy wojenne dopuszczały się także gwałtów na kobietach i dzieciach: „Wiem, że człowiek potrafi zgwałcić dziecko, czy kobietę tylko dlatego, że wie, że ona się go boi [...] Wszystko to widziałam na własne oczy” (22-letnia Bośniaczka) (Zenderowski, 2020, s. 109). „Moja mama obcięła nam, mnie i mojej siostrze włosy, związała nam też biusty jakimiś bandażami i kazała włożyć męskie ubrania. To wszystko, żeby ochronić nas przed zgwałceniem” (37-letnia Bośniaczka) (Zenderowski, 2020, s. 114).

Wśród członków jugosłowiańskich tłumów nastąpiło wyraźne obniżenie poziomu funkcjonowania poznawczego i kultury, ich zachowanie stało się „dzikie”, niehumanitarne (por. Le Bon, 2016, s. 27-28). Wobec osób o innej narodowości obchodzono się ze szczególnym okrucieństwem, bito je i okaleczano. Stosowano zarówno przemoc fizyczną, jak i psychiczną: „Gdy wojska serbskie chciały wygonić z miasta Albańczyków, na oczach rodziców zabijali ich dzieci, bili starszych ludzi, kobiety. Jednemu z moich kolegów obcięli ucho i kazali mu je zjeść. Robili to, aby ludzie się ich bali i sami opuścili Kosowo” (41-letni Serb) (Zenderowski, 2020, s. 109). Wśród członków tłumów narastały postawy agresywne i kształtowało się silne nastawienie nacjonalistyczne: „Ludźmi kierował wtedy bardzo silny nacjonalizm, który przeradzał się w liczne demonstracje, bójki, będące, jak się im wtedy zdawało, jedyną możliwością i próbą powrotu do normalnego życia, które właściwie przestało istnieć” (45-letni Serb) (Zenderowski, 2020, s. 109).

Do jednego z najbardziej krwawych wydarzeń w Chorwacji inicjowanych przez tłumy podczas wojen jugosłowiańskich należy oblężenie i zdobycie miasta Vukovar przez oddziały Serbów w 1991 r. (Nowok, 2014, s. 163). Najbardziej okrutne działania tłumy odbywały się jednak na terenie Bośni i Hercegowiny (Ptaszek, 2009, s. 123). W literaturze przedmiotu wspomina się szczególnie o dwóch miejscach. Jednym z nich było Sarajewo oblegane w latach 1992-1996. Drugim miejscem zbrodniczych poczynań tłumy była Srebrenica, w której w 1995 r.

po trzyletnim oblężeniu dokonano masakry na mieszkańcach. Znane wcześniej pojęcie „czystek etnicznych” zostało rozpowszechnione podczas wojen na Bałkanach w latach 90. XX wieku (Zawada, 2014, s. 180-184)⁶⁰.

Zbrodnicze działanie jugosłowiańskich tłumów w latach 90. XX w. doprowadziło do licznych, wielowymiarowych strat, zarówno w postaci deprecjacji kapitału ludzkiego, cierpienia psychicznego, jak i w postaci strat materialno-ekonomicznych. Szacuje się, że w wojnach jugosłowiańskich zginęło 130-140 tysięcy osób, z czego około 100 tysięcy osób było mieszkańcami Bośni i Hercegowiny (Demolli, 2013, za: Biela, 2022, s. 11). Podobna liczba osób w wyniku wojen stała się inwalidami. Ponad milion osób, uciekając przed wojną, emigrowało za granicę, a około dwa miliony otrzymało nakaz opuszczenia swoich domów i musiało zamieszkać w prowizorycznych pomieszczeniach lub opustoszałych domach należących do obcych ludzi. Ponadto, wzmożła się wówczas aktywność grup przestępczych, tworzących lokalne jednostki partii walczących lub oddziały paramilitarne. Grupy te dopuszczały się zabójstw, gwałtów, zbrodni (Biela, 2022, s. 11)⁶¹.

Konsekwencją doświadczenia bratobójczej wojny były traumy wojenne, które mieszkańcy byłej Jugosławii odczuwają przez lata. Towarzyszy temu uczucie nienawiści do określonej grupy osób (np. do mężczyzn), uczucie wstydu z powodu bycia ofiarą, odraza do innych ludzi. Oto przykład wypowiedzi świadka omawianych wydarzeń wojennych: „Kobiety albańskie nie przyznają się, że zostały zgwałcone. Nie chcą o tym mówić. Przykro mi z powodu tego, co je spotkało, jednak ja osobiście nie mógłbym być z taką dziewczyną” (38-letni Serb) (Zenderowski, 2020, s. 117). Część uczestników, świadków wojny uzależniła się od różnych używek, a niektórzy zachorowali psychicznie i poddali się leczeniu w szpitalach psychiatrycznych. Jak opowiada 58-letnia mieszkanka Serbii: „Wszystkim żołnierzom podawano narkotyki, aby ciągle mogli iść naprzód, oni oczywiście o tym nie wiedzieli. Narkotyki były mieszane z jedzeniem, co oczywiście dodawało żołnierzom siły do walki i ogromnej odwagi. Mój kuzyn powrócił żywy, natomiast piętno wojny i ciągle konsumowanie narkotyków pozostawiły na nim ślady. Do dnia dzisiejszego przebywa w zakładzie psychiatrycznym” (Zenderowski, 2020, s. 117). Do następstw trudnych przeżyć wojennych należy również wycofanie z dotychczasowej aktywności fizycznej, społecznej, zawodowej, ciągły niepokój. Objawy te mogą świadczyć o zaistnieniu wśród ofiar wojny zespołu stresu pourazowego (PTSD).

⁶⁰ Wyżej wymienione działania tłumów były dokonywane przez siły serbskie (Zawada, 2014, s. 180-184).

⁶¹ Jak zaznacza A. Biela, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, mimo wielu dowodów na spowodowanie zbrodni wojennych, uznał Republikę Serbii za niewinną udziału w wojennym ludobójstwie (z wyjątkiem udziału w masakrze w Srebrenicy, którą ten trybunał uznał za ludobójstwo z konkretnym zamierzeniem – *dolus specialis*) (Biela, 2022, s. 11).

Skutkiem działania tłumów jugosłowiańskich, jak wspomniano, były także straty materialno-ekonomiczne, szczególnie znaczne w Bośni i Hercegowinie. W tym państwie produkt krajowy brutto spadł o 75%. Ponadto, większość mieszkań (około 60%) zniszczono, co spowodowało problem w powrocie uchodźców z emigracji (Biela, 2022, s. 12). Wiele domów zostało ograbionych z dobytku (Zenderowski, 2020, s. 113). Wskutek zbrodniczych aktów tłumy w państwach byłej Jugosławii doszło do załamania gospodarczego i do wzrostu wskaźnika bezrobocia. Nie mniej niż 30% osób dorosłych pozostało bez pracy (Srboljub, 1999, za: Biela, 2022, s. 13). Jak już wspomniano, działanie tłumy może stanowić zagrożenie dla kultury, dla tego, co szlachetne i wartościowe. Tak stało się w Jugosławii, gdzie zniszczono część dorobku kulturowego: biblioteki, muzea, zabytki. Dla przykładu, w 1992 r. znacznie zniszczono zabytkowe chorwackie miasto Dubrovnik wpisane już wtedy na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (Nowok, 2014, s. 164-167).

Ostatecznie żaden z tłumów uczestniczących w wojnach jugosłowiańskich w latach 90. XX w. nie został zwycięzcą. Wszystkie strony uczestniczące w tym konflikcie poniosły wiele strat (Biela, 2022, s. 13).

2.2. Zgromadzenia agoralne jako pozytywne fenomeny społeczne

Jak ukazano w poprzedniej części pracy, tam, gdzie występują takie zbiorowości ludzkie jak tłumy i masy, tam dochodzi do przejawów agresji, wrogości i podziałów. Efektem działań tłumów i mas bywa nawet ludobójstwo i wojna, jak miało to miejsce w latach 90. XX w. w krajach byłej Jugosławii. Przeciwny, bezkrwawy, pokojowy sposób rozwiązywania konfliktów i problemów, prowadzący do pozytywnych przemian, jest charakterystyczny dla innego rodzaju ludzkich zbiorowości, którym jest zgromadzenie agoralne (Biela, 2007, s. 75-76, 84-86). W tym podrozdziale zostanie najpierw omówiony fenomen zgromadzeń agoralnych, a następnie zostaną zaprezentowane przykłady zgromadzeń agoralnych, które odbywały się w Polsce i poza jej granicami.

2.2.1. Cechy konstytutywne zgromadzenia agoralnego

Pojęcie „zgromadzenie agoralne” (ang. *agoral gathering*) zaistniało w naukach psychologicznych i socjologicznych w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku. Do

stworzenia koncepcji zgromadzenia agoralnego zainspirowały uczonych Adama Bielę i Jerome Tobacyka masowe spotkania papieża Jana Pawła II z mieszkańcami Polski (Andrukiewicz, 2013, s. 40). Pojęcie zgromadzenia agoralnego zostało wprowadzone jako tak zwany idealny model pojęcia, które opisuje psychospołeczne zjawiska współistniejące z masowymi zgromadzeniami o charakterze pokojowym (Biela, 2007, s. 76). Określenie „agoralny” nawiązuje do starożytnej agory, rynku, na którym gromadzili się obywatele Aten. Agora była dużym placem w centrum miasta, o wymiarach 170x230 m, znajdującym się pomiędzy Akropolem a Keramejkosem, otoczonym budynkami użyteczności publicznej. Krzyżowały się tam najważniejsze drogi Aten. Na agorze gromadzono się w celach handlowych, jak również w celu rozstrzygnięcia istotnych spraw publicznych i politycznych. Organizowano tam także ćwiczenia militarne. Ponadto, w miejscu tym odbywały się uroczystości religijne, a także wydarzenia sportowe i kulturowe. Na tzw. *orchestrze* oglądano przedstawienia teatralne. Agora była także miejscem spotkań tzw. *Ekklezji*, czyli obywateli demokratycznych Aten. *Ekklezja* obradowała zwykle przez cały dzień, ustalając prawa, podejmując decyzje dotyczące wojny i pokoju, budowy świątyń i budynków publicznych, wybierając dowódców, sędziów i urzędników oraz ustalając podatki. Każdy obywatel miał takie samo prawo głosu, a głosowanie odbywało się poprzez podniesienie ręki (Andrukiewicz, 2013, s. 40; Lang, 2004, s. 4-6).

Omawiana koncepcja zgromadzenia agoralnego rozwijała się przez lata. Pierwszy artykuł na ten temat, autorstwa A. Bieli i J. Tobacyka, został opublikowany w czasopiśmie psychologicznym „Journal of Humanistic Psychology”. W artykule tym zostały opisane pozytywne masowe zjawiska zaistniałe podczas pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w 1979 r. (Biela, Tobacyk, 1987, s. 390-405). Druga publikacja, autorstwa A. Bieli, na temat zachowań agoralnych jako przeciwnych do zachowania tłumów, wyjaśnianego przez G. Le Bona, a także przeciwnych do zachowania kolektywnego, opisywanego przez Z. Freuda czy zachowania mas, analizowanego przez różnych autorów, została wydana w czasopiśmie „Journal for the Theory of Social Behaviour” (Biela, 1989, s. 311-336). Wskazano na znaczącą różnicę między tym, co określa się jako „zgromadzenie agoralne” a innymi pojęciami opisującymi zbiorowości ludzkie, takimi jak „tłum”, „masa” czy „publiczność” (Biela, 2006, s. 84). Koncepcja zgromadzenia agoralnego została następnie poddana empirycznej weryfikacji oraz wzbogacona przez badania Władysława Prężyny, a także badania innych autorów litewskich, słowackich, węgierskich i bułgarskich. W badaniach tych ukazano znaczenie zgromadzeń agoralnych odbywających się w tych krajach dla transformacji politycznej i społecznej (Prężyna, 1993; Prężyna, 1996, nr 2, s. 101-112, Gaidys, Tureikyte, 1996, nr 2, s. 113-119).

Zgromadzenie agoralne jest dobrowolnym, publicznym zgromadzeniem o masowej skali, zainspirowanym wyższymi wartościami społecznymi lub moralnymi, takimi jak np.: prawda, sprawiedliwość, godność człowieka, wolność i tym podobne (Biela, 2007, s. 76). Do zgromadzeń o charakterze agoralnym zaliczono liczne zgromadzenia o charakterze pokojowym, takie jak: zagraniczne pielgrzymki Jana Pawła II, marsze typu *non violence* Mahatmy Ghandiego oraz marsze Martina Luthera Kinga, marsze *pro-life*, a także pokojowe strajki organizowane przez NSZZ „Solidarność”. Wśród zgromadzeń agoralnych wymieniono także tzw. „Bałtycką drogę” (*the Baltic Way*), organizowaną w rocznicę zawarcia paktu Ribbentrop-Mołotow, „Aksamitną rewolucję” na Słowacji, wydarzenia z lipca i sierpnia 1990 r. w Sofii („Miasto Prawdy”), a także wydarzenia z sierpnia 1991 r. w Moskwie i Leningradzie (Biela, 2006, s. 84-85). Zgromadzenia agoralne bywają w literaturze nazywane także agorałami⁶² (Andrukiewicz, 2013, s. 42).

Zgromadzenie, aby posiadało charakter agoralny, musi spełniać siedem konstytutywnych kryteriów. Charakterystyczne cechy zgromadzeń agoralnych ustalono w oparciu o obserwacje i badania. Cechy te nie odnoszą się jedynie do powtarzających się oznak zjawiska, ale są one istotnymi kryteriami, dzięki którym możliwe jest stwierdzenie, czy określone zgromadzenie można uznać za agoralne. W wyniku badań nad zgromadzeniami agoralnymi poszerzono pojęcie „autotranscendencji” (ang. *self-transcendence*) z zakresu indywidualno-wertykalnego na zakres horyzontalny (ang. *inter-self-transcendence*) wśród osób biorących udział w takich zgromadzeniach (Biela, Tobacyk, 1987, s. 392-395). Istnieje także kategoria „mundialnej transcendencji” (ang. *mundial inter-self-transcendence*). W tym przypadku przekraczanie, transcendowanie wartości, celów, oczekiwań i ideałów przeżywanych przez uczestników zgromadzenia dokonuje się w skali globalnej, światowej. Zgromadzenie, na którym dokonuje się proces mundialnej transcendencji, nabiera charakteru globalnej agory. Przykładem tego typu zgromadzenia jest zjednoczenie mieszkańców całego świata będącego w żałobie po śmierci Jana Pawła II wokół idei i wartości, które głosił Papież (Biela, 2006, s. 89-90). Na zgromadzeniach agoralnych dokonuje się proces facylitacji społecznej, polegającej na korzystnym, pozytywnym oddziaływaniu innych ludzi na aktywność pojedynczego człowieka (Andrukiewicz, 2013, s. 43).

Pierwszą, najważniejszą z konstytutywnych cech zgromadzenia agoralnego jest kierowanie się przez uczestników zgromadzenia wartościami wyższymi. Jak podaje A. Biela, choć wielu uczestników zgromadzeń agoralnych posiada jedynie intuicyjne wyczucie wartości i ideałów, którymi kierują się w życiu, w czasie zgromadzenia agoralnego dokonuje się

⁶² Nazwę „agorały” na określenie zgromadzeń agoralnych wprowadził litewski socjolog S. Rapaport (Andrukiewicz, 2013, s. 42).

artykulacja ich odczuć, klarowne opowiedzenie się za określonymi ideami. Następuje to w procesie agoralnego ujawniania się oraz weryfikacji systemu wartości. Proces ten jest rozpoznawany podczas żywych reakcji uczestników zgromadzenia w istotnych chwilach, gdy słyszą oni artykulację wartości, do których dążą (np. ludzie reagujący oklaskami i śpiewem podczas pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w 1979 r., gdy Papież wymawiał słowa „wolność”, „solidarność”, „prawda”) (Biela, 2007, s. 76-77; Biela, 1989, s. 326). Uwzględniając to kryterium, do zgromadzeń agoralnych nie zalicza się masowych imprez sportowych czy koncertów muzycznych, ponieważ motywacją uczestników tego spotkań są wartości ludyczne, związane z rozrywką, a nie wartości wyższe. Wartości wyrażane przez osoby tworzące zgromadzenie agoralne stanowią podstawę do poczucia uniwersalnej przynależności (Biela, 2007, s. 76; Andrukiewicz, 2013, s. 44). Motywacja oparta na wartościach wyższych współwystępuje z poczuciem dużego zaangażowania moralnego oraz z emocjonalnym stosunkiem do określonych wartości (zob. Horowski, 2012, s. 195-196). Ekspresja emocjonalna, uśmiech, oklaski, machanie rękami, machanie flagami, mają istotne znaczenie dla dynamiki zgromadzeń agoralnych. Zaangażowanie uczestników może być udokumentowane empirycznie poprzez fotografie, filmy dokumentalne. Podczas zgromadzenia agoralnego pomnażają się pozytywne emocje, dzięki wzajemnej stymulacji uczestników do bardziej intensywnego odczuwania tych emocji (Biela, 1989, s. 327-328).

Drugą cechą konstytutywną zgromadzeń agoralnych jest zamierzenie uczestników, by nie stosować przemocy. Osoby biorące udział w zgromadzeniu agoralnym w swoim nastawieniu unikają jakichkolwiek przejawów przemocy. Jeśli wśród licznego zgromadzenia występują jakieś jej formy, wskaźnik tego typu zachowań jest jednak znacznie niższy niż w populacji (Biela, 2013, s. 23). Przykładem zachowania zbiorowego bez przemocy było pokojowe uczestnictwo ludzi we mszy św. na stadionie Wembley podczas pielgrzymki Jana Pawła II do Wielkiej Brytanii. Na tym samym stadionie odbywały się spotkania, które nie posiadały charakteru agoralnego, na przykład mecze, na których połowa kibiców była wrogo nastawiona do pozostałych (Benewick, Holton, 1987, za: Andrukiewicz, 2013, s. 44).

Kolejnym wyznacznikiem agoralności danego zgromadzenia jest dobrowolność uczestnictwa. W historii miały miejsca liczne spotkania publiczne i demonstracje, w których udział był albo nakazany przez państwo pod groźbą kary albo organizowany w taki sposób, że sami obywatele, czując się zniewolonymi, z lęku przed szykanami, brali udział w tych zgromadzeniach. Do takich zgromadzeń niespełniających kryterium dobrowolności należą między innymi publiczne marsze organizowane w czasach komunizmu (np. pochody w dniu 1 maja, 9 maja – Dzień Zwycięstwa, 22 listopada – Święto Odrodzenia Polski w czasie PRL)

(Biela, 1989, s. 314; Andrukiewicz, 2013, s. 45). Ze względu na brak dobrowolności, takich wydarzeń nie można zakwalifikować do zgromadzeń agoralnych.

Koniecznym warunkiem, aby dane zgromadzenie miało charakter agoralny, jest także jego otwartość i publiczny charakter. Wymaga się więc, by w zgromadzeniu tym mogło uczestniczyć wielu ludzi, zarówno osobiście, jak i poprzez przekaz medialny. Zgromadzenia agoralne odbywają się w miejscach publicznych, dostępnych dla społeczeństwa, takich jak: dobrze znane place, boiska, stadiony, pola, duże hale czy kościoły oraz główne ulice (Biela, Tobacyk, 1987, s. 395; Biela, 2013, s. 24). Mogą w nich uczestniczyć przedstawiciele różnych grup, zróżnicowani ze względu na wiek, reprezentanci licznych zawodów, o różnym poziomie i kierunku wykształcenia, zamieszkujący różne regiony. Niektóre spotkania agoralne gromadzą także osoby zróżnicowane religijnie, kulturowo czy rasowo, zamieszkujące wiele państw czy kontynentów (Biela, 2006, s. 90).

Inną cechą konstytutywną zgromadzenia agoralnego jest masowa skala uczestnictwa, rozumiana względnie, zależnie od danej sytuacji. Skala masowości może być większa lub mniejsza, jednak w zgromadzeniu tym bezpośrednio uczestniczy wiele tysięcy osób, a jeszcze większa liczba osób może wziąć udział w spotkaniu przy pomocy transmisji w mediach⁶³ (Biela, 2013, s. 23-24). Podczas spotkań agoralnych uczestnicy zauważają masową skalę ich zgromadzenia, obserwując liczbę ludzi przebywających na widzianym przez nich terenie oraz postrzegając przestrzeń między ludźmi jako „ściśniętą”, „głowa przy głowie” (Biela, 1989, s. 326). W dostrzeganiu skali zgromadzenia znaczący jest także efekt intrapozycji, polegający na tym, że uczestnicy stoją przed i za sobą, nie widząc wyraźnie osób stojących daleko i postrzegają przestrzeń agoralną jako pełną ludzi. Masowość zgromadzenia jest także odczuwana dzięki efektom słuchowym, takim jak wspólny śpiew i klaskanie. Niekiedy organizuje się dane zgromadzenie sukcesywnie w różnych miejscach, aby mogło w nim wziąć udział jak najwięcej osób (Biela, 1989, s. 314, 326; Andrukiewicz, 2013, s. 51).

Jako kolejne kryterium zgromadzenia agoralnego wymienia się świadomość dotyczącą społecznej wagi wydarzenia oraz świadomość jedności pomiędzy uczestnikami (Biela, 2007, s. 76). Uczestnicy spotkania są świadomi wyższych wartości, pragnień, ideałów, potrzeb, które zainspirowały zgromadzonych ludzi do wspólnego spotkania. W zachowaniach agoralnych odnajdują oni wskazówki do życia społecznego, opartego na poczuciu solidarności i jedności. Dzięki temu osoby biorące udział w spotkaniu agoralnym czują się bardziej bezpiecznie jako członkowie swoistej wspólnoty (Biela, 1989, s. 328-329, Andrukiewicz, 2013, s. 53-54). Zdają

⁶³ Przekaz medialny przyczynia się do rozpowszechnienia reakcji agoralnych (nawet na wszystkie kontynenty). Stanowi także czynnik umożliwiający pogłębienie przeżyć agoralnych poprzez dzielenie się refleksami osób z różnych części globu (Biela, 2006, s. 90).

sobie sprawę z tego, że znaczenie zgromadzenia przekracza ich indywidualne potrzeby i dotyczy powszechnych, uniwersalnych praw i wartości. Gdy łączy je wspólna idea, wartości uniwersalne, społeczna integracja, jak w przypadku narodowych pielgrzymek maryjnych czy tradycyjnej pielgrzymki wyznawców judaizmu do świątyni w Jerozolimie, wówczas mogą one mieć charakter agoralny (Biela, 2013, s. 24).

Do cech świadczących o agoralności danego zgromadzenia należą ponadto pozytywne skutki udziału w spotkaniu zarówno w życiu indywidualnym, jak i społecznym. Skutki te dotyczą realizacji wartości uniwersalnych – moralnych i społecznych. Osoby uczestniczące w zgromadzeniu agoralnym odczuwają pozytywną, głęboką przemianę w kierunku bardziej moralnego zachowania (Biela, 1989, s. 315). Doświadczenia agoralne i wydarzenia mające miejsce podczas spotkania pozostają w tzw. „pamięci zbiorowej” uczestników, dzięki czemu system wartości odkryty podczas zgromadzenia ulega wzmocnieniu i utrwaleniu (Biela, 1989, s. 329-330). Ponieważ zgromadzenia agoralne są organizowane w oparciu o wyższe wartości, dlatego demonstracje nazistów czy islamskich nacjonalistów nie należą do zgromadzeń agoralnych, pomimo tego, że mogą się przyczyniać do jedności uczestników i być przez nich pozytywnie oceniane (Biela, 2013, s. 25).

Uwzględniając wszystkie cechy zgromadzeń agoralnych wraz z ich pozytywnymi konsekwencjami, należałoby wskazać na cechy samych procesów agoralnych. Do cech tych należy jedność uczuć, motywów i treści przyswajanych przez uczestników tych zgromadzeń, a także więziotwórcza specyfika doświadczeń agoralnych, oparta na głębokich, ogólnoludzkich wartościach i potrzebach (Biela, 2007, s. 77). Procesy agoralne przyczyniają się do powstania skupionej siły zachowań zbiorowych, ukierunkowanej na realizację społecznie akceptowanych wspólnych pragnień i dążeń. Przeżycia i doświadczenia związane ze zgromadzeniami agoralnymi silnie zakorzeniają się w indywidualnej i zbiorowej pamięci uczestników. Ponadto, następuje irradycja procesów agoralnych na innych ludzi, którzy nie brali udziału w zgromadzeniu agoralnym. Dzięki temu istnieje możliwość zwiększenia tempa i zakresu społecznej integracji (Biela, 2013, s. 30).

Zgromadzenia agoralne można podzielić na kilka rodzajów. Kryterium podziału może być obecność przywódcy lub jego brak; dominujące wartości, którymi uczestnicy zgromadzenia się kierują; rozmiary przestrzenne zgromadzenia; siła społecznej jedności, jak również długotrwałość spotkania (Andrukiewicz, 2013, s. 65). Podczas pewnych zgromadzeń agoralnych obecność charyzmatycznego lidera pełni istotną rolę. Kiedy przywódca wzmacnia poczucie wartości i podmiotowość uczestników, dodaje nadziei, wzbudza zaufanie, a w przesłaniu moralnym, społecznym, religijnym czy ogólnoludzkim jest autentyczny, uczestnicy spotkania

silnie identyfikują się z nim. Istotną umiejętnością lidera zgromadzenia jest prowadzenie spotkania w taki sposób, by miał miejsce jego dialog i interakcja z uczestnikami. Formą dialogu, kontaktu uczestników zgromadzenia z liderem oraz ze sobą nawzajem bywa śpiew, oklaski, a nawet taniec. Czynnikiem ułatwiającym tę interakcję może być oprawa muzyczno-wokalna, jak również elementy widowiskowe, jak ma to miejsce podczas lednickich spotkań młodzieży, przy dużej konstrukcji w kształcie ryby, symbolizującej chrześcijaństwo. Osoby biorące udział w zgromadzeniu oczekują od lidera zarówno psychicznej obecności i bliskości, jak i doświadczenia życiowego oraz dojrzałego spojrzenia na różne problemy, a najważniejsze znaczenia ma jego autorytet (Soiński, 2004, s. 21-22). Osobowość przywódcy, sposób mówienia i zachowania bywa niekiedy wzorcem i punktem odniesienia. Aby spotkać się z liderem, uczestnicy pokonują różne uciążliwości, jak trud podróży, oczekiwanie na niego przez długi czas. Zdarza się, że uczestnicy zgromadzenia mają wrażenie, że lider spojrział na nich osobiście lub wypowiedział słowa jakby osobiście do słuchającego. Występuje wówczas tzw. „fenomen twarzy charyzmatycznego przywódcy” oraz „fenomen słów charyzmatycznego przywódcy”, o czym na przykład relacjonowali uczestnicy spotkań agoralnych z Janem Pawłem II (Biela, 2006, s. 87). Do spotkań agoralnych, w których przywódca pełnił istotną rolę należały także manifestacje w obronie braterstwa i równości Martina Luthera Kinga czy zgromadzenia pokojowe Mahatmy Ghandiego (Andrukiewicz, 2013, s. 66).

Zdarza się również, że jeśli lider jest fizycznie nieobecny, najważniejszy dla zgromadzonych osób jest jego przekaz, nauczanie ideowe i moralne. Przykładem tego jest zgromadzenie i jedność milionów osób, obecnych razem nie tylko fizycznie, ale także poprzez środki społecznego przekazu, po śmierci Jana Pawła II (Biela, 2006, s. 87-88). Istnieją jednak zgromadzenia, w których nie ma przywódcy, bądź, jeśli jest, jego osoba nie ma istotnego znaczenia dla kształtowania się i skutków określonego zgromadzenia. W takich przypadkach wiodącą rolę pełnią określone wartości, ujawniane w hasłach proklamowanych przez lud. Do tego typu zgromadzeń należy między innymi „Aksamitna rewolucja”, „Bałtycka droga”, a także zgromadzenia, wskutek których doszło do upadku Muru Berlińskiego (Andrukiewicz, 2013, s. 66).

Uwzględniając kryterium rodzaju przewodnich wartości w danym zgromadzeniu agoralnym, można wyróżnić dążenie do wolności lub do sprawiedliwości, solidarność międzyludzką, odczucie jedności narodowej, żądanie respektowania praw ludzkich czy wartości religijne. Dla przykładu, głównym motywem spotkań agoralnych z Janem Pawłem II były wartości religijne, natomiast marsze organizowane przez Martina Lutra Kinga były motywowane dążeniem do respektowania równości i wolności ludności murzyńskiej. W przypadku

zgromadzeń agoralnych w państwach należących do bloku sowieckiego, zgromadzenia organizowano wskutek dążeń do wolności, prawdy, sprawiedliwości oraz wyzwolenia narodów (Andrukiewicz, 2013, s. 66).

Rodzaje zgromadzeń agoralnych wyróżnia się także na podstawie rozciągłości przestrzennej. Pewne zgromadzenia mają ograniczenia przestrzenne, zależnie od powierzchni terenu (boiska, placu itp.), na którym się odbywają. Rozciągłość przestrzenna innych zgromadzeń jest natomiast trudna do ujęcia, jak na przykład w przypadku „Bałtyckiej drogi”, „Aksamitnej rewolucji”, a także wydarzeń prowadzących do upadku Muru Berlińskiego, w których uczestnicy byli skupieni w wielu miejscach. Ponadto, środki masowego przekazu czynią rozciągłość zgromadzeń jeszcze większą. Niekiedy natomiast uczestnictwo w zgromadzeniu i jego przekaz medialny są zabronione przez władze, wówczas rozciągłość zgromadzenia ulega zawężeniu (Andrukiewicz, 2013, s. 67).

Kryterium siły społecznej integracji wyznacza podział zgromadzeń agoralnych na zgromadzenia o wysokim stopniu integracji oraz zgromadzenia o niskim poziomie integracji. Słaba integracja może skutkować rozproszeniem społecznych nastrojów przez organa władzy. Istotną rolę w tym względzie pełnią wskaźniki dotyczące postrzegania siły społecznej integracji, do których należy liczba osób uczestniczących w zgromadzeniu, sprawność i łatwość w ich organizowaniu, częstotliwość spotkań agoralnych, klarowność motywów uczestnictwa oraz determinacja w urzeczywistnianiu idei przewodnich zgromadzenia. Znacząca jest ponadto społeczna atrakcyjność wartości, które gromadzą osoby uczestniczące w zgromadzeniu, jak również szybkość i zakres rozpowszechniania procesów agoralnych. Do przykładów zgromadzeń o niewystarczającym poziomie integracji społecznej należą masowe zgromadzenia polityczne, organizowane przez opozycję na Ukrainie i w Białorusi, które zostały rozwiązane przez władze (Andrukiewicz, 2013, s. 67, Biela, 2007, s. 80).

Biorąc pod uwagę czas trwania zgromadzeń, wyróżnia się zgromadzenia krótkotrwałe i jednorazowe, jak na przykład „Bałtycka droga”, a także zgromadzenia długotrwałe (odbywające się przez wiele dni), a nawet organizowane kilkakrotnie bądź cyklicznie na tym samym miejscu. Niektóre zgromadzenia długotrwałe posiadają moment kulminacyjny, inne natomiast podtrzymują atmosferę na określonym poziomie. Do tych drugich zgromadzeń należą wydarzenia w Polsce, prowadzące do powstania „Solidarności” czy trwające w Bułgarii przez więcej niż miesiąc „Miasto Prawdy” (Andrukiewicz, 2013, s. 68).

Zgromadzenia agoralne mogą mieć wymiar psychoterapeutyczny zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i zbiorowym (psychoterapia masowa⁶⁴). Jako przykład zgromadzenia agoralnego, które oddziaływało na uczestników jak terapia, A. Biela podał liczne spotkania agoralne podczas zagranicznych pielgrzymek Jana Pawła II (zob. Biela, 2006, s. 87-88). Wobec kryzysu autorytetu oraz kryzysu wartości i stałych zasad, współczesny człowiek ulega tendencji do relatywizmu moralnego, hedonizmu i materializmu⁶⁵. Czuje się on osamotniony, małowartościowy oraz obawia się wielu zagrożeń. Ulegając lękowi, traci możliwość pełnego wykorzystania swojego potencjału rozwojowego. Współczesne społeczeństwo zmagają się z problemami moralnymi, religijnymi i psychologicznymi. W związku z tym, obecnie obserwuje się wzrost liczby schorzeń nerwicowych, chorób psychosomatycznych, psychoz, uzależnień, jak również samobójstw (Biela, 1987, s. 83-84, 89, por. Starzomska, 2006). Spotkania agoralne mogą być formą wsparcia psychologicznego w problemach nurtujących współczesnego człowieka. Psychoterapeutyczny wymiar wspomnianych spotkań agoralnych Jana Pawła II z Polakami opierał się na mechanizmie interakcji osób przybyłych, oczekujących wsparcia duchowego. Ponadto, w uczestnikach tych zgromadzeń dokonywała się identyfikacja z osobą Papieża i omawianymi przez niego treściami, naśladownictwo jego sposobu zachowania (Biela, 1987, s. 87, por. Cekiera, 2006). Podczas spotkania z Papieżem miała miejsce kumulacja pozytywnych doświadczeń i przeżyć, entuzjazmu, nadziei, radości wskutek poznania nowych możliwości i perspektyw, opartych na wartości wiary religijnej (Biela, 1987, s. 85, por. Prusak, 2006).

Efekty psychoterapeutyczne spotkania agoralnego rozpoczynają się jeszcze w trakcie spotkania. Do takich behawioralnych efektów można zaliczyć poprawę relacji społecznych (ludzie odnoszą się do siebie z większym szacunkiem, życzliwością, są wobec siebie pomocni, ustępują innym miejsca), jak również spadek częstotliwości korzystania z używek i substancji psychoaktywnych (np. zmniejszenie wskaźnika picia alkoholu) (Biela, 1987, s. 85-86, por. Ślaski, 2006). Do dalszych psychoterapeutycznych konsekwencji udziału w spotkaniach agoralnych może należeć obniżenie poziomu lęku i blokady psychicznej, wzrost poczucia osobistej godności i wartości własnej osoby oraz silniejsze poczucie bezpieczeństwa. Zgromadzenia agoralne mogą się także przyczynić do poczucia wewnętrznej wolności oraz ożywienia aktywności psychicznej poprzez wzmocnienie wiary we własne możliwości, poznanie

⁶⁴ Istnieje także zjawisko określane jako „terapia świata”. Opisał je A. Biela w książce „Papieskie lato w Polsce” w kontekście globalnego oddziaływania spotkań agoralnych podczas pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski (Biela, 1983, s. 88).

⁶⁵ Tematyka ta została omówiona w części 1.4.2.

różnych perspektyw dalszego rozwoju, wzrost nadziei na poprawę osobistej sytuacji i na rozwiązanie problemów społecznych (Biela, 1987, s. 82, 84, por. Mariański, 1998, s. 267-287).

Zgromadzenia agoralne, które mają charakter religijny stwarzają okazję nie tylko do uwolnienia potencjału zasobów psychicznych uczestników, ale także powodują ożywienie religijne. Podczas takich masowych spotkań biorą oni udział we mszy św., spowiadają się. Spotkania te w dalszej perspektywie przyczyniają się w wielu przypadkach do osobistej przemiany religijnej uczestników. Mówi się więc o zjawisku masowej teoterapii (Biela, 1987, s. 85, por. Soiński, 2006). Wierność zasadom moralnym, patriotycznym, religijnym, na których opierają się zgromadzenia agoralne, sprzyja ciągłości i stabilności psychicznej członków tych zgromadzeń oraz ma długotrwałe skutki w życiu społecznym (Biela, 1987, s. 84; Soiński, 2004, s. 21).

2.2.2. Historyczne przykłady zgromadzeń agoralnych

Od czasów powstania koncepcji zgromadzenia agoralnego w nauce, opisano pewne duże zbiorowości ludzkie pod kątem spełniania przez nie kryterium agoralności. Spotkania agoralne miały miejsce w Polsce oraz w innych krajach Europy i świata, o czym już wspomniano, a co zostanie przedstawione bardziej szczegółowo w niniejszej części pracy.

Inspiracją do stworzenia koncepcji zgromadzenia agoralnego była, jak zaznaczono, pielgrzymka Jana Pawła II do ojczystego kraju w 1979 r. Tego roku Papież odwiedził kilka miast istotnych w historii i tradycji Polski. Spotkania agoralne z Papieżem miały miejsce kolejno w Warszawie na Placu Zwycięstwa (w zgromadzeniu tym uczestniczyło ponad pół miliona osób), następnie w Gnieźnie (miejsce, w którym powstawało gniazdo rodowe Narodu Polskiego), Częstochowie (uważanej za religijne centrum Polski), Wadowicach (gdzie urodził się, wychował i mieszkał Jan Paweł II). Zgromadzenie agoralne na szlaku papieskiej pielgrzymki do Polski w 1979 r. odbyły się także w Oświęcimiu (miejsce pamięci narodowej, gdzie z szacunku dla zmarłych i pomordowanych powstrzymano się od wznoszenia okrzyków i wiwatów), Nowym Targu (którego górski krajobraz ukazuje piękno ojczystej przyrody), a zakończyły się Krakowie (w byłej stolicy Polski, „kolebce kultury” Polski, gdzie na Błoniach zgromadziło się 2-3 miliony osób) (Biela, Tobacyk, 1987, s. 395-396; Biela, 2007, s. 77-78).

Motywacja uczestnictwa w tych zgromadzeniach agoralnych oparta była na takich wartościach, jak wolność, solidarność, moralne i religijne wartości chrześcijańskie, prawda, autentyczność oraz godność ludzka. Zachowanie uczestników było wolne od przemocy. Osoby

zgrupowane na spotkaniach z Papieżem były wobec siebie nawzajem pomocne i przyjazne. Uczestnictwo w zgromadzeniach miało charakter dobrowolny, a nawet wiązało się z pokonywaniem przeszkód dotyczących możliwości skorzystania z urlopu, pozwolenia na opuszczenie zajęć szkolnych, niedogodności w transporcie i zakwaterowaniu czy niepokoju wzniecanego przez propagandę ówczesnych władz państwowych. Propaganda ta miała na celu zniechęcenie do udziału w spotkaniu z Papieżem (np. podawano informacje o przygotowywanych karetkach pogotowia, trumnach, odwoływanych pociągach i autobusach, konieczności pokonania wielu kilometrów pieszo). Wielu wolontariuszy zaangażowało się w organizację komisji przygotowujących wizytę papieską (Biela, 1989, s. 322-324). Spotkania agoralne z Janem Pawłem II w 1979 r. były publiczne i otwarte. Odbywały się one w najbardziej reprezentatywnych, historycznych i/lub przestrzennych miejscach miast, niekiedy również na wzgórzach czy na lotnisku. Miejsca spotkań były wybierane po długich dyskusjach przez komisje organizacyjne. Odgrywały one rolę wielkiej agory, na której ludzie mogli potwierdzić wspólne dążenia i kwestie ważne dla całego Narodu. Spotkania Polaków z Janem Pawłem II w 1979 r. były szczególnym fenomenem społecznym z powodu ich masowej skali. Ze względu na pokojowy charakter i dobrą organizację spotkań, została przełamana „bariera strachu” i w kolejnych spotkaniach uczestniczyło coraz więcej osób (np. w Warszawie – około pół miliona, a na Błoniach Krakowskich, ostatniego dnia pielgrzymki, około 4 miliony). Nie są znane oficjalne statystyki tych spotkań. Szacuje się jednak, że łącznie wzięło w nich udział około 12-15 milionów uczestników (ok. 30% polskiego społeczeństwa), co było dotąd największym zgromadzeniem w historii Polski (Biela, 1989, s. 324-325). Uczestnicy uświadamiali sobie społeczną ważność spotkań, ze względu na historyczne, patriotyczne i narodowe znaczenie tych wydarzeń, w związku ze społeczną naturą Kościoła i rolą, jaką odgrywał w nim Papież, a także biorąc pod uwagę uniwersalne wartości moralne, artykułowane podczas spotkań agoralnych z Janem Pawłem II. Zgromadzenia, które miały wówczas miejsce, przyczyniły się do pozytywnych przemian społecznych. Zapoczątkowały one proces integracji społeczeństwa, umocnienia relacji ludzi zróżnicowanych pod wieloma względami. Podstawowym czynnikiem jednoczącym miliony uczestników były wspólne dla nich oczekiwania i wartości (Biela, 1989, s. 325-326).

Przeżycia Polaków podczas spotkań agoralnych z papieżem Janem Pawłem II w 1979 r. ulegały procesowi irradacji i nabierały znaczenia społecznego, ogólnonarodowego. Do psychospołecznych konsekwencji tych spotkań należą: intensywne wzmocnienie procesu społecznej integracji Polaków, przełamanie indywidualnego i społecznego lęku, na którym bazował system totalitarny. Psychospołecznym skutkiem tych zgromadzeń było również

społeczne przekonanie Polaków o tym, że artykułowane przez nich razem wartości, wokół których tak licznie się zgromadzili, mogą zostać przez nich wspólnie osiągnięte (Biela, 2013, s. 32). Doświadczenia agoralne, jakie miały miejsce podczas papieskiej pielgrzymki w 1979 r. należą do istotnych czynników, które wpłynęły na wydarzenia historyczne w Polsce w kolejnym roku (Biela, 1989, s. 326). Zapoczątkowały one działania strajkowe w przedsiębiorstwach państwowych w 1980 r. Pierwsze strajki odbyły się w lipcu i miały miejsce na Lubelszczyźnie (w Tomaszowie Lubelskim, a także Świdniku i Lublinie). Następne strajki zorganizowano w sierpniu na Wybrzeżu Gdańskim, Szczecińskim oraz na Górnym Śląsku. Z czasem do działań strajkowych przystąpili pracownicy przedsiębiorstw z całego kraju, zrzeszając się w liczbie ponad 10 milionów w ramach społecznego ruchu „Solidarność” (Biela, 2007, s. 78, Andrukiewicz, 2013, s. 57).

Zgromadzenia organizowane przez uczestników strajku posiadały wszystkie cechy charakterystyczne dla zgromadzeń agoralnych (Biela, 2007, s. 78, Andrukiewicz, 2013, s. 57). Uczestnicy strajków w swych działaniach kierowali się motywami wyższymi. Motywem strajków na Lubelszczyźnie była walka o godność ludzi pracujących, o ich podmiotowe traktowanie, o prawo do współdecydowania co do warunków i sytuacji pracy. Na Wybrzeżu i Śląsku domagano się zarówno praw pracowniczych, jak i prawa do życia w suwerennym, wolnym państwie, do tworzenia wolnych związków zawodowych, do wolności religijnej i wolności słowa (bez cenzury prowadzonej przez państwo) oraz innych praw, zawartych w ramach 21 postulatów, podpisanych uroczyście 31 sierpnia w Gdańsku, a w kolejnych dniach w Szczecinie i Jastrzębiu Zdroju (Biela, 2007, s. 78). Osoby strajkujące nastawiały się na niestosowanie przemocy względem innych, a szczególnie względem władzy. Działania strajkowe były pokojowe zarówno w założeniach, jak i w rzeczywistości. Zastosowano również prewencję wobec wszelkich przejawów agresji (np. bezwzględny zakaz przynoszenia alkoholu do zakładu, w którym odbywał się strajk). Zapraszano księży, którzy służyli strajkującym rozmową i udzielali sakramentów świętych. W ten sposób wzmacniano w uczestnikach motywację wyższą, życzliwość i współpracę między strajkującymi oraz przyczyniano się do integracji społecznej między strajkującymi a mieszkańcami wsi i miast, dostarczającymi im pożywienia i dodającymi otuchy (Biela, 2013, s. 33).

Udział w strajkach był dobrowolny, uczestnicy nie byli do niego zmuszani. Przeciwnie, z podjęciem strajku wiązały się represje i przykre konsekwencje karne, polityczne, dyscyplinarne ze strony władzy. Ponadto, uczestnicy decydowali się na dzielenie z innymi trudów życia strajkowego (Biela, 2007, s. 78). Zgromadzenia osób strajkujących miały charakter otwarty z kilku względów. Zarówno decyzję o zawiązaniu strajku, jak i sprawy jego uczestników,

stawiano otwarcie do dyskusji w miejscach dostępnych dla nich (takich jak sale szkoleniowe i konferencyjne, cechownie na terenie kopalń, sale bhp) oraz dokonywano postanowień i ustanawiano wszelkie regulacje funkcjonowania podczas strajku w sposób demokratyczny. Zgromadzenia strajkowe organizowano na skalę masową. Początkowo obejmowały one obszar regionalny (Lubelszczyzna, następnie Wybrzeże Bałtyckie, Śląsk), po czym rozprzestrzeniły się na całą Polskę, angażując miliony Polaków. W protestach tych uczestniczyły osoby zróżnicowane pod względem wieku, wykształcenia i statusu społeczno-ekonomicznego. Skala masowości tych zgromadzeń była wyjątkowa w historii zgromadzeń organizowanych w miejscach pracy (Biela, 2013, s. 33-34).

Uczestników strajków w 1980 r. łączyła jedność doświadczeń. Traktowali oni udział w nich nie tylko jako indywidualne przeżycie, ale przede wszystkim jako wydarzenie istotne dla całego społeczeństwa, Narodu, wydarzenie o znaczeniu patriotycznym i historycznym (udział w dziejowych przemianach decydujących o dalszych losach kraju). Sprzyjało to poczuciu bezpieczeństwa wśród strajkujących, przekonaniu o stworzeniu wspólnoty zjednoczonej wokół tych samych pragnień i dążeń (Biela, 2013, s. 34). Zgromadzenia strajkowe miały wiele pozytywnych konsekwencji. W pierwszej kolejności doszło do porozumienia między strajkującymi a władzą PRL. Wkrótce urzeczywistniono liczne żądania strajkujących, w tym zarejestrowano „Solidarność” jako wolny, niezależny związek zawodowy. Mimo późniejszych usiłowań władz PRL (które były pod silnym naciskiem militarnym i politycznym ZSRR oraz socjalistycznych państw ościennych), jak też wprowadzenia w Polsce stanu wojennego 13 grudnia 1981 r., dzięki skumulowanemu potencjałowi procesów agoralnych i jedności Polaków, z czasem doprowadzono do stopniowego upadku systemu totalitarnego. Dzięki agoralnym zgromadzeniom strajkowym przekształcono Polską Rzeczpospolitą Ludową w III Rzeczpospolitą Polską i wprowadzono demokratyczne wybory (Biela, 2007, s. 79).

Pokojowy upadek systemu totalitarnego w Polsce, który dokonał się dzięki zgromadzeniom agoralnym lat 80. XX w., stał się czynnikiem motywującym różne grupy społeczne krajów sowieckich do organizowania podobnych inicjatyw. Zjawiska o cechach zgromadzeń agoralnych odbywały się w różnych częściach Środkowej i Wschodniej Europy: na Węgrzech, następnie w Czechosłowacji, Bułgarii, a także w NRD (Biela, 1996, s. 86). Zgromadzenia agoralne miały miejsce także w Rosji, jak również w Litwie, Łotwie i Estonii oraz Albanii. Proces integracji społecznej wzmógł się w tych krajach od 1989 r. i doprowadził, podobnie jak w Polsce, do obalenia systemu totalitarnego oraz znaczących przemian politycznych i społecznych. Badania nad zjawiskami agoralnymi w tych krajach prowadzili

badacze z Polski, Węgier, ze Słowacji, a także z Bułgarii i Litwy. Do badaczy tych należą: A. Biela, W. Prężyna, V. Gaidys i D. Tureikyte, I. Partchew oraz J. Ferjenčik (Biela, 2007, s. 81).

Jak zauważył A. Biela, po dostrzeżeniu siły jedności społecznej, władze państw totalitarnych próbowały zniszczyć „ogniska zapalne” przemian polityczno-ustrojowych⁶⁶. Siła integracji społecznej była jednak na odpowiednio wysokim poziomie, dlatego władza systemu totalitarnego zaprzestała ataku mającego na celu zahamowanie zmian ustroju i dążyła do porozumienia z powstałą siłą społeczną, by strzec własnych korzyści i interesów (Biela, 2007, s. 79-80). Ważne znaczenie mają w tym względzie wskaźniki percepcji siły integracji społecznej, do których należą: liczba osób uczestniczących w zgromadzeniu agoralnym, sprawność i umiejętność organizowania takich zgromadzeń, częstotliwość tych zgromadzeń, stopień jasności i klarowności idei przewodnich motywujących uczestników do udziału w zgromadzeniu, stopień stanowczości uczestników w urzeczywistnianiu głównych idei zgromadzenia, a także społeczna atrakcyjność wartości, wokół których zgromadzili się uczestnicy spotkania agoralnego oraz zakres i szybkość irradacji idei zgromadzenia (Biela, 2007, s. 80).

Jak wynika z badań przeprowadzonych na Węgrzech przez A. Bielę, w państwie tym powstawały i rozwijały się zgromadzenia agoralne od 4 lipca 1989 r. Tego dnia w Budapeszcie na Placu Bohaterów (Hosok tere) zgromadziło się 10 tysięcy osób (Biela, 2007, s. 81). Niedługo (w 1958 r.) na tym placu z postanowienia reżimu komunistycznego Kádara zamordowano premiera Imre Nagy’ego, bohatera powstania węgierskiego przeciwko władzom ZSRR. Kolejne zgromadzenie agoralne na Węgrzech (liczące 240 tysięcy uczestników) odbyło się również na Placu Bohaterów podczas pielgrzymki Jana Pawła II. Następnie miały miejsce zgromadzenia agoralne w latach 1990-1991. Ich skutkiem było obalenie systemu totalitarnego w tym kraju (Biela, 2007, s. 81).

W dużych miastach byłej Czechosłowacji (między innymi w Koszycach i Bratysławie) także organizowano zgromadzenia agoralne, które rozpoczęły się w listopadzie 1989 r. podczas tzw. „aksamitnej rewolucji” (Ferjenčik, 1993, s. 121). Wydarzenia agoralne organizowano także

⁶⁶ Przykładowo, w Białorusi i częściowo na Ukrainie w latach 90. XX w. opozycja stworzyła zgromadzenie polityczne, jednak, ze względu na jego niewielkie możliwości władze polityczne rozproszyły i zlikwidowały to zgromadzenie. Dopiero w roku 2004 na Ukrainie skutecznie zorganizowano zgromadzenie agoralne w ramach tzw. „pomarańczowej rewolucji”. Dzięki temu zgromadzeniu dokonano w sposób bezkrwawy zmian w ukraińskiej polityce. Ustrój polityczny Ukrainy stał się bardziej demokratyczny. W Rumunii natomiast, mimo sprzyjających warunków dla zgromadzeń o charakterze agoralnym, doszło do brutalnych i stanowczych reakcji policji i sił bezpieczeństwa. Uczestnicy ulegli prowokacji. Doszło wówczas do krwawych bojów między nimi a siłami bezpieczeństwa. W ich wyniku zginęło wiele ofiar, a wiele odniosło rany. Ze względu na złamanie zasady *non-violence* zgromadzenia w Rumunii straciły swój agoralny charakter. Społeczeństwo Rumunii jednak zintegrowało się ze sobą i pokonało lęk przed komunistyczną władzą, a zgromadzenie agoralne objęło cały kraj (Biela, 2007, s. 80-81, 85).

w roku 1990, skutkiem czego była organizacja w czerwcu tegoż roku, po raz pierwszy w Czechosłowacji, wolnych wyborów. W sposób pokojowy, bezkrwawy wprowadzono też istotne zmiany polityczne, jak podział Czechosłowacji na dwa państwa: Czechy i Słowację. Badacz zgromadzeń agoralnych w Czechosłowacji, J. Ferjenčik, podkreślił głębię doświadczeń i przeżyć dziesiątek czy nawet setek tysięcy osób uczestniczących w tych zgromadzeniach. Doświadczały one autentyczności, solidarności, jedności, wspólnoty ze sobą nawzajem, nadziei na lepsze zmiany (na przykład nadziei na nastanie sprawiedliwości społecznej w ich kraju) (Ferjenčik, 1996, s. 125-127).

W Bułgarii zgromadzenie agoralne zorganizowano się w lipcu i sierpniu 1990 r. na terenie Sofii. Wydarzenie to nazwano „Miastem Prawdy”. Oficjalnym motywem powstania tego zgromadzenia była ochrona środowiska, na co wyraziły zgodę bułgarskie organa władzy (Partchew, 1992, za: Andrukiewicz, 2013, s. 61). Jak stwierdził Partchew, to agoralne zgromadzenie miało niepowtarzalny charakter. Trwało ono przez więcej niż miesiąc i doprowadziło do ustąpienia ze stanowiska komunistycznego prezydenta P. Mladenowa oraz do wolnych wyborów. Rzeczywistym, głębokim motywem zaistnienia „Miasta Prawdy” były wolności obywatelskie oraz prawa konstytucyjne. Dzięki temu zgromadzeniu agoralnemu został wzmożony proces pokojowej demokratyzacji Bułgarii pomimo tego, że reżim wprowadzony w tym kraju był jednym z najbardziej fanatycznych spośród wszystkich państw socjalistycznych (Partchew, 1996, za: Biela, 2007, s. 81).

Zgromadzenia agoralne odbywały się także w byłym NRD, gdzie system totalitarny był silniejszy niż w ZSRR. Przejawem tego reżimu było pilne strzeżenie granicy między NRD a Czechosłowacją, Polską i RFN. Wymownym symbolem totalitaryzmu w NRD stał się Mur Berliński dzielący dwa państwa: NRD i RFN. Przy murze tym po wschodniej stronie czuwali wyszkoleni strażnicy NRD, którzy zabijali strzałem osoby, które usiłowały się przedostać na drugą stronę muru. Nazwiska zabitych umieszczano na murze po stronie zachodniej (Biela, 2007, s. 82). W większości dużych miast NRD, jak na przykład w Dreźnie, Berlinie Wschodnim i Lipsku, zaczęto organizować zgromadzenia agoralne. Brało w nich udział coraz więcej osób z wielu pokoleń, które wyrażały potrzebę i chęć życia w niepodległym, wolnym państwie. Uczestnicy zgromadzeń agoralnych w NRD dążyli także do respektowania praw demokratycznych, obywatelskich i podstawowych praw ludzkich. Istotnym motywem zaangażowania w zgromadzenie była dla nich wartość solidarności i jedności z innymi rodakami, znajdującymi się po drugiej stronie muru i w innym niemieckim państwie. Z czasem potrzeba połączenia się z osobami przebywającymi w RFN oraz w Berlinie Zachodnim stała się główną ideą i najważniejszym czynnikiem jednoczącym uczestników zgromadzeń agoralnych w NRD

(Biela, 2013, s. 47-50). Momentem kulminacyjnym było zgromadzenie po wschodniej stronie Berlina dużej liczby silnie zintegrowanych osób, co spowodowało paraliż, dezorientację policji, straży granicznej, wojska i aparatu bezpieczeństwa. Uczestnicy zgromadzenia, do których dołączyli także ci, którzy dotychczas strzelali do innych, rozebrali Mur Berliński i powitali rodaków z drugiej strony. Integracja społeczna przyczyniła się więc do pokojowego zniszczenia symbolu podziału, agresji, reżimu, totalitaryzmu, którym był mur. Z upływem czasu dokonywały się efektywne procesy, dzięki którym połączono dwa niemieckie państwa (Biela, 2007, s. 82, zob. Andrukiewicz, 2013, s. 62-64).

W roku 1988 (1 czerwca) rozpoczął się ciąg dwunastu zgromadzeń agoralnych w Europie Północno-Wschodniej. Większość z nich odbywała się na terenie samej Litwy, choć niektóre zgromadzenia obejmowały równocześnie Estonię, Łotwę i Litwę. Ostatnie zgromadzenie miało miejsce 22 sierpnia 1991 roku. Liczba osób uczestniczących w tych spotkaniach agoralnych stale wzrastała, co spowodowało nasilenie integracji społecznej. Łączyła ich wartość suwerenności i niepodległości państwa oraz wolności obywatelskiej. Dążyli oni do respektowania swych obywatelskich praw (Gaidys, Tuteikyte, 1996, 113-114, 116-117). Dnia 23 sierpnia 1989 r., w 50-tą rocznicę podpisania paktu Ribbentrop-Mołotow, który skutkował podbojem trzech wspomnianych państw i Polski przez ZSRR oraz III Rzeszę Niemiecką, doszło do międzynarodowej integracji obywateli trzech republik bałtyckich ZSRR. Zorganizowali oni zgromadzenie agoralne zwane „Drogą bałtycką”. Przejawem ich jedności był wówczas łańcuch splecionych rąk, który miał swe końce w Wilnie i Tallinie. Uczestnicy zgromadzenia ustawili się na długości 650 km (Gaidys, Tuteikyte, 1996, s. 113-114). W samej Litwie do zgromadzenia przyłączyło się około 20% mieszkańców, czyli 800-900 tysięcy osób. W Łotwie i Estonii uczestniczyła podobna liczba osób. Zgromadzenia agoralne w tych państwach organizowano jeszcze przez następne dwa lata, coraz bardziej jednocząc uczestników w każdym z tych trzech krajów. Trwały one dłużej niż w przypadku innych krajów i miały swój specyficzny charakter. Po trzyletnim okresie wzmagających się procesów agoralnych w bezkrwawy sposób doszło do wyzwolenia się Litwy, Łotwy i Estonii spod panowania ZSRR i ogłoszenia ich niepodległości (Gaidys, Tuteikyte, 1996, s. 114, 117-118).

Na terenie dwóch rosyjskich miast (Moskwy i Leningradu) w sierpniu 1991 r. także doszło do zgromadzeń agoralnych, które zorganizowano na wieść o ogłoszeniu antydemokratycznego puczu. Spotkania agoralne odbywały się w miejscach, w których w 1917 r. dokonywały się wydarzenia rewolucji bolszewickiej. Zgromadzenia z 1991 r. miały jednak przeciwny, pokojowy charakter, podczas gdy zgromadzenia z 1917 r. opierały się na destrukcji i agresji i mogą być interpretowane z perspektywy psychologii tłumu (Biela, 1996,

s. 93). Osoby zebrane wspólnie w Moskwie i Leningradzie w 1991 r. nie zamierzały stosować przemocy - były nastawione pokojowo i wyszły w kierunku czołgów z kwiatami. Widząc pozytywne nastawienie uczestników zgromadzenia, wojsko, choć miało za zadanie rozwiązać to zgromadzenie, powstrzymało się od oddawania strzałów. Co prawda, trzech uczestników podczas zgromadzenia w Moskwie poniosło śmierć, jednak stało się to w wyniku wypadku w momencie obkładania czołgów kwiatami (Biela, 1996, s. 95). Od tamtej chwili dokonywał się intensywny wzrost siły społecznej integracji. Ofiary śmiertelne wypadku wśród Rosjan zostały natychmiast ogłoszone bohaterami, a ich pogrzeb w Moskwie stał się kolejnym, licznym zgromadzeniem agoralnym o charakterze międzywyznaniowym. Duchowni prawosławni i żydowscy podkreślali godną podziwu i naśladowania postawę zmarłych, którzy pokonali barierę lęku podczas zgromadzenia. Doniosły klimat i wyraźny przykład trzech bohaterów narodowych przyczyniły się do wyklarowania się wartości moralnych jednoczących uczestników zgromadzenia oraz do nadziei na wspólne dobre dokonania (Biela, 1996, s. 95-97). Taka atmosfera była warunkiem przemian, w wyniku których doszło do upadku systemu totalitarnego w ZSRR. Po organizacji zgromadzeń agoralnych zaprzestano świętowania kolejnych rocznic rewolucji październikowej, jak to było w zwyczaju od 1918 r. Mieszkańcy Rosji przez udział w zgromadzeniach agoralnych i proces irradacji tych zgromadzeń, doświadczyli *katharsis*, narodowej psychoterapii. Zmieniłi oni swój sposób myślenia i postępowania, a w ZSRR dokonała się polityczna przemiana. Miastu Leningrad przywrócono nazwę St. Petersburg. Z miejsc publicznych usuwano komunistyczne pomniki i symbole, zastępując je narodowymi symbolami Rosji. Zapoczątkowało to w ZSRR pokojowe, bezkrwawe obalenie systemu totalitarnego (Biela, 1996, s. 96-97).

Zgromadzenia agoralne na terenie Albanii nie są dokładnie opisane ze względu na brak materiałów źródłowych. W kraju tym panował bezwzględny, surowy terror komunistyczny. Jednym z przejawów reżimu totalitarnego było ogłoszenie Albanii państwem ateistycznym, co zawarto w dokumentach konstytucyjnych. Wyznawanie wiary i praktyki religijne były tam surowo karane. Agencje informacyjne podawały jednak w latach 1991-1992, że w tym kraju miały miejsce zgromadzenia liczące coraz więcej uczestników (Biela, 2013, s. 57). Jak zauważył A. Biela, wydarzenia te spełniały wszystkie kryteria zgromadzeń agoralnych. W ich wyniku został pokojowo obalony system komunistyczny w Albanii (Biela, 2007, s. 83).

W historii odnotowuje się zgromadzenia agoralne nie tylko w państwach o ustroju totalitarnym (gospodarczym czy politycznym). Także w państwach, w których dominuje demokracja, organizowane są tego typu zgromadzenia. Przykładem jest liberalnie demokratyczny Izrael, gdzie latem 2011 r. zorganizowano społeczny protest o cechach

zgromadzenia agoralnego. Głównym motywem tego zgromadzenia był protest przeciw rosnącym cenom żywności, mieszkań, opieki dziennej i opieki przedszkolnej. Społeczeństwo wyrażało swą dezaprobatę wobec polityki, którą postrzegało jako lekceważącą opinię publiczną, chciwą, promującą interesy członków elit politycznych (Shumapalby i in., 2011, za: Zysberg, 2018, s. 33). Społeczeństwo zorganizowało więc protest pod hasłem „Ludzie domagają się sprawiedliwości społecznej” (Streckman, Darmony, 2017, za: Zysberg, 2018, s. 34). Izraelczycy wyszli wówczas na place miejskie i główne ulice. Niektórzy z nich zamieszkali w namiotach i kempingach. W ten sposób doszło do społecznej integracji. Izraelczycy przebywali wspólnie przez wiele godzin, stworzyli kręgi dyskusyjne, by ustalać sposób dalszego postępowania. W ramach protestu miały miejsce ponadto imprezy towarzyskie oraz koncerty muzyczne, na których występowali sławni artyści, przyłączając się w ten sposób do protestujących. Zgromadzenie nie miało swojego lidera, inicjowało je wiele pojedynczych grup i osób (nie będących politykami) w różnych częściach Izraela. W tych wydarzeniach agoralnych wzięło udział ponad milion obywateli. Władze państwa miały nieprzychylną, pogardliwą postawę wobec protestujących. Uwaga mediów skoncentrowana na tych wydarzeniach przyczyniła się jednak do tego, że rząd obiecał dokonanie zmian w polityce oraz wyznaczył specjalną komisję, która miała badać sposoby utrwalania sprawiedliwości społecznej. Uczestnicy zgromadzenia, usatysfakcjonowani z pokojowego rozwiązania problemu, wrócili do swoich domów (Zysberg, 2018, s. 34-35, 39-40)⁶⁷.

Powyższe przykłady obrazują zgromadzenia agoralne oparte na wartościach takich jak sprawiedliwość społeczna, solidarność międzyludzka, wolność, dążenie do respektowania ludzkich praw. Innym, wartym uwagi aspektem zgromadzeń agoralnych jest aspekt duchowo-religijny, dlatego też poniżej zostaną opisane zgromadzenia agoralne oparte na wartościach religijnych. Według C.G. Jung’a, przeżycie, doświadczenie tożsamości kolektywnej należy do przemieniających osobowość człowieka, a uroczyste rytę, czynności kultowe wykonywane lub

⁶⁷ W praktyce jednak okazało się, że postulaty protestujących i obietnice rządu zostały wprowadzone jedynie w bardzo nieznacznym zakresie. Jak zauważył L. Zysberg, podatki i koszt mieszkań są wysokie, a społeczeństwo traci zaufanie do rządu. Kilkukrotnie podejmowano próby ożywienia protestów, jednak obywatele nie przyłączyli się kolejny raz do tej inicjatywy. Snując refleksję na temat „połowicznego sukcesu” zgromadzenia agoralnego w 2011 r. w Izraelu, L. Zysberg zaproponował uzupełnienie siedmiu cech konstytutywnych zgromadzenia agoralnego, opisanych przez A. Biele. Biorąc pod uwagę studium przypadku tego izraelskiego agorału, wskazała na cztery warunki, stanowiące o agoralności danego zgromadzenia. Według niego, oprócz wspólnych dla uczestników wyższych wartości i celów, potrzeba również poczucia zagrożenia lub potrzeby zmiany, a wysoki poziom dyskomfortu zwiększa możliwość zaistnienia większych efektów zgromadzenia. Ponadto, przywództwo zgromadzenia powinno być skupione na jasnym, klarownym przesłaniu. Co więcej, wymagana jest (co najmniej na poziomie spostrzegania) ogólna, społeczna zgoda i porozumienie co do wartości proklamowanych przez uczestników zgromadzenia. Potrzebna jest wreszcie wytrwałość w działaniu jako podstawa i konieczny warunek każdej pozytywnej zmiany (Zysberg, 2018, s. 39-42).

przeżywane wspólnie, są źródłem indywidualnych przeżyć i osobistych doświadczeń⁶⁸ (Jung, 1993, s. 139, 143). Przeżycia te mogą być wzmacniane przez oprawę widowiskową oraz muzyczną podczas zgromadzeń (Soiński, 2004, s. 21).

Jak zauważyła M. Kozubek, do religijnych zgromadzeń agoralnych można zaliczyć międzynarodowe obchody Światowych Dni Młodzieży (ŚDM)⁶⁹. Światowe Dni Młodzieży są to spotkania, o charakterze religijnego festiwalu katolickiej młodzieży z całego świata. Zostały one ustanowione w Rzymie 31 marca 1985 r. z inicjatywy papieża Jana Pawła II. Co roku w Niedzielę Palmową obchodzone są Światowe Dni Młodzieży na szczeblu diecezjalnym. Spełniają one wszystkie kryteria tego typu zgromadzeń (Kozubek, 2013, s. 113-114).

Międzynarodowe obchody ŚDM mają natomiast miejsce co kilka lat w różnych częściach świata. Pierwsze duże zgromadzenie młodych w ramach Światowych Dni Młodzieży odbyło się w 1987 r. w Argentynie, ostatecznie natomiast w 2019 r. w Panamie. Także w Polsce dwukrotnie miały miejsce globalne obchody ŚDM: w 1991 r. w Częstochowie oraz w 2016 r. w Krakowie (zob. Wojtkun, 2016, s. 30-32). Międzynarodowe spotkania młodych w ramach ŚDM gromadzą wielu uczestników (od ok. 400 tys. w 1989 r. w Santiago de Compostella do ok. 2,2 mln w 2000 r. w Rzymie)⁷⁰ (zob. Śliwak i in., 2017). Tematyka i hasło Światowych Dni Młodzieży w każdym roku są inne, zaczerpnięte z Nowego Testamentu⁷¹. W treści przemówień i orędzi papieskich do młodzieży skierowanych z okazji ŚDM znajduje się zawsze wezwanie do pracy wewnętrznej, do samowychowania. Udział w ŚDM prowadzi do pozytywnych przemian nie tylko w ich uczestnikach, lecz także w makrosystemach społecznych (Kozubek, 2013, s. 114). Przeżycia religijne podczas zgromadzeń agoralnych mają więc istotne znaczenie dla dojrzałości religijnej i rozwoju osobowości uczestników (Soiński, 2004, s. 22). Rozwój duchowy dokonuje się w uczestnikach dzięki procesowi autotranscendowania, poprzez otwartość na pozostałe osoby tworzące zgromadzenie i na innych ludzi, ale też na wartości wyższe afirmowane w trakcie tych spotkań, religijne treści i przeżycia (por. Biela, Tobacyk, 1987, s. 390, 405).

⁶⁸ Efektem przeżycia tożsamości zbiorowej, kolektywnej jest zwykle negatywna przemiana psychiki w kierunku niższego poziomu świadomości niż poziom indywidualnych przeżyć. Osoba staje się uległa wobec działania tłumu, zanika w niej poczucie odpowiedzialności. Występują wówczas zachowania niemoralne. Wychodząc z tłumu, człowiek doświadcza zdziwienia z powodu swojego postępowania w tłumie. Czynności kultowe, na których koncentruje się duża zbiorowość ludzi, chronią jednak zachowanie indywidualnej świadomości człowieka (Jung, 1993, s. 139, 143).

⁶⁹ Istnieje wiele innych, zróżnicowanych rodzajów akcji organizowanych przez przedstawicieli różnych religii. Do inicjatyw gromadzących wiele osób, podejmowanych przez Kościół katolicki w Polsce należą między innymi: pielgrzymki piesze na Jasną Górę, spotkania młodzieży w Lednicy, peregrynacje obrazów (jak na przykład obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej), ekumeniczne spotkania Taizé, misteria Męki Pańskiej w znanych kalwariach i w wielu miastach, konferencje, Msze święte i nabożeństwa z udziałem słynnych księży i liderów grup religijnych (Soiński, 2004, s. 9-10). Brakuje jednak badań nad agoralnym charakterem tych religijnych zgromadzeń.

⁷⁰ <https://ekai.pl/tak-to-sie-zaczelo-krotka-historia-sdm> (14.08.2020).

⁷¹ Przykładowo, hasła z ŚDM w Polsce: 1991 r. „Otrzymałście Ducha przybrania za synów” (Rz 8, 15), 2016 r. „Błogosławieni miłośni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią” (Mt 5,7).

Reasumując treści niniejszego rozdziału należy przypomnieć, iż ukazano najpierw zjawiska, którymi są tłumy i masy. Zwrócono przy tym uwagę na takie ich cechy, jak na przykład: uleganie manipulacji przez członków tych grup, świadomość zbiorowa, brak więzi między członkami oraz łamanie reguł społecznego funkcjonowania. Po przedstawieniu cech tłumów i mas, zaprezentowano destrukcyjne skutki oddziaływania tłumów zbrodniczych, na przykładzie wojny w byłej Jugosławii w latach 90. XX wieku. Następnie, jako przeciwwagę do zjawisk społecznych, jakimi są tłumy i masy, nakreślono cechy agorałów, ze wszystkimi ich walorami społecznymi. Wskazano również na liczne przykłady zgromadzeń agoralnych, które miały miejsce w dziejach różnych narodów. Wyakcentowano dalekosiężne skutki tych zgromadzeń, takie jak między innymi: wzrost solidarności międzyludzkiej, respektowanie praw człowieka czy obalenie destrukcyjnych systemów totalitarnych.

ROZDZIAŁ 3.

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

W treści tego rozdziału znajdują się wątki metodologiczne, stanowiące podstawę prowadzonych badań empirycznych na temat wychowawczej roli Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia o charakterze agoralnym. Rozdział niniejszy składa się z kilku części. Pierwsza z nich dotyczy problemów i hipotez badawczych oraz celu pracy. Omówienie metody, techniki i narzędzia badawczego zawarte jest w części drugiej. Zagadnieniu strategii badawczej i procedury badań poświęcona jest część trzecia. Ostatnia część rozdziału zawiera natomiast informacje na temat charakterystyki badanych osób.

3.1. Problemy i hipotezy badawcze oraz cel pracy

W ramach tego podrozdziału będą omówione pytania badawcze, hipotezy oraz cel samych badań. Pytania te będą miały zróżnicowany charakter.

Poniżej zostaną postawione pytania badawcze zarówno o charakterze rozstrzygnięcia (pytania rozstrzygnięcia) jak i dopełnienia (pytania dopełniające). Pytania rozstrzygnięcia umożliwiają jednocześnie postawienie hipotez badawczych.

Problemy badawcze, to znaczy „pytania o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska” (Pilch, Bauman, 2001, s. 43), odnoszą się w niniejszej pracy do dwóch następujących kwestii ogólnych:

P1: Czy Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego?

W celu znalezienia odpowiedzi na powyższe pytanie, sformułowano problemy szczegółowe w postaci pytań dotyczących spełniania przez Festiwal Młodych kryteriów charakterystycznych dla zgromadzenia agoralnego oraz związków, jakie mogą zachodzić między wybranymi zmiennymi niezależnymi a zależnymi, jakimi są te kryteria. Pytania szczegółowe brzmią następująco:

- P1.1. Jakimi wartościami kierują się uczestnicy, biorąc udział w Festiwalu Młodych?
- P1.2. Jaka motywacja skłania młodych do uczestnictwa w Festiwalu?
- P1.3. Czy młodzież uczestniczy w Festiwalu z własnej woli?
- P1.4. Czy Festiwal ma charakter publiczny, dostępny dla wszystkich?
- P1.5. Jaka jest w ocenie młodzieży skala masowości wydarzenia festiwalowego w Medjugorje?
- P1.6. Jakie znaczenie osobiste i społeczne ludzie młodzi przypisują Festiwalowi?
- P1.7. Czy w wyniku udziału w Festiwalu Młodych dokonują się zmiany w życiu jego uczestników? Jeśli tak, to jaki jest rodzaj i stopień tych zmian?
- P1.8. Jaki zachodzi związek między zmiennymi niezależnymi (demograficznymi, jak płcią, wykształceniem, stanem cywilnym, rodziną pochodzenia, miejscem zamieszkania, oraz osobowymi, np. przyjętym systemem wartości, zaangażowaniem religijnym, poglądami politycznymi, udziałem w Festiwalu po raz pierwszy lub po raz kolejny) a zmiennymi zależnymi, takimi jak: motywacja udziału w Festiwalu, wartości uświadomione podczas Festiwalu, znaczenie różnych wymiarów Festiwalu, waga społeczna Festiwalu, stopień więziotwórczy Festiwalu, rodzaj i stopień zmian przewidywanych oraz rodzaj i stopień zmian dokonanych?
- P1.9. Czy zachodzi korelacja między takimi zmiennymi jak: stopień znaczenia poszczególnych celów życiowych i stopień przekonania na temat wpływu udziału w Festiwalu a różnymi przejawami życia społecznego i religijnego uczestników?

Drugi problem ogólny sformułowano w następujący sposób:

P2: Jaka jest wychowawcza wartość Festiwalu Młodych w Medjugorje?

Problemy szczegółowe można natomiast ująć w pytaniach takich jak:

- P2.1. Jakie wartości jednoczą uczestników podczas Festiwalu Młodych?
- P2.2. Czy Festiwal Młodych jest środowiskiem wychowawczym o charakterze pokojowym?
- P2.3. Czy Festiwal Młodych jest środowiskiem wychowawczym opartym na zasadzie dobrowolności?
- P2.4. Czy poprzez swoją otwartość Festiwal Młodych spełnia rolę środowiska wychowawczego?

P2.5. Czy jako wydarzenie o masowej skali Festiwal Młodych jest środowiskiem wychowawczym?

P2.6. Czy udział w Festiwalu Młodych jest okazją do kształtowania potrzeby jednoźci międzyludzkiej i współdziałania?

P2.7. Realizacji jakich celów wychowawczych sprzyja udział w Festiwalu Młodych?

Zrozumienie wyżej wymienionych problemów może być pogłębione poprzez udzielenie odpowiedzi na dodatkowe pytania dotyczące zmiennej religijności, bowiem jej charakter może być istotny dla przeżycia tego wydarzenia (m.in. jako zgromadzenia agoralnego) oraz transgresyjnej roli uczestnictwa w nim. Pytania szczegółowe dotyczą, m.in. następujących kwestii:

- Jaka jest religijność młodzieży uczestniczącej w Festiwalu Młodych?
- Jak uczestnicy Festiwalu Młodych interpretują wydarzenia o charakterze cudu?

Pierwsze pytanie ogólne pozwala na sformułowanie następującej hipotezy badawczej:

H1. Festiwal Młodych spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego opisane w literaturze przedmiotu.

Hipoteza ta jest uzasadniona przeprowadzonymi badaniami pilotażowymi, podczas których weryfikowano, czy spotkanie młodych w Medjugorje ma cechy zgromadzenia agoralnego. Na hipotezę tę składają się następujące hipotezy szczegółowe:

H1.1. Motywacja uczestnictwa w Festiwalu Młodych jest oparta na wartościach wyższych.

H1.2. Uczestnicy Festiwalu Młodych nie kierują się przemocą.

H1.3. Uczestnicy biorą udział w Festiwalu Młodych z własnej woli.

H1.4. Spotkanie festiwalowe w Medjugorje ma charakter otwarty.

H1.5. Festiwal Młodych ma charakter masowy.

H1.6. Uczestnicy Festiwalu Młodych doświadczają jednoźci między sobą oraz są przekonani, że wydarzenie to ma wagę społeczną.

H1.7. Festiwal Młodych przyczynia się do pozytywnych następstw indywidualnych i społecznych.

Drugie pytanie ogólne umożliwia postawienie hipotezy drugiej:

H2. Festiwal Młodych w Medjugorje ma wartość wychowawczą.

Podstawą do postawienia tej hipotezy są dane z literatury dotyczące wychowawczego wpływu zgromadzeń o charakterze agoralnym. Okazuje się, że tego typu zgromadzenia przyczyniają się do doświadczenia solidarności, jedności, wspólnoty, integrują społeczeństwo wokół wyższych wartości i szlachetnych postaw, wzmagają poczucie nadziei na sprawiedliwość społeczną, motywują do zaangażowania i moralnego postępowania (Biela, 2007, s. 81; Biela, Tobacyk, 2007, s. 400; Biela, 2013, s. 30; Andrukiewicz, 2013, s. 49-50). Na prawdziwość tej hipotezy wskazują również wyniki badań pilotażowych, według których w wyniku udziału w zgromadzeniu festiwalowym w Medjugorje dokonują się pozytywne przemiany w sferze duchowo-religijnej, społecznej, jak również w sferze rozwoju osobistego.

W ramach tej hipotezy wyodrębniono następujące hipotezy szczegółowe:

H2.1. Motywacja uczestnictwa w Festiwalu Młodych jest oparta na wartościach wyższych.

H2.2. Uczestnicy Festiwalu Młodych nie kierują się przemocą.

H2.3. Uczestnicy biorą udział w Festiwalu Młodych z własnej woli.

H2.4. Spotkanie festiwalowe w Medjugorje ma charakter otwarty.

H2.5. Festiwal Młodych ma charakter masowy.

H2.6. Uczestnicy Festiwalu Młodych doświadczają jedności między sobą oraz są przekonani, że wydarzenie to ma wagę społeczną.

H2.7. Festiwal Młodych przyczynia się do pozytywnych następstw indywidualnych i społecznych.

Realizowana praca ma za zadanie spełnić dwa ogólne cele badawcze:

- ukazanie Festiwalu Młodych w Medjugorje jako wydarzenia spełniającego warunki zgromadzenia agoralnego,
- rozpoznanie wychowawczej wartości Festiwalu Młodych.

Celem aplikacyjnym niniejszej rozprawy jest wysunięcie wniosków dotyczących zgromadzeń agoralnych, aby został zachowany a nawet pogłębiony ich charakter formacyjny.

W celu realizacji badań zasadniczych przedstawianej tu dysertacji ustalono zmienne niezależne i zależne oraz ich wskaźniki. W Tabeli 1 zawarto wykaz przyjętych zmiennych niezależnych oraz ich wskaźników.

Tabela 1. Zmienne niezależne i ich wskaźniki

Zmienne niezależne	Wskaźniki
Zmienne demograficzne	
Płeć	kobieta/mężczyzna
Wykształcenie	podstawowe; ponadpodstawowe; średnie; wyższe
Stan cywilny	kawaler/panna; żonaty/mężatka; rozwodnik/rozwódka; konkubinat/wolny związek; wdowa/wdowiec; ksiądz/zakonnik/zakonnica
Rodzina pochodzenia	pełna; niepełna (samotny rodzic); niepełna (z dziadkami lub innymi osobami z rodziny); zrekonstruowana po rozwodzie; wychowanie w instytucji
Miejsce zamieszkania	wieś/miasto
Zmienne osobowe	
System wartości	stosunek do podanych wartości: nieważne; mało ważne; średnio ważne; bardzo ważne; najważniejsze
Zaangażowanie religijne	tak/nie
Poglądy polityczne	lewicowe; centrowe; prawicowe; trudno powiedzieć
Pierwsze/ kolejne uczestnictwo w Festiwalu	pierwszy raz/kolejny raz

Zmienne zależne opisano natomiast w Tabeli 2, ukazanej poniżej.

Tabela 2. Zmienne zależne i ich wskaźniki

Zmienne zależne	Wskaźniki
Motywacja udziału w Festiwalu	stosunek do poszczególnych rodzajów motywacji: zdecydowanie nie; raczej nie; trudno powiedzieć; raczej tak; zdecydowanie tak
Wartości uświadomione sobie przez uczestników podczas Festiwalu	stopień uświadomienia sobie poszczególnych wartości: bardzo niski; niski; przeciętny; duży; bardzo duży
Znaczenie udziału w Festiwalu	znaczenie poszczególnych czynników: żadne; małe; przeciętne; duże; bardzo duże
Waga społeczna Festiwalu w opinii uczestników	stopień ważności dla poszczególnych grup: nieważny; mało ważny; przeciętnie ważny; ważny; bardzo ważny
Jedność między uczestnikami Festiwalu	stopień więziotwórczy poszczególnych czynników: nieważny; mało ważny; przeciętnie ważny; ważny; bardzo ważny
Rodzaj zmian w życiu uczestników przewidywanych przez nich jako skutek udziału w Festiwalu	kategoryzacja własna na podstawie odpowiedzi na pytania otwarte: zmiany psychiczne; zmiany religijne; zmiany społeczne

Stopień zmian przewidywanych przez uczestników jako skutek udziału w Festiwalu	stopień zmian: brak zmian; mały; przeciętny; duży; bardzo duży
Rodzaj zmian dokonanych w życiu uczestników wskutek udziału w Festiwalu	kategoryzacja własna na podstawie odpowiedzi na pytania otwarte: zmiany psychiczne; zmiany religijne; zmiany społeczne
Stopień poszczególnych zmian dokonanych w życiu uczestników wskutek udziału w Festiwalu	stopień zmian: brak zmiany; niski stopień; przeciętny stopień; wysoki stopień; bardzo wysoki stopień
Stopień dokonanych zmian o charakterze religijnym	stopień zmian: praktykuję rzadziej, praktykuję tak samo często; praktykuję częściej
Ogólny stopień dokonanych zmian	stopień zmian: brak zmian; mały; przeciętny; duży; bardzo duży

Zależności między poszczególnymi zmiennymi zależnymi i niezależnymi zostaną opisane w części 4.3.

3.2. Metoda, techniki i narzędzia badawcze

Badania pilotażowe oraz badania zasadnicze przeprowadzone zostały z wykorzystaniem kilku metod, technik i narzędzi badawczych. Metody badawcze są to sposoby działania, uporządkowane i systematyczne, które mają badaczowi umożliwić poznanie danego zjawiska, opisanie go lub wyjaśnienie (Guziuk-Tkacz, 2011, s. 201-202). Do podstawowych metod stosowanych w pedagogice należą: obserwacja, szacowanie (skale ocen), eksperyment pedagogiczny, testy osiągnięć szkolnych, metoda socjometryczna, jak również analiza dokumentów, sondaż diagnostyczny, metoda dialogowa i metoda biograficzna (Łobocki, 2009, s. 30-31). W badaniach pilotażowych tej rozprawy zastosowano metodę dialogową (rozmowę) oraz metodę obserwacji. Badania zasadnicze opierały się na metodzie sondażu diagnostycznego. Wyniki sondażu zostały opracowane przy pomocy metod statystycznych. Poniżej zawarto charakterystykę wymienionych metod badawczych zastosowanych na etapie pilotażowym, a opis ich zastosowania na potrzeby obecnej pracy zamieszczono w paragrafie 3.3.1.

Metoda dialogowa (rozmowa) to wzajemna wymiana informacji i uczuć, bazująca na wykorzystaniu w celach badawczych swobodnej rozmowy bez określonego skryptu. Podstawą dialogu jest ogólny problem lub temat. Uwzględnienie kwestii szczegółowych i kolejność ich poruszania zależy od przebiegu rozmowy oraz chęci wypowiedzania się poszczególnych osób o tych kwestiach. Zaletą dialogu jest możliwość poznania poglądów osób badanych na temat różnych spraw (Łobocki, 2009, s. 277-278; Babbie, 2009, s. 342-345). Aby rozmowa miała

charakter naukowy, musi ona spełniać kilka warunków, z których kluczowym jest cierpliwe i uważne słuchanie rozmówców. Istotną rolę w prowadzeniu dialogu pełni ponadto zachowanie umiaru w odpowiadaniu na pytania stawiane przez rozmówców tak, by to oni sami poszukiwali odpowiedzi na swoje wątpliwości. Kolejnym warunkiem poprawnego dialogu jest ograniczenie liczby pytań kierowanych do rozmówców, a jeśli już istnieje taka konieczność, sugeruje się zadawanie takich pytań, które wynikają z kontekstu konwersacji i motywują do głębszej refleksji. Od prowadzącego rozmowę wymaga się również zabiegania o sprzężenia zwrotne, po to, by rozmówca miał poczucie, że jest zrozumiany i słuchany z uwagą. Ważną rolę w dialogu pełni także poczucie bezpieczeństwa oraz atmosfera zaufania (Łobocki, 2009, s. 280-283; Pilch, Bauman, 2010, s. 91-94; Babbie, 2009, s. 342-345).

Istnieje wiele rodzajów (kategorii) rozmowy o charakterze naukowym: indywidualna i grupowa, bezpośrednia i pośrednia oraz rozmowa polegająca na słuchaniu pasywnym lub aktywnym. Sposobem rejestracji przebiegu rozmowy jest nagrywanie (może być prowadzone jedynie za zgodą rozmówców), zapis wypowiedzi tuż po zakończeniu dialogu oraz spisywanie treści rozmowy podczas jej trwania (Łobocki, 2009, s. 284-290).

Metoda obserwacji, jako druga z metod zastosowanych w badaniach pilotażowych, jest podstawową czynnością badawczą polegającą na zbieraniu informacji przez zmysłowe postrzeganie zjawisk, zdarzeń, procesów, faktów czy zachowań oraz na interpretacji tych informacji (Łobocki, 2009, s. 48; Pilch, Bauman, 2010, s. 86). Obserwacja naukowa powinna charakteryzować się takimi cechami jak celowość, planowość i selektywność. Od obserwatora oczekuje się natomiast wysokiej aktywności badawczej (Łobocki, 2009, s. 48; Babbie, 2009, s. 347-350).

Obserwacja naukowa, ze względu na typ kontaktu z osobami obserwowanymi, dzieli się na bezpośrednią i pośrednią. Według kryterium stopnia ustrukturyzowania wyróżnia się obserwację standaryzowaną i niestandaryzowaną (Łobocki, 2009, s. 49-51). Stopień jawności informacji wskazuje na obserwację jawną i ukrytą, natomiast czas obserwacji na obserwację ciągłą i nieciągłą. Biorąc pod uwagę zakres treściowy obserwacji wymienia się obserwację całościową i częściową (wycinkową), a uwzględniając liczbę obserwowanych osób wskazuje się na obserwację jednostkową i grupową (Pilch, Bauman, 2010, s. 88; Łobocki, 2009, s. 52). Według warunków przeprowadzania obserwacji istnieje podział na obserwację w warunkach sztucznych (laboratoryjnych) i naturalnych, a według zaangażowania badacza w relacje z osobami obserwowanymi podaje się obserwację uczestniczącą i bierną (Frankfort-Nachmias, Nachmias, 2001, s. 224-225). Narzędzia obserwacji mogą być zarówno standaryzowane, jak i niestandaryzowane (Pilch, Bauman, 2010, s. 89-90).

W badaniach zasadniczych posłużono się sondażem diagnostycznym, który ma na celu uzyskanie informacji o zjawiskach, które nie posiadają instytucjonalnej lokalizacji. Badacz stosujący tę metodę dąży do poznania struktury zjawiska i funkcjonowania, przemian w nim zachodzących oraz rozwoju zjawiska (Pilch, Bauman, 2001, s. 80). Sondaż diagnostyczny umożliwia także zdobycie wiedzy o ludzkich przekonaniach, poglądach, motywach postępowania, zainteresowaniach a także postawach respondentów (Łobocki, 2000, s. 244). Celem stosowania omawianej metody jest zgłębianie problemów istotnych wychowawczo w oparciu o badania prób ukazujących cechy i strukturę całej populacji. Wiedza powstała w wyniku interpretacji badań jest tym bardziej rzetelna, im bardziej próba badawcza reprezentuje całą populację (Pilch, Bauman, 2001, s. 80).

Ponadto, dla uzyskania wiedzy o wydarzeniu, jakim jest Festiwal Młodych i o jego uczestnikach, posłużono się metodami statystycznymi. Termin „statystyka”, od którego wzięły nazwę metody statystyczne, pochodzi z języka łacińskiego (*status* – państwo). Statystyka powstała w wyniku potrzeby zbierania danych dotyczących ludności i państw. Obecnie, korzystając z różnego rodzaju specyficznych metod ilościowych, statystyka opisuje powtarzające się lub masowe zjawiska oraz wyniki eksperymentów. Metody statystyczne wykorzystuje się w licznych naukach, także w pedagogice. Dzięki analizom statystycznym możliwe jest podanie uogólnień w oparciu o zebrane dane i dokonane analizy matematyczne. Metody statystyczne służą zebraniu jak największej wiedzy z uzyskanych danych (Sobczyk, 2006, s. 13).

Metoda badawcza może być zrealizowana wówczas, gdy badacz posłuży się odpowiednią techniką badawczą. Technika jest praktycznym, opisanym przez dane procedury, sposobem postępowania, który ułatwia zdobycie rzetelnych informacji oraz zweryfikowanie prawdziwości ludzkich poglądów (Pilch, Bauman, 2001, s. 71). W badaniach pedagogicznych stosuje się różne techniki, do których należą: techniki obserwacji niestandardyzowanej i standardyzowanej, skale przymiotnikowe i opisowe, skale numeryczne i graficzne, technika jednej grupy, technika grup równoległych, testy według danej cechy (np. sukcesów szkolnych ucznia), testy praktyczne, testy ustne, plebiscyt niechęci i życzliwości, klasyczna technika socjometrii, klasyczne i nowoczesne techniki analizy dokumentów, techniki sondażowe z zastosowaniem wywiadu lub ankiety, rozmowa pośrednia i bezpośrednia, rozmowa grupowa i indywidualna (Łobocki, 2009, s. 30-31).

Do realizacji badań pilotażowych niniejszej pracy posłużono się techniką obserwacji skategoryzowanej oraz wykorzystano technikę rozmowy grupowej, pośredniej (wspomagającej swobodne i samorzutne wypowiedzi) oraz czynnej. Badania zasadnicze zostały przeprowadzone przy użyciu techniki ankiety, która zawiera standaryzowane pytania i służy zdobywaniu informacji na podstawie samodzielnie wypełnianych przez respondentów kwestionariuszy

(Łobocki, 2009, s. 30-31, 60-63, 261-263, 284-286). Podczas udzielania odpowiedzi na zawarte w kwestionariuszu pytania ankiet zwykle nie jest obecny przy badanym (Pilch, Bauman, 2001, s. 141; Babbie, 2009, s. 299-304).

W ramach realizacji określonej techniki badawczej używane są narzędzia badawcze, czyli konkretne przedmioty: arkusz obserwacji, kwestionariusz wywiadu, dziennik obserwacyjny, kwestionariusz testu, a także skale, scheduła obserwacyjna oraz inwentarz osobowościowy. Do badań pilotażowych niniejszej pracy wykorzystano następujące narzędzia: arkusz obserwacji oraz komputer, użyty w celu zapisu wypowiedzi uczestników. Przeprowadzając natomiast badania zasadnicze, skorzystano z narzędzia, którym jest kwestionariusz ankiety. Była ona podawana uczestnikom Festiwalu w formie papierowej a dane z otrzymanych zwrotnie ankiet były wprowadzane do arkusza kalkulacyjnego w komputerze (Pilch, Bauman, 2001, s. 71, 150, 160, 170, 176; Guziuk-Tkacz, 2011, s. 316, 324).

Liczbowy rozkład kwestionariuszy ankiet ujętych w analizie przedstawia Tabela 3.

Tabela 3. Liczba ankiet i pytań użytych do analizy statystycznej wyników badań

	Rok 2016		Rok 2017	
	Pierwszy raz na Festiwalu	Kolejny raz na Festiwalu	Pierwszy raz na Festiwalu	Kolejny raz na Festiwalu
Liczba zebranych ankiet, nadających się do analizy	46	27	29	18
Liczba podstawowych pytań w kwestionariuszu ankiety	39	45	39	45

Jak ukazano w Tabeli 3 w przeprowadzonych badaniach zastosowane zostały dwie wersje ankiety:

1. Ankieta dla osób, które uczestniczyły w Festiwalu Młodych pierwszy raz (wersja I) (zob. Aneks 1).
2. Ankieta przeznaczona dla osób, które brały udział w tym wydarzeniu po raz kolejny (wersja II, zawierająca wszystkie pytania z wersji I, jednak poszerzona o sześć pytań dotyczących doświadczeń z poprzednich Festiwali Młodych i po nich – pyt. nr 4, 11, 20, 23, 28, 35) (zob. Aneks 2). Numery pytań, które będą podawane w dalszych liczących częściach pracy będą się odnosiły właśnie do tej wersji ankiety.

Zakres merytoryczny zastosowanej w badaniach zasadniczych ankiety obejmował: metryczkę (pyt. nr 1-2, 42-45), doświadczenia podczas Festiwalu związane z cechami konstytutywnymi zgromadzenia agoralnego (pyt. nr 5-21, 26-28, 30, 32, 34) oraz inne przeżycia

uczestników dotyczące przygotowania do Festiwalu i udziału w nim (pyt. nr 3,4, 22-25, 29, 31, 33, 35). W ankiecie zawarto głównie pytania własnej konstrukcji. Pomocniczo skorzystano też z pytań z Centrum Badania Opinii Społecznej (pyt. nr 37-41), dotyczących celów życiowych, poglądów, zaangażowania osób badanych⁷². Szczegółowy przydział numerów pytań z ankiety⁷³ do numerów pytań badawczych zawarto w Aneksie 6.

Podczas drugiej edycji badań (tzn. w 2017 r.) postanowiono również bardziej dogłębnie sprawdzić, jaka jest religijność osób uczestniczących w Festiwalu Młodych, czy są to osoby przywiązane do wiary i tradycji religijnych, czy może są to osoby poszukujące, jakie są ich przekonania religijne, na ile osoby badane są zaangażowane w wykonywanie osobistych i wspólnotowych praktyk religijnych. Ankieta została więc wzbogacona dodatkowo o kolejną część (F), w której zawarto 2 pytania o religijność osób badanych (pyt. nr 46, 47), co przedstawia Tabela 4.

Tabela 4. Liczbowy rozkład dodatkowych pytań w ankiecie

	Rok 2016		Rok 2017	
	Pierwszy raz na Festiwalu	Kolejny raz na Festiwalu	Pierwszy raz na Festiwalu	Kolejny raz na Festiwalu
Liczba dodatkowych pytań badających religijność	-	-	2	2

Jak ukazuje Tabela 4, pytania zawarte w części F zostały postawione jedynie uczestnikom biorącym udział w Festiwalu Młodych w 2017 r. Analizy dotyczące odpowiedzi na te pytania dotyczyły więc mniejszej liczby osób. W tej dodatkowej części posłużono się Indeksami Religijnymi (PoIDUREL) (zob. Aneks 2, pyt.47) oraz skalą zawierającą pytania o wiarę w cudowne uzdrowienie autorstwa Michała Wiechetka i Jakuba Pawlikowskiego (Beliefs about Miraculous Healings Scale – BMHS) (zob. Aneks 2, pyt. 46). Obie skale zamieszczono jako elementy jednego narzędzia, jakim była ankieta.

Indeks Religijny (DUREL), autorstwa Koenig’a, jest skalą badającą zaangażowanie religijne w odniesieniu do zmiennych zdrowotnych. Składa się na nią pięć twierdzeń, wskazujących na trzy podskale (trzy aspekty religijności): religijność zorganizowaną/organizacyjną (ORA)⁷⁴, niezorganizowaną/pozaorganizacyjną (NORA)⁷⁵ oraz wewnętrzną/

⁷² Pytania nr 36-41. Pytania te zaczerpnięto ze strony internetowej Centrum Badania Opinii Społecznej. Zob. <https://www.cbos.pl/PL/home/home/php> (30.06.2016).

⁷³ Jak wspomniano wyżej, numery pytań odnoszą się do II wersji Ankiety.

⁷⁴ Na religijność zorganizowaną składają się czynności religijne dokonywane publicznie, jak: udział w nabożeństwach religijnych lub innych czynnościach religijnych związanych z uczestnictwem w grupie, wspólnocie.

subiektywną (IR)⁷⁶ (Dobrowolska i in. 2016, s. 1005; Zarzycka 2017, s. 250-251). W ciągu ostatnich dwudziestu lat dokonano walidacji tej skali w różnych grupach religijnych i etnicznych. Przeprowadzono również translację i walidację polskiej wersji (PoIDUREL), którą posłużono się w badaniach niniejszej rozprawy. W celu zbadania rzetelności skali przeprowadzono analizę rzetelności na próbie 44 osób. Skala PoIDUREL zawiera 5 pozycji. Współczynnik Alfa Cronbacha ($\alpha=0,868$) wskazuje na wysoki poziom zgodności wewnętrznej skali⁷⁷. Część F ankiety zawiera także pytania składające się na skalę badającą wiarę w cudowne uzdrowienie autorstwa Michała Wiechetka i Jakuba Pawlikowskiego (Beliefs about Miraculous Healings Scale – BMHS). Metoda ta składa się z dwóch części. W pierwszej z nich znajduje się pytanie o wiarę w występowanie cudów. Druga część zawiera siedem twierdzeń dotyczących wiary w cudowne uzdrowienie, ocenianych na czterostopniowej skali – od zdecydowanego sprzeciwu po zupełne potwierdzenie słuszności (Pawlikowski i in., 2015, s. 1113-1124). W celu ustalenia rzetelności podskali badacz dokonał analizy rzetelności na próbie 44 osób. W podskali tej znajduje się 7 pozycji, współczynnik Alfa Cronbacha ($\alpha=0,868$) wskazuje na zadowalający poziom zgodności wewnętrznej skali. Pytania zawarte w ankiecie służą więc poznaniu agoralności doświadczeń festiwalowych uczestników w szerszym kontekście psychospołecznym i religijnym.

3.3. Strategia i procedura badań

Badania niniejszej pracy składają się z dwóch głównych części. Pierwszą z nich stanowią badania pilotażowe, wyniki których umożliwiły przygotowanie badań zasadniczych i stworzenie narzędzia badawczego. Poniżej znajduje się charakterystyka obu rodzajów badań.

⁷⁵ Religijność niezorganizowana przejawia się w czynnościach religijnych dokonywanych prywatnie, jak np. czytanie Pisma Świętego, korzystanie z mediów o charakterze religijnym.

⁷⁶ W tym przypadku oceniana jest motywacja i własne zaangażowanie religijne.

⁷⁷ Analiza rzetelności danej skali polega na określeniu spójności, podobieństwa elementów składowych danej skali, na sprawdzeniu, czy elementy te badają to samo zjawisko. Zob.: <http://statystycznie-istotne.pl/slownik-statystyczny/alfa-cronbacha/> (dostęp: 05.09.2019).

3.3.1. Badania pilotażowe

Badania pilotażowe są istotnym etapem procesu badawczego. Mają one ważne znaczenie dla rzetelności uzyskanych danych. Zalecane jest, by wstępny namysł teoretyczny nad przedmiotem badań poprzedzał formułowanie problemów i hipotez badawczych, sporządzenie narzędzia badawczego i podjęcie badań zasadniczych. Wskazane jest więc pozyskiwanie wstępnej wiedzy drogą obserwacji czy analizy oficjalnych źródeł, aby uniknąć błędów badawczych takich jak nierzetelność czy niewiarygodność (Pilch, Bauman, 2010, s. 206-207).

Inspiracją dla podjętego problemu badawczego były własne doświadczenia związane z udziałem w Festiwalu Młodych w Medjugorje. Podczas kilkakrotnych pobytów na Festiwalu autorka pracy zauważyła, że udział w nim ma cechy zgromadzenia, które jednoczy ludzi wokół pozytywnych wartości, jakimi są np. Bóg, pokój, radość, braterstwo, a jednocześnie wnosi on duże zmiany w życiu uczestników. Doświadczenia zarówno własne, jak i współuczestników, wskazywały na to, że spotkania festiwalowe mogą być odebrane jako znaczące wydarzenia życiowe tak dla jednostek, jak i dla całej wspólnoty zgromadzonych osób.

Uczestnicząc w Festiwalu Młodych w 2015 r., autorka przeprowadziła badania pilotażowe ukierunkowane na realizację kilku celów. Podstawowym celem prowadzonych wówczas badań pilotażowych była weryfikacja, czy zasadne jest postawienie następującego pytania badawczego: „Czy Festiwal Młodych w Medjugorje jest zgromadzeniem agoralnym w odbiorze uczestników?”. Kolejnym celem była eksploracja doświadczeń młodych ludzi związanych z udziałem w Festiwalu, ze szczególnym uwzględnieniem ich świata wartości i doświadczeń mogących wskazywać na wychowawcze znaczenie Festiwalu.

Istotne dla badacza było również wysnuć wniosków dotyczących poprawnego skonstruowania elementów składowych narzędzia badawczego, docelowo zastosowanego w badaniach zasadniczych. Badania pilotażowe miały ponadto umożliwić nawiązanie kontaktu z uczestnikami i łatwiejszy dostęp do nich w trakcie badań zasadniczych. Efektem pilotażu miało być również zdobycie doświadczenia jako badacza. Podczas badań pilotażowych posłużono się wspomnianą już metodą obserwacji uczestniczącej oraz metodą dialogową (rozmową)⁷⁸.

Obserwację prowadzono każdego dnia podczas trwania programu festiwalowego w 2015 r. Dotyczyła ona znalezienia odpowiedzi na pytanie badawcze: „Czy Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego?”. Obserwacja ta była bezpośrednią,

⁷⁸ Wśród przedstawicieli pedagogiki istnieje nieścisłość w kategoryzacji metod i technik badawczych. Pewna grupa osób umiejscawia obserwację uczestniczącą oraz dialog wśród metod badawczych (np. Mieczysław Łobocki), podczas gdy inni zaliczają je do technik (np. Tadeusz Pilch, Teresa Bauman). W niniejszej dysertacji przyjęto klasyfikację według M. Łobockiego (Łobocki, 2009).

standaryzowaną, ukrytą, ciągłą, grupową obserwacją uczestniczącą, dokonaną w warunkach naturalnych. Posłużono się przy tym narzędziem obserwacji, jakim jest arkusz obserwacyjny. Obserwacji poddano liczbę uczestników, ich wiek, kolor skóry, rodzaj aktywności, program spotkania, wzajemne odniesienia uczestników, sposób przekazu informacji, dostępność spotkania. Zwrócono także uwagę na tematykę poruszaną przez organizatorów. Zdobywane informacje zamieszczono w arkuszu obserwacji. Poniżej przedstawiono rezultaty obserwacji uczestniczącej.

1. Liczba uczestników

W Festiwalu uczestniczyło bezpośrednio około 50 tysięcy osób. Wiedza o statystycznym aspekcie Festiwalu opiera się na publikacjach okołofestiwalowych, informacjach podawanych w trakcie tego wydarzenia oraz na własnych obserwacjach. Zauważono, że pielgrzymi na Festiwalu Młodych zajmowali wszystkie miejsca w ławkach na placu przykościelnym oraz znaczną część przestrzeni między ławkami i za nimi. Część z nich podczas spotkania przebywała w kościele i kaplicy.

2. Grupa wiekowa uczestników

Uczestnikami wydarzenia były dzieci, młodzież, dorośli i osoby starsze, grupę dominującą liczebnie stanowiła jednak młodzież.

3. Pochodzenie uczestników

Pielgrzymi pochodzili z różnych kontynentów, o czym świadczy zróżnicowanie rasowe: reprezentowali oni rasę białą, czarną, żółtą i mieszaną. Większość uczestników pochodziła z Europy.

4. Rodzaj aktywności uczestników

Aktywność uczestników była zróżnicowana, obejmowała sferę artystyczną (śpiew i taniec), sferę intelektualną (słuchanie konferencji i świadectw). Dziedzina duchowa ujawniła się przez modlitwę mówioną i w ciszy, korzystanie ze spowiedzi św., udział w Eucharystii i w licznych nabożeństwach. Rekreacyjna sfera dotyczyła, m.in. wspinaczek górskich⁷⁹, natomiast społeczna – rozmów z innymi uczestnikami Festiwalu.

5. Wzajemne odniesienia uczestników

Uczestnicy odnosili się do siebie z szacunkiem i życzliwością, co przejawiało się we wspólnych tańcach, śpiewach, próbach porozumiewania się mimo różnorodności językowej, a ponadto okazywanej sobie wzajemnej pomocy. Odczuwana była radość ze spotkania w tak licznej wspólnoty osób o zróżnicowanym pochodzeniu kulturowym a jednak zjednoczonych dzięki wierze chrześcijańskiej i ważnym wartościom życiowym.

⁷⁹ Piękno przyrody stwarza sprzyjające warunki dla przeżyć duchowych. Zob. Horowski, 2011, s. 218-220.

6. Sposób przekazu informacji uczestnikom

Treści Festiwalu były tłumaczone simultanicznie, udostępnione uczestnikom ze wszystkich krajów. Nadawano je przez fale radiowe o różnej częstotliwości, ze względu na dany język. Pozwoliło to młodzieży na pełne uczestnictwo w wydarzeniach festiwalowych.

7. Dostępność spotkania

Zgromadzenie miało charakter otwarty, było dostępne dla uczestników z każdego kraju. Wstęp na Festiwal był darmowy i wolny, nie sprzedawano biletów, a spotkanie odbywało się na otwartej przestrzeni, głównie na placu przykościelnym. Mimo tego, że Festiwal Młodych był skierowany do młodzieży, mogła w nim uczestniczyć osoba w każdym wieku, reprezentująca każdy zawód czy pozycję społeczną. Wprawdzie spotkanie było adresowane do osób wyznania rzymskokatolickiego, jednak mogli w nim wziąć udział (i byli rzeczywiście obecni) także przedstawiciele innych wyznań: prawosławni i grekokatolicy.

8. Zestawienie problematyki poruszanej w czasie homilii, konferencji i świadectw

Podczas Festiwalu promowano istotne wartości dotyczące społecznej i duchowo-religijnej sfery człowieka, co zaprezentowano w Tabeli 5.

Tabela 5. Zestawienie problematyki poruszanej w czasie Festiwalu Młodych w 2015 r.

Religia	Wartości ogólnoludzkie	Praca nad sobą, samowychowanie
Bóg modlitwa sakramenty	miłość rodzina przyjaźń życie	przebaczenie walka z nałogami talenty służba czystość stanu powołanie

Tematyka poruszana w trakcie spotkania odnosiła się do kwestii religijnych (Bóg, modlitwa, sakramenty), jak również ogólnoludzkich (miłość, rodzina, przyjaźń, życie). Podczas konferencji, świadectw i homilii wspomniano także o konieczności odkrycia własnego powołania życiowego i rozwoju talentów jako daru Boga oraz pracy nad sobą w celu ukształtowania gotowości do przebaczenia, służby na rzecz innych, życia w czystości zgodnie z wymogami własnego stanu.

Na podstawie obserwacji własnej wywnioskowano, że Festiwal Młodych spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego. Uczestników łączyły wartości wyższe, zarówno religijne, jak i ogólnoludzkie oraz takie, które motywowały młodzież do podjęcia trudu samowychowania. Nie zaobserwowano wśród pielgrzymów przejawów agresji czy przemocy, lecz przeciwnie, odnotowano zachowania polegające na zgodzie, współpracy i życzliwości. Stwierdzono też, że

zgromadzenie młodych w Medjugorje było otwarte, dostępne dla osób każdej rasy i narodowości, w każdym wieku, o różnym statusie społeczno-ekonomicznym, a treści przekazywane w trakcie spotkań były zrozumiałe dla wszystkich dzięki tłumaczeniu ich na wiele języków. Spotkanie to miało charakter masowy, gromadziło bezpośrednio ok. 50 tysięcy osób. Między uczestnikami panowała jedność we wspólnym działaniu i przeżywaniu wydarzeń. Obserwacja uczestnicząca umożliwiła wstępną pozytywną weryfikację pytania badawczego: „Czy Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego?”. Przeprowadzono również dodatkową, pogłębioną jego weryfikację poprzez zastosowanie metody, jaką była rozmowa kierowana.

Druga z metod zastosowanych w badaniach pilotażowych – rozmowa – koncentrowała się wokół doświadczenia Festiwalu przez rozmówców. W trakcie jego trwania autorka pracy przeprowadziła wiele rozmów kierowanych z uczestnikami, natomiast ostatniego dnia Festiwalu, tj. 06.08.2015 r., przeprowadziła dłuższą rozmowę z siedmioma uczestnikami wydarzenia w wieku 17-34 lata, którzy mieli też doświadczenie kolejnego w nim udziału. Ze względu na brak zgody respondentów na nagrywanie ich wypowiedzi na nośnik elektroniczny, zlecono osobie trzeciej rzetelne notowanie treści rozmowy na komputerze. Tematem rozmowy było „Twoje doświadczenie Festiwalu”. Wypowiedzi rozmówców poddano analizie dyskursu, celem zbadania wartości, którymi się kierowali, jak również celem poznania ich wzajemnych odniesień. Pytano ich również o zmiany w sposobie myślenia i zachowania, jakie dokonały się wskutek udziału w Festiwalu (zob. Aneks 3).

Okazało się, że motywem uczestnictwa młodzieży w Festiwalu Młodych były wartości duchowe i religijne, które w koncepcji wartości Maxa Schelera zajmują najwyższe miejsce (Wędzińska, 2013, s. 38-39)⁸⁰. Wśród wartości duchowych wymieniano między innymi piękno oraz dążenie do prawdy. Poznanie prawdy było silną motywacją dla uczestników Festiwalu do zmiany swojego życia. Młodzież znacznie częściej jednak wypowiadała się o swojej motywacji do przyjazdu na Festiwal w kontekście wartości religijnych, z których podstawową wartością jest sam Bóg. Dążenie do wartości absolutnej, którą jest Bóg odbywało się u uczestników Festiwalu poprzez realizację innych wartości religijnych: spełnianie woli Bożej, pogłębianie relacji z Maryją, wyznawanie wiary, udział w adoracji, modlitwę, zaangażowanie we wspólnocie Kościoła.

⁸⁰ Max Scheler podzielił wartości ze względu na ich treść na cztery grupy, zaznaczając, że wartości wyższe mogą być realizowane wtedy, gdy zrealizowane zostaną wartości niższe. W ten sposób wyodrębnił on w pierwszej kolejności wartości użytecznościowe, a następnie witalne. Ponad nimi wymienił on wartości duchowe, a za najwyższe uznał on wartości religijne (Wędzińska, 2013, s. 38).

Z wypowiedzi uczestników Festiwalu wynikało, że wskutek udziału w tym wydarzeniu dokonały się w nich różne zmiany w sferze duchowo-religijnej, społecznej, jak również w sferze zdrowia i rozwoju osobistego. Okazało się, że młodzi mężczyźni i kobiety dzięki uczestnictwu w Festiwalu częściej przystępują do sakramentów. Nawiązują oni także osobistą relację z Bogiem i Maryją oraz doświadczają wzrostu/pogłębienia swojej wiary. Wytrwale dążą odtąd do życia zgodnego z wyznawaną wiarą. Rezultatem udziału w spotkaniu młodzieży w Medjugorje jest także rezygnacja z niewłaściwych, tzw. „toksycznych” relacji, nawiązanie nowych przyjaźni, większa życzliwość i uczynność oraz świadectwo wiary wobec innych. Niekiedy młodzi ludzie wskutek doświadczeń festiwalowych rezygnują z wcześniejszych nałogów. Przekraczają oni swoje ograniczenia i mają więcej siły do znoszenia życiowych trudności. Niektórzy z nich podczas Festiwalu podejmują istotne decyzje, po czym konsekwentnie je realizują. Kierują się przy tym motywami religijnymi. Efektem udziału w Festiwalu jest u wielu uczestników zmiana zarówno myślenia, jak i postępowania.

Wśród młodych ludzi uczestniczących w Festiwalu panowała atmosfera szacunku i życzliwości. Koncentrowali się oni wokół wspólnego celu, jakim był wzrost wiary i wytrwanie w wierze. Doświadczali oni poczucia wspólnoty, jedności i więzi, a pomimo barier językowych „porozumiewali się bez słów”. Byli oni wobec siebie przyjaźnie nastawieni i nawiązywali nieraz bliższe trwałe więzi.

Reasumując, na podstawie przeprowadzonych badań pilotażowych opartych o zastosowanie obserwacji uczestniczącej oraz rozmów z uczestnikami Festiwalu Młodych stwierdzono wstępnie, że Festiwal ten spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego, łącznie z kryterium kierowania się wartościami wyższymi. Szczególną uwagę w badaniach zwrócono właśnie na wartości, ponieważ to one interesowały badacza jako pedagoga. Stwierdzono także, że zasadne jest pogłębienie badań naukowych zmierzających do zweryfikowania hipotezy o agoralnym charakterze Festiwalu Młodych w Medjugorje w kontekście wszystkich znanych kryteriów sformułowanych w literaturze przedmiotu. Po badaniach pilotażowych podjęto refleksję na temat wychowawczo-formacyjnej roli Festiwalu dla młodzieży. Efektem pierwszego etapu badań było zdobycie przez autorkę praktyki badawczej, a także pozyskanie kontaktów do grupy osób badanych w ramach badań zasadniczych. Jako istotny skutek doświadczeń i wniosków z badań pilotażowych wymienić można również ułatwienie konstrukcji narzędzia badawczego oraz wzbogacenie tego narzędzia o Indeks Religijny (PoIDUREL) oraz o skalę dotyczącą wiary w cudowne uzdrowienie (Beliefs about Miraculous Healings Scale – BMHS), co zostanie omówione w następnej części pracy.

3.3.2. Strategia badań zasadniczych i sposób ich przeprowadzenia

Po przeprowadzeniu rozmowy i dokonaniu obserwacji osób biorących udział w Festiwalu Młodych w Medjugorje oraz po zapoznaniu się z literaturą dotyczącą zgromadzeń agoralnych i tłumu, przeprowadzono refleksję nad specyfiką tego spotkania oraz sformułowano problemy i hipotezy badawcze, które zostały omówione w części 3.1.

W celu rozwiązania problemów pracy zdecydowano się na przeprowadzenie badań zasadniczych metodą sondażu diagnostycznego, z wykorzystaniem narzędzia ankiety. Założono, że sondaż umożliwi zweryfikowanie, jakimi wartościami kierują się uczestnicy Festiwalu, dlaczego decydują się wziąć w nim udział, na ile Festiwal jest dostępny dla wszystkich, jak uczestnicy oceniają skalę udziału młodych w tym wydarzeniu. Oczekiwano, że dzięki zastosowaniu sondażu diagnostycznego możliwe będzie również poznanie osobistego i społecznego znaczenia spotkania oraz przemian dokonujących się u młodzieży w wyniku udziału w Festiwalu. Skonstruowano więc narzędzie badawcze, to jest kwestionariusz ankiety, której nadano nazwę „Ankieta oceny wychowawczej wartości Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego” (Aneks 1, Aneks 2).

Badania zasadnicze miały miejsce w Medjugorje (Bośnia i Hercegowina) w 2016 oraz w 2017 r. tuż po Festiwalu Młodych⁸¹. Przed Festiwalem skontaktowano się telefonicznie z przewodnikami polskich grup i ustalono spotkanie w Medjugorje w trakcie trwania Festiwalu w celu rozprowadzenia ankiet wśród polskiej młodzieży. Ankiety rozdawano nie tylko przewodnikom polskich grup, ale także pochodzącym z Polski pojedynczym uczestnikom Festiwalu w bezpośrednim kontakcie. Potencjalne osoby badane poinformowano o wymogach badawczych, jakim było kryterium wieku⁸² i czas wypełniania ankiety (tuż po zakończeniu Festiwalu wieczorem do trzech dni później). Część ankiet zebrano z powrotem bezpośrednio od uczestników, część natomiast docierała do badającego pocztą⁸³. Badania przeprowadzono dwukrotnie (wśród innych respondentów) ze względu na potrzebę zwiększenia liczebności grupy badanych, ponieważ duża część rozdanych ankiet nie wróciła do badającego. Wzięło w nich udział około 400 respondentów z różnych regionów Polski, jednak jedynie mniejsza część respondentów wypełniła ankiety w sposób kompletny i spełniła przyjęte kryteria⁸⁴. Liczebność grupy badanych wyniosła ostatecznie 120 osób.

⁸¹ Przykładowy program Festiwalu Młodych w Medjugorje znajduje się na stronie: <https://www.centrummedjugorje.pl/PL-H4/aktualnosci/885/28-festiwal-mlodych-mladifest-medugorje> (08.04.2019).

⁸² Patrz: część 3.4.

⁸³ Do ankiet dołączano koperty ze znaczkiem pocztowym i adresem do badającego.

⁸⁴ Patrz: część 3.4.

Analizy wyników badań dokonano w programie Microsoft Excel oraz SPSS Statistic. w pierwszej kolejności, weryfikując agoralność kolejnych wymiarów Festiwalu Młodych, posłużono się statystykami opisowymi (średnia, odchylenie standardowe, mediana, modalna, minimum, maksimum) (punkt 4.1. i 4.2.). Dalsze analizy (punkt 4.3.) polegały na weryfikacji pytań badawczych dotyczących korelacji i różnicowania. Zastosowano eksploracyjną analizę czynnikową metodą głównych składowych z rotacją Oblimin (nieortogonalną, ponieważ zakładano skorelowanie czynników). Sprawdzane było również, na kilku etapach analizy, spełnienie warunków koniecznych do jej stosowania: odpowiednia liczebność próby, miara adekwatności doboru próby (KMO), a także istotność testu sferyczności Barletta. W celu wyodrębnienia czynników zwracano uwagę głównie na kryterium Cattela (wykresy osypiska), ale raportowano również kryterium Kaisera (wartość wyższa niż 1,0). Z analizy wyłączano pytania, które miały niski ładunek (poniżej 0,40) lub ładunek krzyżowy (jedno pytanie ładuje dwa lub więcej czynników). Sprawdzano także rzetelność utworzonej skali (raportowano Alfę Cronbacha). Zmienne, jakie utworzono poprzez eksploracyjną analizę czynnikową następnie zostały nazwane, zgodnie z treścią pytań, które składały się na konkretny czynnik. Ponadto obliczono ich statystyki opisowe (średnia, odchylenie standardowe, asymetria, kurtoza) oraz sprawdzono normalność rozkładu testem Kołmogorowa-Smirnowa.

Kolejnym krokiem była analiza różnic między wybranymi pytaniami, przeprowadzona w celu odpowiedzi na 8 pytanie badawcze. Przeprowadzono analizy testami u Manna-Whitneya oraz Kruskala-Wallisa (w zależności od liczby porównywanych grup). Test u Manna-Whinteya to nieparametryczna alternatywa testu t-Studenta dla prób niezależnych. Przy jego pomocy możliwe jest porównanie dwóch grup pod względem zmiennej ilościowej. Sprawdza się w ten sposób, czy porównywane populacje są tożsame względem położenia. Obserwacje obu tych grup łączy się, przydzielając im odpowiednie rangi. W teście tym oblicza się, ile razy ocena grupy pierwszej poprzedza ocenę drugiej grupy oraz odwrotnie⁸⁵. Test ANOVA rang Kruskala-Wallisa jest nieparametrycznym odpowiednikiem jednoczynnikowej analizy wariancji. Służy on do porównania przynajmniej trzech grup pod względem danej zmiennej ilościowej. W tym teście obserwacje są porównywane względem mediany (są więc brane pod uwagę sumy rang, a nie średnie lub wariancje). Istotny statystycznie wynik świadczy jedynie o tym, że przynajmniej jedna z grup jest różna od innej grupy. Aby sprawdzić, które grupy różnią się od siebie, wykonuje się test post-hoc (zwykle jest to test Dunn albo test Dunn z poprawką

⁸⁵ <https://www.ibm.com/docs/pl/spss-statistics/beta?topic=tests-mann-whitney-u-test> (03.02.2021).

Bonferroniego)⁸⁶. Zastosowano testy nieparametryczne z powodu niespełnienia warunku normalności rozkładu większości zmiennych⁸⁷.

W analizie zależności między wybranymi zmiennymi zastosowano nieparametryczną analizę korelacji rho Spearmana również ze względu na brak spełnienia założenia o normalności rozkładu korelowanych zmiennych. Współczynnik korelacji rho Spearmana służy przede wszystkim do badania siły oraz kierunku współzależności między zmiennymi o charakterze porządkowym lub ilościowym. Korelacja rho Spearmana należy do korelacji nieparametrycznych i jest oparta na rangach. Korelowane są ze sobą więc rangi, a nie surowe wyniki. Cechy zmiennych są uporządkowane w kierunku rosnącym lub malejącym i umieszczone na skali. Kierunek uporządkowania wszystkich zmiennych musi być taki sam. Współczynnik korelacji rang Spearmana zawarty jest w przedziale liczbowym od -1 do 1. W przypadku pełnej zgodności uporządkowania wartości obu cech występuje między nimi związek fikcyjny. Zależność między zmiennymi jest tym silniejsza, im współczynnik jest bliżej jedności (Sobczyk, 2006, s. 165-166).

Zastosowane obliczenia statystyczne służyły do weryfikacji, czy w przypadku Festiwalu Młodych spełnione są poszczególne kryteria zgromadzenia agoralnego. Określono również, jaką rolę wychowawczą ma Festiwal dla uczestniczącej w nim młodzieży. W oparciu o uzyskane dane statystyczne przeanalizowano także system wartości młodzieży, jej cele życiowe, religijność i postrzeganie wydarzeń mających znamiona cudu. Istotnym zadaniem badacza było też porównanie zależności między poszczególnymi zmiennymi, opis wyników w tym zakresie. W końcowej części pracy opracowano postulaty dotyczące udziału podmiotów wychowania w zgromadzeniach agoralnych oraz odnoszące się do organizacji podobnych wydarzeń społecznych.

3.4. Charakterystyka osób badanych

Badania zasadnicze postanowiono przeprowadzić wśród osób młodych, biorących udział w Festiwalu Młodych w Medjugorje. Za okres młodości przyjęto wiek młodzieńczy, czyli późną adolescencję, przypadającą umownie na 16-20. rok życia, oraz wczesną dorosłość, trwającą od

⁸⁶ http://manuals.pqstat.pl/statpqpl:porown3grpl:nparpl:anova_kwpl (03.02.2021).

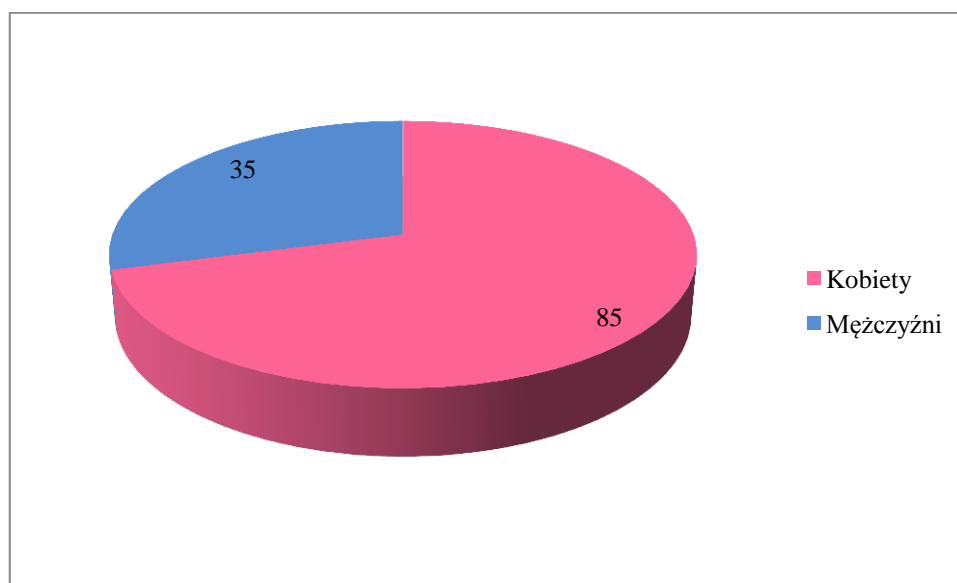
⁸⁷ Testy nieparametryczne mogą być stosowane w przypadku, gdy nie są spełnione założenia testów parametrycznych, jak np. brak normalności rozkładu, asymetryczny rozkład względem średniej lub gdy zmienna ma charakter porządkowy.

20 do 35. roku życia (Gurba, 2004, s. 204; Gurba, 2011, s. 287). Grupę badanych stanowią więc osoby w wieku 16-35 lat.

W niniejszej części pracy zostanie dokonana charakterystyka osób badanych. W pierwszej kolejności zostaną podane dane demograficzne badanych, następnie będą opisane ich doświadczenia związane z różnymi spotkaniami religijnymi. Dalsza część niniejszego punktu będzie traktować o ogólnych poglądach i postawach społecznych, politycznych i religijnych osób badanych. Ostatnia część zawierać będzie opis religijności osób badanych w oparciu o analizę wyników badania Indeksom Religijnym (PoIDUREL) oraz BMHS⁸⁸.

3.4.1. Demograficzna charakterystyka osób badanych

Dokonując demograficznej charakterystyki grupy osób badanych, opisano kolejno takie zmienne jak: płeć, wiek, stan cywilny, dzietność, rodzina pochodzenia, rodzeństwo, miejsce zamieszkania, wykształcenie, praca zawodowa. Liczbowy rozkład osób pod względem płci przedstawia Wykres 1.

Wykres 1. Płeć osób badanych

Wśród ankietowanych dominują kobiety (K: 70,8%⁸⁹, 85 osób), natomiast mężczyzn jest ponad dwukrotnie mniej (M: 29,2%, 35 osób). Jak już wspomniano w części 3.3.2., liczebność

⁸⁸ Patrz: część 3.3.2.

⁸⁹ Wartość podana w % jest obliczana w stosunku do liczby osób, które odpowiedziały na dane pytanie.

grupy osób badanych wynosi 120 osób. Ten rozkład liczbowy grupy badanych osób pod względem płci oddaje w przybliżeniu reprezentację kobiet i mężczyzn wśród uczestników spotkania, wśród których przeważały kobiety. Jednocześnie również w tych badaniach został potwierdzony fakt, znany z badań empirycznych w naukach społecznych, że kobiety są bardziej chętne niż mężczyźni do wzięcia udziału w badaniach ankietowych.

Osoby badane były w wieku 16-35 lat. Rozkład wieku badanych zawiera Tabela 6.

Tabela 6. Wiek osób badanych

Wiek	Liczba osób	%N ⁹⁰
16-20	22	18,33
21-25	25	20,83
26-30	35	29,17
31-35	38	31,67
Suma	120	100

Zauważa się, że wraz z wiekiem osób badanych rośnie liczba uczestników Festiwalu. Najmniej jest zatem osób w wieku 16-20 lat, najwięcej natomiast w wieku 31-35 lat.

Bardziej szczegółową charakterystykę pod względem kilku zmiennych niezależnych odnoszących się do grupy osób badanych przedstawia Tabela 7.

Tabela 7. Charakterystyka osób badanych

Charakterystyka respondentów		Liczba	%N ⁹¹
Stan cywilny	Kawaler/ panna	92	76,7
	Żonaty/ mężatka	15	12,5
	Rozwodnik/ rozwódka	5	4,2
	Ksiądz/ zakonnik/ zakonnica	5	4,2
	Konkubinat/wolny związek	3	2,5
Dzieci	Ma dzieci	10	8,3
	Jedno	3	2,5
	Dwoje	5	4,2
	Troje	1	0,8
	Brak danych na temat liczby dzieci	1	0,8
Wykształcenie	Wyższe	63	52,5
	Średnie	37	30,8
	Ponadpodstawowe	13	10,8

⁹⁰ Literą „N” oznaczono liczbę wszystkich osób badanych. N=120.

⁹¹ Literą „N” oznaczono wszystkie osoby badane (N=120).

	Podstawowe	3	2,5
	Brak danych	4	3,3
Praca zawodowa	Podjęcie obecnie pracy zawodowej	64	53,3
	Praca typu „człowiek-człowiek”	38	31,7
	Praca typu „człowiek-dane/system znaków”	10	8,3
	Praca typu „człowiek-technika”	9	7,5
	Praca typu „człowiek-przyroda”	4	3,3
	Praca typu „człowiek-działalność artystyczna”	3	2,5
Miejsce zamieszkania	Miasto	72	60
	Wieś	43	35,8
	Brak danych	5	4,2
Rodzina pochodzenia	Pełna	95	79,2
	Niepełna (samotny rodzic)	13	10,8
	Niepełna (z dziadkami lub innymi osobami z rodziny)	3	2,5
	Wychowanie w instytucji	2	1,7
	Zrekonstruowana po rozwodzie	1	0,8
	Brak danych	6	5
Rodzeństwo	Nie mają rodzeństwa	5	4,2
	Mają rodzeństwo	101	84,2
	Brak danych	14	11,7

Osoby badane w zdecydowanej większości są stanu wolnego (76,7%, 92 osoby). Co ósma osoba żyje natomiast w związku małżeńskim (12,5%, 15 osób). Wśród ankietowanych są też rozwodnicy (4,2%, 5 osób) oraz osoby żyjące w konkubinacie (2,5%, 3 osoby). W badaniach wzięli również udział księża, zakonnice i zakonnicy (4,2%, 5 osób). Niewielka część ankietowanych ma potomstwo (10 osób): jedno dziecko (3 osoby), dwoje (5 osób) i troje dzieci (1 osoba)⁹².

W odniesieniu do wykształcenia osób badanych, dominuje wykształcenie wyższe (52,5%, 63 osoby), następnie średnie (30,8%, 37 osób). Najmniej liczni są ankietowani z wykształceniem ponadpodstawowym (10,8%, 13 osób) i podstawowym (2,5%, 3 osoby)⁹³.

Jeśli chodzi o podjęcie pracy zawodowej, podejmuje ją więcej niż połowa respondentów (53,3%, 64 osoby). Zdecydowana większość z nich reprezentuje zawody z grupy „człowiek-człowiek” (59,4%, 38 osób). Na drugim miejscu wymieniana jest kategoria „człowiek-dane/system znaków” (15,6%, 10 osób). Rzadziej występuje kategoria „człowiek-technika” (14,1%, 9 osób), następnie „człowiek-przyroda” (6,3%, 4 osoby). Najmniej liczna grupa osób

⁹² Jedna osoba nie podała liczby dzieci.

⁹³ Czterech respondentów (3,3% ankietowanych) nie podało informacji na temat swojego wykształcenia.

reprezentuje zawody z grupy „człowiek-działalność artystyczna” (4,3%, 3 osoby)⁹⁴ (zob. Wolan-Nowakowska, 2016, s. 154).

Dzieląc respondentów ze względu na miejsce zamieszkania⁹⁵, można zauważyć, iż przeważają osoby zamieszkujące miasta (60%, 72 osoby), pozostali (35,8%, 43 osoby) to mieszkańcy wsi.

Zdecydowana większość respondentów pochodzi z rodzin pełnych (79,2%, 95 osób). z rodzin niepełnych, gdzie wychowaniem zajmował się jeden rodzic, pochodzi co dziewiąta osoba (10,8%, 13 osób). Niewiele jest respondentów wychowywanych przez dziadków lub inne osoby z rodziny (2,5%, 3 osoby). Najmniej liczną grupę stanowią osoby wychowywane w instytucji (1,7%, 2 osoby), lub w rodzinie zrekonstruowanej po rozwodzie (0,8%, 1 osoba)⁹⁶.

Młodzi ludzie uczestniczący w badaniu w zdecydowanej większości mają rodzeństwo (84,2%, 101 osób), jedynie 4,2% (5 osób) nie ma rodzeństwa⁹⁷. Średnia liczba rodzeństwa wynosi $M=2,14$, $SD=1,67$. Najczęściej mają oni jednego brata lub siostrę (39 osób), dwoje (29 osób) lub troje rodzeństwa (20 osób). Rzadziej zdarzają się osoby mające czworo lub pięcioro siostr lub braci (odpowiednio: 8 i 2 osoby). Niektórzy z badanych mają więcej rodzeństwa: ośmioro, dziewięcioro lub jedenaścioro (po 1 osobie).

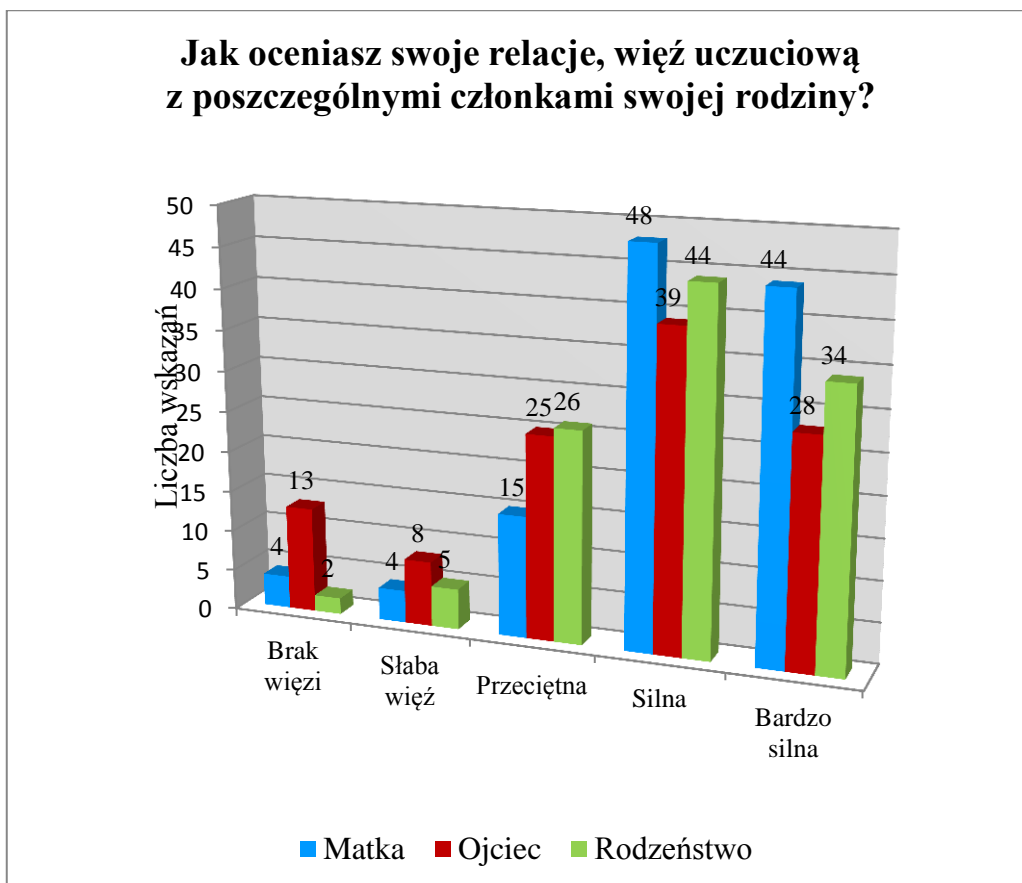
Osoby badane określały także poziom ich więzi uczuciowej z poszczególnymi członkami ich rodzin, co obrazuje Wykres 2.

⁹⁴ Wykorzystany w niniejszej rozprawie podział zawodów opracował B.A. Klimow.

⁹⁵ Wśród ankietowanych 5 osób (4,2% ankietowanych) nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

⁹⁶ Sześć osób (5% ankietowanych) nie wypowiedziało się na temat rodziny pochodzenia.

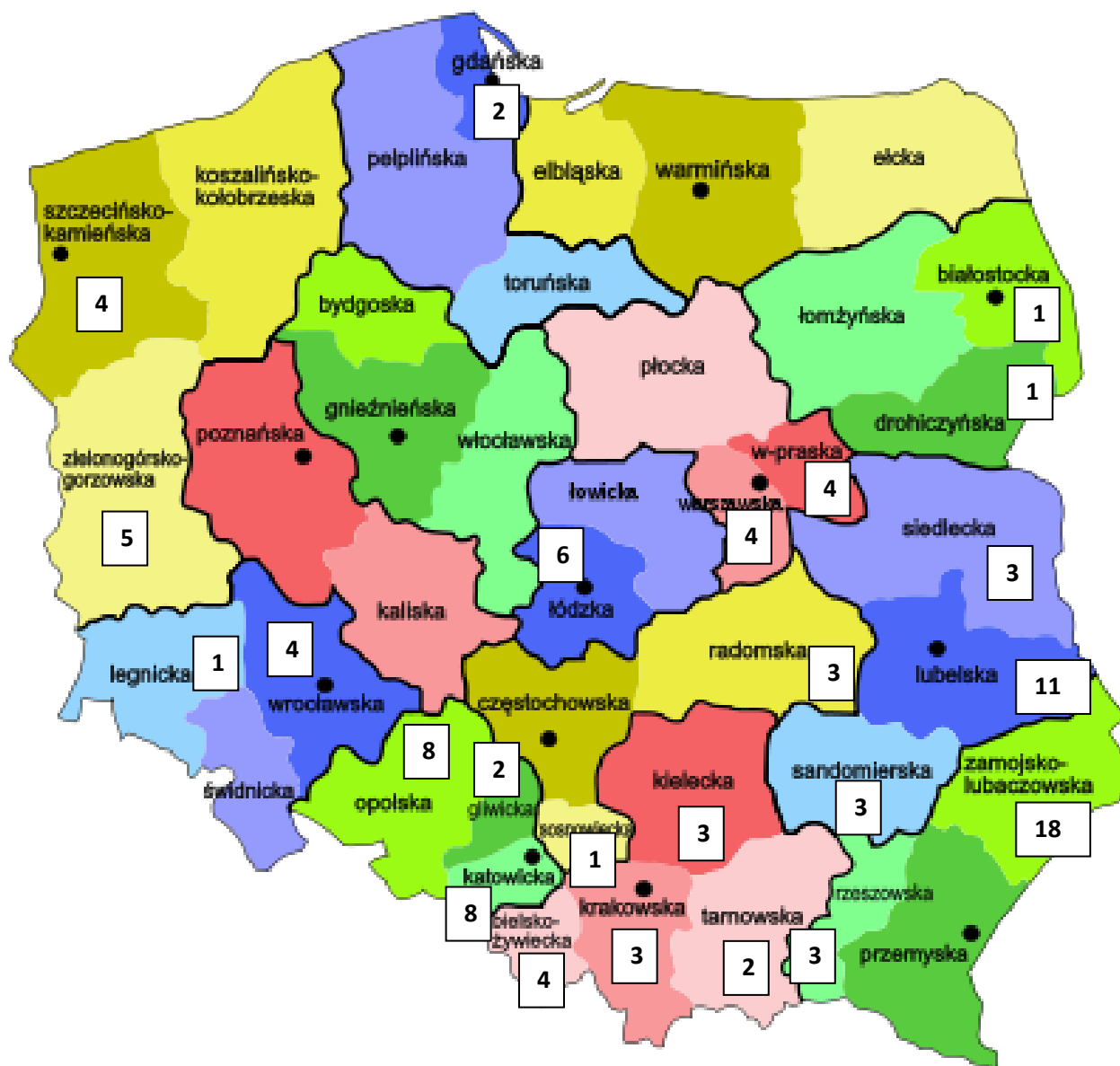
⁹⁷ Czternastu respondentów (11,7% ankietowanych) nie wskazało liczby rodzeństwa.

Wykres 2. Poziom więzi osób badanych z poszczególnymi członkami ich rodziny

Osobą, z którą badana młodzież tworzy najsilniejsze relacje, jest matka. Aż 92 osoby (76,67%) określa swoją więź z matką jako silną lub bardzo silną. Następnie, często wskazywane jest rodzeństwo, z którym 78 osób (65%) ma silne lub bardzo silne relacje. Więź uczuciowa z ojcem jest stosunkowo najslabsza, choć ponad połowa respondentów (67 osób; 55,83%) również określa ją jako silną lub bardzo silną. Najwięcej wskazań w kategorii „brak więzi” odnotowano w odniesieniu do ojca (13 osób; 10,83%). Co dziewiąty respondent nie ma więzi żadnej więzi ze swoim ojcem.

Poniżej, na Rysunku 1 przedstawiono natomiast przynależność diecezjalną osób badanych.

Rysunek 1. Liczba osób badanych zamieszkujących poszczególne części Polski według podziału administracyjnego Kościoła katolickiego

Jak ukazuje Rysunek 1, grupę osób badanych tworzyli przedstawiciele 24. diecezji i archidiecezji. Najwięcej z nich zamieszkiwało diecezję zamojsko-lubaczowską (n=18; 15% wszystkich osób badanych⁹⁸), następnie – archidiecezję lubelską (n=11; 9,17%), a także archidiecezję katowicką i opolską (po n=8; po 6,67%). Osoby badane zamieszkują głównie południową część Polski i bardziej wschodnią niż zachodnią część kraju.

⁹⁸ N=120.

3.4.2. Religijność osób badanych

W podjętych badaniach starano się ustalić jaka zdecydowana część ankietowanych uczestników Festiwalu uczestniczyła wcześniej w różnych spotkaniach o charakterze religijnym⁹⁹, o czym informuje Wykres 3.

Wykres 3. Rozkład odpowiedzi osób badanych na temat wcześniejszego uczestnictwa w spotkaniach o charakterze religijnym

Wśród wszystkich osób respondentów¹⁰⁰ tylko co dziesiąta osoba (n=12; 10%) nie uczestniczyła w zgromadzeniach religijnych przed wyjazdem na Festiwal Młodych, a pozostali (n=108; 90%) brali udział w tego typu spotkaniach (por. Jagielski, 2016, s. 24). Festiwal Młodych jest więc dla większości osób kolejnym wspólnotowym doświadczeniem i zapewne te wcześniejsze pozytywne wspomnienia zmotywowały uczestników do wyjazdu na Festiwal.

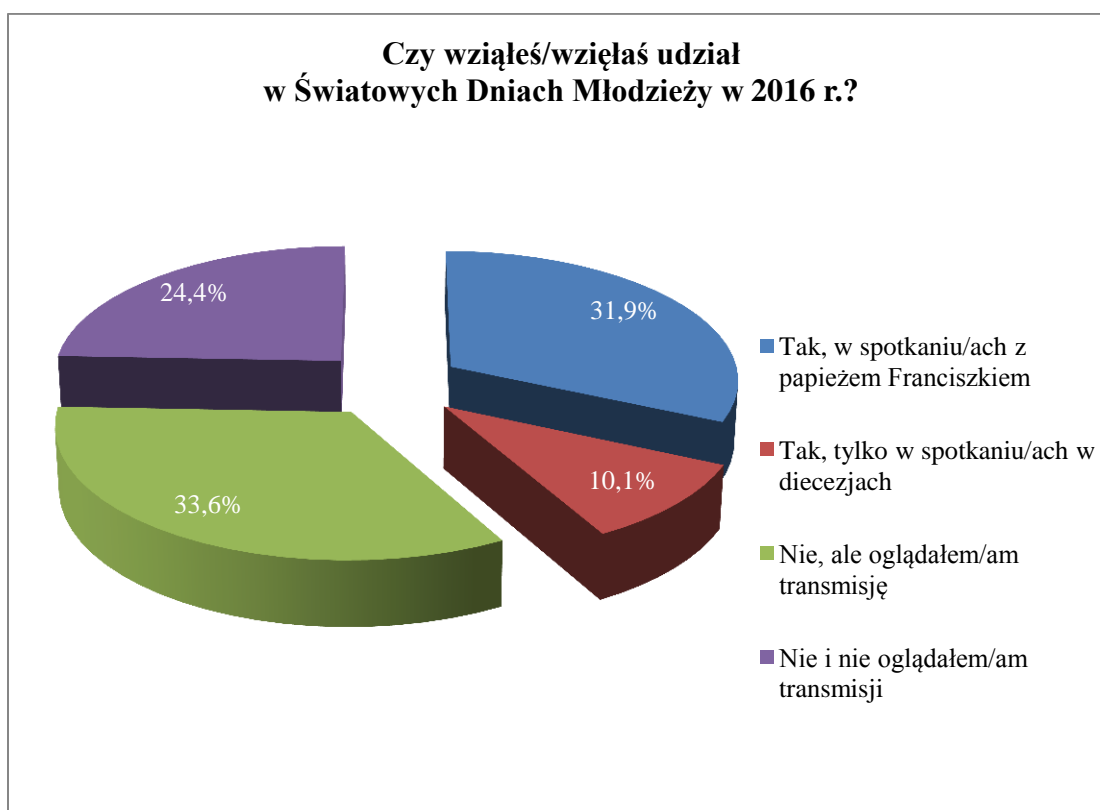
Bardziej szczegółowa analiza wyników wskazuje na to, że dwie trzecie respondentów uczestniczyło w modlitwach o uzdrowienie (n=80; 66,67%), ponad połowa przeżyła dotychczas rekolekcje wyjazdowe (n=64; 53,33%). Niemal co druga osoba brała udział w spotkaniach ruchów lub wspólnot religijnych (n=58; 48,3%), pieszych pielgrzymkach (n=57; 47,5%) lub koncertach religijnych (n=54; 45%). Co trzeci z ankietowanych wziął udział w tzw. „wieczorach chwały” (n=41, 34,17%). Na Światowe Dni Młodzieży udało się 38 osób (31,67%). Wśród

⁹⁹ Są to dane dotyczące Pytania nr 1.

¹⁰⁰ N=120.

badanych powszechny był też udział w przedstawieniach o tematyce religijnej (n=37; 30,83%), w spotkaniach na Jasnej Górze czy w Lednicy (po 35 osób; po 29,17%). Co czwarta osoba przeszła kursy lub szkolenia religijne (n=31; 25,83%) jak też uczestniczyła w festynach religijnych (n=29; 24,17%). Rzadziej natomiast młodzież spotykała się w nieformalnych grupach (n=23; 19,17%), udawała się na ekumeniczne spotkanie Taize (n=21; 17,5%) czy inne spotkania o profilu religijnym (n=11; 9,17%).

Uczestnicy Festiwalu Młodych byli także pytani o ich udział w Światowych Dniach Młodzieży (ŚDM) w 2016. w Polsce¹⁰¹. Na to pytanie odpowiedziało 119 osób (99,17%). Dane dotyczące odpowiedzi na to pytanie zawiera Wykres 4.

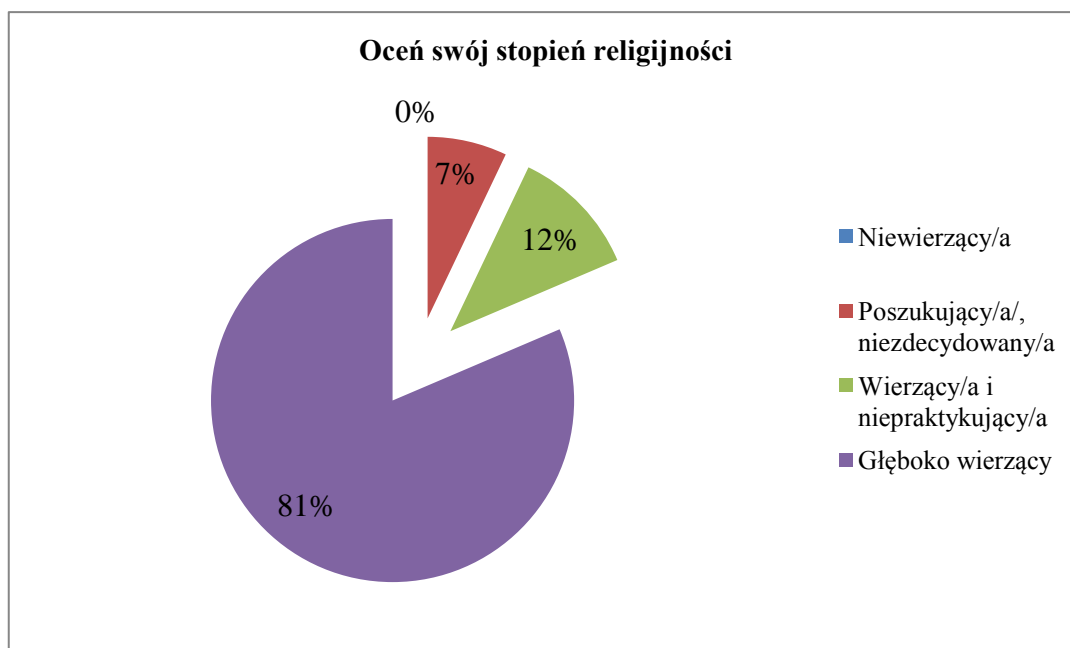
Wykres 4. Rozkład procentowy badanych osób w odpowiedzi na pytanie o uczestnictwo w Światowych Dniach Młodzieży w 2016 r.

Okazuje się, że spośród młodzieży biorącej udział w Festiwalu Młodych, najwięcej jest tych, którzy nie byli na ŚDM, ale oglądali transmisję (n=40; 33,6%) oraz tych, którzy osobiście uczestniczyli w spotkaniu z papieżem Franciszkiem (n=38; 31,9%). Niemal co czwarta osoba badana nie wzięła udziału w ŚDM i nie oglądała transmisji (n=29; 24,4%). Najmniej jest

¹⁰¹ Pytanie nr 2 w ankiecie.

natomiast osób, które uczestniczyły w ŚDM tylko poprzez udział w spotkaniach w diecezjach (n=12; 10,1%).

Interesujące wyniki uzyskano w odpowiedzi na pytanie o deklarowany poziom religijności osób badanych, co przedstawia Wykres 5.

Wykres 5. Deklarowany poziom religijności osób badanych

Wszyscy badani uczestnicy deklarują się jako osoby wierzące lub poszukujące (brak odpowiedzi „niewierzący/a”). Czterech na pięciu respondentów uważa się za głęboko wierzących (81%¹⁰²). Wierzący i niepraktykujący stanowią 12%, a poszukujący i niezdecydowani 7%. Ponadto, wśród osób, które uczestniczyły wcześniej w Festiwalu Młodych, niemal wszyscy (43 osoby z 45-ciu) twierdzą, że przed wyjazdem na Festiwal Młodych oceniłyby inaczej swój poziom religijności. Opisywane przez nich przemiany religijne dokonały się w zakresie pogłębienia wiary religijnej (19 osób; 42%), wzrostu wiedzy religijnej (6 osób; 13%) (komponent poznawczy), zwiększenia częstotliwości praktyk religijnych (9 osób; 20%) (komponent behawioralny) oraz w zakresie poprawy stosunku do innych ludzi (3 osoby; 7%) (komponent emocjonalno-behawioralny)¹⁰³.

Zaangażowanie religijne osób badanych, jak wynika z ich wypowiedzi, ma różne przejawy¹⁰⁴. Najczęściej młodzież korzysta z sakramentów św., uczestniczy we mszy św.

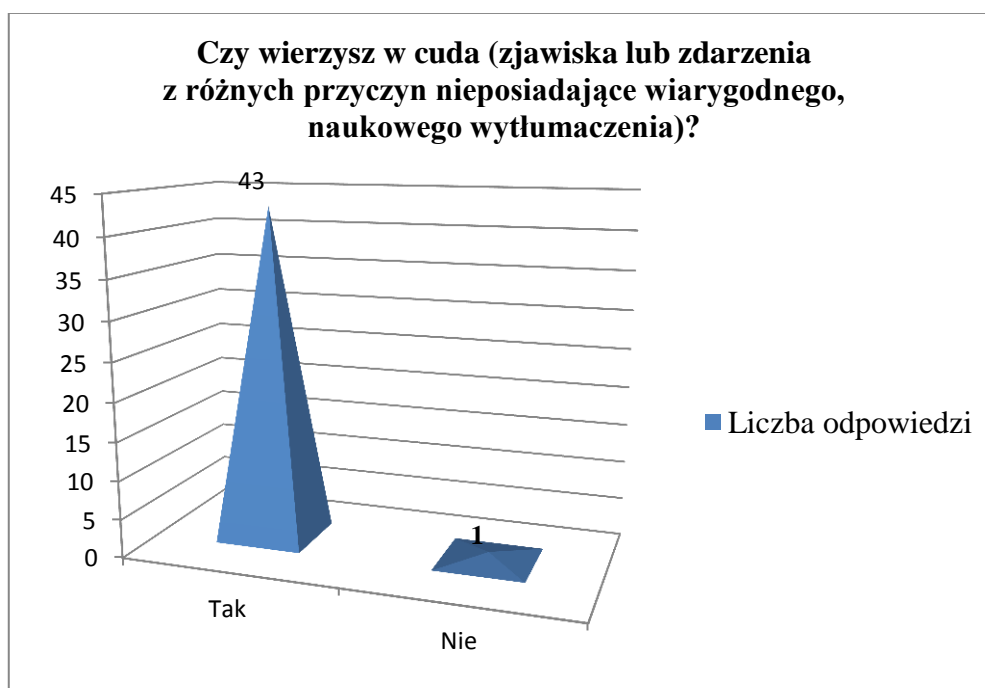
¹⁰² Są to dane procentowe w odniesieniu do wszystkich osób badanych (N=120).

¹⁰³ Podstawę obliczania procentu (100%) stanowi grupa, która uczestniczyła co najmniej drugi raz. Przemiany zaistniałe w uczestnikach Festiwalu Młodych zostaną bardziej szczegółowo opisane w kolejnym rozdziale.

¹⁰⁴ Jest to opis zebranych odpowiedzi na pytanie: „Jakie jest Twoje zaangażowanie religijne (korzystanie z sakramentów św., uczestnictwo w nabożeństwach, działalność na rzecz Kościoła)? Opisz krótko”.

i przystępuje do spowiedzi św. Ponadto, osoby pielgrzymujące na Festiwal Młodych biorą w ciągu roku udział w parafialnych nabożeństwach, takich jak droga krzyżowa, nabożeństwo majowe i czerwcowe i innych. Do form religijnego zaangażowania badanej młodzieży należy różaniec i modlitwa osobista, jak również praktyka czytania Pisma Świętego. Część osób uczestniczy w różnego rodzaju rekolekcjach parafialnych, wspólnotowych i wyjazdowych, a także udaje się na piesze pielgrzymki. Niektórzy z nich, jak wspomniano wcześniej, są członkami i/lub animatorami grup religijnych. Formą ich religijnego zaangażowania jest także śpiew w scholi, pomoc w organizacji wydarzeń religijnych (np. Misterium Męki Pańskiej) czy wsparcie akcji charytatywnych Kościoła. Niewielka liczba ankietowanych nie wykazuje żadnego lub wykazuje niskie zaangażowanie religijne.

Jednym z wymiarów religijności jest również wiara w ingerencję Boga i w istnienie zjawisk nadprzyrodzonych. Ze względu na to, że Medjugorje jest znane jako miejsce doświadczania cudownej ingerencji Boga w życie ludzi (uzdrowienia fizyczne lub duchowe), interesującym wydało się uchwycenie przekonania uczestników Festiwalu Młodych w możliwość cudownej ingerencji Boga w życie człowieka¹⁰⁵. W tym celu wykorzystano omówiony już Indeks Religijny (PoIDUREL)¹⁰⁶. Wyniki badania ukazano na Wykresie 6.

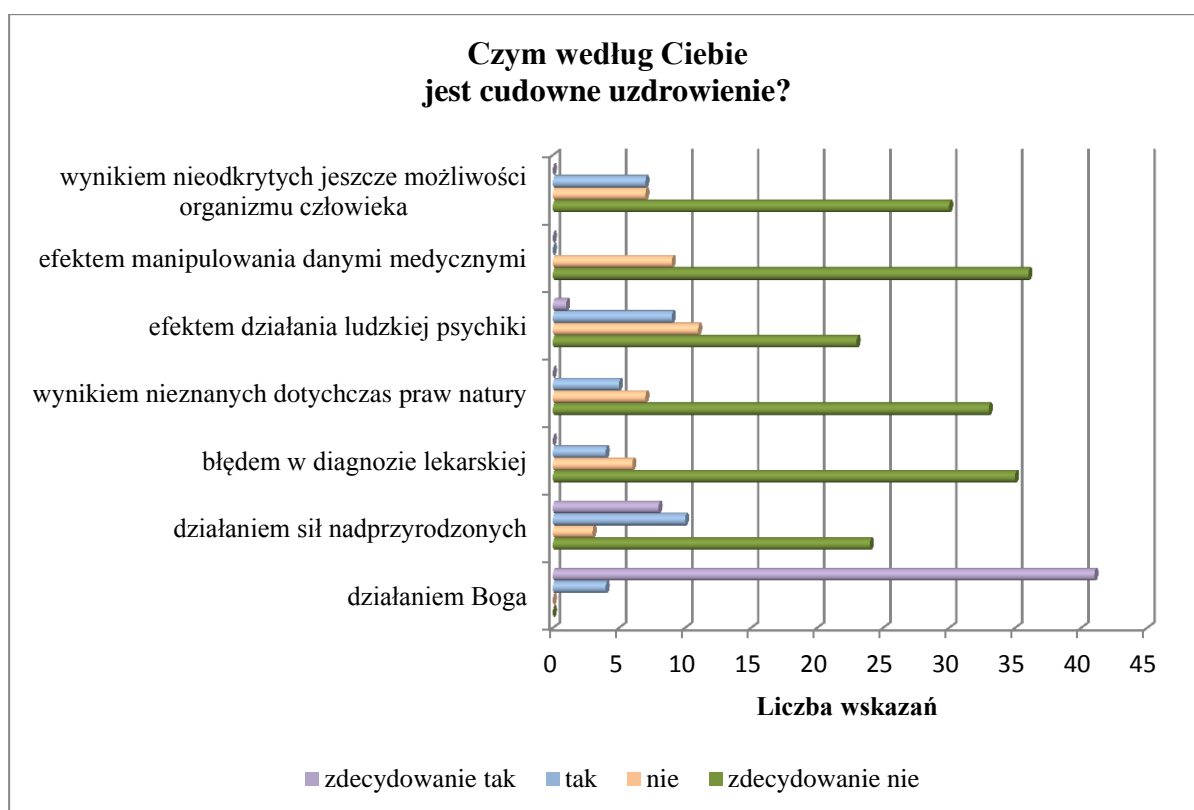
Wykres 6. Wiara osób badanych w istnienie cudów

¹⁰⁵ Pytanie nr 46 a. Zostało ono postawione uczestnikom Festiwalu Młodych w 2017 r.

¹⁰⁶ Patrz: punkt 3.2.

Jak zostało przedstawione na powyższym wykresie, wszystkie osoby badane, oprócz jednej, wierzą w istnienie zjawisk nadprzyrodzonych, czyli zdarzeń nieposiadających naukowego wytłumaczenia. Nie można wykluczyć, iż wielu uczestników Festiwalu Młodych liczyło na cudowne uzdrowienie fizyczne lub psychiczne, cudowną ingerencję Boga w życie ich lub bliskich, tym bardziej, że jedną z najważniejszych motywacji udziału w Festiwalu była modlitwa za siebie lub modlitwa w czyjejs intencji¹⁰⁷.

Poniżej, na Wykresie 7, przedstawiono stosunek do różnych rodzajów interpretacji cudownego uzdrowienia¹⁰⁸.

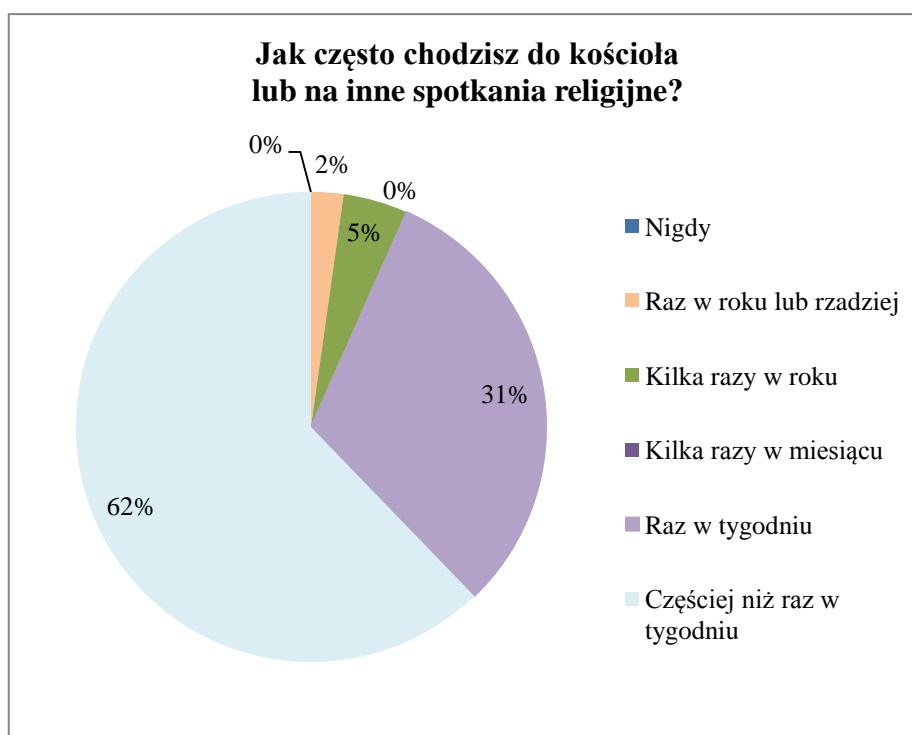
Wykres 7. Interpretacja zjawiska określanego jako „cudowne uzdrowienie”

Jak wykazuje Wykres 7, wszystkie osoby, które udzieliły odpowiedzi na pytanie o interpretację cudownego uzdrowienia (N=45), uznają je za działanie Boga (41; 91% - odpowiedź „zdecydowanie tak”; 4; 9% - odpowiedź „tak”). Zdecydowana większość stanowczo odrzuca (odpowiedź „zdecydowanie nie”) interpretację cudownego uzdrowienia jako efektu manipulowania danymi medycznymi (36; 80%), błędem w diagnozie lekarskiej (35; 77,7%) lub wyniku nieznanych dotychczas praw natury (33; 73,3%).

¹⁰⁷ Patrz: punkt 4.2.1

¹⁰⁸ Pytanie nr 46 b.

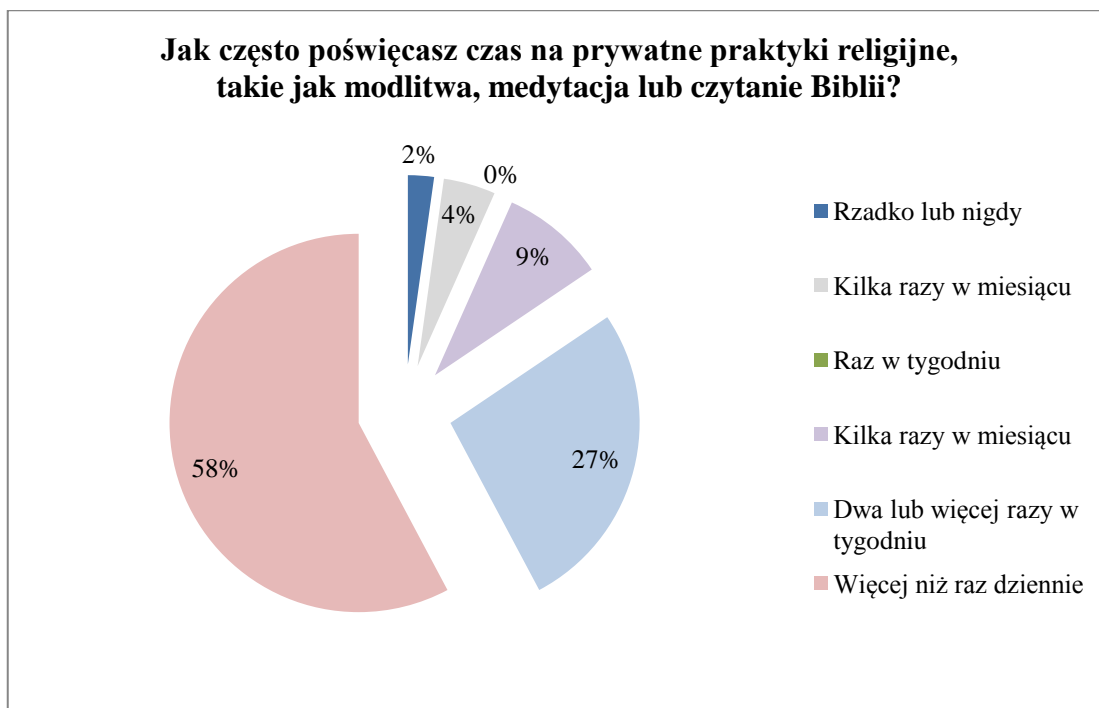
Poza kwestią interpretacji cudownego uzdrowienia, zbadano również częstotliwość uczęszczania do kościoła i brania udziału w różnych spotkaniach o charakterze religijnym (posługując się wspomnianą już skalą BMHS)¹⁰⁹, co przedstawia Wykres 8 i Wykres 9.

Wykres 8. Częstotliwość uczęszczania do kościoła i na różne spotkania religijne

W badaniu częstotliwości uczęszczania do kościoła i na różne spotkania religijne, grupa uczestników Festiwalu okazała się bardzo aktywna. Wśród osób, które udzieliły odpowiedzi na to pytanie (N=45), prawie dwie trzecie osób, (28; 62%) wskazało na częstotliwość „częściej niż raz w tygodniu”, a niemal jedna trzecia (14; 31%) – „raz w tygodniu”. Wysoka jest również częstotliwość prywatnych praktyk religijnych, jak zostało to zobrazowane na Wykresie 9.

¹⁰⁹ Pytanie nr 47.

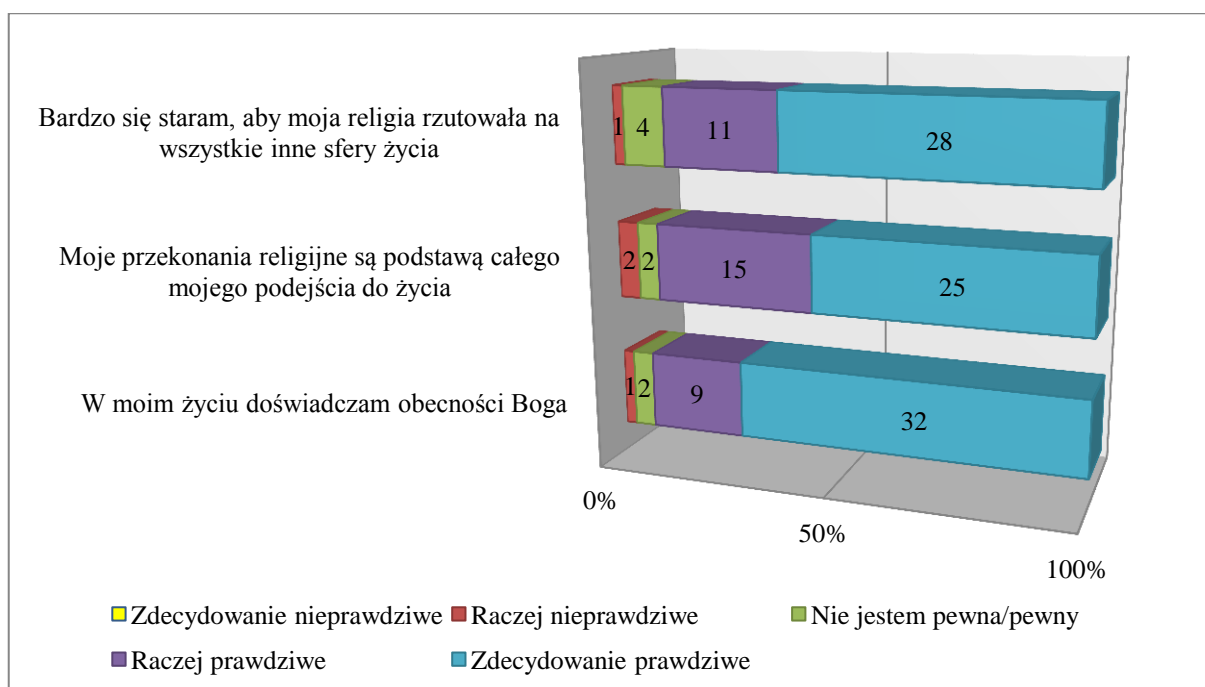
Wykres 9. Częstotliwość prywatnych praktyk religijnych

Niemal trzy na pięć osób, które udzieliły odpowiedzi na to pytanie¹¹⁰ (26; 58%) poświęca czas na prywatne praktyki religijne (modlitwa osobista, medytacja¹¹¹, czytanie Biblii) kilka razy dziennie. Więcej niż jedna czwarta ankietowanych praktykuje te indywidualne przejawy religijności kilka razy w tygodniu (12; 27%), a tylko co jedenasty kilka razy w miesiącu (4; 9%). Okazało się więc, że uczestnikami Festiwalu są młode osoby zdecydowanie praktykujące ponad wymagania Kościoła, zaangażowane w różne formy kontaktu z Bogiem w życiu codziennym.

Osoby badane ustosunkowywały się również do poszczególnych twierdzeń związanych z ich osobistym, wewnętrznym przeżywaniem religijności, co obrazuje Wykres 10.

¹¹⁰ N=45.

¹¹¹ Zob. Radoń, 2021, s. 35-43.

Wykres 10. Wewnętrzne przeżywanie religijności u osób badanych

W odniesieniu do swojego doświadczenia religijnego, twierdzenie „Bardzo się staram, aby moja religia rzutowała na wszystkie inne sfery życia” wśród respondentów, którzy odpowiedzieli na to pytanie (N=45), więcej niż trzech na pięciu, (28; 62,2%) uznało za zdecydowanie prawdziwe, a co czwarty (11; 24,4%) – za raczej prawdziwe. Podobny rozkład odpowiedzi uzyskano w analizie stosunku twierdzenia „Moje przekonania religijne są podstawą całego mojego podejścia do życia”, gdzie odpowiedzi „zdecydowanie prawdziwe” udzieliła ponad połowa respondentów (25; 55,5%), a „raczej prawdziwe” – jedna trzecia respondentów (15; 33,3%). Najwyższe wyniki w kategorii „zdecydowanie prawdziwe” odnotowano przy twierdzeniu „W moim życiu doświadczam obecności Boga” (32; 71,1%). Za „raczej prawdziwą” uznał to twierdzenie co piąty ankietowany (9; 20%).

Część uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorje jest zaangażowana w działalność grup religijnych¹¹², o czym informuje Wykres 11.

¹¹² Pytanie nr 39.

Wykres 11. Przynależność osób badanych do grup religijnych

Ponad jedna trzecia ankietowanych¹¹³ (37%) przynależy do organizacji, związków lub ruchów religijnych. Najwięcej osób angażuje się w działalność duszpasterstwa akademickiego, Ruchu Światło-Życie, scholii parafialnej, Ruchu Czystych Serc oraz Przyjaciół Oblubieńca¹¹⁴. Sześciu na dziesięciu ankietowanych nie jest członkami żadnych grup religijnych¹¹⁵.

3.4.3. Poglądy i postawy społeczno-religijne osób badanych

Życiowe cele badanej młodzieży¹¹⁶ uczestniczącej w Festiwalu Młodych w Medjugorje zbadano przy pomocy pytań zaczerpniętych z Centrum Badania Opinii Społecznej. Wyniki przedstawia Tabela 8.

¹¹³ N=120.

¹¹⁴ Wśród innych organizacji, stowarzyszeń, związków i ruchów religijnych, do których należą uczestnicy Festiwalu Młodych, zostały wymienione: Stowarzyszenie Maryi Królowej Serc, Żywy Różaniec, Bractwo Adoracji Najświętszego Sakramentu, Bractwo Dobrej Śmierci, Bractwo Adoracyjne, wspólnota młodzieżowa „Niniwa”, Wspólnota Rodzin Katolickich "Umiłowany i umiłowana", Liturgiczna Służba Ołtarza, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży, chór kościelny, Młodzież Franciszkańska, Stowarzyszenie Matki Bożej Królowej Pokoju i Pojednania, Miłość i Miłosierdzie Jezusa, Wspólnota Krwi Chrystusa, Galilea, Kółko Różańcowe, wspólnota kapucyńska, Odnowa w Duchu Świętym, Duszpasterstwo Osób Stanu Wolnego, Bractwo Królowej Korony Polskiej, Straż Honorowa Najświętszego Serca Jezusowego, Apostolat Margaretka.

¹¹⁵ Przynależność do wspólnot (także religijnych)h ma istotne znaczenie dla uczestników tych grup. Jedną z korzyści tej przynależności jest to, że może się ona przyczyniać do odkrycia sensu życia. Zob. Horowski, 2019.

¹¹⁶ Pytanie nr 36.

Tabela 8. Cele życiowe osób badanych

	Nieważne		Mało ważne		Średnio ważne		Bardzo ważne		Najważniejsze	
	n ¹¹⁷	%N ₁₁₈	n	%N	n	%N	n	%N	n	%N
Miłość, przyjaźń	0	0,0	0	0,0	4	3,4	39	33,1	75	63,60
Udane życie rodzinne, dzieci	1	0,8	0	0,0	11	9,2	34	28,6	73	61,3
Ciekawa praca, zgodna z Twoimi zainteresowaniami	1	0,9	4	3,4	21	17,9	69	59,0	22	18,8
Osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery	14	11,7	22	18,3	60	50,0	16	13,3	8	6,7
Zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej	22	18,6	28	23,7	45	38,1	18	15,3	5	4,2
Spokojne życie bez kłopotów, konfliktów	4	3,4	7	6,0	27	23,1	52	44,4	27	23,1
Życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie	37	31,1	33	27,7	34	28,6	13	10,9	2	1,7
Udane życie seksualne	24	20,3	18	15,3	35	29,7	34	28,8	7	5,9
Bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych”	0	0,0	2	1,7	20	16,8	60	50,4	37	31,1
Osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki	29	24,8	19	16,2	43	36,8	20	17,1	6	5,1
Niezależność w pracy	5	4,3	15	13,0	41	35,7	43	37,4	11	9,6
Życie zgodne z zasadami religijnymi	0	0,0	2	1,7	7	5,9	44	37,0	66	55,5
Zdobycie władzy politycznej – możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju	53	44,5	35	29,4	23	19,3	6	5,0	2	1,7
Możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej	45	37,8	34	28,6	30	25,2	10	8,4	0	0,0
Inne	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	100

Do najważniejszych celów życiowych badanej młodzieży należy nawiązanie bliskiej relacji opartej na miłości i/lub przyjaźni (75; 63,6%), a także założenie szczęśliwej rodziny (73; 61,3%). Następnie, wysoko oceniony został cel, jakim jest życie podporządkowane zasadom religijnym (66; 55,5%). Za nieważne uznawano najczęściej cele takie jak: zdobycie politycznej władzy i możliwość podejmowania istotnych decyzji politycznych i społecznych na rzecz kraju (53; 44,5%), możliwość wywierania wpływu gospodarczego (45; 37,8%), jak również życie pełne rozrywek, barwne, bogate życie towarzyskie (37; 31,1%).

Poniżej, w Tabeli 9, ukazano natomiast poglądy polityczne osób badanych¹¹⁹.

¹¹⁷ Literą „n” oznaczono liczbę wskazań.

¹¹⁸ Literą „N” oznaczono liczbę osób, które udzieliły odpowiedzi na to pytanie. W tym przypadku N=118.

Tabela 9. Poglądy polityczne osób badanych

Poglądy	Liczba wskazań	%N ¹²⁰
Lewicowe	2	1,67
Centrowe	2	1,67
Prawicowe	63	52,50
Trudno powiedzieć	48	40,00
Brak odpowiedzi	5	4,17
Suma	120	100

Nieco ponad połowa badanej młodzieży ma prawicowe poglądy polityczne (63; 52,50%). Jedynie pojedyncze osoby określiły swoje poglądy jako lewicowe lub centrowe (po 2 osoby; 1,67%). Interesującym wynikiem jest stosunkowo duży procent osób, których poglądy polityczne są nieokreślone (48; 40%), co może oznaczać zarówno brak zainteresowania młodych ludzi sprawami politycznymi, dystans wobec programów poszczególnych partii i brak zaufania do nich, niechęć do ujawniania swoich poglądów politycznych. Niewątpliwie wynik ten wskazuje na fakt, że wśród ludzi młodych zaangażowanie religijne nie jest znacząco powiązane z poglądami prawicowymi.

Zbadano również przynależność uczestników Festiwalu do różnych niereligijnych grup¹²¹. Co szósta osoba wśród ankietowanych, którzy odpowiedzieli na to pytanie, należy do jakiejś grupy niereligijnej (18; 15,5%). Najczęściej preferowane są grupy o charakterze sportowym oraz grupy hobbystyczne.

Interesującym badacza zagadnieniem był stosunek ankietowanych do różnych kwestii związanych z życiem seksualnym i małżeńskim¹²². Wyniki odpowiedzi badanych na ten temat przedstawia Tabela 10.

¹¹⁹ Pytanie nr 37.

¹²⁰ Liczbą N oznaczono wszystkie osoby badane (N=120).

¹²¹ Pytanie nr 39.

¹²² Pytanie nr 40.

Tabela 10. Stosunek osób badanych do poszczególnych kwestii życia seksualnego i małżeńskiego

	Zdecydowanie niedopuszczalne		Raczej niedopuszczalne		Trudno powiedzieć		Raczej dopuszczalne		Zdecydowanie dopuszczalne	
	n ¹²³	%N ¹²⁴	n	%N	n	%N	n	%N	n	%N
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	65	54,6	17	14,3	14	11,8	15	12,6	8	6,7
Współzycie seksualne przed ślubem	67	56,8	18	15,3	17	14,4	14	11,9	2	1,7
Rozwód	70	59,3	18	15,3	22	18,6	3	2,5	5	4,2
Aborcja	108	90,8	6	5,0	4	3,4	0	0,0	1	0,8
Współzycie seksualne osób tej samej płci	102	85,7	8	6,7	5	4,2	2	1,7	2	1,7
Zdrada małżeńska	109	91,6	8	6,7	1	0,8	0	0,0	1	0,8
Sztuczne zapłodnienie (np. <i>in vitro</i>)	87	73,1	12	10,1	12	10,1	5	4,2	3	2,5
Masturbacja	88	73,9	19	16,0	8	6,7	3	2,5	1	0,8
Korzystanie z pornografii	96	80,7	14	11,8	8	6,7	0	0,0	1	0,8

Okazuje się, że każda z podanych badanych kwestii dotyczących etyki życia seksualnego i małżeńskiego została uznana za zdecydowanie niedopuszczalną przez ponad połowę osób ankietowanych. Najczęściej jako zdecydowanie niedopuszczalne uznawano: zdradę małżeńską (109; 91,6%), aborcję (108; 90,8%), akty homoseksualne (102; 85,7%) oraz korzystanie z pornografii (96; 80,7%). Do kwestii najczęściej uznanych za raczej dopuszczalne lub zdecydowanie dopuszczalne należą: korzystanie z antykoncepcji (23; 19,3%) oraz współzycie seksualne przed ślubem (16; 13,6%). Najbardziej wątpliwą kwestią dla co piątej osoby (odpowiedź „trudno powiedzieć”) jest dopuszczalność rozwodu (22; 18,6%).

¹²³ Symbolem „n” oznaczono liczbę danych odpowiedzi.

¹²⁴ Symbolem „N” oznaczono liczbę wszystkich osób, które udzieliły odpowiedzi na to pytanie (N=119) (jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie).

Reasumując, w rozdziale niniejszym zawarto charakterystykę metodologicznych podstaw pracy. W paragrafie pierwszym wskazano na problematykę pracy i jej cele. Drugi z paragrafów odnosił się do zastosowanych w badaniach metod, narzędzi i technik badawczych. Kolejne paragrafy traktowały natomiast o procedurze badań a także o grupie osób badanych. Wskazano przy tym na zmienne demograficzne, doświadczenia badanych związane z różnymi spotkaniami religijnymi, ich poglądy i postawy społeczno-religijne. Przedstawiono również na podstawie uzyskanych wyników odpowiedzi charakterystykę religijności badanej młodzieży.

ROZDZIAŁ 4.

PSYCHOPEDAGOGICZNE ASPEKTY UDZIAŁU MŁODZIEŻY W FESTIWALU MŁODYCH W MEDJUGORJE W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH

W rozdziale tym zostaną przedstawione wyniki badań przeprowadzonych na grupie uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorje w latach 2016 i 2017 przy użyciu „Ankiety oceny wychowawczej wartości Festiwalu jako zgromadzenia agoralnego”. Pierwsza część rozdziału będzie stanowić opis doświadczeń uczestników związanych z przygotowaniem do Festiwalu Młodych i jego przeżywaniem w wymiarze pozaagoralnym. W części drugiej zostanie przedstawiona charakterystyka Festiwalu w odniesieniu do wyznaczników zgromadzenia agoralnego. Trzecia część będzie zawierać opis wybranych prawidłowości stwierdzonych na podstawie przeprowadzonych badań. W ostatniej części będzie natomiast zawarta weryfikacja hipotez.

4.1. Pozaagoralne doświadczenia związane z przygotowaniem i przeżywaniem Festiwalu Młodych

Podrozdział ten będzie zawierać charakterystykę przeżyć osób badanych związanych z ich doświadczeniem uczestnictwa w Festiwalu Młodych w Medjugorje. Omówione zostaną między innymi czynniki wpływające na udział w wydarzeniach Festiwalu Młodych, np. decydujące o pierwszej decyzji wzięcia udziału, liczba przeżytych dotychczas Festiwali. Będzie także zaprezentowane, kto towarzyszył uczestnikom w Festiwalu, jak postrzegali oni poszczególne punkty programu, jakie były ich uczucia związane z Festiwalem.

Odpowiedzi na pytanie o to, co i w jakim stopniu wpłynęło na decyzję badanych osób o udziale w Festiwalu w Medjugorje, udzielano poprzez wybór na 3-stopniowej skali¹²⁵. Liczba 1 oznaczała „mało znaczącą inspirację”, a liczba 3 – „bardzo ważną inspirację”. Otrzymane wyniki zamieszczono w Tabeli 11.

Tabela 11. Waga inspiracji wyjazdu na Festiwal Młodych do Medjugorje

	M ¹²⁶	SD ¹²⁷	Me ¹²⁸	Mo ¹²⁹	Min. ¹³⁰	Maks. ¹³¹
Zaciekawienie tematyką objawień maryjnych	2,13	0,76	2	2	1	3
Świadek uczestnika	1,95	0,87	1	1	1	3
Namowa/ zachęta rodziców	1,62	0,74	1	1	1	3
Namowa/ zachęta kolegów/ znajomych	1,61	0,74	1	1	1	3
Oglądanie nagrań z Festiwalu	1,48	0,73	1	1	1	3
Informacja o Festiwalu w prasie lub w Internecie	1,48	0,66	1	1	1	3
Namowa/ zachęta księdza	1,43	0,68	1	1	1	3

Jak wskazują powyższe wyniki badań, w procesie decyzji o wzięciu udziału w Festiwalu Młodych mało znaczące były dla młodzieży takie czynniki jak: namowa rodziców (M=1,62), zachęta znajomych (M=1,61), oglądanie nagrań z Festiwalu oraz informacja o Festiwalu w prasie lub Internecie (M=1,48), jak też sugestia księdza (M=1,43). Bardziej istotnym czynnikiem motywacyjnym było świadectwo innego uczestnika (M=1,95). Największe znaczenie dla udziału w święcie młodzieży w Medjugorje miało zaciekawienie tematyką objawień maryjnych (M=2,13).

Następne z pytań odnoszących się do przygotowań młodzieży do udziału w Festiwalu Młodych, dotyczyło zachęty innych w tym zakresie. Osoby badane miały wybrać jedną z trzech odpowiedzi w skali 1-3, gdzie 1 oznacza „Nie próbowałem/am”, 2 – „Tak, ale nieskutecznie”, a 3 – „Tak, skutecznie”¹³². Jak wynika z analizy badań, większość osób badanych zachęcała

¹²⁵ Pytanie nr 3.

¹²⁶ Skrót M oznacza średnią arytmetyczną.

¹²⁷ Skrót SD oznacza odchylenie standardowe.

¹²⁸ Skrót Me oznacza medianę.

¹²⁹ Skrót Mo oznacza modalną.

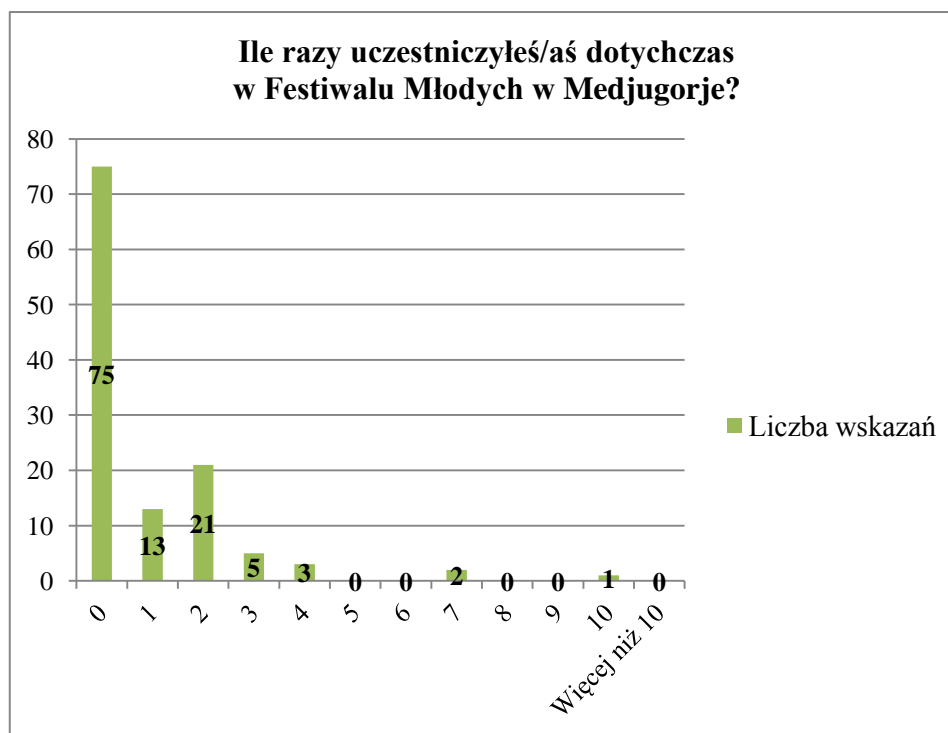
¹³⁰ Skrót Min. oznacza wartość minimalną.

¹³¹ Skrót Maks. oznacza wartość maksymalną.

¹³² Pytanie nr 24.

innych do udziału w Festiwalu (n=69; 57,5%), w tym nieskutecznie – 37 osób, a skutecznie – 32 osoby¹³³.

Spośród osób ankietowanych, jak wspomniano w rozdziale 3.3.2., część nie uczestniczyła dotychczas w Festiwalu Młodych, niektórzy jednak wzięli w nim udział po raz kolejny. Przedstawia to Wykres 12¹³⁴.

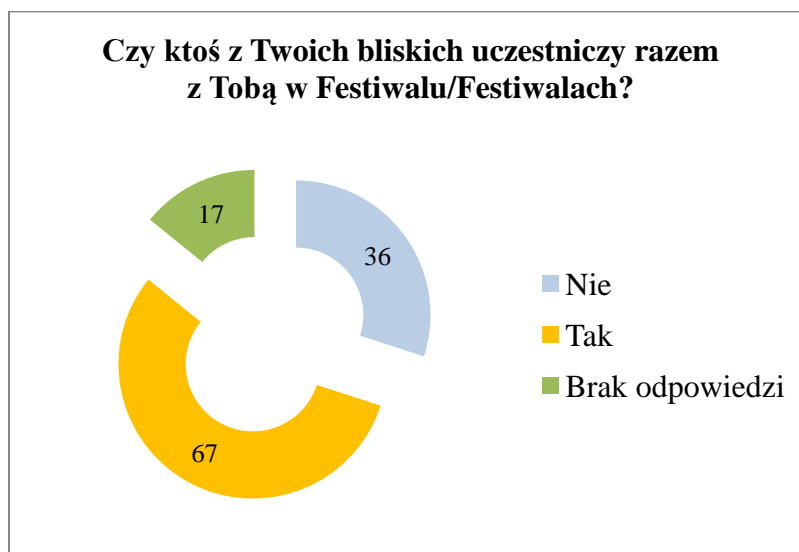
Wykres 12. Rozkład uczestnictwa we wcześniejszych Festiwalach Młodych

Jak obrazuje Wykres 12, wśród badanych, 62,5% (n=75) nie uczestniczyło dotąd w Festiwalu Młodych, było to dla nich nowe doświadczenie. Jeden raz uczestniczyło w nim wcześniej 11% respondentów (n=13), a 18% (n=21) miało dotychczas okazję wziąć udział w Festiwalu dwukrotnie. Prawie co dziesiąty badany (n=11; 9,17%) był wcześniej na Festiwalu

¹³³ Ponadto, około 60% uczestników, którzy wzięli udział w Festiwalu Młodych po raz kolejny, zaangażowało się w organizację Festiwalu, co wynika z analizy odpowiedzi na Pytanie nr 35. Najczęstszą formą zaangażowania w organizację Festiwalu był przekaz informacji (64,44%). Kontynuację omawianej kwestii stanowi pytanie o czas poświęcony na organizację Festiwalu (Pytanie nr 23). Osoby biorące udział w Festiwalu po raz kolejny (n=45) miały zaznaczyć swoją odpowiedź, zakreślając jeden z pięciu przedziałów czasowych. Dwie piąte badanych (n=18), wcale nie poświęciło czasu. Jednakże, więcej niż co piąty badany (n=10; 22,22%) spędził na organizacji Festiwalu więcej niż 14 dni, a więcej niż co szósty (n=8; 17,78%), 2-7 dni. Pozostałe osoby nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie (n=9; 20%). Wszystkie osoby badane (120 osób) były także pytane o to, czy doświadczyły jakichś trudności w związku z wyjazdami na Festiwal (Pytanie nr 25). Okazuje się, że ponad sześciu na dziesięciu badanych (n=75; 62,5%) nie doświadczyło żadnych trudności, jedna trzecia (n=40) odpowiedziała na to pytanie twierdząco. Tylko 5 osób nie odniosło się do tej kwestii. Następnie, osoby, które doświadczyły trudności, zaznaczały ich rodzaj wśród kilku podanych przykładów. Do najczęściej występujących trudności należą trudności finansowe (n=13; 10,83%), duchowe (n=11; 9,17%) i zawodowe (n=9; 7,5%). Nie odnotowano natomiast żadnego wskazania w kategorii trudności politycznych czy kulturowych.

¹³⁴ Pytanie nr 4.

3 razy lub więcej. Niektórzy ludzie młodzi uczestniczą w Festiwalu razem z bliskimi, co zostało zobrazowane na Wykresie 13¹³⁵.

Wykres 13. Uczestnictwo bliskich w Festiwalu Młodych

Jak wynika z odpowiedzi osób badanych, ponad połowa osób uczestniczy w Festiwalu z kimś bliskim (n=67; 55,83%), a prawie co trzecia osoba – bez towarzystwa bliskiej osoby (n=36; 30%). Na to pytanie nie odpowiedział natomiast blisko co siódmy badany (n=17; 14,17%). Wśród osób bliskich wymieniano najczęściej rodzeństwo (n=24; 20%), matkę/ojca lub dalszą rodzinę (po n=13; po 10,83%), a także koleżankę/kolegę (n=11; 9,17%). Badana młodzież udała się na Festiwal ponadto z dziewczyną/chłopakiem (n=9; 7,5%), z przyjacielem lub ze współmałżonkiem (po n=7; po 5,83%), a także z dzieckiem (n=1; 0,83%).

Istotną dla badacza kwestią były także osobiste odczucia, przeżycia uczestników podczas Festiwalu Młodych, dlatego też osoby badane zostały poproszone o zaznaczenie stopnia poszczególnych odczuć i przeżyć¹³⁶. Zastosowano 5-stopniową skalę, gdzie 1 oznaczało „zdecydowanie nie”, a 5 – „zdecydowanie tak”. Poniżej w Tabeli 12 przedstawiono uzyskane co do tej kwestii wyniki.

¹³⁵ Pytanie nr 44 (ostatnia część pytania).

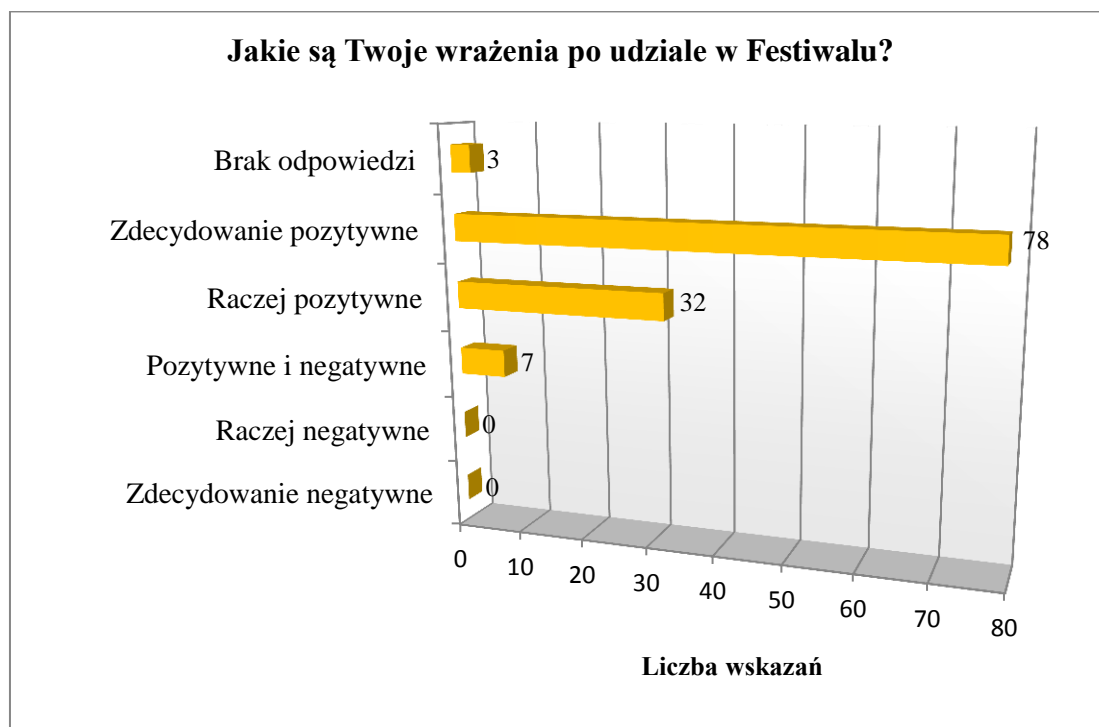
¹³⁶ Pytanie nr 33.

Tabela 12. Ocena stopnia poszczególnych odczuć/ przeżyć podczas Festiwalu Młodych

	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Życzliwość	4,49	0,64	5	5	3	5
Radość	4,49	0,70	5	5	2	5
Jedność	4,37	0,79	5	5	2	5
Spokój	4,34	0,83	5	5	2	5
Otwartość	4,34	0,73	4	5	2	5
Miłosierdzie	4,33	0,77	5	5	2	5
Wzajemna miłość	4,24	0,77	4	5	2	5
Szczęście	4,20	0,90	4	5	1	5
Więź z innymi	4,22	0,86	4	5	1	5
Solidarność	4,19	0,87	4	5	1	5
Przebaczenie	4,16	0,93	4	5	2	5
Wzajemna pomoc	4,10	0,90	4	4	1	5
Podziw, zachwyt	4,04	0,98	4	4	1	5
Zaduma, refleksja	4,07	0,97	4	4	1	5
Entuzjizm	3,97	1,03	4	4	1	5
Ekscytacja	3,70	1,14	4	4	1	5
Ciekawość	3,56	1,13	4	4	1	5
Żal	1,79	1,13	1	1	1	5
Przygnębienie	1,79	0,94	1	1	1	5
Niepokój	1,76	0,98	1	1	1	5
Wyobcowanie	1,64	1,00	1	1	1	5
Nerwowość	1,57	0,87	1	1	1	5
Niechęć	1,51	0,84	1	1	1	4
Rozczarowanie	1,41	0,79	1	1	1	5
Zażenowanie	1,37	0,73	1	1	1	4
Nuda	1,26	0,59	1	1	1	4
Wrogość	1,22	0,61	1	1	1	5

Zaprezentowane w Tabeli 12 odpowiedzi respondentów świadczą o tym, że ich odczucia w zdecydowanej większości należą do uczuć przyjemnych, zwanych potocznie „pozytywnymi”, „dobrymi”. Bardzo wysokie wskazania uzyskało odczucie życzliwości i radości, następnie przeżycie jedności, doświadczenie pokoju i miłosierdzia. Średnia arytmetyczna wszystkich tych wyników jest bliska 4,5. Wszystkie pozytywne uczucia zyskały wynik na skali pięciostopniowej powyżej 3,5. Najniższe wyniki zyskały wszystkie uczucia przykre, takie jak: niechęć, rozczarowanie, zażenowanie, nuda, wrogość. Średnia arytmetyczna każdego z tych odczuć wynosi odpowiednio 1,22-1,51, jest więc bardzo niska. Osoby badane na ogół nie doświadczają tych uczuć podczas Festiwalu.

Ogólną ocenę wrażeń po udziale w Festiwalu Młodych prezentuje natomiast Wykres 14¹³⁷.

Wykres 14. Ogólna ocena wrażeń młodzieży po udziale w Festiwalu Młodych

Odpowiedzi na pytanie o wrażenia związane z uczestnictwem w spotkaniu młodzieży w Medjugorje wskazują jednoznacznie na pozytywny odbiór tego wydarzenia. Prawie dwie trzecie respondentów (n=78; 65%) określają te wrażenia jako „zdecydowanie pozytywne”, ponad jedna czwarta (n=32; 26,67%) jako „raczej pozytywne”. Wrażenia ambiwalentne ma jedynie 5,83% osób badanych. Nie odnotowano natomiast żadnej odpowiedzi w kategoriach wrażeń „raczej negatywnych” ani „zdecydowanie negatywnych”.

Odbierając pozytywnie Festiwal Młodych, ponad połowa osób badanych (n=64; 53,33%) porównuje atmosferę tego wydarzenia do atmosfery innych, znanych sobie spotkań. Nieco mniej (n=55; 45,83%) nie zauważa tego podobieństwa¹³⁸. Do omawianej kwestii nie odniosła się jedna osoba (0,83%). Wśród spotkań, których atmosfera przypomina atmosferę Festiwalu Młodych wymieniano najczęściej inne religijne spotkania masowe (Światowe Dni Młodzieży, Taize, Lednica, Sercańskie Dni Młodych, piesze pielgrzymki, koncert „Jednego Serca Jednego Ducha”, Exodus Młodych, Golgota Młodych) (n=34), a także rekolekcje wyjazdowe (n=11), zgromadzenie ludzi podczas nabożeństw (n=11), spotkania wspólnot (n=11) i inne (n=7).

¹³⁷ Pytanie nr 22.

¹³⁸ Pytanie nr 29.

Osoby badane podawały również propozycje promocji Festiwalu Młodych¹³⁹. Najczęściej proponowano promocję Festiwalu w parafiach, następnie sugerowano ogłoszenia w mediach (telewizji, Internecie, radiu, prasie). Zauważono również potrzebę organizacji spotkań, na których uczestnicy mogliby opowiadać innym o doświadczeniach z Festiwalu, co dla samych badanych było znaczącą inspiracją do wzięcia udziału w Festiwalu (zob. Tabela 11, M=1,95 na 3-stopniowej skali). Niektóre osoby badane zwróciły uwagę na to, że formą propagowania tego spotkania jest także uczciwe, „dobre” życie, pozytywna przemiana uczestników, która dla innych osób byłaby świadectwem, iż uczestnictwo w Festiwalu ma pozytywne znaczenie formacyjne.

4.2. Doświadczenia uczestników Festiwalu Młodych w odniesieniu do kryteriów zgromadzenia agoralnego

W tej części rozprawy będą opisane doświadczenia uczestników Festiwalu Młodych w odniesieniu do kryteriów zgromadzenia agoralnego. Zostanie więc przedstawiona motywacja uczestników do udziału w Festiwalu, dobrowolność udziału i pokojowy charakter wydarzenia. Będzie także zaprezentowane postrzeganie otwartości i masowości tego spotkania, waga Festiwalu w percepcji pielgrzymów, doświadczenie jedności między nimi, jak i psychospołeczne efekty udziału w tym wydarzeniu.

4.2.1. Motywacja i dobrowolność uczestnictwa w Festiwalu Młodych oraz pokojowy charakter Festiwalu

Wewnętrzna motywacja prowadzi człowieka do określonego działania w kierunku zaspokajania jego potrzeb lub realizacji wartości zinterioryzowanych przez niego. Zbioru wewnętrznych motywów udziału osób badanych w Festiwalu Młodych w Medjugorje dokonano tak, by zawierał on zarówno motywy wyższe (jak np. zmienić życie, pogłębić swoją relację z Bogiem, pomodlić się za kogoś), jak i motywy prozaiczne (np. nawiązać nowe znajomości, zwiedzić inny kraj, zapomnieć o problemach). Zaplanowano, że konstrukcja pytań i odpowiedzi nie będzie dla respondentów sugestywna. Osoby badane musiały więc samodzielnie odnieść się do wagi każdego z podanych motywów. Wszyscy respondenci byli pytani o motywację udziału

¹³⁹ Pytanie nr 31.

w pierwszym Festiwalu Młodych¹⁴⁰, a ci, którzy uczestniczyli w Festiwalu po raz kolejny, opisywali także motywację uczestnictwa w kolejnych Festiwalach Młodych¹⁴¹. Odpowiedzi zaznaczano na skali 5-stopniowej, gdzie liczbą 1 oznaczono odpowiedź „zdecydowanie nie”, a liczbą 5 – „zdecydowanie tak”. Statystyki opisowe przedstawiające motywację udziału w Festiwalu Młodych zawarto odpowiednio w Tabeli 13 i Tabeli 14.

Tabela 13. Motywacja uczestnictwa w pierwszym Festiwalu Młodych

Rodzaje motywacji	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Pogłębić swoją relację z Bogiem	4,49	0,75	5	5	2	5
Pomodlić się w swojej intencji	4,45	0,78	5	5	1	5
Z innych względów	4,40	0,80	5	5	3	5
Pomodlić się za kogoś	4,34	0,99	5	5	1	5
Doświadczyć Miłosierdzia Bożego	4,19	0,97	4	5	1	5
Poznać wolę Bożą względem mnie	4,14	1,07	4	5	1	5
Lepiej siebie poznać	3,92	1,12	4	5	1	5
Doświadczyć wspólnoty wiary z innymi	3,92	1,07	4	4	1	5
Zmienić życie	3,91	1,19	4	5	1	5
Zjednoczyć się z Kościołem całego świata	3,89	1,07	4	5	1	5
Pogłębić swą wiedzę religijną	3,87	1,10	4	5	1	5
Wysłuchać konferencji i świadectw	3,80	1,02	4	4	1	5
Odpocząć	3,55	1,27	4	4	1	5
Wyspowiadać się	3,47	1,28	4	4	1	5
Zwiedzić inny kraj	3,33	1,33	4	4	1	5
Odpokutować za grzechy	3,29	1,37	3	5	1	5
Uwierzyć w Boga	3,13	1,51	3	4	1	5
Zapomnieć o problemach	2,98	1,41	3	3	1	5
Pokazać, że jestem wierzący/a	2,68	1,28	3	3	1	5
Nawiązać nowe znajomości	2,65	1,26	2	2	1	5
Zdobyć szczyty gór	2,44	1,36	2	1	1	5
Nauczyć się nowych piosenek lub tańców	2,36	1,29	2	1	1	5

Dane zawarte w Tabeli 13, obrazujące motywację uczestnictwa w pierwszym Festiwalu Młodych, wskazują na zdecydowaną dominację motywów religijnych nad motywami pozareligijnymi. Najwyższe wskaźniki uzyskano w kwestii pogłębienia relacji z Bogiem, modlitwy za siebie i modlitwy za innych oraz rozpoznawania woli Boga we własnym życiu. We wszystkich tych odpowiedziach $M > 4$, a $Mo = 5$. Stosunkowo wysoką średnią arytmetyczną uzyskały również na skali motywy wskazujące na chęć pracy nad sobą i rozwoju osobistego, jak:

¹⁴⁰ Pytanie nr 26, część 1.

¹⁴¹ Pytanie 26, część 2.

lepiej poznać siebie (M=3,92), zmienić swoje życie (M=3,91) i pogłębić wiedzę religijną (M=3,87). Również zaspokojenie potrzeby wspólnotowości było ważną motywacją inspirującą do udziału w Festiwalu, na co wskazuje wysoka ocena takich motywacji, jak chęć doświadczenia wspólnoty wiary z innymi (M=3,92) oraz zjednoczenie się z Kościołem całego świata (M=3,89). Najniższą wagę przypisano natomiast takim motywom jak: nawiązanie nowych znajomości (M=2,65), zdobycie szczytów gór (M=2,44) oraz nauka nowych piosenek i tańców (M=2,36).

Podobne wyniki uzyskano, pytając o motywację uczestnictwa w kolejnych Festiwalach Młodych, co obrazuje Tabela 14.

Tabela 14. Motywacja uczestnictwa w kolejnych Festiwalach Młodych

Rodzaje motywacji	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Pogłębić swoją relację z Bogiem	4,59	0,83	5	5	1	5
Doświadczyć Miłosierdzia Bożego	4,50	0,70	5	5	3	5
Pomodlić się w swojej intencji	4,49	0,91	5	5	1	5
Pomodlić się za kogoś	4,49	0,99	5	5	1	5
Zmienić życie	4,19	0,91	4	5	2	5
Doświadczyć wspólnoty wiary z innymi	4,18	1,14	5	5	1	5
Poznać wolę Bożą względem mnie	4,15	1,09	4	5	1	5
Pogłębić swą wiedzę religijną	4,10	1,04	4	5	1	5
Zjednoczyć się z Kościołem całego świata	4,05	1,08	4	5	1	5
Lepiej siebie poznać	4,00	1,20	4	5	1	5
Wysłuchać konferencji i świadectw	3,90	1,05	4	5	1	5
Wyspowiadać się	3,63	1,24	4	5	1	5
Odpocząć	3,54	1,38	4	5	1	5
Zapomnieć o problemach	3,32	1,49	3	5	1	5
Pokazać, że jestem wierzący/a	3,26	1,42	3	3	1	5
Odpokutować za grzechy	3,23	1,37	3	3	1	5
Uwierzyć w Boga	3,20	1,50	3	5	1	5
Nawiązać nowe znajomości	3,00	1,48	3	3	1	5
Nauczyć się nowych piosenek lub tańców	2,79	1,47	3	1	1	5
Zwiedzić inny kraj	2,45	1,38	2	1	1	5
Zdobyć szczyty gór	2,37	1,37	2	1	1	5

Dane statystyczne zawarte w Tabeli 14 wskazują, że motywy uczestnictwa w kolejnych Festiwalach Młodych są zbliżone do motywów udziału w pierwszym Festiwalu. Również w tym przypadku dominuje motywacja religijna, wśród której na pierwszym miejscu wymieniono chęć pogłębienia relacji z Bogiem, a następnie chęć doświadczenia Miłosierdzia Bożego, potrzeba modlitwy za siebie oraz za innych. W opisanych przypadkach wartość średniej arytmetycznej

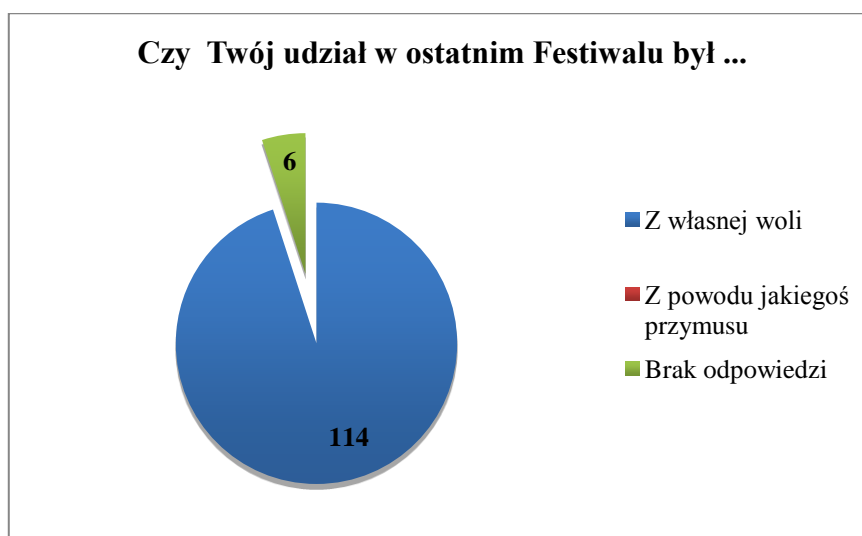
jest większa od 4, a wartości mediany i modalnej są równe 5. Również wspomniane wyżej motywacje związane z rozwojem osobistym oraz potrzebą wspólnotowości uzyskały wysokie oceny i co ciekawe, wszystkie wskaźniki tych ocen uległy podwyższeniu do wartości powyżej 4. na 5-stopniowej skali. Można więc wnioskować, że na podstawie doświadczenia pierwszego udziału w Festiwalu respondenci mogli oczekiwać zaspokojenia tych potrzeb i nabrały one dla nich ważnego znaczenia. Podobnie jak w przypadku motywacji udziału w pierwszym Festiwalu Młodych, tak i w przypadku kolejnych Festiwali, za najmniej znaczące uznano takie motywy jak: nauka nowych piosenek lub tańców, zwiedzanie innego kraju oraz zdobycie szczytów gór. Wartość średniej arytmetycznej tych motywów oceniono poniżej 3. W porównaniu z pierwszym udziałem można jednak zauważyć, że wzrosła nieco motywacja pokazania, że jest się osobą wierzącą, nawiązania znajomości oraz nauczenia się piosenek, natomiast obniżyła się motywacja zwiedzenia innego kraju i zdobycia szczytów górskich.

Dla bardziej dogłębnego zbadania motywacji uczestnictwa w Festiwalu Młodych, postanowiono sprawdzić wśród młodzieży uczestniczącej w Festiwalu Młodych kolejny raz, czy udział w Festiwalu Młodych miał wpływ na jej motywację uczestniczenia w innych spotkaniach religijnych¹⁴². Analiza odpowiedzi wskazuje, że ponad 70% osób badanych potwierdziło zaistnienie takiego wpływu (n=32; 71,11%). Za ledwie mniej niż trzech na dziesięciu respondentów nie zauważyło takiego związku (n=13; 28,89%). Wyniki te potwierdzają fakt, że młodzież, uczestnicząc w Festiwalu, w zdecydowanej większości kieruje się wartościami wyższymi, duchowo-religijnymi a sam udział w Festiwalu pogłębia ich chęć rozwoju duchowego oraz modlitwy, praktyk i przeżyć religijnych we wspólnocie Kościoła, stąd chętnie uczestniczą później w innych tego typu spotkaniach.

Kolejną kwestią, którą postanowiono zbadać, była dobrowolność udziału w Festiwalu Młodych w Medjugorje. W tym celu zapytano uczestników tego wydarzenia o to, czy udali się na nie z własnej woli czy z powodu jakiegoś przymusu¹⁴³. Rozkład odpowiedzi przedstawia Wykres 15.

¹⁴² Pytanie nr 28. Zostało ono zadane osobom, które uczestniczyły w Festiwalu po raz kolejny (N=45).

¹⁴³ Pytanie nr 6.

Wykres 15. Dobrowolność udziału w Festiwalu Młodych

Jak wynika z odpowiedzi osób badanych na pytanie o dobrowolność lub przymus dotyczący udziału w Festiwalu Młodych, nikt nie doznał przymusu, by wziąć w nim udział. Sześć osób (5%) nie odpowiedziało na to pytanie. Wszyscy jednak, którzy udzielili odpowiedzi (n=114; 95%), uczestniczą w Festiwalu Młodych z własnej woli¹⁴⁴.

Dobrowolność uczestnictwa w Festiwalu została również potwierdzona odpowiedziami uczestników na pytanie o chęć powtórnego udziału w tym wydarzeniu¹⁴⁵. Mieli oni zaznaczyć swą odpowiedź na pięciostopniowej skali, na której 1. oznacza „zdecydowanie nie”, a 5. – „zdecydowanie tak”. Okazuje się, że osoby badane na ogół wyrażają chęć ponownego uczestnictwa w tym wydarzeniu. Ponad połowa osób (n=66; 55%) zdecydowanie chciałaby kolejny raz wziąć w nim udział, a prawie 30% (n=35; 29,17%) raczej chciałaby znów pojechać na to spotkanie młodych. Około jeden na dziesięć respondentów, odnosząc się do tej kwestii, wskazało odpowiedź „trudno powiedzieć” (n=13; 10,83%). Tylko 5 osób nie ma chęci udziału w kolejnym spotkaniu młodych w Medjugorje, przy czym tylko dwie osoby mają co do tego zdecydowanie zdanie (1,67%). Jedna osoba nie odniosła się do tej kwestii (0,83%).

W odpowiedzi na pytanie otwarte pytanie o uzasadnienie chęci lub rezygnacji z ponownego uczestnictwa w Festiwalu, badana młodzież podawała zróżnicowane odpowiedzi¹⁴⁶. Po ich skategoryzowaniu okazało się, że główną motywacją chęci ponownego udziału w Festiwalu stanowiły wartości duchowo-religijne (Bóg, więź z Bogiem, Maryja,

¹⁴⁴ Uczestnicy wzięli udział w Festiwalu Młodych dobrowolnie, choć niekiedy pod namową innej osoby. Niejednokrotnie ktoś inny przysłużył się do podjęcia przez nich własnej decyzji, co zostało omówione w części 4.1.1. Dobrowolność udziału nie wyklucza inspirującego działania innych osób czy mediów.

¹⁴⁵ Pytanie nr 32, część 1.

¹⁴⁶ Pytanie nr 32, część 2.

modlitwa, nawrócenie, Niebo, wiara religijna), jak i wartości psychospołeczne (życzliwość, spotkanie z drugim człowiekiem, pomoc, jedność wspólnoty Kościoła, miłość do drugiego człowieka). Nieliczne osoby, które nie wyrażają chęci uczestnictwa w Festiwalu po raz kolejny, argumentują swe zdanie czynnikami zewnętrznymi, niezależnymi od samego programu czy przebiegu Festiwalu, takimi jak: duża odległość od miejsca zamieszkania, wysoki koszt wyjazdu czy gorący klimat.

Poza kwestią motywacji i dobrowolności, istotną kwestią dla osoby badającej był charakter Festiwalu Młodych w aspekcie panującej atmosfery emocjonalnej między uczestnikami oraz jego duchowej natury. W związku z tym zadano uczestnikom kilka pytań. W pierwszej kolejności postanowiono wprost zapytać osoby badane, czy wśród uczestników tego wydarzenia zauważyły jakiegokolwiek akty przemocy, wrogości¹⁴⁷. Odpowiedzi na to pytanie zawiera Wykres 16.

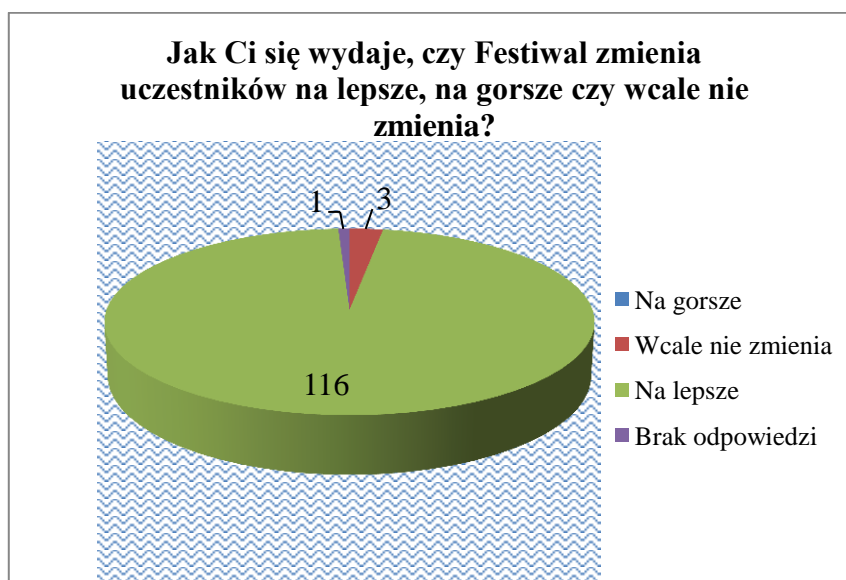
Wykres 16. Doświadczenie przemocy/ nienawiści podczas Festiwalu Młodych

Jak obrazuje Wykres 16, niemal wszyscy uczestnicy (n=118; 98,33%) twierdzą, że podczas Festiwalu Młodych nie doświadczyli przemocy. Jedynie jedna osoba (0,83%) zaznaczyła odpowiedź twierdzącą, wyjaśniając, że widziała osobę „opętaną”. Ten przejaw przemocy nie dotyczy zatem celowego działania na szkodę drugiej osoby. Jeden z respondentów natomiast nie udzielił odpowiedzi na to pytanie. Wynika z tego, że młodzież uczestniczyła

¹⁴⁷ Pytanie nr 5.

w spotkaniu z intencją niestosowania przemocy i rzeczywiście nie spotkała się z jej przejawami a sam Festiwal Młodych ma charakter pokojowy.

W celu sprawdzenia formacyjnego charakteru atmosfery panującej w czasie Festiwalu Młodych, zadano uczestnikom również pytanie o to, czy i jak według nich udział w Festiwalu Młodych zmienia postawy uczestników¹⁴⁸. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono na Wykresie 17 i Wykresie 18¹⁴⁹.

Wykres 17. Przekonanie osób badanych na temat kierunku zmian, jakie dokonują się w innych uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych¹⁵⁰

Z odpowiedzi zawartych na Wykresie 17 wynika, że według niemal wszystkich respondentów (n=116; 96,67%) udział w Festiwalu Młodych powoduje pozytywną zmianę w uczestnikach. Jedynie 3 respondentów twierdzi, że w wyniku uczestnictwa w Festiwalu nie dokonuje się u młodzieży żadna zmiana. Nie odnotowano natomiast żadnej odpowiedzi wskazującej na przewidywany negatywny kierunek zmian u uczestników. Wykres 18. obrazuje szacowany przez nich stopień zmian¹⁵¹.

¹⁴⁸ W tym miejscu zostanie jedynie zaprezentowane wewnętrzne przekonanie uczestników odnośnie zmian u całej grupy osób, które biorą udział w Festiwalu. Wypowiedzi na temat przewidywanych i dokonanych zmian w odniesieniu do własnego doświadczenia będą natomiast opisane w części 4.2.4., która ściśle dotyczy następstw udziału w Festiwalu dla każdego z uczestników.

¹⁴⁹ Pytanie nr 8.

¹⁵⁰ Por. Wykres 20.

¹⁵¹ Skoro nie odnotowano odpowiedzi dotyczących negatywnych zmian, ten stopień zmian dotyczy jedynie zmian pozytywnych.

Wykres 18. Przypuszczenia osób badanych na temat stopnia zmian, jakie dokonują się w innych uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych¹⁵²

Jak obrazuje Wykres 18, w opinii niemal ośmiu na dziesięciu badanych ($n=95$; 79,17%¹⁵³), udział w Festiwalu Młodych w dużym lub bardzo dużym stopniu przyczynia się do przemian w uczestnikach tego spotkania. Co szósta osoba badana ($n=20$; 16,67%) twierdzi, że zmiany te dokonują się w stopniu przeciętnym. Nie odnotowano natomiast odpowiedzi dotyczących niskiego stopnia zmian. Odpowiedzi na powyższe pytania zdecydowanie świadczą o pokojowym charakterze Festiwalu, o braku przemocy oraz o przekonaniu, że udział w Festiwalu sprzyja występowaniu pozytywnych przemian w osobowości i życiu uczestników¹⁵⁴.

4.2.2. Percepcja skali otwartości i masowości Festiwalu Młodych

Inną z cech agoralnych, których obecność planowano zbadać, był otwarty charakter spotkania¹⁵⁵. Postanowiono więc uszczegółowić pytanie o otwartość i dostępność Festiwalu przy pomocy kilku kategorii oznaczających poszczególne wymiary otwartości. Osoby badane miały

¹⁵² Por. Tabela 21.

¹⁵³ W odniesieniu do liczby wszystkich uczestników ($N=120$).

¹⁵⁴ Zob. punkt 4.2.4.

¹⁵⁵ Pytanie nr 12.

więc zaznaczyć na pięciostopniowej skali stopień otwartości podanych wymiarów Festiwalu Młodych, gdzie 1. oznaczało „brak dostępu” , a 5. – „bardzo duży stopień dostępu”. Dane związane z odpowiedzią respondentów na to pytanie zaprezentowano w Tabeli 15.

Tabela 15. Dostępność Festiwalu Młodych

Wymiary dostępności	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Różnorodność narodowa/ kulturowa	4,76	0,52	5	5	2	5
Brak biletów wstępu	4,59	0,90	5	5	1	5
Przekrój wiekowy	4,55	0,71	5	5	2	5
Otwarta przestrzeń	4,51	0,71	5	5	1	5

Zestawienie wypowiedzi respondentów, zawarte w Tabeli 15, pozwala stwierdzić, że zdecydowana większość respondentów postrzega Festiwal Młodych jako dostępny i otwarty w dużym lub bardzo dużym stopniu. Najwięcej osób badanych zwróciło uwagę na dostępność Festiwalu ze względu na różnorodność narodową i kulturową (M=4,76), a także ze względu na brak biletów wstępu (M=4,59). Także pozostałe wymiary otwartości, takie jak przekrój wiekowy uczestników i otwarta przestrzeń uzyskały wysokie wyniki. Wartości miar tendencji centralnych, wśród których we wszystkich kategoriach wartości mediany i modalnej wynoszą 5., wskazują, że omawiane kategorie otwartości i dostępności stanowią wysoką pozycję wśród spostrzeżeń młodzieży uczestniczącej w Festiwalu. Uzyskane dane świadczą o tym, że respondenci dostrzegali wielowymiarową dostępność i otwartość Festiwalu Młodych, niezależnie od wieku, koloru skóry czy pochodzenia jego uczestników.

Podczas badań zamierzano również sprawdzić, na ile Festiwal Młodych spełnia kryterium agoralności, którym jest masowa skala uczestnictwa. Prezentacja postrzegania skali masowości uczestnictwa w spotkaniu młodzieży w Medjugorje zostanie omówiona w dwóch aspektach. W pierwszej kolejności będzie zaprezentowana odpowiedź respondentów na pytanie o to, czy Festiwal Młodych jest według nich wielkim zgromadzeniem religijnym¹⁵⁶. Następnie zostaną podane szacunkowe liczby wszystkich uczestników Festiwalu w ocenie osób badanych. Dane te zawarte są odpowiednio na Wykresie 19 i w Tabeli 16.

¹⁵⁶ Pytanie nr 7.

Wykres 19. Ocena stwierdzenia, że Festiwal Młodych jest wielkim zgromadzeniem religijnym

Dane zawarte na Wykresie 19 wskazują na to, że w odczuciu niemal wszystkich osób badanych (n=116; 96,67%) Festiwal Młodych jest wielkim zgromadzeniem religijnym. Przypuszczenia i/lub wiedza osób badanych na temat liczby uczestników Festiwalu zawarte są w Tabeli 16.

Tabela 16. Szacunkowa liczba uczestników Festiwalu Młodych w percepcji osób badanych

M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
125 987	172 7147	70 000	50 000	4 000	750 000

Dane przedstawione w Tabeli 16 jednoznacznie wskazują na fakt, że osoby badane w zdecydowanej większości twierdzą, że Festiwal Młodych gromadzi wielką liczbę osób. Średnia arytmetyczna wynosząca 125 987 i mediana o wartości 70 000 wskazują na to, że w odbiorze uczestników w Festiwalu fizycznie bierze udział większa liczba osób, niż jest to podawane w materiałach źródłowych¹⁵⁷. Źródłem przypuszczeń na temat liczebności osób uczestniczących w Festiwalu mogła być wzrokowa percepcja placu przed kościołem, na którym odbywało się wiele spotkań (widok osób zgromadzonych na placu z wyższej perspektywy, np. ze schodków przy kościele oraz obraz przekazywany na telebimach), percepcja głębi (wypełnienie całego placu, otoczenie przez wielką liczbę ludzi z każdej strony, trudność w dostrzeżeniu końca

¹⁵⁷ Podawano wtedy, że uczestników było około 50 tysięcy.

grupy zgromadzonych osób), efekty słuchowe (wspólny śpiew i oklaski) bądź dane uzyskane we wcześniejszych latach z mediów opisujących wydarzenie Festiwalu Młodych. Czynnikiem powodującym przecenienie liczby osób biorących udział w Festiwalu mogło być również wcześniejsze nastawienie uczestników wynikające z relacji z uprzednich Festiwali, podkreślających bardzo dużą skalę tego spotkania. Poza tym, jak wskazały wypowiedzi respondentów, oczekiwali oni przeżycia wspólnotowości Kościoła i jednoczenia się z Kościołem całego świata a spotkania z osobami różnych narodowości i kultur jeszcze bardziej pogłębiało to przekonanie o masowości tego wydarzenia.

4.2.3. Postrzeganie społecznej wagi Festiwalu Młodych oraz jedności między uczestnikami

Pod pojęciem postrzegania społecznej wagi zgromadzenia agoralnego kryje się zrozumienie uczestników, że znaczenie tego zgromadzenia dotyczy nie tylko poszczególnych osób, ale odnosi się do prawd i wartości ponadczasowych, uniwersalnych. Znaczenie ma tu zatem nie tyle subiektywna, indywidualna ocena ważności zgromadzenia jako „ważnego dla mnie”, ani postrzeganie jego znaczenia przez media, co zauważenie jego ważności dla społeczeństw, dla ludzkości.

Společną wagę oraz jedność uczestników Festiwalu sprawdzano przez zadanie uczestnikom kilku pytań, omówionych poniżej. Pierwsze z nich zostało ustrukturyzowane tak, by respondenci mogli się odnieść do kwestii ważności wydarzenia zarówno dla nich samych, jak i dla poszczególnych osób, grup, społeczeństw i narodów¹⁵⁸. Ustalono więc pięciostopniową skalę ważności, na której 1. oznacza „nieważny”, a 5. „bardzo ważny”. Dane statystyczne dotyczące odpowiedzi na to pytanie zawarto w Tabeli 17.

¹⁵⁸ Pytanie nr 16.

Tabela 17. Postrzeganie stopnia ważności Festiwalu Młodych dla poszczególnych osób i grup społecznych

Jak ważny jest Festiwal Młodych dla...	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Kościola	4,58	0,68	5	5	1	5
Młodych ludzi	4,53	0,59	5	5	3	5
Poszczególnych osób badanych	4,51	0,73	5	5	2	5
Duchowieństwa	4,51	0,67	5	5	2	5
Organizatorów	4,42	0,73	5	5	2	5
Wszystkich uczestników	4,29	0,65	4	4	2	5
Państw, z których pochodzą uczestnicy	3,62	1,17	4	5	1	5
Wszystkich narodów	3,62	1,17	4	4	1	5
Rodzin osób badanych	3,61	1,10	4	4	1	5
Rodzinnych parafii uczestników	3,49	1,09	4	4	1	5

Jak wynika z danych zawartych w Tabeli 17, uczestnicy uważają Festiwal Młodych za bardzo ważny dla Kościoła, młodych ludzi i duchowieństwa oraz dla nich samych ($M > 4,5$; $Me = 5$, $Mo = 5$). Spotkanie w Medjugorje ma ponadto w opinii respondentów duże znaczenie dla organizatorów tego wydarzenia ($M = 4,42$), jak też dla wszystkich uczestniczących w nim osób ($M = 4,29$). Interesującym wynikiem jest ponadprzeciętna ocena ważności Festiwalu dla państw, z których pochodzą uczestnicy i wszystkich narodów ($M = 3,62$). Wszystkie wymienione w pytaniu kategorie osób i grup społecznych uzyskały wysokie wyniki i wskazujące na ponadprzeciętny stopień ważności ($M > 3$; $Me \gg 4$, $Mo \gg 4$)¹⁵⁹.

Jednym z interesujących pytań było, na ile uczestnicy Festiwalu Młodych odczuwają jedność między sobą. Wysłano przypuszczenie, że dzięki podobnej motywacji przyjazdu, przebywaniu razem ze sobą, religijnej atmosferze oraz elementom programu jest wysoce prawdopodobne, iż odczuwają oni silne poczucie więzi i jedności. Dlatego sformułowano

¹⁵⁹ Poza ogólną oceną wagi Festiwalu Młodych w Medjugorje (dla kogo i w jakim stopniu Festiwal był ważny) poddano ocenie znaczenie poszczególnych elementów tego wydarzenia (co i w jakim stopniu było ważne) (Pytanie nr 34). Osoby badane były poproszone o ustalenie stopnia tego znaczenia w skali 1-5, gdzie 1 oznaczało „żadne znaczenie”, a 5 – „bardzo duże znaczenie”. Odpowiedzi respondentów wskazują, że największe znaczenie dla badanej młodzieży miały elementy duchowo-religijne, wśród których najwyższe wyniki uzyskała Eucharystia ($M = 4,78$, $Me = 5$, $Mo = 5$). Na drugim miejscu wymieniano adorację Najświętszego Sakramentu. Bardzo istotne były dla młodzieży także chwile osobistego skupienia, adoracja krzyża lub droga krzyżowa. Wysokie wyniki w skali ważności uzyskała także modlitwa różańcowa oraz sakrament spowiedzi św. Najniżej oceniono czynniki społeczno-kulturowe, takie jak: tańce, wspinaczka górską, spotkanie z innymi ludźmi ($M < 3,5$; $Me \leq 4$; $Mo \leq 4$). Respondenci opisywali również w pytaniu otwartym, który moment podczas Festiwalu miał dla nich największe znaczenie (Pytanie nr 21). Ich wypowiedzi skategoryzowano w kilka grup. Ponad jedna trzecia respondentów wskazała na mszę świętą i/lub nabożeństwa ($n = 47$; 39,17%). Więcej niż co piąta osoba ($n = 26$; 21,67%) za wysoko znaczący uznała cały program. Wskazywano także na szczególne znaczenie modlitwy osobistej ($n = 6$; 5%), rozmowy z kimś ($n = 5$; 4,46%) i innych punktów programu ($n = 4$; 3,33%). Pozostałe osoby badane ($n = 32$; 26,67%) nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie.

pytanie zmierzające do uchwycenia postrzegania przez respondentów więziotwórczego charakteru różnych elementów programu Festiwalu Młodych¹⁶⁰. Stopień więzi oceniali oni przy pomocy pięciostopniowej skali, oznaczając liczbą 1 „w żadnym stopniu”, a liczbą 5 „w bardzo dużym stopniu”. Wyniki zaprezentowano w Tabeli 18.

Tabela 18. Postrzeganie więziotwórczego stopnia poszczególnych części Festiwalu Młodych

Poszczególne części programu Festiwalu	M	Sd	Me	Mo	Min.	Maks.
Eucharystia	4,67	0,59	5	5	3	5
Śpiew	4,64	0,62	5	5	2	5
Adoracja Najświętszego Sakramentu	4,38	0,84	5	5	2	5
Przeżycia religijne	4,29	0,79	4	5	2	5
Modlitwa różańcowa	4,26	0,88	4	5	1	5
Taniec	4,25	0,92	4,5	5	1	5
Adoracja krzyża	4,23	0,91	4	5	1	5
Słuchanie świadectw	4,08	0,97	4	5	1	5
Wędrówki górskie	3,83	1,06	4	4	1	5
Milczenie	3,73	1,20	4	5	1	5

Wyniki badań zawarte w Tabeli 18 wskazują na więziotwórczy aspekt każdego z podanych elementów programu Festiwalu Młodych. Najbardziej więziotwórczy wymiar nadano Eucharystii i wspólnym śpiewom ($M > 4,5$; $Me = 5$ i $Mo = 5$). Następnie jako wysoko więziotwórczą uznano adorację Najświętszego Sakramentu, przeżycia religijne i modlitwę różańcową. Także wszystkie pozostałe elementy Festiwalu Młodych zostały uznane przez osoby badane jako czynniki sprzyjające tworzeniu wspólnoty pomiędzy uczestnikami tego spotkania ($M > 3$; $Me \geq 4$, $Mo \geq 4$). Wszystkie wymienione elementy programu Festiwalu uzyskały ponadprzeciętną wartość w ocenie ich więziotwórczego charakteru, co wskazuje na bardzo pozytywny i formacyjny potencjał tego wydarzenia.

Aspekt więziotwórczy posiada nie tylko wspólna aktywność uczestników Festiwalu Młodych, lecz także uświadamiane sobie przez nich wartości, wspólne dążenia i ideały. Młodzież uczestnicząca w Festiwalu Młodych jest świadoma tego, że znaczenie zgromadzenia, o którym mowa, odnosi się do realizacji wartości wyższych, uniwersalnych. W jednym z pytań ankiety respondenci mieli zaznaczyć, w jakim stopniu uświadomili sobie podczas Festiwalu Młodych znaczenie wymienionych wartości¹⁶¹. Wśród różnych podanych wartości, osoby badane zaznaczały odpowiednią cyfrę na pięciostopniowej skali, na której 1. oznacza „bardzo

¹⁶⁰ Pytanie nr 17.

¹⁶¹ Pytanie nr 9.

niski” stopień uświadomienia sobie danej wartości”, a 5. „bardzo duży” stopień. Miary tendencji centralnych w odniesieniu do tego pytania prezentuje Tabela 19.

Tabela 19. Stopień uświadomienia sobie znaczenia poszczególnych wartości na Festiwalu Młodych

Wartości	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Bóg	4,71	0,51	5	5	3	5
Modlitwa	4,62	0,58	5	5	3	5
Miłość	4,60	0,67	5	5	2	5
Sakramenty św.	4,55	0,74	5	5	1	5
Pokój	4,43	0,70	5	5	3	5
Drugi człowiek	4,36	0,72	4	5	2	5
Miłosierdzie	4,38	0,87	5	5	1	5
Radość	4,32	0,76	4	5	2	5
Prawda	4,29	0,88	5	5	1	5
Kościół	4,22	0,83	4	5	2	5
Życie	4,18	0,96	4	5	1	5
Jedność	4,12	0,78	4	4	2	5
Wspólnota	4,09	0,87	4	5	2	5
Rodzina	4,09	1,02	4	5	1	5
Wolność	4,04	1,00	4	5	1	5
Przyjaźń	3,97	0,99	4	4	1	5
Tolerancja	3,95	0,89	4	4	2	5
Młodość	3,78	0,98	4	4	1	5
Solidarność	3,75	1,05	4	3	1	5
Ojczyzna	3,36	1,21	3	3	1	5

Zaprezentowane w Tabeli 19 dane dotyczące uświadomienia sobie znaczenia poszczególnych wartości podczas Festiwalu Młodych wskazują, że zdecydowana większość respondentów w bardzo wysokim stopniu uświadomiła sobie znaczenie wartości religijnych, wśród których najwyższe wskaźniki przypisano wartości samego Boga (M=4,72; Me=5; Mo=5), modlitwie (M=4,62; Me=5; Mo=5), sakramentom świętym (M=4,55; Me=5; Mo=5). Można się było tego spodziewać, biorąc pod uwagę religijny charakter tego spotkania. W dalszej kolejności, osoby badane uzmysłowiły sobie wagę wartości moralnych, takich jak miłość (M=4,57; Me=5; Mo=5), pokój (M=4,42; Me=5; Mo=5), miłosierdzie (M=4,38; Me=5; Mo=5), drugi człowiek (M=4,36; Me=4; Mo=5), i inne wartości moralne. Wysokie wyniki uzyskały także wartości należące do kategorii wartości witalnych, takie jak: życie (M=4,19; Me=4; Mo=5), rodzina (M=4,08; Me=4; Mo=5) i młodość (M=3,78; Me=4; Mo=4) oraz społecznych, jak wolność (M=4,04; Me=4; Mo=5), tolerancja (M=3,95; Me=4; Mo=4), solidarność (M=3,75;

Me=4, Mo=3) i ojczyzna (M=3,36; Me=3; Mo=3). Fakt, iż wszystkie powyższe wartości uzyskały ponadprzeciętną ocenę na skali, świadczy o tym, że Festiwal stwarza okazję do uświadomienia sobie znaczenia a tym samym internalizacji ważnych pozytywnych wartości, nawet pozareligijnych a istotnych z życia rodzinnym i społecznym, zwłaszcza w okresie młodości (np. miłość, radość, życie, przyjaźń, młodość). Odczucie znaczenia wszystkich tych wartości w trakcie Festiwalu była dla uczestników czynnikiem wysoce jednoczącym.

Aby sprawdzić opinię osób badanych na temat tego, na ile inni uczestnicy Festiwalu mają podobne do nich odczucia i przeżycia, poproszono ich o wpisanie szacowanego procentu osób o podobnych do ich przeżyciach podczas Festiwalu¹⁶². Wyniki wskazujące na ocenę przez respondentów podobieństwa ich przeżyć w trakcie Festiwalu do przeżyć innych uczestników przedstawiono w Tabeli 20.

Tabela 20. Procent uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorie, którzy w opinii osób badanych mają podobne przeżycia i odczucia do nich

M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
63,71	22,26	70	70	3	100

Wartości centralne zamieszczone w Tabeli 20 wskazują na wysoki stopień podobieństwa przeżyć i odczuć innych uczestników Festiwalu Młodych w ocenie osób badanych. Średnio ponad 6 na 10 uczestników ma według nich podobne przeżycia (M=63,71%). Najczęściej osoby badane odpowiadały, że ponad dwie trzecie (70%) uczestników ma podobne do ich odczucia. Młodzi ludzie uczestniczący w Festiwalu Młodych, tworząc pewnego rodzaju wspólnotę dążeń, wartości i przeżyć, mogą czuć się bezpiecznie. We wspólnych zachowaniach i doświadczeniach mogą oni poznawać i odkrywać zasady życia społecznego, którego podstawą jest międzyludzka jedność.

4.2.4. Indywidualne i społeczne konsekwencje udziału w Festiwalu Młodych

Znaczącym wyznacznikiem zgromadzenia agoralnego jest jego wpływ na poszczególne osoby, jak i na społeczeństwo. Osoby, które biorą udział w spotkaniu agoralnym postrzegają ten wpływ w kategorii wewnętrznej, głębokiej przemiany w kierunku zdecydowanego nakazu

¹⁶² Pytanie nr 10.

moralnego zachowania. Ta przemiana powinna dokonywać się nie tylko w wymiarze indywidualnym, lecz także zbiorowym. Cechuje się więc ona trwałością.

Znaczna część pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety służącej jako narzędzie badawcze odnosiła się zatem do pozytywnych konsekwencji udziału w zgromadzeniu festiwalowym w Medjugorje. Uczestnikom Festiwalu zadano pytania o zaistniałe skutki tego udziału zarówno w ich osobistym życiu, jak również w życiu zbiorowości ludzkiej, całego społeczeństwa. Pytania te wynikały z przemyśleń retrospektywnych nad wcześniejszymi Festiwalami¹⁶³ oraz ze spostrzeżeń związanych z aktualnie przeżywanym Festiwalem. Jako uzupełnienie prezentacji pozytywnych konsekwencji uczestnictwa w Festiwalu Młodych, zostaną przedstawione przypuszczenia respondentów dotyczące dalszych, oczekiwanych skutków tego uczestnictwa. Dane te zostaną zaprezentowane na poniższych wykresach i w tabelach.

Najbardziej ogólnym pytaniem dotyczącym zmian zaistniałych wskutek udziału w Festiwalu było pytanie o to, czy Festiwal zmienił życie uczestników, czy wystąpiła u nich zmiana pozytywna czy negatywna¹⁶⁴. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawia Wykres 20.

Wykres 20. Kierunek zmian, jakie w przeszłości dokonały się w uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych¹⁶⁵

Jak ukazuje Wykres 20, wśród osób, które uczestniczyły w Festiwalu po raz kolejny, niemal wszystkie odpowiedzi świadczą o pozytywnym wpływie udziału w Festiwalu na ich

¹⁶³ Tę część pytań otrzymały w kwestionariuszu jedynie osoby, które uczestniczyły w Festiwalu Młodych po raz kolejny (45 osób).

¹⁶⁴ Pytanie nr 11, część 1. Pytanie to, z oczywistych względów, dotyczyło tych osób, które uczestniczyły już wcześniej w Festiwalu Młodych (45 osób).

¹⁶⁵ Por. Wykres 17.

życie. Żaden z respondentów nie stwierdził negatywnych skutków, a jedynie jeden z nich nie zauważył zmiany mającej związek z udziałem w tym wydarzeniu¹⁶⁶.

W dalszej kolejności postanowiono zbadać stopień tej zmiany wśród osób, które zadeklarowały, że zmiana się dokonała (44 osoby). Uczestnicy mieli zaznaczyć jeden z czterech stopni wśród następujących: mały stopień, przeciętny, duży, bardzo duży¹⁶⁷. Wyniki obrazuje Tabela 21.

Tabela 21. Ogólny stopień zmian, jakie w opinii uczestników dokonały się w ich życiu w wyniku udziału w Festiwalu Młodych¹⁶⁸

Stopień zmiany	Liczba odpowiedzi	%N ¹⁶⁹
Niski	1	2,27
Przeciętny	11	25
Duży	25	56,82
Bardzo duży	4	9,09
Brak danych	3	6,82
Ogółem	44	100

Z danych zawartych w Tabeli 21 wynika, że wśród respondentów, którzy stwierdzili w swoim życiu wystąpienie jakichś zmian wskutek udziału w Festiwalu Młodych, ponad połowa z nich (56,82%) uważa, że zmiany te dokonały się w dużym stopniu. Niemal co dziesiąty ankietowany (9,09%) określa te zmiany jako bardzo duże, a jedna czwarta (25%) – jako przeciętne. Tylko jedna osoba wskazuje na niski stopień zmian (2,27%). Ogólnie więc, stopień zmian dokonujących się w uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu jest dość wysoki.

Osobom, które zadeklarowały, że w wyniku udziału w poprzednich Festiwalach dokonały się w ich życiu jakieś zmiany (44 osoby), zadano również otwarte pytanie o to, na czym polegały

¹⁶⁶ Osoby badane były również pytane o spodziewany rodzaj przyszłych przemian w ich osobistym życiu (Pytanie nr 30, część 1). Odpowiadały na to pytanie, zaznaczając jedną z następujących odpowiedzi: „negatywnie”, „wcale nie zmieni” lub „pozytywnie”. Odpowiedzi respondentów wskazują na zdecydowane oczekiwanie przez uczestników pozytywnych przemian związanych z udziałem w Festiwalu w ich osobistym życiu (95,83%). Jedynie 4,17% grupy nie spodziewa się jakichkolwiek zmian. Nie odnotowano natomiast żadnej odpowiedzi świadczącej o oczekiwaniu negatywnej zmiany. Takie wyniki mogą świadczyć o przekonaniu, że wystąpi w ich życiu pozytywna zmiana, co jest charakterystyczne dla skutków procesów agoralnych. Osobom, które spodziewają się zmiany w przyszłości (115 osób), zadano pytanie o spodziewany stopień tej zmiany (Pytanie nr 30, część 2). Ankietowani mieli zaznaczyć jedną z odpowiedzi, takich jak: „mała zmiana”, „przeciętna zmiana”, „duża zmiana” i „bardzo duża zmiana”. Jak wynika z odpowiedzi respondentów, ponad siedmiu na dziesięciu badanych spodziewa się dużej lub bardzo dużej zmiany (73,91%). Co piąty przypuszcza, że w jego życiu dokona się zmiana w przeciętnym stopniu (20,87%). Niewielki odsetek badanych uczestników oczekuje małej zmiany (2,61%). Por. Wykresy 17-18, 20, Tabela 21.

¹⁶⁷ Pytanie nr 11, część 2.

¹⁶⁸ Por. Wykres 18.

¹⁶⁹ Literą „N” oznaczono liczbę osób, które wskutek udziału w Festiwalu zauważyły w swoim życiu jakieś zmiany (44 osoby).

te zmiany¹⁷⁰. Pytanie to umożliwiło respondentom przeprowadzenie własnej refleksji nad zaistniałymi przemianami. Odpowiedzi osób ankietowanych ujęto po analizie w trzy kategorie, obejmujące podawane przez respondentów skutki udziału w Festiwalu. Kategorie te oraz dane liczbowe i procentowe prezentujące częstości wskazywanych przemian zawarto w Tabeli 22.

Tabela 22. Sfery zmian dokonanych w życiu uczestników Festiwalu wskazywane przez osoby badane¹⁷¹

Kategorie zmian ustalone na podstawie odpowiedzi respondentów	n	%N ¹⁷²
Zmiana w sferze duchowo-religijnej	23	52,27
Zmiana w sferze psychicznej	7	15,91
Zmiana w sferze społecznej	5	11,36
Brak odpowiedzi	9	20,45
Ogółem	44	100

Dane opisane w Tabeli 22 wskazują na dostrzegany przez młodzież uczestniczącą w Festiwalu wpływ, jaki Festiwal ten ma na różne sfery jej życia¹⁷³. Najwięcej osób (ponad połowa) wymieniło przemiany w sferze duchowo-religijnej (52,27%). Zmiany te dokonywały się na różnych obszarach: świadomości religijnej, przekonań, odczuć, zachowań. Uczestnicy Festiwalu podają, że zmienił się ich stosunek do wiary, do spraw duchowo-religijnych: „*Mam inne podejście do wiary (pozytywne)*” (mężczyzna, 27 lat). Ich wiara stała się silniejsza: „*bardziej uwierzyłam*” (kobieta, 16 lat) i bardziej świadoma: „*Zrozumiałam, jak ważna jest modlitwa, msza święta, spowiedź*” (kobieta, 18 lat). Według niektórych respondentów, w ich życiu dokonał się rozwój religijny, „*postęp duchowy*” (mężczyzna, 35 lat), a także wzrost potrzeb duchowo-religijnych: „*odczucie potrzeby modlitwy, adoracji*” (kobieta, 25 lat). Wśród osób ankietowanych wzmożła się aktywność religijna, polegająca na częstszej modlitwie: „*więcej się modłę, więcej rozmawiam z Bogiem*” (mężczyzna, 17 lat) oraz częstszym i bardziej świadomym przystępowaniu do sakramentów: „*więcej uczestnictwa w Eucharystii, częstsze korzystanie z sakramentu pokuty*” (kobieta, 26 lat), „*pierwsza wspaniale odbyta spowiedź*”

¹⁷⁰ Pytanie 11, część 3.

¹⁷¹ Por. Tabela 25.

¹⁷² Symbolem „N” oznaczono liczbę osób, które zauważyły w swoim życiu jakieś zmiany (44 osoby).

¹⁷³ Analogicznie, uczestnicy Festiwalu w odpowiedzi otwartej opisywali także, jakiego rodzaju zmian oczekują w ich życiu w przyszłości (Pytanie nr 30, część 3). Ich odpowiedzi po analizie również zostały ujęte w trzy kategorie. Niemal połowa osób badanych (47,5%) wskazuje na oczekiwanie przemian w sferze duchowo-religijnej. Zmiany te dotyczą relacji z Bogiem i Maryją, przystępowania do sakramentów, modlitwy. Więcej niż co piąty badany (22,5%) spodziewa się przemian w sferze psychicznej, takich jak: większa radość, pokój, motywacja do życia, nadzieja, poczucie miłości i akceptacji. Co piąty ankietowany wskazał na przemiany w sferze społecznej (20%) Zmiany te dotyczą wielu kwestii, jak na przykład stosunku do rodziny i innych osób, większej akceptacji i wyrozumiałości względem innych. Przykładowe wypowiedzi badanych zostaną przedstawione w rozdziale 5.

(kobieta, 33 lata). Zmiana w życiu niektórych uczestników Festiwalu polegała także na nawiązaniu osobistej relacji z Bogiem, „*otwartości na Boga*” (kobieta, 23 lata). Jak podają uczestnicy, wyjazd na Festiwal „*pogłębił moją relację z Bogiem*” (mężczyzna, 24 lata), „*zbliżyłem się do Boga*” (mężczyzna, 29 lat), „*Doświadczyłam miłości i mocy Bożej w sobie.*” (kobieta, 31 lat). Konsekwencją udziału w Festiwalu jest też dla niektórych zapomnienie o osobistych problemach, postawa zaufania Bogu i dziękczynienia: „*Przyjechałem tu jak każdy z wieloma intencjami. Moją uwagę zwrócił przewodnik, który powiedział «Módlcie się w intencjach Matki Bożej, bo ma ich dużo». Uczyniłem tak, a moje troski zeszły na dalszy plan. Krótko mówiąc, uczę się tu zaufania Bogu, wychwalania Go za to co mam*” (mężczyzna, 33 lata).

Ponadto, prawie co szósty respondent (15,91%) opisywał zmianę w sferze psychicznej. Zmianę tę uczestnicy opisywali jako wyciszenie emocji, „*większy pokój w sercu*” (kobieta, 32 lata), a także jako pozytywne nastawienie do życia: „*radość, motywacja w życiu*” (kobieta, 34 lata). Udział w Festiwalu przyczynił się także do wzrostu pewności siebie: „*odważniej podchodzę do życia*” (kobieta, 27 lat).

Co dziewiąta osoba (11,36%) doświadczyła przemiany w sferze społecznej. Przemiana ta dokonywała się w odniesieniu uczestników Festiwalu do rodziny, jak i do osób z dalszego otoczenia. Festiwal zdaniem części uczestników „*uwolnił z egoizmu*” (kobieta, 33 lata), ukształtował „*cierpliwość do ludzi*” (kobieta, 32 lata). Przemiana polegała także na większej otwartości wobec innych ludzi, na kształtowaniu się bardziej altruistycznych postaw: „*Stałam się bardziej otwarta na drugiego człowieka, na jego potrzeby*” (kobieta, 32 lata). Wskutek doświadczeń festiwalowych część uczestników dokonała zmian w dotychczasowych znajomościach: „*Poprzez Festiwal Młodych miałam w sobie tyle siły, by zerwać relację, która była dla mnie bardzo ważna (przynajmniej tak mi się wtedy wydawało), ale była także bardzo toksyczna*” (kobieta, 31 lat)¹⁷⁴.

Inne z pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety służyło sprawdzeniu wpływu udziału w Festiwalu na różne sfery życia opisane przy pomocy wyznaczonych kategorii¹⁷⁵. Osoby badane wybierały odpowiedź na 5-stopniowej Skali Likerta, na której liczbą 1. oznaczono „brak

¹⁷⁴ Kwestionariusz ankiety zawiera również odrębne Pytanie (nr 19) badające kierunek zmian poszczególnych praktyk religijnych wskutek udziału w Festiwalu Młodych. Odpowiedź polegała na zaznaczeniu cyfry w 3-stopniowej skali. Cyfra 1. oznacza „praktykuję rzadziej”, cyfra 2. – „praktykuję tak samo często”, a cyfra 3. – „praktykuję częściej”. Okazuje się, że udział w Festiwalu Młodych u większości osób badanych (ok. 60%) wpłynął na zwiększenie częstotliwości uczestnictwa w Eucharystii oraz modlitwy osobistej. Również wielu respondentów (20-44,4%) zauważyło u siebie wzrost częstości przystępowania do spowiedzi św., uczestnictwa w adoracji, czytania Pisma Świętego, udziału w nabożeństwach, podejmowania postu, uczestnictwa w rekolekcjach oraz dawania jałmużny potrzebującym.

¹⁷⁵ Pytanie nr 18.

zmiany”, a liczbą 5. „bardzo wysoki stopień zmiany”. Dane zawierające rozkład odpowiedzi na to pytanie ukazano w Tabeli 23.

Tabela 23. Stopień poszczególnych zmian, jakie w przeszłości dokonały się w uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych

	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Więź z Matką Bożą	4,36	0,79	5	5	2	5
Doświadczenie obecności Boga w codzienności	4,22	0,79	4	4	2	5
Siła wiary	4,20	0,78	4	5	3	5
Poczucie sensu życia	4,16	0,63	4	4	3	5
Wizja Boga	4,09	0,89	4	5	2	5
Cele życiowe	4,00	0,79	4	4	2	5
Odnajdywanie woli Bożej	4,02	0,85	4	5	2	5
Głębia doświadczeń religijnych	3,98	0,86	4	4	2	5
Ważne decyzje życiowe	3,91	0,91	4	4	1	5
Stosunek do siebie	3,84	0,79	4	4	2	5
Poznanie siebie	3,77	0,79	4	4	2	5
Relacje z innymi	3,76	0,82	4	4	2	5
Wiedza religijna	3,73	0,88	4	4	2	5
Stosunek do nauczania Kościoła	3,71	0,91	4	4	1	5
Stosunek do osób konsekrowanych	3,67	0,89	4	4	1	5
Relacje z rodziną	3,64	0,90	4	4	1	5
Wizja Kościoła	3,64	0,85	4	4	2	5
Zaangażowanie w życie Kościoła	3,53	0,94	3,5	3	1	5
Wybór powołania	3,27	1,08	3	4	1	5

Dane zaprezentowane w Tabeli 23 wskazują na znaczny wpływ udziału w Festiwalu Młodych właściwie na wszystkie zawarte w tabeli sfery życia. Wartości mediany oraz modalnej świadczą o umiejscowieniu wskazań osób badanych wśród wysokich i najwyższych wartości oceny, przy czym najwyższe notowania uzyskano w kategoriach duchowo-religijnych, takich jak: „więź z Matką Bożą”, (gdzie zarówno mediana, jak i modalna ma wartość równą 5), „doświadczenie obecności Boga w codzienności” czy „siła wiary”. Wysokie wyniki uzyskano także w kategoriach psychologicznych (np. „poczucie sensu życia”, „cele życiowe”, „ważne decyzje życiowe”) i społecznych („relacje z rodziną”, „relacje z innymi”)¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Postanowiono również sprawdzić, na ile w opinii osób badanych udział w Festiwalu Młodych przyczynia się do społeczno-politycznej przemiany wszystkich uczestników (Pytanie nr 14) oraz do ich przemiany w sferze religijnej (Pytanie nr 15). W tym celu ustalono poszczególne przejawy religijności oraz przejawy życia społeczno-politycznego i poproszono o wskazanie stopnia wpływu, przy czym liczbą 1. oznaczono „brak wpływu”, a liczbą 5. „bardzo duży wpływ”. Analiza odpowiedzi wskazuje na to, że stopień wpływu Festiwalu Młodych na życie społeczno-polityczne uczestników jest w opinii osób badanych przeciętny. Średnia arytmetyczna poszczególnych

Badając konsekwencje udziału w Festiwalu Młodych, postanowiono także zweryfikować, czy w życiu uczestników wydarzyło się coś pozytywnego, co ma związek z udziałem w Festiwalu¹⁷⁷. Pytanie o tę kwestię uzasadnia cel rozprawy, dotyczący identyfikacji corocznych Festiwali Młodych w Medjugorje jako zgromadzeń agoralnych, a nie tylko 27. i 28. edycji Festiwalu w roku 2016 i 2017, gdy prowadzono badania zasadnicze. Wyniki przedstawiono w Tabeli 24.

Tabela 24. Występowanie pozytywnego wydarzenia po Festiwalu Młodych, mającego związek z uczestnictwem w nim

Czy wystąpiło pozytywne wydarzenie?	n ¹⁷⁸	%N ¹⁷⁹
Tak	23	51,11
Nie	19	42,22
Brak odpowiedzi	3	6,67
Ogółem	45	100

Jak ukazano w Tabeli 24, ponad połowa osób badanych wskazała na występowanie jakiegoś pozytywnego zdarzenia po udziale w Festiwalu, które miało związek z uczestnictwem w nim. U dwóch na pięć osób nie wystąpiło takie wydarzenie, a co piętnasty ankietowany nie udzielił odpowiedzi. W odpowiedzi otwartej na to pytanie wymieniano pogłębienie relacji z osobami poznanymi podczas Festiwalu, nawiązanie przyjaźni, poznanie przyszłego współmałżonka. Wśród innych wypowiedzi podawano spełnienie intencji, z którymi uczestnicy przyjechali na Festiwal, jak np. poprawa ocen w szkole, a także uzdrowienie po wypadku. Część osób ankietowanych za pozytywne wydarzenie uznała wzmożenie życia duchowo-religijnego,

odpowiedzi wynosiła 2,83-3,88, mediana i modalna 3 lub 4. Najniższe notowania uzyskano w kategorii zainteresowania życiem społeczno-politycznym kraju, najwyższe natomiast w kategorii poczucia tożsamości narodowej. Festiwal Młodych nie ma celów politycznych. Pielgrzymki nie służą do szerzenia jakiejś ideologii, przekonań politycznych, stąd udział w Festiwalu nie ma w opinii osób badanych istotnego znaczenia w tej kwestii życia społeczno-politycznego. Całość programu Festiwalu i treść przeżyć uczestników są skupione wokół treści religijnych. O wiele wyższe miary tendencji centralnych odnotowano w odniesieniu do życia religijnego uczestników. W opinii badanej młodzieży, Festiwal Młodych w wysokim stopniu wpływa na religijność uczestników. Największy wpływ odnotowano w kwestii poczucia jedności z Kościołem z całego świata (M=4,46; Me=5 Mo=5). Wysoki stopień zmian według osób badanych dokonuje się także co do modlitwy za Kościół (M=4,26; Me=4; Mo=5). Wysoko oceniono również znaczenie udziału w Festiwalu Młodych dla wzrostu wiedzy religijnej (M=4,25; Me=4; Mo=5) i praktyk religijnych (M=4,24; Me=4; Mo=4). Najniższy stopień oddziaływania uczestnictwa w Festiwalu przypisano natomiast udziałowi w zbiorcach na rzecz potrzebujących pomocy (M=3,57; Me=4; Mo=3).

¹⁷⁷ Pytanie nr 20. Pytanie to z oczywistych względów zadano jedynie osobom, które uczestniczyły w Festiwalu po raz kolejny (45 osób).

¹⁷⁸ Literą „n” oznaczono liczbę wskazań.

¹⁷⁹ Symbolem „N” oznaczono liczbę wszystkich osób, którym zadano to pytanie, czyli liczbę uczestników biorących udział w Festiwalu Młodych po raz kolejny (45 osób).

znalezienie odpowiedzi na nurtujące pytania religijne lub egzystencjalne oraz zmianę stosunku do innych ludzi.

Badając konsekwencje udziału w Festiwalu Młodych, postanowiono także zapytać uczestników o korzyści, jakie odnieśli z obecności na Festiwalu zarówno obecnie, jak i we wcześniejszych latach. Było to pytanie otwarte, dzięki czemu ankietowani mogli dokonać własnej oceny tych korzyści¹⁸⁰. Zróżnicowane odpowiedzi przyporządkowano do czterech kategorii. Rozkład odpowiedzi przedstawia Tabela 25.

Tabela 25. Kategorie korzyści odniesionych z udziału w Festiwalu Młodych¹⁸¹

Kategorie korzyści	Liczebność odpowiedzi	%N ¹⁸²
Korzyści duchowo-religijne	66	40,50
Korzyści społeczne	47	28,83
Korzyści psychiczne	42	25,77
Inne korzyści	8	4,91
Ogółem	163	100

Z danych zawartych w Tabeli 25, wśród odpowiedzi na pytanie o korzyści odniesione z uczestnictwa w Festiwalu, najczęściej podawano korzyści duchowo-religijne, związane z modlitwą, wiarą (40,50%). Wśród tych korzyści wymieniano głębsze przeżywanie sakramentów, częstszą i bardziej świadomą modlitwę, nawiązanie osobistej relacji z Bogiem, Maryją, świętymi, wzrost wiary i świadomości religijnej oraz osobiste przeżycia duchowo-religijne.

Następnie w 28,83% odpowiedziach akcentowano korzyści społeczne. Jak opisują uczestnicy, Festiwal Młodych przyczynił się do zmian w doborze ich znajomych, „rezygnacji z toksycznej znajomości” (kobieta, 31 lat), znalezienia osób o podobnych poglądach, z którymi można znaleźć „wspólny temat rozmów” (kobieta, 27 lat), do podjęcia „rozmowy na temat wiary ze znajomymi” (kobieta, 27 lat). Spotkanie festiwalowe dla niektórych uczestników było okazją do odnowienia nawiązanych kiedyś znajomości: „Spotkałam koleżankę z zagranicy, która chce wstąpić do sióstr Błogosławieństw w Medjugorje” (kobieta, 27 lat). Udział w Festiwalu przyczynił się także do nawiązania nowych, wartościowych relacji i przyjaźni: „Poznałam wiele ciekawych ludzi, z którymi nadal utrzymuję kontakt” (kobieta, 22 lata). Części osób uczestnictwo w Festiwalu pomogło zniwelować poczucie samotności oraz zaufać innym ludziom: „Festiwal

¹⁸⁰ Pytanie nr 27.

¹⁸¹ Por. Tabela 22.

¹⁸² Literą „N” oznaczono liczbę wszystkich wypowiedzi na temat korzyści (a nie, jak bywało wcześniej, liczbę osób badanych). N=163.

bardzo mnie zmienił. Dzięki niemu poczułam, że nie jestem sama i są bardzo dobrzy ludzie” (kobieta, 23 lata). Korzyścią doświadczeń festiwalowych jest dla uczestników również chęć opowiadania innym o swoich przeżyciach, przemyśleniach, wierze, „*postanowienie: rozmawiać z innymi na ten temat (świadectwo)*” (mężczyzna, 33 lata) „*Widzę potrzebę głoszenia, iż tylko w Bogu jest pełnia szczęścia*” (mężczyzna, 33 lata). Za pozytywny skutek Festiwalu uznano też doświadczenie jedności między uczestnikami: „*Zrozumiałem, że ludzie, nieważne skąd pochodzą, jeżeli chcą się zjednoczyć w jednej ważnej sprawie, to dadzą radę bez żadnego problemu*” (mężczyzna, 17 lat) oraz docenienie zaangażowania innych osób, „*wdzięczność kapłanom za posługę Bogu*” (kobieta, 17 lat). Ważną korzyścią udziału w Festiwalu była również „*większa miłość do bliźniego i samego siebie*” (kobieta, 32 lata), otwartość na drugiego człowieka i jego potrzeby: „*chęć pomocy ubogim*” (kobieta, 16 lat), „*większa tolerancja, zrozumienie dla drugiego człowieka*” (kobieta, 32 lata), „*większe miłosierdzie dla innych*” (kobieta, 32 lata). Uczestnicy Festiwalu opowiadają także: „*Otworzyłam się bardziej na ludzi*” (kobieta, 33 lata) „*Odżyła we mnie chęć zmiany siebie, pomocy innym*” (kobieta, 29 lat).

W co czwartej wypowiedzi wskazano na psychiczne korzyści wyniesione z udziału w Festiwalu (25,77%). Wśród nich wymieniano, np. wyciszenie, poczucie odrodzenia, odpoczynek od problemów. Ponadto, podczas Festiwalu uczestnicy doświadczyli miłości, pokoju, odczuli radość, odzyskali nadzieję. Udział w Festiwalu w przypadku niektórych osób przyczynił się także do poznania siebie, zmiany myślenia, zmiany nastawienia do samego siebie. Część respondentów znalazła odpowiedzi na ważne pytania, podjęła istotne decyzje. Kilka wypowiedzi (4,91%) odnosiło się do innych korzyści wynikających z udziału w Festiwalu. Szczegółowe odpowiedzi, których kategorie zamieszczono w Tabeli 25 potwierdzają dostrzegany przez osoby badane pozytywny wpływ Festiwalu na różne aspekty ich życia.

Jak wspomniano powyżej, jako uzupełnienie danych empirycznych świadczących o pozytywnych następstwach Festiwalu Młodych, zapytano również uczestników o ich oczekiwania, przypuszczenia i przekonania dotyczące przemian społecznych, czyli, na ile w ich opinii poszczególne obszary życia społecznego podlegają tym przemianom. Osoby badane zaznaczały swoją odpowiedź na 5-stopniowej Skali Likerta, gdzie 1. oznaczało „brak wpływu”, a 5. – „bardzo duży wpływ”¹⁸³. Wyniki przedstawiono w Tabeli 26.

¹⁸³ Pytanie nr 13.

Tabela 26. Postrzeganie wpływu udziału w Festiwalu Młodych na dalsze życie społeczne jego uczestników

Wymiary życia społecznego	M	SD	Me	Mo	Min.	Maks.
Sposób odnoszenia się do innych	4,18	0,79	4	5	2	5
Sposób spędzania czasu wolnego	3,89	0,86	4	4	2	5
Dobór grupy koleżeńskiej	3,84	0,92	4	4	2	5
Działalność charytatywna/humanitarna	3,67	0,98	4	4	1	5
Wypełnianie obowiązków społecznych	3,60	0,91	4	3	1	5
Zaangażowanie w prace woluntarne	3,50	1,08	4	4	1	5
Zaangażowanie polityczne	2,46	1,14	3	3	1	5

Jak wynika z analizy wyników zawartych w Tabeli 26, średnia arytmetyczna wyników waha się od 2,46 do 4,18. Jedynie niską ocenę uzyskano w odniesieniu do znaczenia Festiwalu dla podjęcia zaangażowania politycznego ($M=2,46$), co ponownie potwierdza fakt, że wydarzenie to nie ma celów polityczno-ideologicznych i nie zmienia znacząco przekonań i zachowań uczestników w tej sferze życia¹⁸⁴. Największe notowania uzyskano natomiast w kategorii „sposobu odnoszenia się do innych”, w której średnia arytmetyczna osiągnęła powyżej 4. punktu na 5. stopniowej skali ($M=4,18$, $Me=4$, $Mo=5$). Wysoko oceniono też wpływ udziału w Festiwalu na sposób spędzania wolnego czasu, dobór grupy koleżeńskiej, działalność humanitarną, wypełnianie obowiązków społecznych i zaangażowanie w prace woluntarne. Średnia wszystkich tych obszarów jest wyższa lub równa ($M=3,5$, $Me=4$).

4.3. Charakterystyka wybranych prawidłowości między zmiennymi

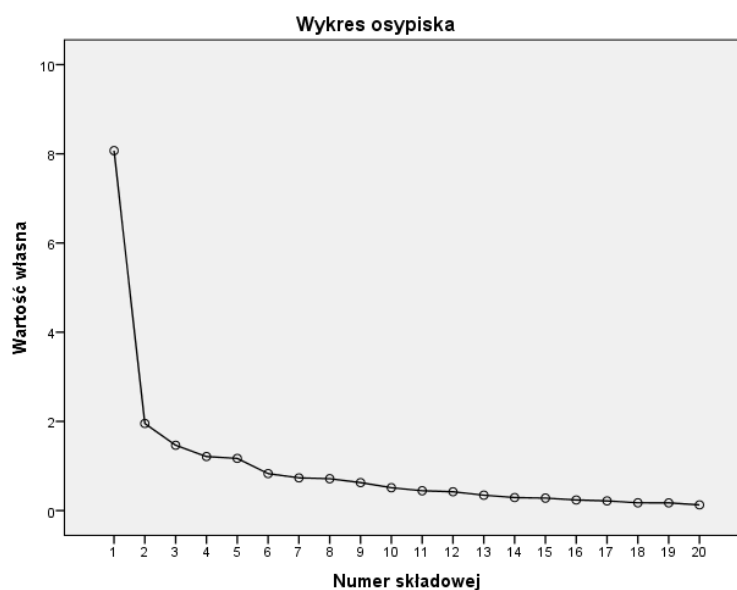
W niniejszej części pracy zostaną przedstawione wybrane prawidłowości stwierdzone na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych. Analizy statystyczne będą dotyczyły związku między wybranymi zmiennymi zależnymi i niezależnymi. Testy statystyczne będą się opierały na wynikach uzyskanych z analizy czynnikowej, a nie na wynikach surowych. Dla każdego z wybranych pytań zostaną opisane poszczególne etapy analizy, zapowiedziane w części 3.3.2.

¹⁸⁴ Por. wyżej: analiza odpowiedzi na Pytanie nr 14.

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 9

Oceń stopień Twojego uświadomienia sobie podczas Festiwalu znaczenia poszczególnych wartości. Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową (przyjmuje się, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby), a więc w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby to 60 osób. Przyjmuje się również, że analizy czynnikowej nie powinno się przeprowadzać na próbach mniejszych niż 100 – osobowe. Liczebność w badaniach własnych – 120 osób jest więc odpowiednia. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,848$). Istotność testu sferyczności Barletta ($\chi^2=1120,78$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 5 – czynnikowe, wyjaśniające 69,35% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 21) postanowiono wyodrębnić 3 czynniki, wyjaśniające 57,44% wariancji.

Wykres 21. Wykres osypiska – pytanie 9 – rozwiązanie końcowe

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3–czynnikowym pytania 9 przedstawiono w Tabeli 27.

Tabela 27. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 9) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 9	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Przyjaźń	0,45		
Modlitwa		- 0,80	
Bóg		- 0,77	
Sakramenty		- 0,75	
Radość			0,43
Drugi człowiek	0,66		
Życie	0,82		
Ojczyzna	0,57		
Kościół		- 0,47	
Wspólnota			0,71
Młodość			0,74
Jedność			0,75
Pokój		- 0,47	
Miłość	0,52		
Tolerancja	0,56		0,40
Rodzina	0,80		
Solidarność	0,58		0,45
Miłosierdzie	0,61	- 0,41	
Wolność	0,61		
Prawda	0,58		

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Usunięte zostały podpunkty, które wykazywały wysoki ładunek krzyżowy lub też zbyt niski ładunek czynnikowy. Po usunięciu każdego z pytań analizę przeprowadzano ponownie. Usunięto więc kolejno: Solidarność (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 3) i Pokój (ze względu na ładunek czynnikowy niższy niż 0,40). Po odrzuceniu wspomnianych elementów, uzyskano strukturę 3-czynnikową, widoczną w poniższej Tabeli 28.

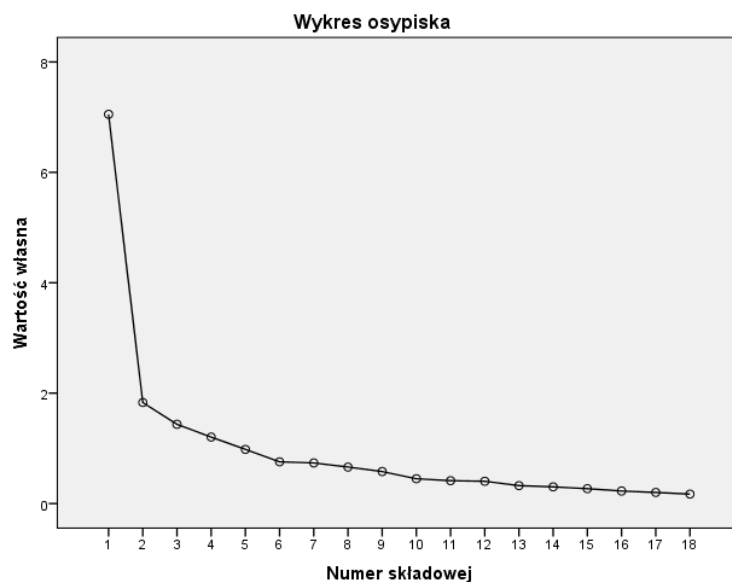
Tabela 28. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 9) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe

PYTANIE 9	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Przyjaźń	0,46		
Modlitwa		- 0,77	
Bóg		- 0,71	
Sakramenty		- 0,75	
Radość			0,47

Drugi człowiek	0,67		
Życie	0,81		
Ojczyzna	0,54		
Kościół		- 0,46	
Wspólnota			0,72
Młodość			0,78
Jedność			0,75
Miłość	0,61		
Tolerancja	0,56		
Rodzina	0,80		
Miłosierdzie	0,65		
Wolność	0,58		
Prawda	0,62		

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wskazywało na rozwiązanie 4 – czynnikowe, pozostano jednak przy wskazywanym przez wykres osypiska (kryterium Cattela – Wykres 22) rozwiązaniu 3 – czynnikowym, wyjaśniającym 57,33% wariancji. Miara adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość ($KMO=0,843$), również test Barletta wskazywał wciąż na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($Chi^2=897,08$; $p < 0,001$).

Wykres 22. Wykres osypiska – pytanie 9 – rozwiązanie końcowe

Poddając analizie treść znaczenia wartości, które uświadomiły sobie osoby po Festiwalu (pytanie 9) i które weszły w skład trzech wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynniki 1 (wartości humanitarne) – wyjaśnia 39,18% wariacji, w jego skład weszły wartości: przyjaźń, drugi człowiek, życie, ojczyzna, miłość, tolerancja, rodzina, miłosierdzie, wolność, prawda.
- Czynniki 2 (wartości religijne) – wyjaśnia 10,17% wariacji, w jego skład weszły wartości: modlitwa, Bóg, sakramenty, Kościół.
- Czynniki 3 (wartości wspólnotowe) – wyjaśnia 7,98% wariacji, w jego skład weszły wartości: radość, wspólnota, młodość, jedność.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 29).

Tabela 29. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 9

Czynnik	wartości humanitarne	wartości religijne	wartości wspólnotowe	Alfa Cronbacha
wartości humanitarne	-	0,57***	0,58***	0,87
wartości religijne	0,57***	-	0,55***	0,80
wartości wspólnotowe	0,58***	0,55***	-	0,71

*** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

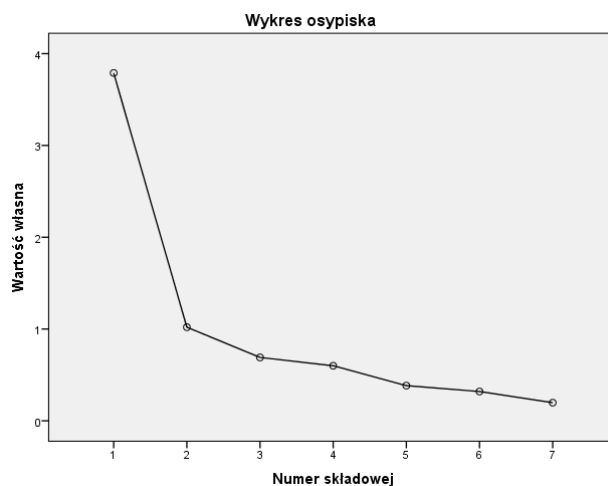
Rzetelność czynników jest bardzo dobra w zakresie czynnika 1 i czynnika 2 i zadowalająca, jeśli weźmiemy pod uwagę czynniki 3 (przyjmuje się, że w badaniach naukowych czynniki powinny mieć rzetelność przynajmniej zbliżoną do 0,70). Korelacje między czynnikami wskazują na umiarkowaną (zbliżoną do silnej) i dodatnią zależność między mierzonymi czynnikami (Tabela 29).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 13

W jakim stopniu, Twoim zdaniem, udział w Festiwalu wpływa pozytywnie na dalsze życie społeczne jego uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową. Jak wspomniano wyżej, przyjmuje się, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby, a więc w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby to 21 osób. Liczebność grupy w badaniach własnych – 120 osób jest wystarczająca przy przyjętym założeniu, że analizy

czynnikowej nie powinno się przeprowadzać na próbach mniejszych niż 100. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,765$). Istotność testu sferyczności Barletta ($\chi^2=353,68$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 2 – czynnikowe, wyjaśniające 68,70% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 23) również postanowiono wyodrębnić 2 czynniki.

Wykres 23. Wykres osypiska – pytanie 13

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym pytania 13 przedstawiono w Tabeli 30.

Tabela 30. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (pytanie 13) – eksploracyjna analiza czynnikowa

PYTANIE 13	Czynnik 1	Czynnik 2
Dobór grupy koleżeńskiej		0,86
Sposób spędzania czasu wolnego		0,94
Sposób odnoszenia się do innych	0,51	
Wypełnianie obowiązków społecznych	0,81	
Działalność charytatywna/ humanitarna	0,88	
Zaangażowanie polityczne	0,75	
Zaangażowanie w prace woluntarne	0,80	

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Poddając analizie treść rodzajów oddziaływania na życie społeczne uczestników Festiwalu (pytanie 13), które weszły w skład dwóch wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynniki 1 (wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej) – wyjaśnia 54,13% wariacji, w jego skład weszły następujące rodzaje oddziaływania: sposób odnoszenia się do innych, wypełnianie obowiązków społecznych, działalność charytatywna/humanitarna, zaangażowanie polityczne, zaangażowanie w prace wolontarne.
- Czynniki 2 (poszerzenie kontaktów społecznych) – wyjaśnia 14,57% wariacji, w jego skład weszły następujące rodzaje oddziaływania: dobór grupy koleżeńskiej, sposób spędzania wolnego czasu.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 31).

Tabela 31. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 13

Czynnik	wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej	poszerzenie kontaktów społecznych	Alfa Cronbacha
Wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej	-	0,53***	0,84
Poszerzenie kontaktów społecznych	0,53***	-	0,78

*** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

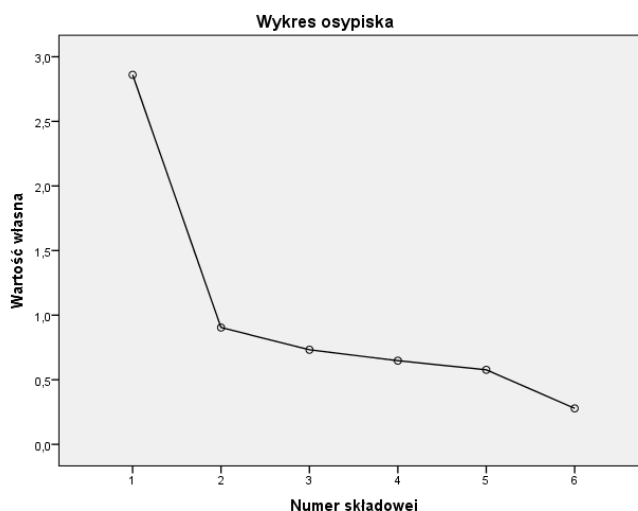
Rzetelność czynników jest bardzo dobra w zakresie obydwu czynników, gdyż przekracza wartość 0,70). Korelacje między czynnikami wskazują na umiarkowaną i dodatnią zależność między mierzonymi czynnikami (Tabela 31).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 15

W jakim stopniu udział w Festiwalach wpływa pozytywnie na życie religijne uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową, gdyż przy założeniu, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby), minimalna liczebność próby w przypadku tej analizy wynosiła 18 osób. Liczebność próby w badaniach własnych – 120 osób była odpowiednia, gdyż przekraczała liczebność 100 osób. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,690$). Istotność testu sferyczności Barletta ($Chi^2=185,33$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 1

– czynnikowe, wyjaśniające 47,67% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 24) również postanowiono wyodrębnić tylko jeden główny czynnik.

Wykres 24. Wykres osypiska – pytanie 15

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 1 – czynnikowym pytania 15 przedstawiono w Tabeli 32.

Tabela 32. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 1 – czynnikowym (pytanie 15) – eksploracyjna analiza czynnikowa

PYTANIE 15	Czynnik 1
Uczestnictwo w ruchach religijnych	0,67
Poczucie jedności z Kościołem	0,72
Wzrost wiedzy religijnej	0,69
Praktyki religijne	0,69
Modlitwa za Kościół	0,73
Zbiórki dla potrzebujących	0,65

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Poddając analizie treść rodzajów oddziaływania na życie religijne uczestników Festiwalu (Pytanie 15), które weszły w skład czynnika, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (wpływ na życie religijne) – wyjaśnia 47,67% wariancji, w jego skład weszły następujące rodzaje oddziaływania: uczestnictwo w ruchach religijnych, poczucie jedności z Kościołem, wzrost wiedzy religijnej, praktyki religijne, modlitwa za Kościół, zbiórki dla potrzebujących.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha) tego czynnika, jakim jest wpływ Festiwalu na życie religijne (Tabela 33).

Tabela 33. Rzetelność czynnika – Pytanie 15

Czynnik	Alfa Cronbacha
Wpływ na życie religijne	0,77

*** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

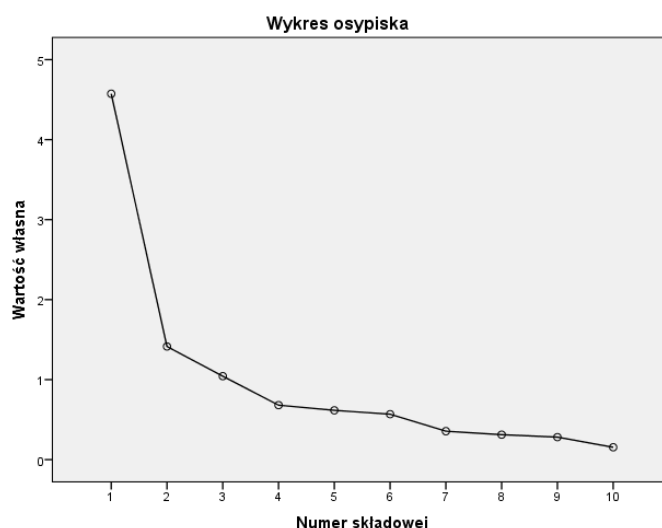
Rzetelność czynnika o wartości 0,77 można określić jako dobrą, gdyż przekracza przyjętą miarę rzetelności 0,70) (Tabela 33).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 16

W jakim stopniu Festiwal jest ważny dla uczestniczących w nim osób lub grup?

Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową, bowiem przy założeniu, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby, w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby wynosiła 30 osób. Liczebność w badaniach własnych – 120 osób jest odpowiednia do przeprowadzenia analizy czynnikowej, gdyż przekracza przyjętą w statystyce liczbę 100 osób. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,789$). Istotność testu sferyczności Barletta ($Chi^2=519,12$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 3 – czynnikowe, wyjaśniające 70,31% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 25) postanowiono również wyodrębnić 3 czynniki.

Wykres 25. Wykres osypiska – pytanie 16 – rozwiązanie wstępne

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym pytania 16 przedstawiono w Tabeli 34.

Tabela 34. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 16) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 16	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Młodych ludzi	0,71		
Kościola	0,78		
Mnie samego	0,87		
Duchowieństwa	0,75		
Mojej rodziny	0,42	- 0,54	
Mojej parafii		- 0,78	
Organizatorów			0,94
Wszystkich uczestników	0,42		
Krajów pochodzenia uczestników		- 0,96	
Wszystkich narodów		- 0,90	

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

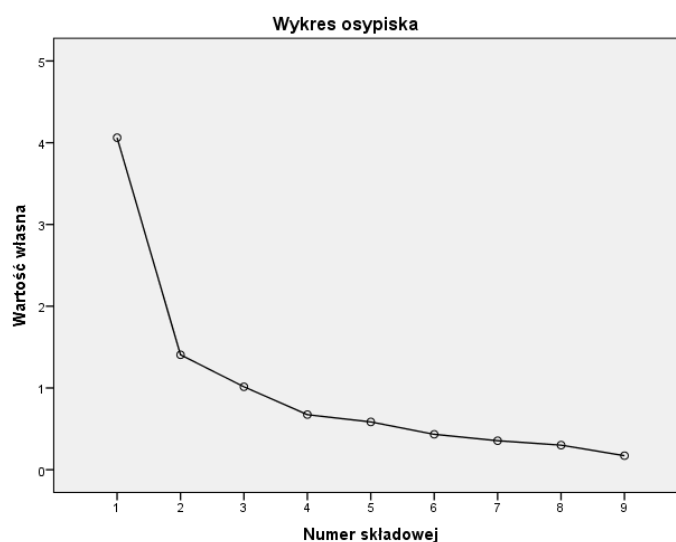
Usunięte zostały podpunkty, które wykazywały wysoki ładunek krzyżowy. Po usunięciu każdego z pytań analizę przeprowadzano ponownie. Usunięto więc odpowiedź: mojej rodziny (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 2). Po odrzuceniu wspomnianego pytania, uzyskano strukturę 3-czynnikową, widoczną w Tabeli 35.

Tabela 35. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 16) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe

PYTANIE 16	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Młodych ludzi	0,71		
Kościół	0,78		
Mnie samego	0,88		
Duchowieństwa	0,77		
Mojej parafii		- 0,74	
Organizatorów			0,94
Wszystkich uczestników	0,42		
Krajów pochodzenia uczestników		- 0,97	
Wszystkich narodów		- 0,91	

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wciąż wskazywało na rozwiązanie 3 – czynnikowe, podobnie jak wykres osypiska (kryterium Cattela – Wykres 26) wyjaśniające 72,02% wariancji. Miara adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość ($KMO=0,783$), również test Barletta wskazywał wciąż na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($Chi^2=430,18$; $p < 0,001$).

Wykres 26. Wykres osypiska – pytanie 16 – rozwiązanie końcowe

Poddając analizie treść podpunktów określających stopień ważności grup uczestniczących w Festiwalu (pytanie 16), które weszły w skład trzech wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (odbiorcy Festiwalu) – wyjaśnia 45,13% wariancji, w jego skład weszły osoby lub grupy: młodzi ludzie, Kościół, ja sam, duchowieństwo, wszyscy uczestnicy.

- Czynniki 2 (większe społeczności / perspektywa ogólnonarodowa) – wyjaśnia 15,62% wariacji, w jego skład weszły osoby lub grupy: moja parafia, kraje pochodzenia uczestników, wszystkie narody.
- Czynniki 3 (organizatorzy) – wyjaśnia 11,27% wariacji, w jego skład weszły osoby lub grupy: organizatorzy.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 36).

Tabela 36. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 16

Czynnik	odbiorcy Festiwalu	większe społeczności / perspektywa ogólnonarodowa	organizatorzy	Alfa Cronbacha
Odbiorcy Festiwalu	-	0,48***	0,33***	0,81
Większe społeczności / perspektywa ogólnonarodowa	0,48***	-	0,23*	0,85
Organizatorzy	0,33***	0,23*	-	1,00

* istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,05$; *** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

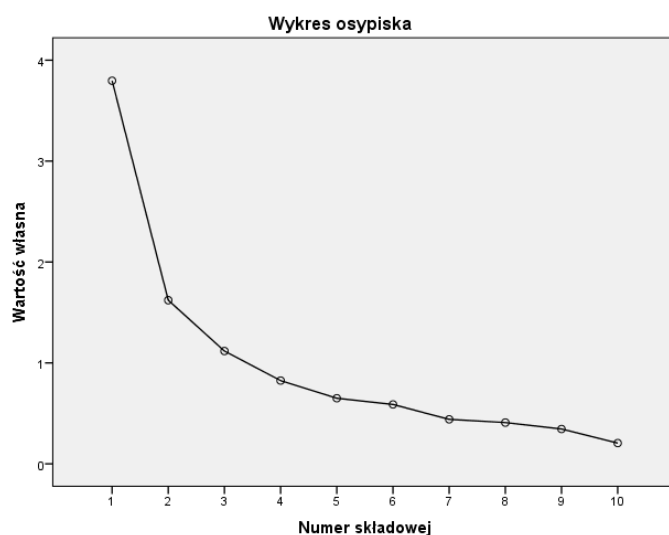
Rzetelność czynników widocznych w Tabeli 36 jest bardzo dobra (przyjmuje się, że w badaniach naukowych czynniki powinny mieć rzetelność przynajmniej zbliżoną do 0,70). Korelacje między czynnikami „odbiorcy Festiwalu” i „większe społeczności/perspektywa ogólnonarodowa” wskazują na umiarkowaną i dodatnią zależność między mierzonymi czynnikami. Z kolei związki między czynnikami „organizatorzy” oraz „odbiorcy Festiwalu” i „większe społeczności/perspektywa ogólnonarodowa” wskazują na niską siłę zależności, ale związek również jest dodatni (Tabela 36).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 17

W jakim stopniu uczestników programu łączą ...? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową, gdyż przy założeniu, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby), w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby to 30 osób. Również liczebność

w badaniach własnych – wynosząca 120 osób jest odpowiednia, gdyż przekracza wymagana liczbę 100 osób. Nadto miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość (KMO=0,771). Istotność testu sferyczności Barletta ($\chi^2=371,95$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 3 – czynnikowe, wyjaśniające 65,35% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 27) postanowiono również wyodrębnić 3 czynniki.

Wykres 27. Wykres osypiska – pytanie 17 – rozwiązanie wstępne

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym pytania 17 przedstawiono w Tabeli 37.

Tabela 37. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 17) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 17	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Adoracja Najświętszego Sakramentu	0,88		
Śpiew			0,68
Wędrowki górskie		0,71	
Różaniec	0,55	0,44	
Przeżycia religijne		0,67	
Słuchanie świadectw		0,79	
Eucharystia	0,78		
Taniec			0,87
Milczenie	0,61		0,47
Adoracja krzyża	0,81		

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

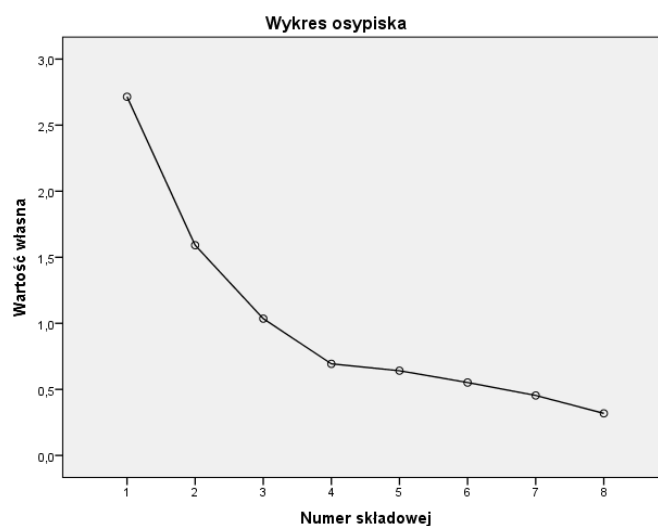
Usunięte zostały podpunkty, które wykazywały wysoki ładunek krzyżowy. Po usunięciu każdego z pytań analizę przeprowadzano ponownie. Usunięto więc podpunkty: różaniec (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 2), milczenie (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 3). Po odrzuceniu wspomnianych pytań, uzyskano strukturę 3-czynnikową, widoczną w poniższej Tabeli 38.

Tabela 38. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (Pytanie 17) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe

PYTANIE 17	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Adoracja Najświętszego Sakramentu	0,86		
Śpiew			0,74
Wędrówki górskie		0,75	
Przeżycia religijne		0,67	
Słuchanie świadectw		0,77	
Eucharystia	0,79		
Taniec			0,85
Adoracja krzyża	0,77		

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wciąż wskazywało na rozwiązanie 3 – czynnikowe, podobnie jak wykres osypiska (kryterium Cattela – Wykres 28) wyjaśniające 66,77% wariacji. Miara adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość (KMO=0,685), również test Barletta wskazywał wciąż na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($\chi^2=196,12$; $p < 0,001$).

Wykres 28. Wykres osypiska – pytanie 17 – rozwiązanie końcowe

Poddając analizie treść podpunktów określających stopień więziotwórczy określonych aktywności na Festiwalu (pytanie 17), które weszły w skład trzech wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (obrzędy religijne) – wyjaśnia 33,94% wariacji, w jego skład weszły aktywności: adoracja Najświętszego Sakramentu, Eucharystia, adoracja krzyża.
- Czynnik 2 (aktywności grupowe o religijnym nacechowaniu) – wyjaśnia 19,89% wariacji, w jego skład weszły aktywności: wędrówki górskie, przeżycia religijne, słuchanie świadectw.
- Czynnik 3 (aktywności grupowe o odprężającym nacechowaniu) – wyjaśnia 12,94% wariacji, w jego skład weszły aktywności: śpiew, taniec.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 39).

Tabela 39. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 17

Czynnik	obrządy religijne	aktywności grupowe – o religijnym nacechowaniu	aktywności grupowe – o odprężającym nacechowaniu	Alfa Cronbacha
Obrządy religijne	-	0,23*	0,13	0,76
Aktywności grupowe – o religijnym nacechowaniu	0,23*	-	0,30**	0,58
Aktywności grupowe – o odprężającym nacechowaniu	0,13	0,30**	-	0,47

* istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,05$; ** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,01$

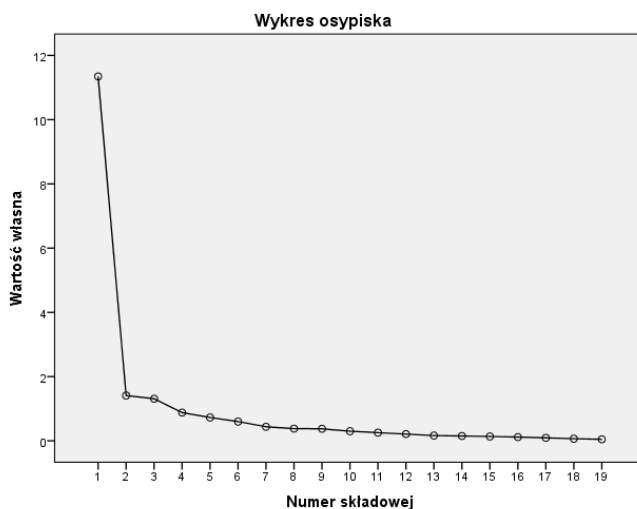
Rzetelność czynnika pierwszego – „obrządy religijne” jest dobra, przekracza bowiem wartość 0,70). Z kolei pozostałe dwa czynniki mają niską rzetelność. Korelacje między czynnikiem „aktywności grupowe o religijnym nacechowaniu” a czynnikami „obrządy religijne” oraz „aktywności grupowe o odprężającym nacechowaniu” wskazują na słabą i dodatnią zależność między nimi. Pomiedzy czynnikami „obrządy religijne” oraz „aktywności grupowe o odprężającym nacechowaniu” nie występuje istotny statystycznie związek (Tabela 39).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 18

**W jakim stopniu udział w Festiwalach zmienił poszczególne sprawy w Twoim życiu?
Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.**

Przyjmuje się, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby, a więc w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby to 57 osób. Na to pytanie odpowiedziało 45 osób ze 120 osobowej grupy badanej. Założenie odpowiedniej liczebności jest więc w niewielkim stopniu niespełnione. Przeprowadzono analizę czynnikową, ponieważ jej wyniki wyglądały obiecująco i spełnione były inne założenia. Jednak wyniki należy przyjmować z wyższą ostrożnością. Okazało się, że miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,886$). Istotność testu sferyczności Barletta ($Chi^2=1206,85$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 3 – czynnikowe, wyjaśniające 74,05% wariacji. Na podstawie

kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 29) postanowiono wyodrębnić 3 czynniki.

Wykres 29. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 17

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 - czynnikowym pytania 18 przedstawiono w Tabeli 40.

Tabela 40. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 18) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 18	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Poznanie siebie	0,57		
Stosunek do siebie	0,69		
Poczucie sensu życia	0,72		
Cele życiowe	0,84		
Wizja Boga	0,46		0,52
Siła wiary	0,92		
Relacje z rodziną	0,90		
Relacje z innymi	0,77		
Odnajdywanie woli Bożej	0,80		
Ważne decyzje życiowe	0,46	0,59	
Wybór powołania		0,80	
Zaangażowanie w życie Kościoła		0,84	
Wiedza religijna		0,72	
Głębia doświadczeń religijnych			0,45
Więź z Matką Bożą	0,65		
Doświadczenie obecności Boga w codzienności	0,67		
Stosunek do osób konsekrowanych			0,82
Stosunek do nauczania Kościoła			0,94

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

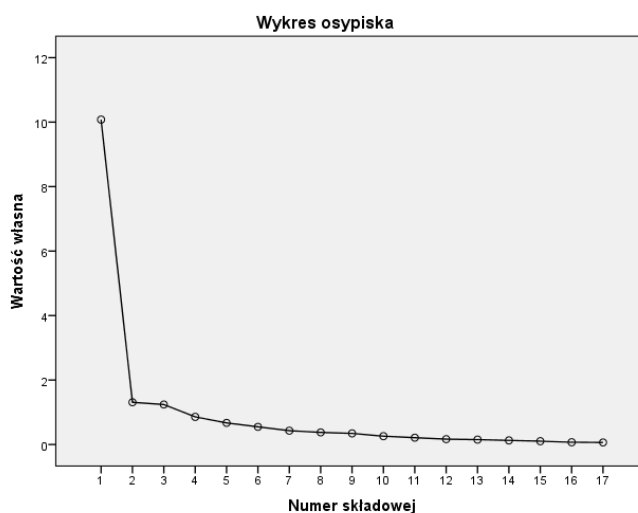
Usunięte zostały podpunkty, które wykazywały wysoki ładunek krzyżowy. Po usunięciu każdego z pytań analizę przeprowadzano ponownie. Usunięto więc kolejno: Wizja Boga (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 3), Ważne decyzje życiowe (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 2). Po odrzuceniu wspomnianych pytań, uzyskano strukturę 3-czynnikową, widoczną w poniższej Tabeli 41.

Tabela 41. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 18) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe

PYTANIE 18	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Poznanie siebie	0,58		
Stosunek do siebie	0,71		
Poczucie sensu życia	0,74		
Cele życiowe	0,85		
Siła wiary	0,93		
Relacje z rodziną	0,91		
Relacje z innymi	0,77		
Odnajdywanie woli Bożej	0,81		
Wybór powołania		0,74	
Zaangażowanie w życie Kościoła		0,87	
Wiedza religijna		0,71	
Głębia doświadczeń religijnych			- 0,44
Więź z Matką Bożą	0,66		
Doświadczenie obecności Boga w codzienności	0,69		
Stosunek do osób konsekrowanych			- 0,77
Stosunek do nauczania Kościoła			- 0,93
Wizja Kościoła			- 0,68

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wciąż wskazywało na rozwiązanie 3 – czynnikowe, podobnie jak wykres osypiska (kryterium Cattela – Wykres 30), wyjaśniające 74,28% wariacji. Miara adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość (KMO=0,890), również test Barletta wskazywał wciąż na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($\chi^2=1029,50$; $p < 0,001$).

Wykres 30. Wykres osypiska – pytanie 18 – rozwiązanie końcowe

Poddając analizie treść zmiany poszczególnych spraw (pytanie 18), które weszły w skład trzech wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (poznanie siebie i więź z Bogiem) – wyjaśnia 59,28% wariancji, w jego skład weszły sprawy: poznanie siebie, stosunek do siebie, poczucie sensu życia, cele życiowe, siła wiary, relacje z rodziną, relacje z innymi, odnajdywanie woli Bożej, więź z Matką Boską, doświadczenie obecności Boga w codzienności.
- Czynnik 2 (zaangażowanie religijne) – wyjaśnia 7,70% wariancji, w jego skład weszły sprawy: wybór powołania, zaangażowanie w życie Kościoła, wiedza religijna.
- Czynnik 3 (postawa wobec religii i Kościoła) – wyjaśnia 7,29% wariancji, w jego skład weszły sprawy: głębia doświadczeń religijnych, stosunek do osób konsekrowanych, stosunek do nauczania Kościoła, wizja Kościoła.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 42).

Tabela 42. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 18

Czynnik	poznanie siebie i więź z Bogiem	zaangażowanie religijne	postawa wobec religii i Kościoła	Alfa Cronbacha
Poznanie siebie i więź z Bogiem	-	0,57***	0,63***	0,94
Zaangażowanie religijne	0,57***	-	0,47***	0,81
Postawa wobec religii i Kościoła	0,63***	0,47***	-	0,92

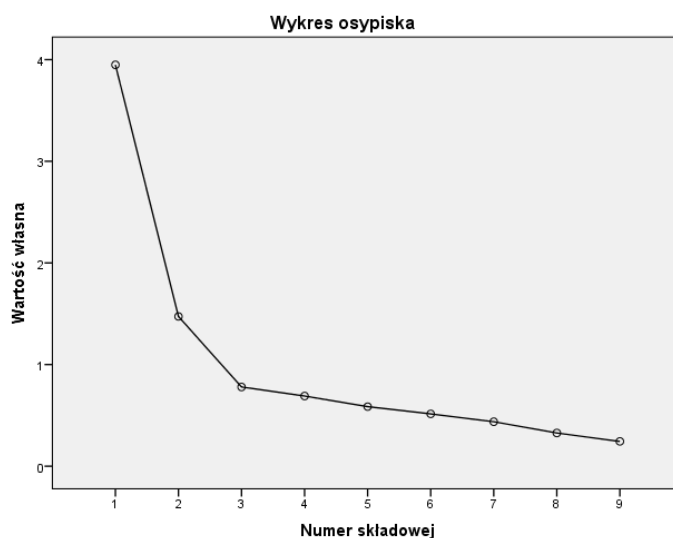
*** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

Rzetelność powyższych czynników można określić jako bardzo dobrą, gdyż przekraczająca znacznie przyjętą wartość 0,70). Korelacje między tymi czynnikami wskazują na silną i dodatnią zależność między czynnikiem „poznanie siebie” i „więź z Bogiem” a „zaangażowaniem religijnym” oraz „postawą wobec religii i Kościoła”. Ponadto stwierdzono umiarkowaną i dodatnią korelację między czynnikami „postawa wobec religii i Kościoła” oraz „zaangażowanie religijne (Tabela 42).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 19

W jakim stopniu udział w Festiwalach wpłynął na Twoje praktyki religijne?

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową, gdyż przy założeniu, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby, w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby wynosiła 27 osób. Liczebność próby w badaniach własnych wynosząca 120 osób jest odpowiednia, gdyż przekracza wymaganą liczbę 100. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,808$). Istotność testu sferyczności Barletta ($Chi^2=372,86$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 2 – czynnikowe, wyjaśniające 60,25% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 31) również postanowiono wyodrębnić 2 czynniki.

Wykres 31. Wykres osypiska, rozwiązanie wstępne – pytanie 19

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym pytania 19 przedstawiono w Tabeli 43.

Tabela 43. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (Pytanie 19) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 19	Czynnik 1	Czynnik 2
Eucharystia	0,88	
Spowiedź św.	0,69	
Adoracja	0,73	
Nabożeństwa	0,84	
Rekolekcje	0,43	0,44
Biblia		0,79
Post		0,87
Jałmużna		0,68
Modlitwa osobista		0,66

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Usunięto podpunkt: Rekolekcje ze względu na wysoki ładunek krzyżowy (podpunkt ładuje zarówno czynnik 1, jak i czynnik 2). Po odrzuceniu wspomnianych pytań, uzyskano strukturę 3-czynnikową, widoczną w poniższej Tabeli 44.

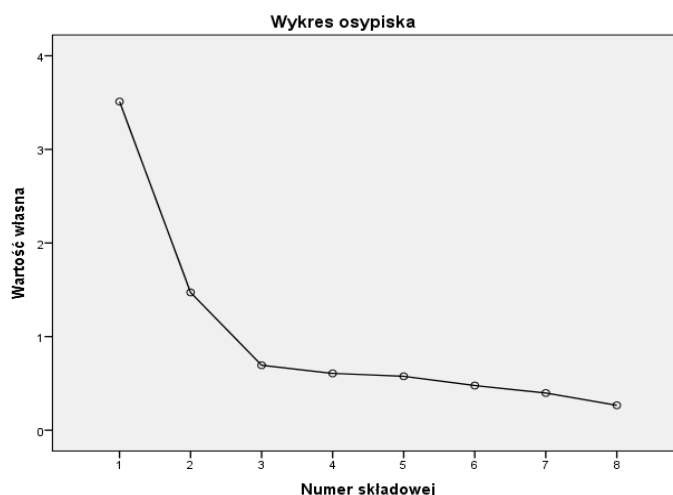
Tabela 44. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (pytanie 19) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe

PYTANIE 19	Czynnik 1	Czynnik 2
Eucharystia	0,89	
Spowiedź św.	0,70	
Adoracja	0,73	
Nabożeństwa	0,82	
Biblia		0,78
Post		0,88
Jałmużna		0,68
Modlitwa osobista		0,66

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wciąż wskazywało na rozwiązanie 2 – czynnikowe, podobnie jak wykres osypiska (kryterium Cattela – Wykres 32), wyjaśniające 62,28% wariacji. Miara

adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość ($KMO=0,782$), również test Barletta wskazywał na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($Chi2 = 302,30; p < 0,001$).

Wykres 32. Wykres osypiska, rozwiązanie końcowe – pytanie 19

Poddając analizie treść praktyk religijnych, które uległy zmianie po Festiwalu (pytanie 19), a które weszły w skład dwóch wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (praktyki związane z obrzędami religijnymi – ich częstotliwość) – wyjaśnia 43,88% wariancji, w jego skład weszły następujące praktyki: Eucharystia, sakrament pokuty, adoracja, nabożeństwa.
- Czynnik 2 (praktyki religijne – osobiste – ich częstotliwość) – wyjaśnia 18,40% wariancji, w jego skład weszły następujące praktyki: Pismo Święte, post, jałmużna, modlitwa osobista.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 45).

Tabela 45. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 19

Czynnik	praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	praktyki religijne – osobiste – częstotliwość	Alfa Cronbacha
Praktyki związane z obrzędami religijnymi – ich częstotliwość	-	0,41***	0,80
Praktyki religijne – osobiste – ich częstotliwość	0,41***	-	0,77

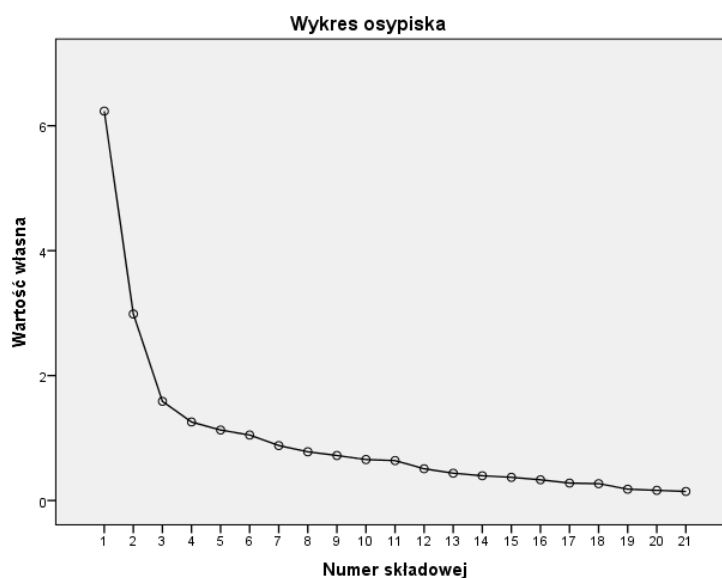
*** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

Rzetelność czynników jest dobra w zakresie obydwu czynników (przyjmuje się, że w badaniach naukowych czynniki powinny mieć rzetelność przynajmniej zbliżoną do 0,70). Uzyskane wskaźniki korelacji między czynnikami wskazuje na umiarkowaną i dodatnią zależność między nimi (Tabela 45).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 34

**Jakie znaczenie miały dla Ciebie podczas dotychczasowych Festiwalu Młodych... ?
Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.**

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową, przyjmuje się bowiem, że na jedno pytanie powinny przypadać 3 osoby, a więc w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby to 66 osób. Liczebność grupy badanej wynosiła 120 osób a więc jest odpowiednia, gdyż przekracza wymaganą liczbę 100 osób. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość (KMO=0,791). Istotność testu sferyczności Barletta ($\chi^2=964,30$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 6 – czynnikowe, wyjaśniające 67,82% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 33) postanowiono jednak wyodrębnić 4 czynniki.

Wykres 33. Wykres osypiska – pytanie 34 – rozwiązanie wstępne

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 4 - czynnikowym pytania 34 przedstawiono w Tabeli 46.

Tabela 46. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 4 – czynnikowym (pytanie 34) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 34	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3	Czynnik 4
Konferencje			0,58	
Świadectwa			0,45	
Spowiedź św.	0,51			
Tańce		0,62		
Eucharystia	0,70			
Śpiew		0,83		
Adoracja Najświętszego Sakramentu	0,85			
Spotkanie z Polakami				0,78
Spotkanie z ludźmi innych narodowości				0,79
Recital wspólnoty Cenacolo			0,43	
Różaniec	0,86			
Procesja	0,77			
Adoracja Krzyża	0,84			
Chwile osobistego skupienia	0,77			
Świadectwa o objawieniach maryjnych	0,62			
Liczba ludzi uczestniczących w Festiwalu		0,56	0,54	
Obecność księży i sióstr zakonnych				
Oprawa muzyczna		0,84		
Wspinaczka górską				
Wewnętrzny stan			-0,40	
Nawiązanie przyjaźni				0,71

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

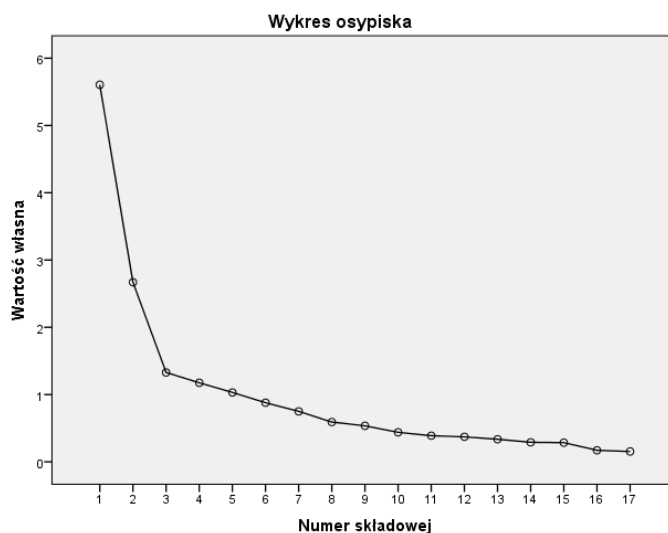
Usunięte zostały podpunkty, które wykazywały wysoki ładunek krzyżowy lub zbyt niski ładunek czynnikowy. Po usunięciu każdego z pytań analizę przeprowadzano ponownie. Usunięto więc kolejno: „Obecność księży i sióstr zakonnych” (ze względu na ładunek czynnikowy niższy niż 0,40), „Wspinaczka górską” (również ze względu na ładunek czynnikowy niższy niż 0,40), „Liczba ludzi uczestniczących w Festiwalu” (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 2 oraz 3), „Spowiedź święta” (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 4) Po odrzuceniu wspomnianego pytań, uzyskano strukturę 3-czynnikową, widoczną w poniższej Tabeli 47.

Tabela 47. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 4 – czynnikowym (pytanie 34) – eksploracyjna analiza czynnikowa, drugi etap rozwiązania

PYTANIE 34	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3	Czynnik 4
Konferencje				0,85
Świadectwa				0,76
Tańce		0,71		
Eucharystia	0,72			
Śpiew		0,91		
Adoracja Najświętszego Sakramentu	0,85			
Spotkanie z Polakami			0,81	
Spotkanie z ludźmi innych narodowości			0,78	
Recital wspólnoty Cenacolo				0,47
Różaniec	0,82			
Procesja	0,76			
Adoracja Krzyża	0,81			
Chwile osobistego skupienia	0,80			
Świadectwa o objawieniach maryjnych	0,58			
Oprawa muzyczna		0,80		
Wewnętrzny stan				
Nawiązanie przyjaźni			0,73	

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wskazywało na rozwiązanie 5 – czynnikowe, jednak kierując się wykresem osypiska (kryterium Cattela – Wykres 34) wybrano rozwiązanie 4 – czynnikowe wyjaśniające 63,40% wariacji. Miara adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość (KMO=0,808), również test Barletta wskazywał wciąż na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($\chi^2=798,88$; $p < 0,001$).

Wykres 34. Wykres osypiska – pytanie 34 – rozwiązanie końcowe

Poddając analizie treść podpunktów określających znaczenie pewnych aktywności podczas Festiwalu (pytanie 34), które weszły w skład czterech wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (aktywności religijne) – wyjaśnia 32,97% wariancji, w jego skład weszły aktywności: Eucharystia, adoracja Najświętszego Sakramentu, różaniec, procesja, adoracja krzyża, chwile osobistego skupienia, świadectwa o objawieniach maryjnych.
- Czynnik 2 (aktywności o walorach artystycznych) – wyjaśnia 15,70% wariancji, w jego skład weszły aktywności: tańce, śpiew, oprawa muzyczna.
- Czynnik 3 (aktywności społeczne) – wyjaśnia 7,82% wariancji, w jego skład weszły aktywności: spotkanie z Polakami, spotkanie z ludźmi innych narodowości, nawiązanie przyjaźni.
- Czynnik 4 (aktywności intelektualne) – wyjaśnia 6,91% wariancji, w jego skład weszły aktywności: konferencje, świadectwa, recital wspólnoty Cenacolo.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 48).

Tabela 48. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – Pytanie 34

Czynnik	aktywności religijne	aktywności o walorach artystycznych	aktywności społeczne	aktywności intelektualne	Alfa Cronbacha
Aktywności religijne	-	0,18	0,25**	0,52***	0,87
Aktywności o walorach artystycznych	0,18	-	0,33***	0,28**	0,79
Aktywności społeczne	0,25**	0,33***	-	0,27**	0,69
Aktywności intelektualne	0,52***	0,28**	0,27**	-	0,65

** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,01$; *** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

Rzetelność czynnika „aktywności religijne” jest bardzo dobra, dobra jest również rzetelność czynnika „aktywności o walorach artystycznych”, natomiast rzetelność czynników „aktywności społeczne” i „aktywności intelektualne” można określić jako akceptowalną (przyjmuje się, że w badaniach naukowych czynniki powinny mieć rzetelność przynajmniej zbliżoną do 0,70). Między następującymi czynnikami występują związki dodatnie o niskiej sile:

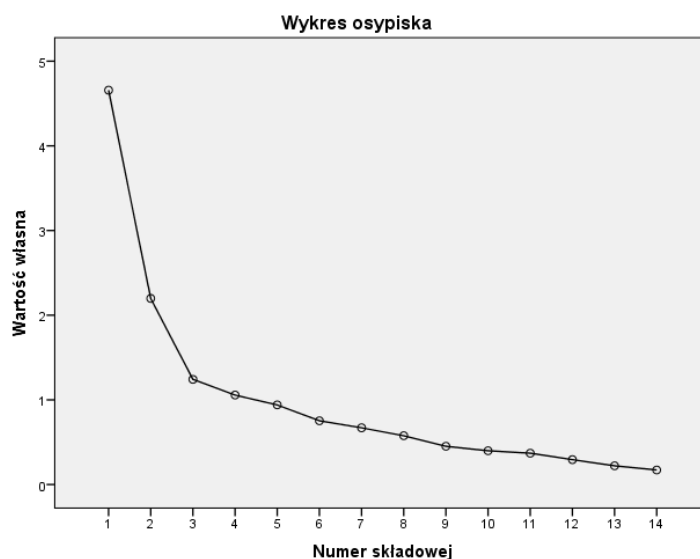
- aktywności społeczne i aktywności religijne,
- aktywności społeczne i aktywności o walorach artystycznych,
- aktywności społeczne i aktywności intelektualne,
- aktywności o walorach artystycznych i aktywności intelektualne.

Ponadto występuje dodatnia korelacja o umiarkowanej sile między czynnikami „aktywności religijne” i „aktywności intelektualne”. Nie istnieje natomiast istotny statystycznie związek między czynnikami: „aktywności o walorach artystycznych” i „aktywności religijne” (Tabela 48).

Eksploracyjna analiza czynnikowa – PYTANIE 36

Jak ważne są dla Ciebie różne cele w życiu? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

Wielkość próby była odpowiednio wysoka, aby zastosować eksploracyjną analizę czynnikową, gdyż przy wymaganiu odpowiedzi co najmniej od 3 osób badanych na jedno pytanie, w przypadku tej analizy minimalna liczebność próby wynosiła 42 osoby. Liczebność w badaniach własnych, przy przyjętym założeniu, że próba nie może być mniejsza niż 100 osób – 120 osób jest odpowiednia. Również miara adekwatności doboru próby KMO przyjęła akceptowalną wartość ($KMO=0,779$). Istotność testu sferyczności Barletta ($\chi^2=569,82$; $p < 0,001$) oznacza, że pytania są odpowiednio silnie skorelowane ze sobą. Kryterium Kaisera (wartość większa niż 1,0) wskazywało na rozwiązanie 4 – czynnikowe, wyjaśniające 65,38% wariancji. Na podstawie kryterium Cattela (widoczny poniżej wykres osypiska – Wykres 35) postanowiono wyodrębnić 3 czynniki, wyjaśniające 57,84% wariancji.

Wykres 35. Wykres osypiska – pytanie 36 – rozwiązanie wstępne

Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym pytania 36 przedstawiono w Tabeli 49.

Tabela 49. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 36) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne

PYTANIE 36	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Miłość, przyjaźń		0,69	
Udane życie rodzinne, dzieci		0,58	
Ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami	0,52		
Osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery	0,86		
Zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej	0,87		
Spokojne życie bez kłopotów, konfliktów			-0,61
Życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie	0,74		
Udane życie seksualne	0,55		
Bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych”		0,66	
Osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki	0,80		
Niezależność w pracy	0,54		
Życie zgodne z zasadami religijnymi		0,75	
Zdobycie władzy politycznej – możliwość wywierania wpływu na	0,57		0,62
Życie społeczne i polityczne kraju			
Możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej	0,59		0,62

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

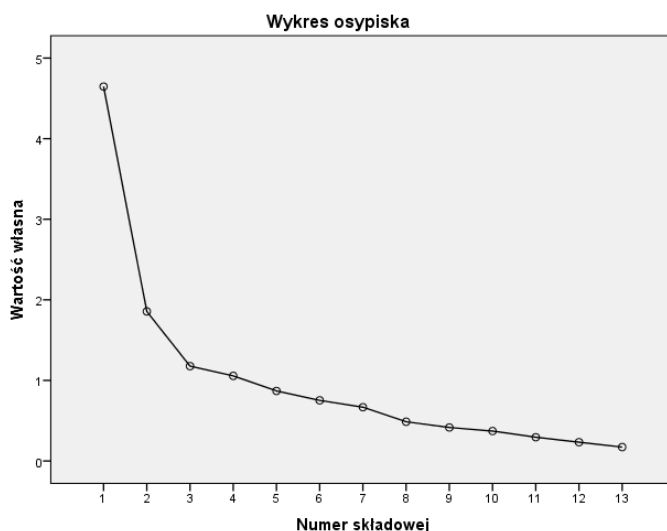
Usunięte zostały podpunkty, które wykazywały wysoki ładunek krzyżowy. Po usunięciu każdego z pytań analizę przeprowadzano ponownie. Usunięto więc kolejno: „możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej” (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 3), „ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami” (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 2), „udane życie seksualne” (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 2), „bycie użytecznym dla innych”, „życie dla innych” (ze względu na wysoki ładunek krzyżowy – ładowany czynnik 1 oraz 3). Po odrzuceniu tych pytań uzyskano strukturę 2-czynnikową według Kryterium Kaisera (wartość własna wyższa niż 1,0). Wobec tego zdecydowano się na całej puli podpunktów z Pytania 36 uzyskać strukturę 2 – czynnikową. Usunięto pytanie, które wykazały ładunek krzyżowy w strukturze dwuczynnikowej: „życie zgodne z zasadami religijnymi”. Po opisanych przekształceniach, uzyskano strukturę 2-czynnikową, widoczną w poniższej Tabeli 50.

Tabela 50. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (pytanie 36) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe

PYTANIE 36	Czynnik 1	Czynnik 2
Miłość, przyjaźń		0,75
Udane życie rodzinne, dzieci		0,78
Ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami		0,54
Osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery	0,79	
Zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej	0,85	
Spokojne życie bez kłopotów, konfliktów		0,50
Życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie	0,68	
Udane życie seksualne	0,40	
Bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych”		0,51
Osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki	0,76	
Niezależność w pracy	0,48	
Zdobycie władzy politycznej – możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju	0,77	
Możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej	0,79	

Adnotacja: ukryto wartości niższe niż 0,40.

Kryterium Kaisera wciąż wskazywało na rozwiązanie 4 – czynnikowe, wykres osypiska (kryterium Cattela – Wykres 36), rozwiązanie 3 lub 2 czynnikowe. Zdecydowano się, jak już wspomniano na rozwiązanie 2-czynnikowe, wyjaśniające 50,02% wariancji. Miara adekwatności doboru próby wciąż miała odpowiednią wartość ($KMO=0,775$), również test Barletta wskazywał na odpowiednie skorelowanie zmiennych ($Chi^2=530,45$; $p < 0,001$).

Wykres 36. Wykres osypiska – pytanie 36 – rozwiązanie końcowe

Poddając analizie treść poszczególnych celów w życiu (pytanie 36), które weszły w skład dwóch wyodrębnionych czynników, przyjęto, że:

- Czynnik 1 (cele indywidualne/ kariera) – wyjaśnia 35,74% wariacji. W jego skład weszły takie cele, jak: osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery, zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej, życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie, udane życie seksualne, osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki, niezależność w pracy, zdobycie władzy politycznej – możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju, możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej.
- Czynnik 2 (cele wspólnotowe/ rodzina/ spokojne życie) – wyjaśnia 14,28% wariacji. W jego skład weszły cele: miłość, przyjaźń, udane życie rodzinne, dzieci, ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami, spokojne życie bez konfliktów, bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych”.

Następnie sprawdzono rzetelność (obliczono Alfę Cronbacha), a także stopień skorelowania tych czynników (obliczono korelację r Pearsona) (Tabela 51).

Tabela 51. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 36

Czynnik	cele indywidualne/ kariera	cele wspólnotowe/ rodzina/ spokojne życie	Alfa Cronbacha
Cele indywidualne/ kariera	-	0,37***	0,85
Cele wspólnotowe/ rodzina/ spokojne życie	0,37***	-	0,62

*** istotność współczynnika korelacji Pearsona na poziomie $p < 0,001$

Rzetelność czynnika „cele indywidualne/kariera” można określić jako bardzo dobrą, natomiast czynnik „cele wspólnotowe/rodzina/spokojne życie” ma rzetelność nieco słabszą niż oczekiwano (przyjmuje się, że w badaniach naukowych czynniki powinny mieć rzetelność przynajmniej zbliżoną do 0,70). Korelacja między czynnikami wskazuje na zbliżoną do umiarkowanej i dodatnią zależność (Tabela 51).

Statystyki opisowe zmiennych w oparciu o wyniki czynnikowe

Jak opisano powyżej z pytań 9, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 34, 36 utworzono zmienne ilościowe, które sugerowały przeprowadzone analizy czynnikowe. W Tabeli 52 przedstawiono

statystyki opisowe (średnią i odchylenie standardowe), a także wyniki testu normalności rozkładu (test Kolmogorowa-Smirnowa) utworzonych zmiennych.

Tabela 52. Statystyki opisowe i normalność rozkładu utworzonych zmiennych

Pytanie	czynnik	M	SD	K-S	P
9	Wartości humanitarne	4,12	0,63	0,08	0,106
	Wartości religijne	4,53	0,52	0,22	< 0,001
	Wartości wspólnotowe	4,08	0,62	0,12	0,001
13	Wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej	3,49	0,78	0,08	0,113
	Poszerzenie kontaktów towarzyskich	3,86	0,81	0,19	< 0,001
15	Wpływ na życie religijne	4,12	0,54	0,10	0,010
16	Odbiorcy Festiwalu	4,49	0,50	0,19	< 0,001
	Większe społeczności/perspektywa ogólnonarodowa	3,58	1,01	0,10	0,010
	Organizatorzy	4,43	0,73	0,34	< 0,001
17	Obrzędy religijne	4,42	0,65	0,22	< 0,001
	Aktywności grupowe religijne	4,06	0,70	0,13	< 0,001
	Aktywności grupowe odprężające	4,45	0,63	0,26	< 0,001
18	Poznanie siebie i więź z Bogiem	4,01	0,59	0,07	0,200
	Zaangażowanie religijne	3,53	0,69	0,16	0,013
	Postawa wobec religii i Kościoła	3,75	0,73	0,12	0,118
19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi	2,50	0,40	0,19	< 0,001
	Praktyki religijne osobiste	2,50	0,43	0,17	< 0,001
34	Aktywności religijne	4,45	0,61	0,20	< 0,001
	Aktywności o walorach artystycznych	3,96	0,81	0,14	< 0,001
	Aktywności społeczne	3,59	0,81	0,14	< 0,001
	Aktywności intelektualne	3,79	0,77	0,10	0,028
36	Cele indywidualne / kariera	2,59	0,75	0,08	0,200
	Cele wspólnotowe rodzina spokojne życie	4,18	0,48	0,13	0,001

Objaśnienia: M – średnia, SD – odchylenie standardowe, K-S – statystyka testu Kołmogorowa-Smirnowa; P – istotność testu Kołmogorowa-Smirnowa

Zmienne utworzono poprzez obliczenie średnich z podpunktów wchodzących w skład czynników. Wszystkie zmienne przyjmują więc wartości od 1,0 do 5,0, ponieważ były mierzone na skali 5-stopniowej (jedynie Pytanie 19 mierzone było na skali 3-stopniowej). Normalność rozkładu zmiennych zbadano w celu wyboru testów statystycznych do dalszych analiz. Większość zmiennych, jak wskazują wyniki testu Kołmogorowa-Smirnowa, nie ma rozkładu zbliżonego do normalnego (wyjątkiem są zmienne: wartości humanitarne, wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej, poznanie siebie i więź z Bogiem, postawa wobec religii i Kościoła, cele indywidualne/kariera). Rozkład wielu zmiennych, jak można zauważyć po średnich wartościach jest lewoskośny (występuje przewaga wyników wysokich). Wobec braku rozkładu zbliżonego do normalnego większości zmiennych zdecydowano się na stosowanie testów nieparametrycznych (korelacji rho-Spearmana, testów u Manna-Whitneya oraz Kruskala-Wallis).

Wartości odchyłeń standardowych w poszczególnych zmiennych są zbliżone do siebie, z kolei omawiając średnie wartości, można zauważyć, że w zakresie następujących pytań:

- pytanie 9 – najwyższą średnią osoby badane uzyskały w czynniku wartości religijne, nieco niższe średnie odnotowano w zmiennych: wartości humanitarne i wartości wspólnotowe. Pytanie 9 dotyczyło stopnia uświadomienia sobie podczas Festiwalu wymienionych wartości, należy więc zaznaczyć, że uczestnicy Festiwalu wysoko oceniali ich stopień uświadomienia sobie (średnie od 4,08 do 4,53, przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0).
- pytanie 13 – w zakresie poszerzenia kontaktów towarzyskich osoby badane osiągnęły wyższą średnią niż w zakresie wzrostu odpowiedzialności i działalności społecznej. Pytanie 13 dotyczyło postrzeganego wpływu Festiwalu na dalsze życie społeczne jego uczestników, a więc wpływ ten oceniany jest powyżej przeciętnej (średnie od 3,49 do 3,86, przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0).
- pytanie 15 – pytanie dotyczyło wpływu Festiwalu na życie religijne uczestników, wpływ ten jest oceniany wysoko (średnia 4,12, przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0)
- pytanie 16 – w zakresie czynników „organizatorzy” i „odbiorcy Festiwalu” osiągnięto wyższą średnią niż w zmiennej „Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa”. Pytanie 16 dotyczyło oceny ważności Festiwalu dla określonych grup osób. Według grupy badanej ważność dla grup „organizatorzy” i odbiorcy Festiwalu można określić

jako wysoką (średnia od 4,43 do 4,49 przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0), z kolei ważność dla „większych społeczności i perspektywy ogólnonarodowej” jest przeciętna (średnia 3,58 przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0).

- pytanie 17 – co do zmiennej „aktywności grupowe religijne” osiągnięto niższą średnią niż w zmiennych „obrzędy religijne” oraz „aktywności grupowe odprężające”. Pytanie 17 dotyczyło tego, w jakim stopniu dane aktywności na Festiwalu są więziotwórcze. Stopień więziotwórczy był oceniany wysoko (średnie od 4,06 do 4,45 przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0),
- pytanie 18 – najwyższą średnią osiągnięto w zakresie zmiennej „poznanie siebie” i „więź z Bogiem”, następnie w zakresie zmiennej „postawa wobec religii i Kościoła”, najniższą w zmiennej „zaangażowanie religijne”. Pytanie 18 dotyczyło stopnia w jakim Festiwal zmienił poszczególne sprawy w życiu. Stopień zmiany według uczestników oceniany był wyżej niż przeciętnie (średnie od 3,53 do 4,01, przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0).
- pytanie 19 – uzyskano te same średnie w zakresie zmiennych „praktyki związane z obrzędami religijnymi” i „praktyki religijne osobiste”. Pytanie 19 dotyczyło zmiany częstotliwości wymienionych praktyk po Festiwalu. Stopień zmiany jest dość wysoki (średnie 2,50, przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 3,0).
- pytanie 34 – najwyższą średnią odnotowano w zakresie „aktywności religijnych”, a następnie kolejno: „aktywności o walorach artystycznych”, „aktywności intelektualnych” oraz „aktywności społecznych”. Pytanie 34 dotyczyło znaczenia poszczególnych aktywności na Festiwalu. Znaczenie poszczególnych aktywności ogólnie było oceniane wysoko a nawet bardzo wysoko (średnie od 3,59 do 4,45, przy możliwej dyspersji wyników od 1,0 do 5,0).
- pytanie 36 – zdecydowanie wyższą średnią odnotowano w zakresie czynnika „cele wspólnotowe/rodzina/spokojne życie” (M=4,18), niż w czynniku „cele indywidualne/kariera” (M=2,59). Pytanie 36 dotyczyło ważności poszczególnych celów w życiu uczestników Festiwalu. Można więc stwierdzić, że „cele wspólnotowe/rodzina/spokojne życie” są wysoko cenione przez te osoby, natomiast „cele indywidualne/kariera” raczej nisko.

Analiza różnic między zmiennymi

W celu odpowiedzi na pytanie badawcze P1.8.: „Jaki zachodzi związek między zmiennymi niezależnymi (demograficznymi, jak płcią, wykształceniem, stanem cywilnym, rodziną pochodzenia, miejscem zamieszkania, oraz osobowymi, np. przyjętym systemem wartości, zaangażowaniem religijnym, poglądami politycznymi, udziałem w Festiwalu po raz pierwszy lub po raz kolejny) a zmiennymi zależnymi, takimi jak: motywacja udziału w Festiwalu, wartości uświadomione podczas Festiwalu, znaczenie różnych wymiarów Festiwalu, waga społeczna Festiwalu, stopień więziotwórczy Festiwalu, rodzaj i stopień zmian przewidywanych oraz rodzaj i stopień zmian dokonanych?” przeprowadzono analizy różnic testami u Manna-Whitneya lub Kruskala-Wallisa, w zależności od liczby porównywanych grup.

Zmienne niezależne dwuwartościowe (a więc różnice między nimi były sprawdzane testem u Manna-Whitneya) to:

- płeć – kobieta (85 osób) i mężczyzna (35 osób),
- stan cywilny – kawaler/panna (92 osoby) i żonaty/mężatka (15 osób). Pozostałe kategorie stanu cywilnego nie zostały uwzględnione w analizach, ponieważ ich liczebność była równa lub mniejsza niż 5 osób;
- rodzina pochodzenia – pełna (95 osób) i niepełna (16 osób). Pozostałe kategorie rodziny pochodzenia nie zostały uwzględnione w analizach, ponieważ ich liczebność była równa lub mniejsza niż 2 osoby;
- miejsce zamieszkania – wieś (43 osoby) i miasto (72 osoby),
- przynależność do ruchów religijnych – nie (75 osób) i tak (44 osoby),
- poglądy polityczne – prawicowe (63 osoby) i trudno powiedzieć (48 osób). Pozostałe kategorie poglądów politycznych nie zostały uwzględnione w analizach, ponieważ ich liczebność była równa lub mniejsza niż 2 osoby;
- liczba przeżytych Festiwali Młodych – pierwszy Festiwal (75 osób) i kolejny Festiwal (45 osób).

Zmienne niezależne trójwartościowe (a więc różnice między nimi były sprawdzane testem Kruskala-Wallisa) to:

- wykształcenie – podstawowe lub ponadpodstawowe (16 osób), średnie (37 osób) i wyższe (63 osoby),
- stopień ważności poszczególnych celów życiowych – jako, że stopień ważności poszczególnych celów życiowych (Pytanie 36) był również zmienną niezależną

w badaniach własnych – podzielono utworzone zmienne na 3 grupy: niska ważność celów, przeciętna ważność celów, wysoka ważność celów. Przynależność do grup określa poziom ważności celów na tle badanej grupy. Uzyskano więc następujące zmienne:

- ważność celów indywidualnych/kariera: niska (1,00 – 2,25: 40 osób), przeciętna (2,26-3,00: 42 osoby), wysoka (3,01 – 5,00: 28 osób).
- ważność celów wspólnotowych: niska (1,00 – 3,99: 26 osób), przeciętna (4,00-4,40: 51 osób), wysoka (4,41 – 5,00: 34 osoby).

Zmienne zależne określone w 10 pytaniu badawczym to:

- stopień uświadomienia sobie podczas Festiwalu znaczenia poszczególnych wartości – a więc pytanie 9 i zmienne utworzone w czynnikowej analizie eksploracyjnej: wartości humanitarne, wartości religijne i wartości wspólnotowe;
- znaczenie poszczególnych aspektów Festiwalu Młodych – a więc pytanie 34 i zmienne utworzone w czynnikowej analizie eksploracyjnej: aktywności religijne, aktywności o walorach artystycznych, aktywności społeczne, aktywności intelektualne;
- postrzeganie wagi Festiwalu dla poszczególnych grup – a więc pytanie 16 i zmienne utworzone w czynnikowej analizie eksploracyjnej: odbiorcy Festiwalu, większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa, organizatorzy;
- stopień więziotwórczy poszczególnych aspektów Festiwalu – a więc pytanie 17 i zmienne utworzone w czynnikowej analizie eksploracyjnej: obrzędy religijne, aktywności grupowe religijne, aktywności grupowe odprężające;
- stopień przewidywanej zmiany – a więc pytanie 30b;
- rodzaj wpływu udziału w Festiwalu na poszczególne praktyki religijne – a więc pytanie 19 i zmienne utworzone w czynnikowej analizie eksploracyjnej: Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość, Praktyki religijne osobiste – częstotliwość;
- ogólny stopień dokonanych zmian, a więc pytanie 11b;
- stopień przewidywanych zmian poszczególnych spraw, a więc pytanie 18 i zmienne utworzone w czynnikowej analizie eksploracyjnej: poznanie siebie i więź z Bogiem, zaangażowanie religijne, postawa wobec religii i Kościoła.

W kolejnych Tabelach 53 – 62 przedstawiono wyniki analiz różnicowania uwzględniające wymienione zmienne zależne i niezależne.

Tabela 53. Różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	Kobiety N=85		Mężczyźni N=35		Z	P
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
P 9	Wartości humanitarne	4,11	0,70	4,15	0,47	-0,04	0,970
	Wartości religijne	4,52	0,55	4,56	0,46	-0,14	0,886
	Wartości wspólnotowe	4,07	0,66	4,11	0,50	-0,32	0,748
P 34	Aktywności religijne	4,49	0,57	4,34	0,69	-0,88	0,377
	Aktywności o walorach artystycznych	4,05	0,82	3,74	0,77	-1,96	0,050
	Aktywności społeczne	3,59	0,76	3,59	0,92	-0,12	0,905
	Aktywności intelektualne	3,86	0,76	3,59	0,77	-1,92	0,055
P 16	Odbiorcy Festiwalu	4,54	0,47	4,38	0,56	-1,44	0,150
	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,58	0,99	3,60	1,09	-0,09	0,927
	Organizatorzy	4,48	0,70	4,31	0,80	-1,05	0,292
P 17	Obrzędy religijne	4,48	0,60	4,28	0,75	-1,31	0,189
	Aktywności grupowe religijne	4,08	0,73	4,03	0,65	-0,53	0,595
	Aktywności grupowe odprężające	4,48	0,62	4,38	0,65	-0,91	0,364
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	2,10	0,84	1,94	0,72	-1,21	0,228
P 19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,55	0,40	2,39	0,39	-1,93	0,053
	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,54	0,42	2,38	0,43	-1,96	0,050
P 11b	ogólny stopień dokonanych zmian	2,73	0,64	2,91	0,70	-1,17	0,242
P 18	poznanie siebie i więź z Bogiem,	4,03	0,55	3,94	0,74	-0,17	0,867
	zaangażowanie religijne,	3,53	0,66	3,50	0,80	-0,08	0,948
	postawa wobec religii i Kościoła.	3,73	0,71	3,79	0,82	-0,17	0,869

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między kobietami i mężczyznami w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie

następujących zmiennych: aktywności o walorach artystycznych ($Z=-1,96$; $p=0,050$) oraz praktyki religijne osobiste – ich częstotliwość ($Z=-1,96$; $p=0,050$) (Tabela 53).

Aktywności o walorach artystycznych na Festiwalu mają istotnie wyższe znaczenie dla kobiet ($M=4,05$; $SD=0,82$) niż dla mężczyzn ($M=3,74$; $SD=0,77$). Ponadto wpływ udziału w Festiwalu na częstotliwość osobistych praktyk religijnych jest istotnie wyższy w przypadku kobiet ($M=2,54$; $SD=0,42$) niż mężczyzn ($M=2,38$; $SD=0,43$) (Tabela 53).

Tabela 54. Różnice między osobami o różnym stanie cywilnym w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	kawaler/panna		żonaty/mężatka		Z	P
		N=92		N=15			
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
	Wartości humanitarne	4,10	0,60	4,35	0,73	-1,53	0,126
P 9	Wartości religijne	4,49	0,54	4,79	0,29	-1,93	0,054
	Wartości wspólnotowe	3,99	0,62	4,42	0,51	-2,36	0,018
	Aktywności religijne	4,44	0,61	4,50	0,64	-0,29	0,775
P 34	Aktywności o walorach artystycznych	4,00	0,85	3,82	0,56	-1,31	0,190
	Aktywności społeczne	3,59	0,78	3,43	0,78	-0,58	0,564
	Aktywności intelektualne	3,78	0,78	3,95	0,58	-0,74	0,458
	Odbiorcy Festiwalu	4,48	0,48	4,48	0,74	-0,69	0,488
P 16	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,48	0,97	4,13	0,93	-2,21	0,027
	Organizatorzy	4,37	0,77	4,64	0,50	-1,13	0,260
	Obrzędy religijne	4,39	0,67	4,49	0,64	-0,44	0,659
P 17	Aktywności grupowe religijne	4,04	0,72	3,93	0,66	-0,59	0,553
	Aktywności grupowe odprężające	4,46	0,62	4,25	0,73	-1,04	0,298
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	1,95	0,80	2,64	0,63	-3,08	0,002
P 19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,47	0,38	2,71	0,42	-2,04	0,042
	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,44	0,43	2,80	0,30	-3,20	0,001
P 11b	ogólny stopień dokonanych zmian	2,71	0,68	3,25	0,50	-1,56	0,119
P 18	poznanie siebie i więź z Bogiem,	4,01	0,54	3,85	1,12	-0,25	0,804

zaangażowanie religijne,	3,47	0,61	3,58	1,29	-1,07	0,285
postawa wobec religii i Kościoła.	3,69	0,72	3,69	0,80	-0,39	0,697

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między osobami w związkach (żonaci/zamężne) i stanu wolnego (kawaler/panna) w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują w zakresie następujących zmiennych: wartości wspólnotowe ($Z=-2,36$; $p=0,018$), większe społeczności/perspektywa ogólnonarodowa ($Z=-2,21$; $p=0,027$), stopień przewidywanej zmiany ($Z=-3,08$; $p=0,002$), praktyki związane z obrzędami religijnymi ($Z=-2,04$; $p=0,042$) oraz praktyki religijne osobiste – ich częstotliwość ($Z=-3,20$; $p=0,001$) (Tabela 54).

Wartości wspólnotowe zostały uświadomione bardziej przez żonaty/mężatki ($M=4,42$; $SD=0,51$) niż kawalerów/panny ($M=3,99$; $SD=0,62$). Większe społeczności/perspektywa ogólnonarodowa na Festiwalu mają istotnie wyższe znaczenie dla żonaty/mężatek ($M=4,13$; $SD=0,93$) niż dla kawalerów/panien ($M=3,48$; $SD=0,97$). Ponadto wpływ udziału w Festiwalu na stopień przewidywanej zmiany jest istotnie wyższy w przypadku żonaty/mężatek ($M=2,64$; $SD=0,63$) niż kawalerów/panien ($M=1,95$; $SD=0,80$). Oddziaływanie Festiwalu na „praktyki związane z obrzędami religijnymi” jest istotnie wyższe wśród przypadku żonaty/mężatek ($M=2,71$; $SD=0,42$) niż kawalerów/panien ($M=2,47$; $SD=0,38$), a wpływ na częstotliwość „praktyk religijnych osobistych” jest istotnie wyższy także w przypadku żonaty/mężatek ($M=2,80$; $SD=0,30$) niż kawalerów/panien ($M=2,44$; $SD=0,43$) (Tabela 54).

Tabela 55. Różnice między osobami o różnej rodzinie pochodzenia w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	pełna N=95		niepełna N=16		Z	P
		M	SD	M	SD		
P 9	Wartości humanitarne	4,16	0,61	3,84	0,64	-1,65	0,098
	Wartości religijne	4,58	0,49	4,25	0,63	-2,07	0,038
	Wartości wspólnotowe	4,10	0,62	3,86	0,66	-1,43	0,152
P 34	Aktywności religijne	4,50	0,58	4,15	0,78	-1,35	0,177
	Aktywności o walorach artystycznych	3,94	0,87	4,02	0,55	-0,19	0,846

	Aktywności społeczne	3,55	0,84	3,67	0,67	-0,22	0,826
	Aktywności intelektualne	3,80	0,81	3,58	0,67	-1,39	0,165
	Odbiorcy Festiwalu	4,51	0,51	4,35	0,45	-1,61	0,108
P 16	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,55	1,04	3,53	0,88	-0,10	0,920
	Organizatorzy	4,44	0,74	4,44	0,63	-0,30	0,765
	Obrzędy religijne	4,41	0,67	4,50	0,58	-0,34	0,732
P 17	Aktywności grupowe religijne	4,09	0,69	4,00	0,78	-0,46	0,646
	Aktywności grupowe odprężające	4,47	0,63	4,40	0,60	-0,64	0,521
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	2,09	0,79	1,79	0,80	-1,29	0,196
	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,50	0,40	2,62	0,34	-1,11	0,266
P 19	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,52	0,44	2,30	0,33	-2,26	0,024
P 11b	ogólny stopień dokonanych zmian	2,85	0,61	2,40	0,89	-1,07	0,286
	poznanie siebie i więź z Bogiem,	4,05	0,60	3,58	0,40	-1,72	0,086
P 18	zaangażowanie religijne,	3,56	0,71	3,60	0,28	-0,06	0,951
	postawa wobec religii i Kościoła.	3,83	0,71	3,40	0,45	-1,47	0,141

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między osobami pochodzącymi z rodzin pełnych i niepełnych w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie następujących zmiennych: wartości religijne ($Z=-2,07$; $p=0,038$) oraz częstotliwość osobistych praktyk religijnych ($Z=-2,26$; $p=0,024$) (Tabela 55).

Wartości religijne na Festiwalu mają istotnie większe znaczenie dla osób pochodzących z rodzin pełnych ($M=4,58$; $SD=0,49$) niż dla osób z rodzin niepełnych ($M=4,25$; $SD=0,63$). Ponadto wpływ udziału w Festiwalu na częstotliwość osobistych praktyk religijnych okazał się istotnie wyższy w przypadku osób pochodzących z rodzin pełnych ($M=2,52$; $SD=0,44$) niż z rodzin niepełnych ($M=2,30$; $SD=0,33$) (Tabela 55).

Tabela 56. Różnice między osobami o różnym miejscu zamieszkania w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	wieś N=43		miasto N=72		Z	P
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
P 9	Wartości humanitarne	4,15	0,56	4,12	0,67	-0,03	0,977
	Wartości religijne	4,52	0,55	4,57	0,50	-0,27	0,786
	Wartości wspólnotowe	3,96	0,64	4,15	0,61	-1,61	0,108
P 34	Aktywności religijne	4,48	0,55	4,45	0,65	-0,10	0,916
	Aktywności o walorach artystycznych	4,13	0,69	3,87	0,88	-1,47	0,143
	Aktywności społeczne	3,60	0,83	3,58	0,82	-0,16	0,874
	Aktywności intelektualne	3,75	0,76	3,80	0,79	-0,44	0,660
P 16	Odbiorcy Festiwalu	4,50	0,42	4,49	0,55	-0,42	0,678
	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,62	1,00	3,52	1,03	-0,59	0,554
	Organizatorzy	4,40	0,73	4,46	0,73	-0,52	0,600
P 17	Obrzędy religijne	4,30	0,74	4,52	0,58	-1,27	0,202
	Aktywności grupowe religijne	4,23	0,72	4,00	0,67	-2,00	0,045
	Aktywności grupowe odprężające	4,47	0,57	4,46	0,66	-0,47	0,641
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	2,03	0,88	2,06	0,76	-0,01	0,992
P 19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,47	0,39	2,54	0,40	-0,90	0,367
	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,51	0,43	2,50	0,43	-0,14	0,887
P 11b	ogólny stopień dokonanych zmian	2,62	0,51	2,85	0,72	-1,17	0,240
P 18	poznanie siebie i więź z Bogiem,	3,92	0,49	4,08	0,63	-1,09	0,276
	zaangażowanie religijne,	3,31	0,78	3,64	0,63	-1,40	0,162
	postawa wobec religii i Kościoła.	3,55	0,89	3,87	0,64	-0,83	0,408

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między osobami mieszkającymi w mieście i na wsi w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują

jedynie w zakresie zmiennej „grupowe aktywności religijne” ($Z=-2,00$; $p=0,045$) Aktywności grupowe typu religijnego są uważane za silniej więziotwórcze przez osoby mieszkające na wsi ($M=4,23$; $SD=0,72$), niż osoby mieszkające w mieście ($M=4,00$; $SD=0,67$) (Tabela 56).

Tabela 57. Różnice między osobami przynależącymi i nieprzynależącymi do ruchów religijnych w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	Nieprzynależący do ruchów religijnych N=75		Przynależący do ruchów religijnych N=44		Z	P
		M	SD	M	SD		
P 9	Wartości humanitarne	4,12	0,58	4,13	0,72	-0,31	0,759
	Wartości religijne	4,50	0,53	4,59	0,51	-1,13	0,259
	Wartości wspólnotowe	4,05	0,60	4,14	0,65	-0,78	0,437
P 34	Aktywności religijne	4,38	0,66	4,56	0,50	-1,21	0,227
	Aktywności o walorach artystycznych	3,84	0,81	4,17	0,77	-2,45	0,014
	Aktywności społeczne	3,61	0,81	3,55	0,82	-0,24	0,807
	Aktywności intelektualne	3,62	0,81	4,04	0,62	-2,84	0,005
	Odbiorcy Festiwalu	4,47	0,47	4,54	0,55	-1,29	0,195
P 16	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,53	1,06	3,68	0,95	-0,69	0,491
	Organizatorzy	4,32	0,78	4,61	0,62	-2,09	0,036
	Obrzędy religijne	4,34	0,64	4,56	0,66	-2,21	0,027
P 17	Aktywności grupowe religijne	4,01	0,72	4,17	0,66	-0,99	0,322
	Aktywności grupowe odprężające	4,38	0,67	4,58	0,55	-1,58	0,115
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	2,04	0,82	2,07	0,79	-0,26	0,791
P 19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,50	0,40	2,51	0,40	-0,22	0,823
	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,52	0,38	2,49	0,48	-0,02	0,981
P 11b	ogólny stopień dokonanych zmian	2,65	0,71	2,88	0,49	-1,16	0,244
P 18	poznanie siebie i więź z Bogiem,	4,06	0,52	3,96	0,71	-0,24	0,807
	zaangażowanie religijne,	3,51	0,48	3,56	0,90	-0,92	0,357
	postawa wobec religii i Kościoła.	3,72	0,72	3,80	0,79	-0,60	0,550

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między osobami przynależącymi i nieprzynależącymi do ruchów religijnych w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie zmiennych: aktywności o walorach artystycznych ($Z=-2,45$; $p=0,014$), aktywności intelektualne ($Z=-2,84$; $p=0,005$), organizatorzy ($Z=-2,09$; $p=0,036$), obrzędy religijne ($Z=-2,21$; $p=0,027$) (Tabela 57).

Aktywności o walorach artystycznych są bardziej cenione przez osoby przynależące do ruchów religijnych ($M=4,17$; $SD=0,77$), niż przez osoby do nich nieprzynależące ($M=3,84$; $SD=0,81$). Podobnie aktywności intelektualne są bardziej cenione przez osoby przynależące do ruchów religijnych ($M=4,04$; $SD=0,62$), niż osoby do nich nieprzynależące ($M=3,62$; $SD=0,81$). Ponadto osoby, które przynależą do ruchów religijnych ($M=4,61$; $SD=0,62$) uważają, że Festiwal ma większe znaczenie dla organizatorów niż osoby nie przynależące do ruchów ($M=4,32$; $SD=0,78$). Z kolei stopień więziotwórczości obrzędów religijnych jest wyżej oceniany przez osoby przynależące do ruchów religijnych ($M=4,56$; $SD=0,66$) niż do nich nieprzynależące ($M=4,34$; $SD=0,64$) (Tabela 57). Inaczej mówiąc, osoby przynależące do ruchów religijnych bardziej niż osoby nie przynależące cenią sobie wartości artystyczne, intelektualne, dostrzegają więziotwórcze znaczenie obrzędów religijnych oraz znaczenie Festiwalu Młodych dla jego organizatorów.

Tabela 58. Różnice między osobami o różnych poglądach politycznych w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	prawicowe N=63		trudno powiedzieć N=48		Z	P
		M	SD	M	SD		
P 9	Wartości humanitarne	4,09	0,67	4,18	0,59	-0,54	0,590
	Wartości religijne	4,59	0,50	4,43	0,56	-1,69	0,091
	Wartości wspólnotowe	4,14	0,60	4,01	0,65	-0,97	0,334
P 34	Aktywności religijne	4,48	0,61	4,46	0,55	-0,56	0,578
	Aktywności o walorach artystycznych	4,02	0,70	3,84	0,96	-0,77	0,439
	Aktywności społeczne	3,49	0,78	3,63	0,87	-0,79	0,427
	Aktywności intelektualne	3,91	0,66	3,65	0,83	-1,22	0,222
P 16	Odbiorcy Festiwalu	4,44	0,54	4,54	0,46	-0,93	0,351

	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,46	0,97	3,73	1,03	-1,44	0,151
	Organizatorzy	4,43	0,69	4,45	0,75	-0,31	0,757
	Obrzędy religijne	4,53	0,60	4,29	0,67	-1,99	0,046
P 17	Aktywności grupowe religijne	4,06	0,68	4,03	0,71	-0,04	0,966
	Aktywności grupowe odprężające	4,44	0,59	4,41	0,71	-0,21	0,831
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	2,14	0,83	1,98	0,78	-1,13	0,258
P 19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,53	0,40	2,48	0,42	-0,69	0,489
	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,52	0,40	2,52	0,44	-0,16	0,875
P 11b	ogólny stopień dokonanych zmian	2,89	0,51	2,45	0,82	-1,88	0,060
	poznanie siebie i więz z Bogiem	4,02	0,66	3,96	0,50	-0,56	0,573
P 18	zaangażowanie religijne	3,69	0,70	3,08	0,51	-2,93	0,003
	postawa wobec religii i Kościoła	3,79	0,64	3,60	0,97	-0,55	0,583

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między osobami o poglądach prawicowych i tych, które określają swoje poglądy polityczne jako „trudno powiedzieć” w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie zmiennych: obrzędy religijne ($Z=-1,99$; $p=0,046$) i zaangażowanie religijne ($Z=-2,93$; $p=0,003$) (Tabela 58).

Jako w większym stopniu więziotwórcze obrzędy religijne oceniają osoby o poglądach prawicowych ($M=4,53$; $SD=0,60$) niż osoby, które wybrały odpowiedź „trudno powiedzieć” ($M=4,29$; $SD=0,67$). Ponadto przewidywana zmiana zaangażowania religijnego jako skutek uczestnictwa w Festiwalu jest wyższa również u osób o poglądach prawicowych ($M=3,69$; $SD=0,70$) niż osób, które wybrały odpowiedź „trudno powiedzieć” ($M=3,08$; $SD=0,51$) (Tabela 58).

Tabela 59. Różnice między osobami o różnej liczbie przeżytych Festiwali w zakresie zmiennych zależnych

Pyt	Zmienne zależne	Pierwszy Festiwal N=75		Kolejny Festiwal N=45		Z	P
		M	SD	M	SD		
P 9	Wartości humanitarne	4,26	0,62	3,92	0,59	-2,87	0,004
	Wartości religijne	4,61	0,50	4,40	0,55	-2,24	0,025
	Wartości wspólnotowe	4,14	0,65	3,99	0,55	-1,38	0,169
P 34	Aktywności religijne	4,43	0,65	4,48	0,54	-0,02	0,983
	Aktywności o walorach artystycznych	3,90	0,82	4,06	0,81	-1,30	0,192
	Aktywności społeczne	3,62	0,73	3,53	0,93	-0,36	0,718
	Aktywności intelektualne	3,80	0,83	3,78	0,67	-0,40	0,689
P 16	Odbiorcy Festiwalu	4,51	0,48	4,46	0,55	-0,43	0,665
	Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,70	0,98	3,39	1,05	-1,43	0,153
	Organizatorzy	4,51	0,73	4,29	0,73	-1,92	0,055
P 17	Obrzędy religijne	4,41	0,63	4,44	0,68	-0,45	0,653
	Aktywności grupowe religijne	4,09	0,72	4,02	0,67	-0,63	0,531
	Aktywności grupowe odprężające	4,42	0,69	4,50	0,53	-0,15	0,879
P 30b	Stopień przewidywanej zmiany	2,13	0,82	1,93	0,78	-1,50	0,135
P 19	Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,55	0,41	2,43	0,36	-1,49	0,137
	Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,62	0,37	2,30	0,44	-3,90	< 0,001

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem u Manna-Whitneya wykazała, że istotne różnice między osobami, które były na Festiwalu pierwszy i kolejny raz w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie takich zmiennych, jak: wartości humanitarne ($Z=-2,87$; $p=0,004$), wartości religijne ($Z=-2,24$; $p=0,025$) i częstotliwość osobistych praktyk religijnych – częstotliwość ($Z=-3,90$; $p < 0,001$) (Tabela 59).

Wartości humanitarne zostały bardziej uświadomione w trakcie trwania Festiwalu przez osoby, które są na nim po raz pierwszy ($M=4,26$; $SD=0,62$) niż przez osoby, które są po raz

kolejny ($M=3,92$; $SD=0,59$). Podobnie wartości religijne zostały bardziej uświadomione na Festiwalu przez osoby, które są na nim po raz pierwszy ($M=4,61$; $SD=0,50$) niż przez osoby, które są po raz kolejny ($M=4,40$; $SD=0,55$). Również spodziewana zmiana częstotliwości osobistych praktyk religijnych po Festiwalu jest wyższa u osób, które są na nim po raz pierwszy ($M=2,62$; $SD=0,37$) niż u osób, które są po raz kolejny ($M=2,30$; $SD=0,44$). Można więc powiedzieć, że udział w Festiwalu jest dla osób biorących w nim udział po raz pierwszy powoduje silniejsze doświadczenia wartości humanitarnych i religijnych oraz spodziewają się po nim zmiany w kierunku większej intensywności praktyk religijnych niż u osoby biorące w nim udział po raz kolejny.

Tabela 60. Różnice między osobami o różnym wykształceniu w zakresie zmiennych zależnych

Zmienne zależne	Podstawowe i ponadpodstawowe N=16		Średnie N=37		Wyższe N= 63		K - W	p
	M	SD	M	SD	M	SD		
Wartości humanitarne	4,11	0,64	4,27	0,54	4,04	0,68	2,05	0,359
Wartości religijne	4,33	0,41	4,54	0,56	4,58	0,51	4,81	0,090
Wartości wspólnotowe	3,84	0,57	4,14	0,59	4,09	0,64	1,97	0,374
Aktywności religijne	4,22	0,69	4,45	0,69	4,52	0,53	2,73	0,256
Aktywności o walorach artystycznych	3,88	0,78	4,07	0,76	3,90	0,86	1,02	0,601
Aktywności społeczne	3,88	0,81	3,78	0,76	3,38	0,82	6,58	0,037
Aktywności intelektualne	3,49	0,93	3,82	0,88	3,85	0,67	1,74	0,419
Odbiorcy Festiwalu	4,55	0,40	4,48	0,53	4,48	0,51	0,13	0,938
Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,56	0,96	3,70	0,97	3,48	1,07	0,86	0,650
Organizatorzy	4,69	0,60	4,41	0,69	4,39	0,78	2,62	0,269
Obzędności religijne	4,13	0,86	4,45	0,64	4,50	0,59	1,91	0,385
Aktywności grupowe religijne	4,25	0,58	4,06	0,72	4,02	0,74	1,09	0,580

Aktywności grupowe odprężające	4,67	0,45	4,43	0,70	4,42	0,62	1,89	0,389
Stopień przewidywanej zmiany	1,69	0,70	2,18	0,76	2,07	0,86	4,63	0,099
Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,39	0,32	2,45	0,42	2,55	0,40	2,81	0,246
Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,38	0,37	2,49	0,39	2,52	0,46	2,69	0,260
ogólny stopień dokonanych zmian	2,25	1,26	2,50	0,53	2,96	0,52	6,49	0,039
Poznanie siebie i więz z Bogiem,	4,24	0,52	3,92	0,52	4,01	0,65	1,24	0,537
Zaangażowanie religijne,	3,27	0,60	3,33	0,47	3,65	0,77	4,29	0,117
postawa wobec religii i Kościoła.	3,95	0,84	3,35	0,80	3,88	0,65	4,04	0,133

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem Kruskala-Wallisa wykazała, że istotne różnice w zależności od wykształcenia w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie następujących zmiennych: aktywności społeczne ($K-W=6,58$; $p=0,037$) oraz ogólny stopień dokonanych zmian ($K-W=6,49$; $p=0,039$) (Tabela 60). Jednak testy porównań parami Dunna, po skorygowaniu istotności statystycznej wykazały, że różnice między grupami nie są istotne statystycznie. Należy więc przyjąć, że poziom wykształcenia nie jest zmienną różnicującą wyniki w zakresie wybranych zmiennych zależnych.

Tabela 61. Różnice między osobami o różnym stopniu ważności celów indywidualnych (zorientowanych na karierę) w zakresie zmiennych zależnych

Zmienne zależne	Niska ważność celów indywidualnych N=40		Przeciętna ważność celów indywidualnych N=42		Wysoka ważność celów indywidualnych N=28		K - W	p
	M	SD	M	SD	M	SD		
Wartości humanitarne	4,10	0,77	4,06	0,59	4,21	0,53	0,72	0,697
Wartości religijne	4,64	0,49	4,47	0,54	4,37	0,55	6,07	0,048

Wartości wspólnotowe	4,22	0,64	3,88	0,63	4,11	0,55	4,69	0,096
Aktywności religijne	4,56	0,58	4,41	0,56	4,33	0,75	2,37	0,306
Aktywności o walorach artystycznych	3,82	1,00	3,93	0,73	4,14	0,62	1,56	0,458
Aktywności społeczne	3,37	0,87	3,55	0,81	3,89	0,66	6,11	0,047
Aktywności intelektualne	3,85	0,76	3,63	0,78	3,83	0,82	2,06	0,356
Odbiorcy Festiwalu	4,48	0,63	4,56	0,37	4,42	0,50	1,37	0,504
Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,60	1,18	3,54	0,87	3,70	0,98	0,39	0,824
Organizatorzy	4,54	0,76	4,60	0,54	4,11	0,83	8,20	0,017
Obrzędy religijne	4,54	0,57	4,25	0,72	4,44	0,67	3,45	0,179
Aktywności grupowe religijne	3,86	0,72	3,98	0,66	4,37	0,61	8,50	0,014
Aktywności grupowe odprężające	4,29	0,75	4,41	0,61	4,63	0,48	3,37	0,186
Stopień przewidywanej zmiany	2,28	0,70	1,98	0,86	1,77	0,82	6,04	0,049
Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,62	0,40	2,41	0,37	2,47	0,40	5,42	0,067
Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,53	0,44	2,50	0,34	2,46	0,50	0,36	0,837
ogólny stopień dokonanych zmian	2,67	0,65	2,93	0,59	2,50	0,71	2,43	0,297
poznanie siebie i więź z Bogiem,	3,78	0,68	4,16	0,60	4,01	0,46	1,90	0,386
zaangażowanie religijne,	3,50	0,89	3,69	0,54	3,33	0,73	1,11	0,574
postawa wobec religii i Kościoła.	3,71	0,71	3,69	0,74	3,68	0,76	0,42	0,809

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem Kruskala-Wallisa wykazała, że istotne różnice w zależności od wykształcenia w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie następujących zmiennych: wartości religijne ($K-W=6,07$; $p=0,048$), aktywności społeczne ($K-W=6,11$; $p=0,047$), organizatorzy ($K-W=8,20$; $p=0,017$), grupowe aktywności religijne ($K-W=8,50$; $p=0,014$) oraz stopień przewidywanej zmiany ($K-W=6,04$; $p=0,049$) (Tabela 61).

Testy porównań parami Dunna wykazały, że wartości religijne zostały istotnie (test Dunna=2,41; $p=0,048$) wyżej uświadomione przez osoby, które nisko cenią cele indywidualne ($M=4,64$; $SD=0,49$) niż przez osoby, które wysoko cenią sobie cele indywidualne ($M=4,37$; $SD=0,55$).

Ponadto wykazano, że aktywności społeczne na Festiwalu są istotnie (test Dunna=2,47; $p=0,041$) wyżej cenione przez osoby, które wysoko cenią cele indywidualne ($M=3,89$; $SD=0,66$) niż przez osoby, które nisko cenią cele indywidualne ($M=3,37$; $SD=0,87$).

Zarówno osoby, które nisko ($M=4,54$; $SD=0,76$), jak i przeciętnie ($M=4,60$; $SD=0,54$) cenią cele indywidualne, istotnie wyżej (test Dunna=2,54; $p=0,033$; test Dunna=2,57; $p=0,031$) oceniają znaczenie Festiwalu dla jego organizatorów niż osoby, które wysoko cenią cele indywidualne ($M=4,54$; $SD=0,76$).

Grupowe aktywności religijne są istotnie (test Dunna=-2,82; $p=0,014$) wyżej oceniane jako więziotwórcze przez osoby, które wysoko cenią cele indywidualne ($M=4,37$; $SD=0,61$) niż przez osoby, które nisko cenią cele indywidualne ($M=3,86$; $SD=0,72$).

Stopień przewidywanej zmiany po Festiwalu jest istotnie (test Dunna=2,42; $p=0,047$) wyższy u osób, które nisko cenią cele indywidualne ($M=2,28$; $SD=0,70$) niż u osób, które wysoko cenią cele indywidualne ($M=1,77$; $SD=0,82$).

Podsumowując, można stwierdzić, że osoby, które nisko cenią cele indywidualne w porównaniu z tymi, które cenią je wysoko – istotnie wyżej uświadamiają sobie wartości religijne w trakcie Festiwalu oraz przewidują dużo większe zmiany w swoim życiu po jego zakończeniu. Ponadto, podobnie jak osoby, które cenią w przeciętnym stopniu cele indywidualne, istotnie wyżej oceniają znaczenie Festiwalu dla jego organizatorów niż osoby wysoko preferujące osiągnięcie celów indywidualnych. Natomiast te ostatnie osoby, istotnie wyżej cenią sobie aktywności społeczne podejmowane w trakcie Festiwalu i przypisują wyższe znaczenie więziotwórcze grupowym aktywnościom, jakie mają miejsce w czasie Festiwalu.

Tabela 62. Różnice między osobami o różnym stopniu ważności celów wspólnotowych (zorientowanych na rodzinę i spokojne życie) w zakresie zmiennych zależnych

Zmienne zależne	Niska ważność celów wspólnotowych N=26		Przeciętna ważność celów wspólnotowych N=51		Wysoka ważność celów wspólnotowych N=34		K – W	P
	M	SD	M	SD	M	SD		
	Wartości humanitarne	3,80	0,63	4,16	0,59	4,42		
Wartości religijne	4,36	0,55	4,55	0,57	4,61	0,46	3,34	0,188
Wartości wspólnotowe	3,98	0,52	4,00	0,68	4,28	0,63	4,34	0,114
Aktywności religijne	4,43	0,54	4,38	0,65	4,58	0,54	3,76	0,152
Aktywności o walorach artystycznych	3,89	0,93	3,83	0,84	4,19	0,69	4,25	0,119
Aktywności społeczne	3,42	0,78	3,52	0,85	3,81	0,79	3,59	0,166
Aktywności intelektualne	3,55	0,69	3,69	0,86	4,06	0,61	6,96	0,031
Odbiorcy Festiwalu	4,29	0,60	4,56	0,43	4,60	0,50	5,83	0,054
Większe społeczności/ perspektywa ogólnonarodowa	3,19	1,07	3,60	0,96	3,82	1,01	5,06	0,080
Organizatorzy	4,12	0,91	4,49	0,73	4,56	0,56	4,45	0,108
Obrzędy religijne	4,19	0,71	4,39	0,68	4,59	0,55	5,67	0,059
Aktywności grupowe religijne	3,88	0,82	4,06	0,64	4,25	0,64	3,29	0,193
Aktywności grupowe odprężające	4,30	0,71	4,38	0,67	4,63	0,53	4,64	0,098
Stopień przewidywanej zmiany	1,79	0,78	2,13	0,76	2,22	0,79	4,99	0,082
Praktyki związane z obrzędami religijnymi – częstotliwość	2,32	0,39	2,50	0,39	2,62	0,39	8,51	0,014
Praktyki religijne osobiste – częstotliwość	2,31	0,39	2,56	0,38	2,60	0,47	9,74	0,008
Ogólny stopień dokonanych zmian	2,81	0,54	2,71	0,61	2,75	0,89	0,30	0,859

Poznanie siebie i więź z Bogiem,	3,92	0,69	4,07	0,56	4,09	0,52	0,27	0,876
Zaangażowanie religijne,	3,41	0,83	3,71	0,64	3,48	0,50	1,41	0,495
Postawa wobec religii i Kościoła.	3,84	0,73	3,75	0,77	3,53	0,84	0,62	0,733

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; z – statystyka testu u Manna-Whitneya; P – istotność testu u Manna-Whitneya

Analiza testem Kruskala-Wallisa wykazała, że istotne różnice w zależności od wykształcenia w poziomie analizowanych zmiennych zależnych występują jedynie w zakresie następujących zmiennych: wartości humanitarne ($K-W=12,45$; $p=0,002$), aktywności intelektualne ($K-W=6,96$; $p=0,031$), częstotliwość praktyk związanych z obrzędami religijnymi ($K-W=8,51$; $p=0,014$), częstotliwość osobistych praktyk religijnych ($K-W=9,74$; $p=0,008$) (Tabela 62).

Testy porównań parami Dunna wykazały, że wartości humanitarne zostały istotnie (test Dunna=-3,53; $p=0,001$) wyżej uświadomione przez osoby, które wysoko cenią cele wspólnotowe ($M=4,42$; $SD=0,56$) niż przez osoby, które nisko cenią cele wspólnotowe ($M=3,80$; $SD=0,63$).

Ponadto aktywności intelektualne były oceniane jako istotnie (test Dunna=-2,51; $p=0,036$) bardziej znaczące przez osoby, które wysoko cenią cele wspólnotowe ($M=4,06$; $SD=0,61$) niż przez osoby, które nisko cenią cele wspólnotowe ($M=3,55$; $SD=0,69$).

Podobnie w zakresie przewidywanych zmian w częstotliwości praktyk po Festiwalu analiza testami porównań parami wykazała, że praktyki związane z obrzędami religijnymi będą istotnie (test Dunna=-2,91; $p=0,011$) częstsze u osób, które wysoko cenią cele wspólnotowe ($M=2,62$; $SD=0,39$) niż u osób, które nisko cenią cele wspólnotowe ($M=2,32$; $SD=0,39$). Podobnie osobiste praktyki religijne będą istotnie (test Dunna=-3,04; $p=0,007$; test Dunna=-2,44; $p=0,044$) częstsze zarówno u osób, które wysoko cenią cele wspólnotowe ($M=2,60$; $SD=0,47$), jak i u osób, które przeciętnie cenią cele wspólnotowe ($M=2,56$; $SD=0,38$) niż u osób, które nisko cenią cele wspólnotowe ($M=2,31$; $SD=0,39$).

W podsumowaniu tego fragmentu analiz można więc sformułować wniosek, że wysoka ocena celów wspólnotowych koreluje w stopniu istotnym statystycznie z określonymi zmiennymi, co przekłada się na wynik wskazujący, iż osoby wysoko ceniące sobie cele wspólnotowe jednocześnie istotnie bardziej w trakcie trwania Festiwalu uświadamiają sobie znaczenie wartości humanitarnych, istotnie wyżej cenią aktywności intelektualne, uważając je za

znaczące oraz przewidują w istotnie większym stopniu zmiany po zakończeniu Festiwalu w częstotliwości praktyk związanych z obrzędami religijnymi jak też praktyk osobistych.

Analiza korelacji między wybranymi zmiennymi

W celu odpowiedzi na pytanie badawcze P1.9.: „Czy zachodzi korelacja między takimi zmiennymi jak: stopień znaczenia poszczególnych celów życiowych i stopień przekonania na temat wpływu udziału w Festiwalu a różnymi przejawami życia społecznego i religijnego uczestników?” przeprowadzono analizę korelacji rho-Spearmana.

Stopień znaczenia poszczególnych celów życiowych mierzyło pytanie 36, z których poprzez analizę czynnikową ustalono następujące zmienne: „cele indywidualne/kariera” oraz „cele wspólnotowe/rodzina/spokojne życie”. Wpływ udziału w Festiwalu na poszczególne przejawy życia społecznego mierzyło pytanie 13, z którego zostały wyodrębnione poprzez analizę czynnikową takie zmienne, jak: „wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej” oraz „poszerzenie kontaktów towarzyskich”. Z kolei wpływ udziału w Festiwalu na życie religijne mierzyło pytanie 15, z którego poprzez analizę czynnikową wyodrębniono zmienną „wpływ na życie religijne”. W Tabeli 63 przedstawiono wyniki analizy korelacji między tymi zmiennymi.

Tabela 63. Współczynniki korelacji rho-Spearmana

	Wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej	Poszerzenie kontaktów towarzyskich	Wpływ na życie religijne	Cele indywidualne kariera	Cele wspólnotowe /rodzina /spokojne życie
Poszerzenie kontaktów towarzyskich	0,52***	1,00			
Wpływ na życie religijne	0,60***	0,46***	1,00		
Cele indywidualne Kariera	0,11	-0,02	0,01	1,00	
Cele wspólnotowe / Rodzina / Spokojne życie	0,35***	0,21*	0,14	0,33**	1,00

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Analiza współczynników korelacji rho-Spearmana wykazała, że istnieje dodatnia korelacja o słabej sile między preferencją celów wspólnotowych (zorientowanych na rodzinę i spokojne życie) a postrzeganym wpływem Festiwalu na wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej ($r_{ho}=0,35$; $p < 0,001$) oraz poszerzenie kontaktów towarzyskich ($r_{ho}=0,21$; $p=0,028$). Oznacza to, że im wyższe jest postrzegane znaczenie celów wspólnotowych, tym większy jest zdaniem respondentów wpływ udziału w Festiwalu na wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej, a także na poszerzenie kontaktów towarzyskich (Tabela 63).

Nie istnieje z kolei istotna statystycznie zależność między preferencją celów wspólnotowych a wpływem Festiwalu na życie religijne uczestników. Nie odnotowano również istotnych zależności między preferencją celów indywidualnych (zorientowanych na karierę) a wzrostem odpowiedzialności i działalności społecznej, poszerzeniem kontaktów towarzyskich, czy wpływem na życie religijne faktu uczestnictwa w Festiwalu (Tabela 63).

Ponadto istnieją istotne statystycznie dodatnie związki o umiarkowanej, a nawet zbliżonej do mocnej sile między wpływem Festiwalu na poszerzenie kontaktów towarzyskich a wpływem Festiwalu na wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej ($r=0,52$; $p < 0,001$), a także między wpływem Festiwalu na życie religijne oraz wpływem Festiwalu na poszerzenie kontaktów towarzyskich ($r=0,46$; $p < 0,001$) oraz wzrost odpowiedzialności i działalności społecznej ($r=0,60$; $p < 0,001$). Oznacza to, że im silniejszy jest postrzegany wpływ Festiwalu na jeden z wymienionych czynników, tym silniej postrzegany jest wpływ Festiwalu również na pozostałe czynniki (Tabela 63).

Wyniki wskazują, że uznawanie znaczenia celów indywidualnych oraz wspólnotowych jest związane dodatnio, ale jest to związek o niskiej sile ($r=0,33$; $p=0,001$). Oznacza to jednak, że im silniejsze jest znaczenie dla jednostki celów indywidualnych, tym ważniejsze są również cele wspólnotowe (Tabela 63).

Podsumowując omówione wyżej wyniki walorów psychometrycznych narzędzia badawczego, można stwierdzić, że ma ono ustaloną trafność czynnikową oraz wysoką rzetelność i może być stosowane w badaniach porównawczych osób z różnych grup narodowych i kulturowych uczestniczących w Festiwalu Młodych w Medjugorje oraz w innych podobnych zgromadzeniach agoralnych z udziałem młodzieży.

4.4. Weryfikacja hipotez dotyczących agoralnego i wychowawczego charakteru Festiwalu Młodych

Po ogólnym zaprezentowaniu wyników badań empirycznych przeprowadzonych z użyciem „Ankiety oceny wychowawczej wartości Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego”, zostanie dokonana weryfikacja hipotez badawczych. Postawione hipotezy badawcze odnoszą się do identyfikacji cech konstytutywnych zgromadzenia o charakterze agoralnym, jakim był dla respondentów Festiwal Młodych oraz do wychowawczej wartości tego Festiwalu. Ta część rozdziału będzie zatem poświęcona weryfikacji wszystkich empirycznie określonych wymiarów definicyjnych agoralności Festiwalu Młodych. Dla każdej z cech konstytutywnych zgromadzenia agoralnego, na podstawie wyników badań opisanych w części 4.2., będzie ustalone, na ile otrzymany pomiar cechy spełnia wartość kryterialną na skali pomiarowej lub jak wysoki jest wskaźnik procentowy, umożliwiający identyfikację określonej cechy agoralności w przeżyciach osób uczestniczących w Festiwalu.

Zostanie w tym celu ustalone kryterium agoralności (KA) dla każdego z rozpatrywanych wymiarów zjawiska agoralnego: KA(Motywacja), KA(Pokojowy charakter), KA(Dobrowolność), KA(Otwartość), KA(Masowość), KA(Jedność/ Więż/ Waga społeczna), KA(Pozytywne konsekwencje).

Z uwagi na to, iż odpowiedzi na pytania dotyczące niektórych wymiarów były udzielane na skali 5-stopniowej typu Likerta, jako kryterium weryfikującym stopień agoralności tych wymiarów w odniesieniu do doświadczeń z Festiwalu Młodych w Medjugorje będzie ona określana jako co najmniej równa 4: $KA \geq 4$ w odniesieniu do średniej arytmetycznej. Ważną rolę wzmacniającą weryfikację stopnia cech agoralności tego wydarzenia, będą pełniły wskaźniki modalności wyników jako statystyki wskazującej na miarę tendencji centralnej, która mówi o dominującej tendencji w interpretacji uzyskanych wyników badań.

Dla danych procentowych wartość kryterialną identyfikacji cech agoralności ustalono jako nie mniejszą niż 80% reprezentacji osób badanych. Jeśli więc dana cecha ma być uznana za cechę agoralną, ma ona się ujawnić u przynajmniej czterech na pięciu respondentów lub w czterech na pięć wypowiedzi.

Z uwagi na to, że model zgromadzeń agoralnych zakłada koniunkcyjną obecność każdej z cech konstytutywnych, podczas weryfikacji hipotez dotyczących agoralności Festiwalu Młodych wymagane jest spełnienie warunku kryterialnego dla wszystkich poszczególnych cech. Analiza wyników będzie prowadziła do weryfikacji stopnia agoralności poszczególnych

wymiarów Festiwalu Młodych i będzie ona na tyle skrupulatna pod względem wymagań metodologicznych, aby mogła potwierdzić postawione hipotezy badawcze.

Obecnie zostanie przeprowadzona weryfikacja kolejnych hipotez.

H1.1. Motywacja uczestnictwa w Festiwalu Młodych jest oparta na wartościach wyższych.

H2.1. Festiwal Młodych jest miejscem wychowania do wartości wyższych.

Pierwszą z cech konstytutywnych zgromadzeń o charakterze agoralnym jest motywacja uczestnictwa oparta na wartościach wyższych. W niniejszej rozprawie zagadnienie motywów udziału w Festiwalu Młodych zostało opisane w części 4.2.1., w tym natomiast miejscu zostanie ono poddane weryfikacji w odniesieniu do postawionej hipotezy.

W celu weryfikacyjnym, przedstawiono kategorie motywów opisanych odpowiednio w Tabeli 13 i Tabeli 14 (pytanie nr 26 ankiety) oraz obliczono wartość średniej arytmetycznej i modalnej dla wskazanych kategorii. Zwrócono przy tym uwagę na motywację zarówno pierwszego jak również kolejnego uczestnictwa w Festiwalu. Wyniki zaprezentowano w Tabeli 64.

Tabela 64. Podsumowanie stopnia motywacji pierwszego i kolejnego uczestnictwa w Festiwalu Młodych

	Motywacja duchowo-religijna ¹⁸⁵		Motywacja poznawczo-rozwojowa ¹⁸⁶		Motywacja społeczna ¹⁸⁷		Motywacja ludyczna ¹⁸⁸	
	Pierwszy udział	Kolejny udział	Pierwszy udział	Kolejny udział	Pierwszy udział	Kolejny udział	Pierwszy udział	Kolejny udział
M	4,03	4,15	3,52	3,70	3,29	3,61	3,08	2,92
Mo	5	5	5	5	4	5	4	1

Z danych przedstawionych w Tabeli 64 wynika, że główna motywacja udziału w Festiwalu Młodych opiera się na wartościach wyższych i ma charakter duchowo-religijny (M=4, a Mo=5). Ponadto, motywacja duchowo-religijna wzrasta w przypadku kolejnego udziału w Festiwalu Młodych, o czym świadczy wyższa średnia arytmetyczna. Na drugim miejscu znajduje się motywacja poznawczo-rozwojowa, następnie motywacja społeczna. Ostatnie

¹⁸⁵ Przykładowe motywy zawarte w tej kategorii to: wypowiadać się, pomodlić się za siebie lub za innych, uwierzyć w Boga, poznać wolę Bożą.

¹⁸⁶ Do tej kategorii należą np.: wysłuchać konferencji i świadectw, pogłębić swoją wiedzę, lepiej poznać siebie, zmienić życie.

¹⁸⁷ Wśród tych motywów zawarto m.in: nawiązać nowe znajomości, doświadczyć wspólnoty z innymi, zjednoczyć się z Kościołem całego świata.

¹⁸⁸ W kategorii tej znajdują się m.in. następujące motywy: odpocząć, zwiedzić inny kraj, zapomnieć o problemach, zdobyć szczyty gór.

miejsce zajmuje natomiast motywacja ludyczna, która z kolejnym udziałem w Festiwalu wyraźnie traci na znaczeniu.

Jak wspomniano w części 4.2.1., młodzież uczestnicząca w Festiwalu została również zapytana o to, czy uczestnictwo w tym wydarzeniu przyczyniło się do udziału w innych spotkaniach o charakterze religijnym. Ponad 70% odpowiedzi świadczyło o istnieniu takiego związku. Dane to potwierdzają przypuszczenie, że uczestnicy Festiwalu w znacznej mierze kierują się motywacją duchowo-religijną.

Na podstawie przytoczonych danych można jasno wnioskować, że Festiwal Młodych w Medjugorje jest spotkaniem, które gromadzi uczestników w celach wyższych, które w tym przypadku mają charakter duchowo-religijny. Wydarzenie to spełnia więc cechę agoralności, którą jest motywacja oparta na wartościach wyższych.

Festiwal Młodych jest zatem czasoprzestrzenią wychowania uczestników do wartości wyższych.

H1.2. Uczestnicy Festiwalu nie kierują się przemocą.

H2.2. Festiwal Młodych w Medjugorje jest pokojowym środowiskiem wychowawczym.

Intencja niestosowania przemocy jest jednym z kryteriów zgromadzeń o charakterze agoralnym. Cecha ta w „Ankiecie oceny wychowawczej wartości Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego” była badana w kilku pytaniach. Dotyczyły one dostrzeżenia przez uczestników na Festiwalu aktów wrogości i przemocy (Pytanie nr 5), a także przekonań na temat kierunku i stopnia oddziaływania Festiwalu na wszystkich uczestników (Pytanie nr 8). Odpowiedzi na te pytania zobrazowano na Wykresach 16-18.

Niemal wszystkie osoby badane (98,33%) twierdzą, że podczas Festiwalu Młodych nie doświadczyły i nie zauważyły żadnych form nienawiści, wrogości lub przemocy. Ponadto, prawie wszyscy respondenci (96,67%) są przekonani o tym, że udział w Festiwalu przyczynia się do pozytywnych przemian u wszystkich uczestników. Przemiany te dokonują się według nich w stopniu dużym lub bardzo dużym (79,17%) bądź przeciętnym (16,67%).

Odpowiedzi respondentów na powyższe pytania jednoznacznie wskazują, że w odniesieniu do Festiwalu Młodych w Medjugorje został spełniony warunek agoralności zgromadzenia, jakim jest jego pokojowy charakter.

Festiwal Młodych tworzy więc młodym ludziom pokojowe środowisko wychowawcze.

H1.3. Uczestnicy biorą udział w Festiwalu z własnej woli.

H2.3. Festiwal Młodych w Medjugorje jest środowiskiem wychowawczym opartym na zasadzie dobrowolności.

Trzecia z cech konstytutywnych zgromadzenia agoralnego dotyczy dobrowolności uczestnictwa. Istotą tej cechy jest to, by uczestnicy zgromadzenia nie byli przymuszeni do udziału w nim. Ta cecha konstytutywna została wyodrębniona szczególnie w kontekście różnych zgromadzeń o charakterze masowym w okresie totalitaryzmu, kiedy zmuszano ludność do uczestnictwa w demonstracjach pod groźbą nałożenia sankcji. Istnieje więc wyraźne rozróżnienie pomiędzy przymusowym udziałem w manifestacji w czasie rządów totalitarnych, a dobrowolnym spotkaniem uczestników zgromadzeń o charakterze agoralnym.

Ankieta zawiera kilka pytań związanych z dobrowolnością uczestnictwa. Najwyraźniej tę kwestię obrazują odpowiedzi na Pytanie nr 6. Uzyskane dane wskazują na to, że żadna z osób badanych nie stwierdziła, by cokolwiek lub ktokolwiek przymusił ją do udziału w Festiwalu Młodych. Wszyscy, którzy odpowiedzieli na to pytanie, okazali się zgodni co do kwestii dobrowolności uczestnictwa w tym spotkaniu.

Pomocniczo, kwestię dobrowolności udziału obrazują odpowiedzi uczestników na pytanie o chęć udziału w Festiwalu po raz kolejny (Pytanie nr 32). Ponad 80% osób ankietowanych (101 osób; 84,17%) wykazało chęć powtórnego udziału w tym wydarzeniu.

Przytoczone wyniki badań wskazują na to, że w kwestii dobrowolności udziału Festiwal Młodych jest w pełni zgromadzeniem agoralnym.

Tym samym można stwierdzić, że Festiwal Młodych jest środowiskiem wychowawczym opartym na zasadzie dobrowolności.

H1.4. Spotkania festiwalowe w Medjugorje mają charakter otwarty.

H2.4. Festiwal Młodych w Medjugorje jest otwartym środowiskiem wychowawczym.

Otwartość spotkania, rozumiana wielorako, jest jedną z cech konstytutywnych zgromadzeń o charakterze agoralnym. Otwartość zgromadzenia zakłada, że nie jest ono ograniczone pod względem przestrzeni, kultury i narodowości, wieku uczestników i finansów. Stopień dostępności badano w Pytaniu 12 ankiety, a wyniki przedstawiono w Tabeli 15. Średnia arytmetyczna poziomu dostępności każdego z tych wymiarów jest większa niż 4,5, a mediana

i modalna wynoszą 5. Z tego powodu należy z pewnością uznać, że Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia kryterium agoralności, jakim jest otwarty charakter spotkania.

H1.5. Festiwal Młodych w Medjugorje ma charakter masowy.

H2.5. Festiwal Młodych w Medjugorje jest masowym środowiskiem wychowawczym.

Postrzeganie skali masowości Festiwalu Młodych w Medjugorje rozpoczęto od pytania o to, czy w odczuciu osób badanych Festiwal ten jest wielkim zgromadzeniem religijnym (Pytanie nr 7, część 1). Rozkład odpowiedzi zawarto na Wykresie 19. Niemal wszystkie osoby badane (96,67%) postrzegają Festiwal jako wydarzenie o wielkiej skali masowości¹⁸⁹.

Pomocniczo, zapytano również o szacunkową liczbę uczestników tego wydarzenia (Pytanie nr 7, część 2). Rozkład wyników zawarto w Tabeli 16 jak również w poniższej Tabeli 65.

Tabela 65. Podsumowanie przedziałów liczbowych szacunkowej liczby uczestników Festiwalu Młodych

	n <20 tys.	20 tys. ≤ n <50 tys.	n ≥50 tys.	Razem
Liczba udzielonych odpowiedzi	14	11	52	77
Procent udzielonych odpowiedzi	18,18	14,29	67,53	100

Jak widać w Tabeli 65, ponad 80% odpowiedzi (81,82%) świadczy o postrzeganiu Festiwalu Młodych jako gromadzącego co najmniej 20 tysięcy osób. Ponad dwie trzecie wszystkich odpowiedzi (67,53%) wskazuje na liczbę 50 tysięcy uczestników lub więcej.

Zarówno wyniki odpowiedzi na pytanie o Festiwal Młodych jako wielkie zgromadzenie, jak również szacunkowe liczby uczestników Festiwalu podawane przez osoby badane świadczą o spełnieniu warunku masowości tego wydarzenia.

Masową skalę Festiwalu Młodych potwierdzają również statystyki dotyczące osób uczestniczących w Festiwalu przez Internet. Są one podawane publicznie każdego wieczora podczas trwania Festiwalu. Od kilku lat, przez Internet łączy się na żywo z tym wydarzeniem kilka milionów internautów. Przykładowo, zostaną podane statystyki z Festiwalu Młodych, który odbył się w 2021 roku. Pierwszego dnia trwania Festiwalu (01.08.2021 r.) przez Internet uczestniczyło w nim 4 100 400 internautów, następnie kolejno: 4 256 700, 4 374 400, 4 790 000¹⁹⁰. Ostatniego dnia natomiast wzięło w nim zdalny udział 5 024 900 osób. Jak widać,

¹⁸⁹ Jedynie dwie osoby nie odpowiedziały na to pytanie, a dwie nie postrzegają Festiwalu w kategorii wielkiego zgromadzenia.

¹⁹⁰ Przykładowo, informacje te podawano na żywo ze studia podczas trwania Festiwalu Młodych w Medjugorje na stronie internetowej <http://onlineradiobox.com/ba/mirmedugorje/?lang=pl> (05.08.2021)

skala tego wydarzenia wielokrotnie przewyższa liczbę uczestników zgromadzonych stacjonarnie na Festiwalu, która to liczba i tak sięga kilkudziesięciu tysięcy osób.

Festiwal Młodych jest więc masowym środowiskiem wychowawczym.

H1.6. Uczestnicy Festiwalu Młodych doświadczają jedności między sobą oraz są przekonani, że wydarzenie to ma wagę społeczną.

H2.6. Festiwal Młodych jest miejscem wychowania do jedności międzyludzkiej.

Kolejną z istotnych cech konstytutywnych zgromadzenia agoralnego jest świadomość jedności pomiędzy uczestnikami z jednoczesną świadomością społecznej wagi tego zgromadzenia. Osoby zebrane na spotkaniu agoralnym wiedzą, że znaczenie tego spotkania przekracza indywidualny, a nawet społeczny wymiar i odnosi się do prawd i wartości ogólnoludzkich, uniwersalnych.

W celu sprawdzenia, czy Festiwal Młodych spełnia powyższy warunek zgromadzenia agoralnego, zadano uczestnikom kilka pytań, opisanych w punkcie 4.2.3. niniejszej pracy. Jedno z pytań dotyczy wprost postrzegania stopnia ważności Festiwalu dla poszczególnych osób i grup społecznych. Jest to Pytanie numer 16, a jego wyniki przedstawiono w Tabeli 17. Osoby badane postrzegają Festiwal nie tylko jako wydarzenie istotne dla nich samych i innych osób w nim uczestniczących (organizatorów, uczestników), lecz także dla osób, grup, społeczeństw niezwiązanych bezpośrednio z odbywającym się Festiwalem. Według nich, Festiwal Młodych jest istotny zarówno dla środowiska religijnego (duchowieństwo, parafie, Kościół), lecz także społeczno-rodzinnego (młodzi ludzie, rodziny uczestników) i narodowego (państwa, z których pochodzą uczestnicy oraz wszystkie narody). Okazuje się, że większości (6 na 10) czynników przypisano wartość średniej $M > 4$, a jednocześnie wszystkie czynniki osiągnęły wartość modalnej na poziomie $M_0 \geq 4$.

Oprócz zbadania wagi Festiwalu dla poszczególnych osób, grup i społeczeństw, poddano analizie także stopień więziotwórczy poszczególnych punktów programu i wymiarów Festiwalu w przekonaniach jego uczestników. Jest to pytanie nr 17, opisane na 5-stopniowej skali, a jego wyniki przedstawiono w Tabeli 18, jak również w Tabeli 66.

Tabela 66. Podsumowanie stopnia więziotwórczego oddziaływania elementów programu i przebiegu Festiwalu

Punkty programu o charakterze	Średnia	Modalna
duchowo-religijnym	4,37	4,10
społeczno-kulturowym	4,10	5

W tym przypadku również osiągnięto wysokie miary wyników. Zarówno czynniki duchowo-religijne (do których należy adoracja Najświętszego Sakramentu, modlitwa różańcowa, Eucharystia i adoracja krzyża) jak również czynniki społeczno-kulturowe (jak śpiew, wędrowniki górskie, słuchanie świadectw, taniec, milczenie) osiągnęły wysokie wyniki: $M > 4$, a $Mo = 5$.

Jak już wspomniano, wspólnototwórczy charakter mają nie tylko poszczególne części programu, sam przebieg Festiwalu, lecz także proklamowane podczas Festiwalu i interioryzowane przez uczestników wartości wyższe. W celu zbadania stopnia uświadomienia sobie poszczególnych wartości przez uczestników Festiwalu, skonstruowano pytanie 9. Wyniki przedstawiono w Tabeli 19 oraz w poniższej Tabeli 67.

Tabela 67. Podsumowanie stopnia uświadomienia sobie w trakcie Festiwalu określonych kategorii wartości

Kategorie wartości	M	Mo
Religijne	4,49	5
Moralne	4,25	5
Witalne	4,10	5
Społeczne	3,96	5

Jak ukazano w Tabeli 67, uczestnicy uświadomili sobie w trakcie trwania Festiwalu przede wszystkim znaczenie wartości religijnych (takich jak np. Bóg, modlitwa, sakramenty), ponieważ to one były głównym motywem udziału w tym wydarzeniu. Wartości te osiągnęły najwyższe wyniki średniej, która jest prawie równa 4,5. Ponadto, wartości moralne (jak: prawda¹⁹¹, miłość, wolność itp.) oraz witalne (jak np. życie, radość, młodość) oceniono wysoko ($M > 4$). Wartościom społecznym (jak m.in. przyjaźń, wspólnota, rodzina) przypisano średnią nieco niższą od 4, lecz bliską tej liczbie. Ponadto, modalna we wszystkich wyżej wymienionych kategoriach wartości wynosi 5. Stopień uświadomienia sobie wagi wartości wyższych był więc wysoki u uczestników Festiwalu, co sprzyja ich poczuciu więzi i jedności.

¹⁹¹ Interesującym zagadnieniem jest ujęcie prawdy, a także dobra i piękna w kategorii transcendentaliów. Zob. Horowski 2008, s. 246-247.

Uczestników spotkania młodych w Medjugorje zapytano również, jaki procent osób przybyłych na to spotkanie ma podobne odczucia do nich pytanie nr 10). Odpowiedzi przedstawiono w Tabeli 20. Średnia arytmetyczna odpowiedzi na to pytanie wynosi 63,17, a modalna 70. Choć wartości te są nieco niższe od warunku przyjęcia agoralności, zestawienie wszystkich opisanych wyżej wyników odpowiedzi dotyczących kryterium „świadomość jedności pomiędzy uczestnikami z jednoczesną świadomością społecznej wagi tego zgromadzenia” wskazuje wyraźnie na spełnienie tego kryterium w przypadku Festiwalu Młodych w Medjugorje.

Festiwal Młodych jest więc istotnym miejscem wychowania do jedności.

H1.7. Udział w Festiwalu Młodych w Medjugorje przyczynia się do pozytywnych następstw indywidualnych i społecznych.

H2.7. Festiwal Młodych w Medjugorje sprzyja realizacji celów wychowawczych w wymiarze indywidualnym i społecznym.

Prezentacja pozytywnych indywidualnych i społecznych następstw udziału w Festiwalu Młodych w Medjugorje została opisana w części 4.2.4. Na podstawie uzyskanych danych, w odniesieniu do tego spotkania, zostanie więc dokonana weryfikacja cechy konstytutywnej zgromadzenia agoralnego, jaką stanowią pozytywne zmiany indywidualne i społeczne.

Uczestnicy Festiwalu Młodych deklarują, że w ich życiu wskutek udziału w Festiwalu Młodych dokonała się pozytywna zmiana (zob. Wykres 20)¹⁹². Takiej odpowiedzi udzieliło 97,78% uczestników, którzy wzięli udział w Festiwalu po raz kolejny. Zmian o charakterze negatywnym nie odnotowano. Także niemal wszyscy uczestnicy (95,83%) spodziewają się pozytywnej zmiany w przyszłości, jako efekt udziału w Festiwalu¹⁹³. Osoby badane różnie oceniają stopień dokonanej lub przewidywanej zmiany, przy czym większość odpowiedzi wyraża zauważenie lub przewidywanie dużego stopnia zmian¹⁹⁴.

Przemiany dokonane dzięki wzięciu udziału w Festiwalu Młodych miały różne wymiary. Opisano je w Tabeli 22 (jako podsumowanie wypowiedzi otwartych)¹⁹⁵, jak również w Tabeli 23¹⁹⁶. Odpowiedzi zawarte w Tabeli 23 w celu weryfikacji hipotezy poddano kategoryzacji. Wyłoniono, podobnie jak w Tabeli 22, trzy podstawowe kategorie i sprawdzono wartość średniej arytmetycznej i modalnej dla każdej z tych kategorii. Wyniki przedstawiono na Wykresie 21.

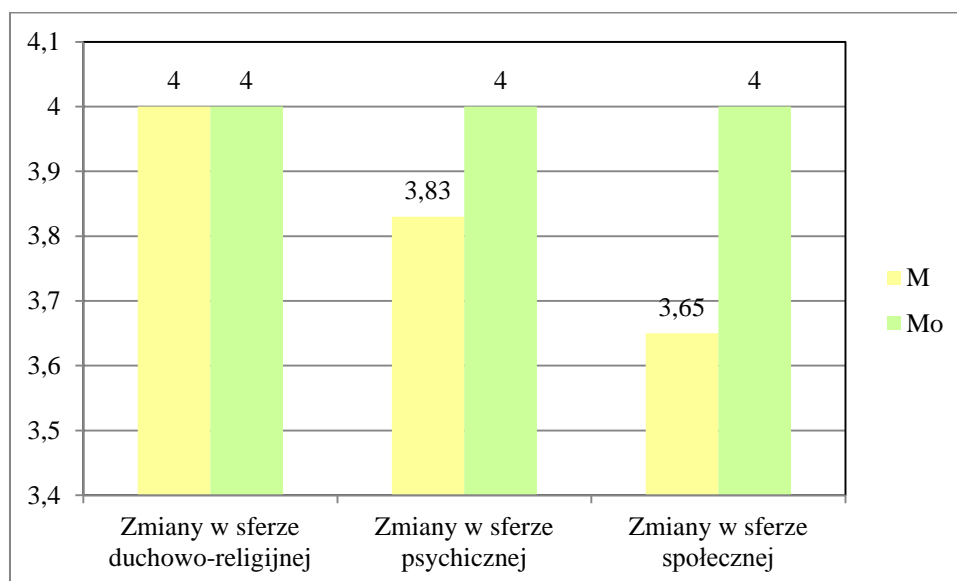
¹⁹² Pytanie nr 11, część 1.

¹⁹³ Pytanie nr 30, część 1.

¹⁹⁴ Szerzej zagadnienie to zostało omówione w części 4.2.4., jak również w części 4.2.1. (zob. Tabela 21, Wykresy 17-18).

¹⁹⁵ Pytanie nr 11, część 3.

¹⁹⁶ Pytanie nr 18.

Wykres 37. Podsumowanie stopnia zmian dokonanych w życiu uczestników w wyniku udziału w Festiwalu Młodych

Jak wykazano na Wykresie 21, wśród różnych kategorii przemian, które miały miejsce wskutek uczestnictwa w Festiwalu Młodych, dominują przemiany o charakterze duchowo-religijnym¹⁹⁷ (M=4,00; Mo=5). Zmiany w sferze psychicznej¹⁹⁸ i sferze społecznej¹⁹⁹ również osiągnęły wysokie wyniki: średnia nieco poniżej 4, Mo=4. Rozkład przedstawionych odpowiedzi jest spójny z danymi uzyskanymi na podstawie pytania otwartego (zob. Tabela 22).

Jak już wspomniano, uczestnicy Festiwalu są przekonani, że udział w tym wydarzeniu przyczynia się do pozytywnych przemian nie tylko w ich indywidualnym życiu, lecz także w życiu innych uczestników (takiej odpowiedzi udzieliło 96,67% osób badanych)²⁰⁰ oraz w funkcjonowaniu osób, grup i społeczności, takich jak: rodziny uczestników, Kościoł, młodzi ludzie na całym świecie, duchowieństwo itp. (zob. Tabela 17). Uczestnicy są przeświadczeni, że Festiwal przyczynia się także u innych osób do zmian o charakterze religijnym²⁰¹ (M=4,12; Mo=4). Stwierdzają ponadto, że udział w Festiwalu ma znaczenie dla życia społecznego²⁰², co przedstawiono w Tabeli 26 oraz w poniższej Tabeli 68.

¹⁹⁷ Należą do nich m.in.: doświadczenie obecności Boga w codzienności, siła wiary, wizja Boga, głębia doświadczeń religijnych, wiedza religijna, stosunek do nauczania Kościoła, wizja Kościoła.

¹⁹⁸ Do tej kategorii zalicza się: poczucie sensu życia, cele życiowe, ważne decyzje życiowe, poznanie siebie, stosunek do siebie.

¹⁹⁹ Wśród zmian o charakterze społecznym wymienia się m.in.: relacje z rodziną, relacje z innymi, stosunek do osób konsekrowanych.

²⁰⁰ Zob. Wykresy 17-18.

²⁰¹ Pytanie nr 15, wspomniane w części 4.2.4.

²⁰² Pytanie nr 13.

Tabela 68. Podsumowanie przekonań osób badanych na temat stopnia wpływu udziału w Festiwalu Młodych na życie społeczne wszystkich uczestników

Wpływ Festiwalu na;	M	Mo
Życie towarzyskie	3,97	4
Działalność dobroczynna	3,60	4
Działalność społeczno-polityczna	3,04	3

Jak ukazuje Tabela 68, w opinii osób badanych Festiwal Młodych ma dość znaczący wpływ na poszczególne przejawy życia społecznego. Choć wartości średniej arytmetycznej nie osiągnęły poziomu 4, to niektóre kategorie są zbliżone do tego poziomu, a wartość modalnej dla dwóch kategorii jest równa 4. Największe znaczenie udziału w tym wydarzeniu przypisano w odniesieniu do życia towarzyskiego uczestników²⁰³ (M=3,97; Mo=4) i działalności dobroczynnej²⁰⁴ (M=3,60; Mo=4). Stwierdzono stosunkowo niewielkie znaczenie uczestnictwa w spotkaniu młodych w Medjugorje dla działalności społeczno-politycznej jego uczestników²⁰⁵.

Podsumowując, w badaniach niniejszej pracy nie stwierdzono negatywnych zmian powstałych wskutek udziału w Festiwalu Młodych. Niemal 100% odpowiedzi osób badanych potwierdza, że uczestnictwo w Festiwalu przyczyniło się do zaistnienia pozytywnych przemian w ich religijności oraz w różnych wymiarach życia. Również prawie 100% uczestników oczekuje pozytywnych następstw wskutek udziału w tym wydarzeniu. Dane te są zgodne z przyjętym kryterium agoralności: osiągnięcie co najmniej 80% odpowiedzi. Podobnie, niemal wszystkie osoby badane są przekonane, że pozytywne skutki udziału w Festiwalu dotyczą całej grupy uczestników. Wśród różnego rodzaju zmian, część z nich (głównie dotyczące zmian w sferze religijnej i psychicznej) spełnia kryterium agoralności, jakim jest $M \geq 4$; a modalna w tych przypadkach ma wysoką wartość: 4 lub 5. Stwierdza się zatem, że Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia kryterium zgromadzenia agoralnego, jakim są pozytywne przemiany osobiste i społeczne.

Festiwal Młodych w Medjugorje, dzięki temu, że inicjuje w uczestnikach pozytywne zmiany osobiste oraz szersze zmiany społeczne, jest miejscem sprzyjającym realizacji celów wychowawczych.

Dokonana weryfikacja hipotez szczegółowych odnoszących się do identyfikacji cech konstytutywnych zgromadzenia agoralnego w doświadczeniach uczestników Festiwalu Młodych

²⁰³ Do tej kategorii należą m.in.: sposób spędzania czasu wolnego, dobór grupy koleżeńskiej.

²⁰⁴ W tej grupie znajdują się np.: działalność charytatywna/humanitarna, zaangażowanie w prace woluntarne.

²⁰⁵ Przykładowo: wypełnianie obowiązków społecznych, zaangażowanie polityczne.

w Medjugorje i wychowawczej wartości tego Festiwalu umożliwiła stwierdzenie, że wobec każdej z siedmiu cech konstytutywnych zostały spełnione ustalone empiryczne kryteria weryfikacji. Wobec powyższego, należy stwierdzić, że został spełniony warunek koniunkcji cech konstytutywnych zgromadzeń o charakterze agoralnym w odniesieniu do przeżyć osób biorących udział w Festiwalu. Oznacza to, iż można poszerzyć zakres desygnatów „zgromadzenia agoralnego” o spotkanie młodzieży w ramach Festiwalu Młodych w Medjugorje.

Podsumowując, w bieżącym rozdziale w pierwszej kolejności przedstawiono doświadczenia osób badanych związane z przygotowaniem do udziału w Festiwalu Młodych oraz z pozaagoralnymi aspektami jego przeżywania. W dalszej części omówiono agoralne wymiary uczestnictwa w tym wydarzeniu. Następnie ukazano różnice i korelacje między poszczególnymi zmiennymi, ujętymi w badaniach. W końcowej części rozdziału zweryfikowano hipotezy dotyczące Festiwalu Młodych jako zgromadzenia agoralnego o charakterze wychowawczym. Podjęto więc próbę udowodnienia, że Festiwal Młodych jest otwartym i masowym wydarzeniem, w którym młodzi ludzie biorą udział z własnej woli, nie kierując się przemocą czy nienawiścią. Ukazano, że motywacja uczestnictwa oparta jest na wartościach wyższych oraz stwierdzono, że w wyniku udziału w Festiwalu dokonują się sprzyjające rozwojowi uczestników indywidualne i społeczne przemiany. Na podstawie wyników przeprowadzonych badań ukazano, że Festiwal ten tworzy jego uczestnikom sprzyjające środowisko wychowawcze i jest miejscem doświadczania wartości wyższych. Stwierdzono również, że wydarzenie to ma charakter więziotwórczy i sprzyja występowaniu pozytywnych efektów wychowawczych.

ZAKOŃCZENIE

Festiwal Młodych w Medjugorje jest świętem młodzieży z całego świata, które rokrocznie skupia na placu festiwalowym dziesiątki tysięcy osób, a poprzez pośrednictwo Internetu uczestniczy w nim kilka milionów ludzi z całego świata. Popularność tego wydarzenia jest więc wysoka. W Festiwalu uczestniczą osoby o różnych kolorach skóry, pochodzące z wielu narodów, mówiące różnymi językami, wychowane w odmiennych warunkach społeczno-kulturowych.

Spotkanie młodzieży w Medjugorje ma ważne znaczenie religijne, jak również społeczne i międzynarodowe. Ze względu na liczny udział młodzieży w tym wydarzeniu uznaje się je za spotkanie o charakterze masowym, odmiennym jednak od bezładnego tłumu. Jest to bowiem zgromadzenie o szczególnych cechach, takich jak: dobrowolność udziału i pokojowy charakter, otwartość i masowość spotkania, poczucie jedności między uczestnikami i ich przekonanie o społecznej ważności tego wydarzenia, a także pozytywne skutki udziału w wymiarze indywidualnym i społecznym. W literaturze psychologicznej takie zgromadzenie nazwano zgromadzeniem agoralnym.

Jak wspomniano we wstępie, w literaturze naukowej nie znaleziono opracowań na temat Festiwalu Młodych, jego znaczenia formacyjnego i wychowawczej wartości. Ten brak badań i literatury dotyczących omawianego wydarzenia jest wyzwaniem dla pedagogiki. W refleksji nad Festiwalem Młodych powstało więc pytanie, czy rzeczywiście ma on wartość wychowawczą i czy spełnia on wszystkie kryteria zgromadzenia agoralnego a tym samym, czy charakter tej agoralności ma znaczenie formacyjne dla uczestników. Nowatorstwo podjętej problematyki i badań na terenie pedagogiki polega więc na przeprowadzeniu ich właśnie w odniesieniu do Festiwalu Młodych jako zgromadzenia agoralnego i poszukiwanie wychowawczej wartości udziału w nim. Istnieje bowiem potrzeba rozpowszechnienia pojęcia „zgromadzenie agoralne” na gruncie nauk pedagogicznych. Współczesne zmiany kulturowe (np. mobilność i możliwości różnego typu komunikacji) pozwalają bowiem na spotkania o dużej liczbie osób skupione wokół pozytywnych wartości, w tym również religijnych. Przykładem mogą być zainicjowane przez Jana Pawła II Światowe Dni Młodzieży, Międzynarodowe Festiwale Młodych ruchu Fokolare „Genfest”, spotkania młodych w Taize, w Lednicy, Chrześcijańskie Spotkania Młodych o charakterze międzynarodowym. Niektóre formy tych spotkań są krótsze czasowo, np. koncerty uwielbienia, spotkania religijne na stadionach organizowane przez pasterzy diecezji,

zgromadzenia zakonne lub charyzmatyczne osoby, mają jednak dużą siłę emocjonalnego wpływu. Nie wiadomo jednak, na ile ich wpływ jest formacyjny i trwały dla życia religijnego młodych ludzi. Masowe spotkania młodych osób, w tym religijne, to niewątpliwie „ziemia nieznana” dla pedagogiki i warta do odkrycia. Refleksja nad kwestią formacyjnych wartości uczestnictwa w takich agoralnych spotkaniach na przykładzie Festiwalu Młodych w Medjugorje wnosi zatem istotny wkład dla rozwoju dziedziny naukowej, którą jest pedagogika.

Główne problemy badawcze niniejszej dysertacji zostały zawarte w następujących pytaniach: „Czy Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia kryteria zgromadzenia agoralnego i posiada wartość wychowawczą?”. Przyjęta koncepcja zgromadzenia agoralnego pozwoliła na sformułowanie szczegółowych problemów badawczych, odpowiadających poszczególnym wyznacznikom tego zgromadzenia i jego wychowawczej wartości.

Badaniami za pomocą metody sondażu diagnostycznego z użyciem „Ankiety oceny wychowawczej wartości Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego” objęto 120 polskich uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorje. Badania te zostały przeprowadzone w 2016 i 2017 roku. Wiek osób badanych wynosił 16-35 lat i obejmował okres młodzieńczy oraz wczesną dorosłość.

Uogólniając wyniki badań empirycznych niniejszej rozprawy można sformułować kilka następujących wniosków:

1. Festiwal Młodych w Medjugorje jest zgromadzeniem agoralnym

Jak wykazano w niniejszej pracy, Festiwal Młodych jest zgromadzeniem, które spełnia wszystkie kryteria zgromadzenia agoralnego. Uzyskane wyniki badań potwierdzają, że motywacja uczestnictwa w Festiwalu oparta jest na wartościach wyższych oraz że młodzi ludzie biorą udział w tym wydarzeniu z własnej woli. Kierują się intencją pokojowych zachowań wobec innych, jednoczenia się z nimi i nie stosowania przemocy. Festiwal w doświadczeniu uczestników jest wydarzeniem o dużej skali masowości i ma otwarty charakter. Wyniki badań ankietowych pozwoliły na opisanie więziotwórczego aspektu uczestnictwa w Festiwalu. Szczególną uwagę poświęcono prezentacji pozytywnych następstw indywidualnych i społecznych, które miały związek z udziałem respondentów w spotkaniu młodzieży w Medjugorje.

2. Festiwal Młodych w Medjugorje jest środowiskiem wychowawczym

Na środowisko wychowawcze składają się zarówno instytucje wychowawcze, opiekuńcze, kulturalno-oświatowe i edukacyjne, jak i małe wspólnoty i grupy społeczne.

Ponadto, środowisko wychowawcze tworzą duże zbiorowości ludzi, kultura relacji międzyosobowych i symbole kulturowe. Środowisko wychowawcze można zatem rozpatrywać w skali mikrospołecznej (np. rodzina, kręgi koleżeńskie, małe grupy), jak również w skali makrospołecznej (duże grupy, społeczności i zbiorowości ludzkie). Istotnym zadaniem wychowawcy jest taka organizacja środowiska wychowawczego, podjęta w duchu odpowiedzialności, która stworzy optymalne warunki do ukształtowania przez wychowanków własnego systemu wartości (Sroczyński, 2008, s. 40-41).

W niniejszej rozprawie udokumentowano empirycznie, że takim środowiskiem wychowawczym jest Festiwal Młodych w Medjugorje. Stwarza on uczestnikom sprzyjające warunki do rozwoju własnego systemu wartości. Osoby zgromadzone na Festiwalu decydują się na udział w tym spotkaniu z własnej woli. Na podstawie osobistej decyzji poszukują wartości wyższych, podejmują wysiłek w dążeniu do ich poznania oraz realizacji w życiu. Uczestnictwo w Festiwalu wzmacnia w nich także motywację do udziału w podobnych spotkaniach formacyjnych.

Czynnikiem tworzącym festiwalowe środowisko wychowawcze jest ponadto otwarty i masowy charakter spotkania. Młodzi ludzie zauważają, że Festiwal jest całkowicie dostępny dla ludzi różnych narodowości i kultur. Ponadto, nie wymaga się wniesienia opłat za udział w tym spotkaniu. Choć Festiwal z założenia jest skierowany do młodych ludzi i licznie dominują osoby młode, przekrój wiekowy uczestników jest duży – od wieku dziecięcego po okres starości. Festiwal odbywa się w otwartej przestrzeni i każdy, kto chce, może w nim uczestniczyć.

Festiwal Młodych jest wielotysięcznym środowiskiem wychowawczym. Bezpośrednio uczestniczy w nim około 50 tysięcy osób, natomiast za pośrednictwem Internetu – nawet ponad 5 milionów osób. Uczestnicy postrzegają to wydarzenie jako spotkanie masowe, wolne od nienawiści i przemocy, o pokojowym i wspólnototwórczym charakterze. Udział w Festiwalu Młodych jest w przeświadczeniu uczestników okazją do ich zmiany na lepsze, przewartościowania spraw religijnych i egzystencjalnych, podejmowania bardziej dojrzałych decyzji życiowych, realizacji wartości, które nadają życiu głębszy sens.

3. Festiwal Młodych w Medjugorje jest areopagiem transmisji wartości wyższych

Jak wynika z odpowiedzi uczestników udających się na Festiwal, ich motywacja udziału w tym wydarzeniu religijnym wynika z zinternalizowanych już wartości wyższych, ale też ze starań odnalezienia możliwości ich pogłębienia i realizacji (zob. Tabela 19). Na pierwszym

miejscu poszukują wartości duchowo-religijnych, następnie poznawczo-rozwojowych. Również istotna jest dla nich motywacja społeczna. Wartości ludyczne mają dla nich stosunkowo niewielkie znaczenie. Jak podkreślał W. Chudy, życie ludzi jest na tyle lepsze, na ile bardziej dominuje dążenie do realizacji wartości duchowych (Chudy, 1987, s. 8; Wałęjko, 2020, s. 170). Osoby biorące udział w Festiwalu Młodych wykazują chęć wyboru odpowiednich wartości. Pragną one budować życie na trwałych fundamentach aksjologicznych (por. Ostrowska, 2006, s. 405-406).

Wartości uświadomione przez uczestników podczas Festiwalu Młodych zdają się odpowiadać na ich oczekiwania, na motywację ich wyjazdu (zob. Tabela 13, Tabela 64). Uczestnicy w głównej mierze uświadomili sobie znaczenie wartości religijnych. Wartości te bywają zwane wartościami „znad natury”. Uzasadniają one podejmowanie takich aktów jak mistyka, modlitwa czy kult (Wałęjko, 2020, s. 170). Przekazywanie wychowankom wartości duchowo-religijnych, w tym nadziei, transcenduje doczesny wymiar życia i przysposabia ich do godnego kiedyś umierania (Chudy, 2006, s. 158-159, 163-164; Uzar-Szcześniak, 2017, s. 93-94)²⁰⁶. Wysoki był również stopień uświadomienia sobie przez uczestników Festiwalu wartości moralnych. Wartości te w swojej istocie kształtują człowieka w każdej dziedzinie jego życia i działania. Religia w znaczącym stopniu wspomaga człowieka w realizacji wartości moralnych oraz wzbudza w nim motywację wyższą, opartą na „trosce ostatecznej” (Marek, 2015, s. 19-20). W dość wysokim stopniu uzmysłowili sobie także respondenci znaczenie wartości witalnych, które z natury ukierunkowują człowieka do ochrony i rozwoju jego psychofizycznego potencjału (zob. Kosiba i in., 2017, s. 22). Nieco niżej, jednak, ale i tak stosunkowo wysoko została uświadomiona waga wartości społecznych. Wartości te motywują człowieka do współpracy, współdziałania, bezinteresowności, wczuwania się w odczucia innych ludzi i współczucia im. Umożliwiają także rozwiązywanie konfliktów i tworzenie wspólnot między ludźmi. Realizacja wartości społecznych jest również pomocna w zaspokajaniu dalszych celów człowieka, sprzyja postawie wzajemnej pomocy (Szadzińska, 2015, s. 133).

Uczestnicy Festiwalu poszukują wartości wyższych, a poznanie ich inspiruje do dalszego zgłębiania ich treści, do adekwatnego wartościowania własnej osoby oraz świata w kontekście tych wartości. Wyniki badań wskazują na to, że znaczna część respondentów, motywowana przeżyciami na Festiwalu, wzięła udział także w innych spotkaniach religijnych²⁰⁷. Przykładem wychowawczego znaczenia udziału w Festiwalu Młodych jest właśnie poszukiwanie przez

²⁰⁶ Zagadnienie „pedagogii umierania” opisywał szczegółowo prof. Wojciech Chudy (zob. Chudy, 1987; Chudy, 2006; Uzar-Szcześniak, 2017).

²⁰⁷ Odpowiedź na Pytanie nr 28.

uczestników innych form wspólnotowego przeżywania wiary, wzmacnianie się w niej poprzez bycie z innymi, dawanie również innym świadectwa.

4. Festiwal Młodych w Medjugorje ma charakter więziotwórczy

Przeżycia i doświadczenia uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorje świadczą o zaistnieniu więzi społecznej między nimi. Widocznym wymiarem tej więzi jest styczeńność uczestników na placu festiwalowym i wzajemne kontakty między nimi (por. Cudowska, 2009, s. 210). Ich więzi przejawiają się w konkretnych działaniach względem siebie wzajemnie i w zachowaniu. Czynnikiem wysoce więziotwórczymi są zarówno aktywności religijne, jak wspólna msza św., adoracja, modlitwa, jak i działania o charakterze społeczno-kulturowym, do których należą m.in. taniec, śpiew, wędrówki górskie czy trwanie w ciszy (por. Żurek, 2014, s. 31-32).

Ponadto, oznaką więzi społecznej między osobami zgromadzonymi na Festiwalu jest respektowanie podobnego zestawu norm i wartości. Uczestnicy gromadzą się na tym wydarzeniu, koncentrując swoją uwagę przede wszystkim wokół wartości religijnych oraz wartości moralnych, choć wysoce istotne są dla nich także wartości witalne i społeczne (por. Jeziorański, 2014, s. 31; Dziaczkowska, 2016, s. 1347). Są oni świadomi więzi, która ich łączy, przekonani o tym, że większość osób biorących udział w Festiwalu ma podobne przeżycia i doświadczenia (por. Żurek, 2014, s. 31-32).

Intencją wspólnego zgromadzenia się jest dla uczestników dokonanie zmiany w ich osobistym życiu, jak również w ich otoczeniu. Osoby badane są przekonane, że udział w Festiwalu ma istotne znaczenie nie tylko dla nich samych, lecz także dla szerszych społeczności ludzkich a nawet dla innych narodów, dla świata i Kościoła (por. Żurek, 2014, s. 31-32; Rynio, 2016, s. 1402).

5. Festiwal Młodych w Medjugorje jest wydarzeniem inspirującym do przemian społecznych i do podjęcia procesu samowychowania

Pozytywne przemiany dokonujące się dzięki uczestnictwu w Festiwalu Młodych są dostrzegane przez respondentów w różnych wymiarach ich życia i rozwoju. Obejmują one zmiany w odniesieniu do Boga, do innych osób i siebie. Przemiany w wymiarze intelektualnym/poznawczym dotyczą większej świadomości znaczenia wartości wyższych, to jest wartości duchowo-religijnych, wartości moralnych i społecznych.

Zmiany w wymiarze psychicznym odnoszą się do osiągnięcia równowagi emocjonalnej, afirmacji życia oraz większej odwagi i pewności siebie. W wymiarze społecznym Festiwal Młodych przyczynia się natomiast do wzrostu empatii i wyrozumiałości wobec innych osób, otwartości na ich potrzeby, altruistycznego podejścia do innych, rezygnacji z nieodpowiednich relacji.

Wśród wszystkich rodzajów przemian dominują te dotyczące duchowo-religijnego wymiaru życia i rozwoju. Przewaga tego rodzaju przemian jest zrozumiała, ponieważ samo wydarzenie ma charakter religijny. Osoby badane deklarują pozytywne podejście do wiary religijnej, jej umocnienie i pogłębienie, wzrost potrzeb duchowo-religijnych oraz wzmożenie aktywności religijnej (modlitwy, przystępowania do sakramentów). Wśród ich wypowiedzi znajdują się również te dotyczące nawiązania głębszej więzi z Bogiem. Niektórzy z nich zaangażowali się w działalność w ruchach i stowarzyszeniach o charakterze religijnym. Są to, zdaniem uczestników, znaczące zmiany w ich życiu i mają one trwały charakter.

Rodzaj i przedmiot zmian w funkcjonowaniu uczestników spotkania festiwalowego po jego zakończeniu są zależne od osobowości danego człowieka, jego sytuacji życiowej, percepcji przekazywanych treści, osobistego zaangażowania w doświadczenia związane z przebiegiem Festiwalu. Zmiany te są również wynikiem słyszanych podczas tego spotkania treści oraz nawiązywanych relacji zarówno z Bogiem, jak też z innymi ludźmi.

Na podstawie powyższego podsumowania wyników badań można stwierdzić, że w wyniku zaprojektowanych i przeprowadzonych badań własnych, analizy ich wyników, a następnie sformułowanych wniosków, uzyskano odpowiedź zarówno na główne problemy pracy, jak również problemy szczegółowe. Ukazano, że Festiwal Młodych w Medjugorje spełnia wszystkie warunki zgromadzenia o charakterze agoralnym oraz zaprezentowano wychowawczą wartość tego wydarzenia. Osiągnięto więc cele postawione na początku drogi badawczej.

Koncepcja zgromadzenia agoralnego potwierdza znaczenie ważnych wydarzeń życiowych i środowiska wychowawczego w rozwoju człowieka. Podjęcie problematyki Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego pozwala więc spojrzeć na kwestię wychowania a zwłaszcza czynników wychowawczych, jakimi są masowe spotkania o charakterze pokojowym, gromadzące ludzi kierujących się wartościami wyższymi.

Autorka pracy ma świadomość, że wyników badań nie należy uogólniać na wszystkich uczestników Festiwalu Młodych. Ze względu na to, że większość rozdanych ankiet nie została zwrócona, ostatecznie uzyskano wyniki 120 osób. Grupa osób badanych jest więc stosunkowo nieduża i nie jest wiadome, jakie odniesienie do badanych kwestii mają osoby, które nie wzięły udziału w badaniach. Ponadto, badania przeprowadzono kilka lat temu, w latach 2016 i 2017,

przed pandemią COVID-19 w 2020 roku i przed nastaniem wojny w Ukrainie w 2022 roku. Nie wiadomo zatem, na ile szczegółowe elementy analizy są aktualne i można je generalizować. O ile można z pewnością przyjąć, że Festiwal Młodych w Medjugorje nadal jest zgromadzeniem agoralnym o istotnej wartości wychowawczej, o tyle istnieje przypuszczenie, że nasilenie różnych elementów agoralności i wychowawczej wartości Festiwalu Młodych może się zmieniać na przestrzeni lat. W zależności od sytuacji społecznej, politycznej, zdrowotnej i religijnej na świecie oraz od aktualnych problemów ludzkich, młodzież może mieć inne potrzeby i oczekiwania, inną wrażliwość i sposób myślenia. Niewykluczone, że młodzi ludzie w czasie pandemii i zagrożenia pokoju, udając się na Festiwal, bardziej kierują się wartością pokoju, są motywowani chęcią nawiązania więzi międzyludzkich, dążą do jedności z innymi, zgodnej współpracy i współdziałania. Kolejne badania mogłyby więc ukazać inne nasilenie wychowawczych wymiarów Festiwalu Młodych.

Zaprezentowane w rozprawie badania, choć rozbudowane i poruszające szereg zagadnień związanych z wychowawczą wartością Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego, nie wyczerpują jednak teoretycznego i badawczego potencjału tego wydarzenia dla pedagogiki. W związku z tym widać perspektywę dalszych badań, które można byłoby poszerzyć zarówno tak, by objąć nimi więcej osób, jak również by podjąć inne problemy związane z wychowawczą wartością Festiwalu Młodych (np. czynniki warunkujące większe lub mniejsze znaczenie wychowawczej wartości tego wydarzenia). Badania powinny także mieć swoją kontynuację, dając możliwość poznawania zmian w doświadczeniu Festiwalu u osób, które uczestniczyły w nim przynajmniej kilkukrotnie. Zagadnieniem wartym podjęcia jest również penetracja problemu: czy i na ile pandemia COVID-19 ma wpływ na motywację uczestnictwa w Festiwalu, przeżycia związane z udziałem w Festiwalu i konsekwencje tego udziału dla funkcjonowania młodych ludzi.

Analogiczne badania do już przeprowadzonych należałoby przeprowadzić także nadając im charakter longitudinalny. Pożyteczne byłoby więc poddanie analizie przeżyć i doświadczeń uczestników Festiwalu oraz konsekwencji udziału w tym wydarzeniu kilkukrotnie w czasie określającym ramy wybranej przez badacza interesującej go zmiany. Można byłoby również przeprowadzić bardziej dogłębne badania międzynarodowe lub interkulturowe, by zweryfikować, jaką wartość ma Festiwal Młodych dla przedstawicieli różnych krajów lub środowisk kulturowych, czy to znaczenie wychowawcze jest takie samo dla wszystkich narodów, czy może istnieje istotna różnica w przeżywaniu Festiwalu zależnie od środowisk, z których pochodzą uczestnicy.

Pomimo wielu zagadnień, które wymagają podjęcia po badaniach opisanych w niniejszej pracy, otrzymane wyniki są interesujące i znaczące tak dla teorii i praktyki pedagogicznej, jak również dla przedstawicieli innych dziedzin nauki. Badane kwestie powinny być otoczone szczególnym zainteresowaniem przez: socjologów (badających stosunki międzyludzkie oraz idee, które kierują ludźmi), psychologów (zajmujących się funkcjonowaniem procesów intrapsychicznych w człowieku, czynnościami człowieka oraz uwarunkowaniami zachowania ludzi i relacji międzyludzkich), kulturoznawców (interesujących się aksjologiczno-normatywnym wymiarem praktyk społecznych), antropologów (którzy przedmiotem swojego zainteresowania czynią człowieka jako jednostkę społeczną, z uwzględnieniem zmienności historycznej, socjalno-ekonomicznej i kulturowej), aksjologów (badających wartości istotne w określonych zbiorowościach ludzkich, w kulturze poszczególnych krajów oraz w epokach historycznych) oraz teologów (wyjaśniających świat w odniesieniu do Boga).

Wiedza na temat zgromadzenia agoralnego, którym jest Festiwal Młodych w Medjugorje, ma istotną rolę dla realizacji celów aplikacyjnych. Zagadnienia omówione w niniejszej pracy mogą stanowić podstawę sformułowania postulatów dotyczących organizacji kolejnych i udoskonalania istniejących już lokalnych, narodowych i międzynarodowych zgromadzeń o charakterze agoralnym, zarówno dla dzieci, młodzieży, rodziców, wychowawców jak i przedstawicieli poszczególnych profesji i ruchów. Zaleca się więc, by w różnych społecznościach tworzyć spotkania skupiające ludzi wokół wartości wyższych, istotnych dla całej społeczności. Ważne znaczenie dla odbioru i konsekwencji spotkania ma rozpoznanie potrzeb uczestników i aktualnej sytuacji w wymiarze społecznym, politycznym, kulturowym i zdrowotnym. Wskazuje się także na wagę stworzenia wśród uczestników atmosfery pokoju i życzliwości, a także umożliwienia im podejmowania wspólnych, jednoczących ich aktywności. Należy również podkreślić, jak ważne jest świadectwo liderów, prelegentów spotkań agoralnych, którzy przez swój autentyczny przykład życia motywują uczestników do interioryzacji poznanych wartości i do pozytywnej przemiany swojego postępowania, do solidarności międzyludzkiej i zgodnego, pokojowego rozwiązywania różnego rodzaju problemów. Proponuje się także, by w organizacji zgromadzeń współpracowało wiele osób, zróżnicowanych pod względem posiadanych umiejętności, by w oparciu o zasadę komplementarności, stworzyć społecznościom optymalne warunki do proklamacji wartości wyższych. Znaczące dla wielkości zgromadzenia jest także szerokie rozpowszechnienie informacji na jego temat z użyciem wszelkich możliwych środków komunikacji społecznej.

Szereg refleksji podjętych w niniejszej rozprawie na podstawie badań własnych w nowym świetle obrazuje zagadnienie ludzkich zbiorowości, spotkań o charakterze

wspólnotowym i religijnym, dostarcza istotnych informacji i zaleceń oraz skłania do dalszej, głębokiej refleksji, stwarzając jednocześnie szansę do prowadzenia dalszych badań naukowych w tym obszarze.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski, F. (2013). Pedagogika chrześcijańska pedagogiką personalistyczną, *Paedagogia Christiana*, 1(31), 25-44.
- Allport, G. (1988). *Osobowość i religia*. Tł. H. Bartosiewicz i in. Warszawa: Wydawnictwo PAX.
- Andrukiewicz, P. (2013). *Pielgrzymka jako zgromadzenie agoralne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Aronson, E. (2001). *Człowiek – istota społeczna. Wybór tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Augustyn, J. (2001). Wychowanie do ojcostwa. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza ojcostwa* (s. 239-254). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Babbie, E. (2009). *Podstawy badań społecznych*. W. Betkiewicz i in. (tł). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bakiera, L., Stelter, Ż. (2011). Religijność. W: L. Bakiera, Ż. Stelter (red.), *Leksykon psychologii rozwoju człowieka* (s. 124-125). Warszawa: Wydawnictwo DIFIN.
- Baron, M. (2015). *Wokół tajemnicy Medziugorja*. Prudnik: Wydawnictwo Pod Tytułem.
- Bartczuk, R.P., Jarosz, M. (2006). Funkcja religijności w procesie radzenia sobie ze stresem. Koncepcja Kennetha I. Pargamenta. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 37-52.
- Baudrillard, J. (2006). *W cieniu milczącej większości, albo kres sfery społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Białek, J., Gadecki, H. (2009). Szacowanie współczynników w teście normalności Shapiro-Wilka. *Wiadomości statystyczne. The Polish Statistician*, 4, 1-10.
- Biela, A. (1983). *Papieskie lato w Polsce: szkic psychologiczny wizyty – pielgrzymki papieża Jana Pawła II w Polsce*. London: Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas.
- Biela, A. (1989). Agoral Gathering: a New Conception of Collective Behavior. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 19(3), 311-336.
- Biela, A. (1996). Agoral Gatherings and Large Scale Transformation in Europe in the 80s and 90s. *Journal for Mental Changes*, 2(2), 83-100.
- Biela, A. (2006). Nowe zgromadzenia agoralne jako zbiorowe reakcje ludzi na świecie na

- wiadomość o śmierci papieża Jana Pawła II. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 83-93.
- Biela, A. (2007). Psychospołeczne uwarunkowania zmian makrostrukturalnych: Koncepcja zgromadzenia agoralnego. *Czasopismo Psychologiczne*, 13(2), 75-86.
- Biela, A. (2013). Agoral Gatherings which Have Changed the Political Face of Central and Eastern Europe. W: A. Biela (red.), *Beyond Crowd Psychology. The Power of Agoral Gatherings* (s. 19-63). Frankfurt am Main: Wydawnictwo Peter Lang Edition.
- Biela, A. (2022). *Crowd Psychology and Agoral Gatherings from Economic Perspective*, Manuscript nieopublikowany, ss.25.
- Biela, A., Tobacyk, J. (1987). Self-Transcendence in the Agoral Gathering: a Case Study of Pope John Paul II's 1979 Visit to Poland. *Journal of Humanistic Psychology*, 27(4), 390-405.
- Borkowska, A. (2017). Religijne radzenie sobie ze stresem a psychologiczny dobrostan i zdrowie. W: M. Ickiewicz-Sawicka (red.), *Kultura a religia – obrzędy, rytuały, konflikty* (s. 11-30). Czeremcha: Stowarzyszenie Miłośników Kultury Ludowej.
- Buksik, D. (2006). Zagadnienie sumienia. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 293-316). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bunoza, D. (2014). Świadectwo dyrygenta. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 44-45.
- Cekiera, Cz. (2006). Poradnictwo religijne w duszpasterstwie. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 448-476). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Cęcelek, G. (2005). Rodzina – jej przemiany oraz zagrożenia i problemy wychowawcze, *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 1-2, 231-249.
- Chaim, W. (2017). Koncepcja typów psychologicznych w psychologii religii i duchowości. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 31-45.
- Chałas, K. (2016). Wychowanie ku wartościom. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 1417-1420). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Chlewiński, Z. (1989). Religijność dojrzała (Szkic psychologiczny). W: Z. Chlewiński (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej* (s. 9-41). Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Chojnacka-Kuraś, M. (2019). Kiedy walka staje się podróżą. O przeobrażeniach metafor opisujących doświadczenie chorowania z uwzględnieniem typu i fazy choroby. *Prace Filologiczne*, 73, 33-48.
- Chudy, W. (1987). Sens filozoficzny kondycji człowieka niepełnosprawnego. *Studia Philosophiae Christianae*, 23(2), 5-24.

- Chudy, W. (2006). Drogi nadziei. *Verbum Vitae*, 9, 151-164.
- Cieliczko, P. (2007). Szaleństwo tłumów w historii i literaturze: powieści husyckie Andrzeja Sapkowskiego, *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*, 42, 227-240.
- Ciołkiewicz, P. (2007). Bunt milczącej większości, *Media, Kultura, Społeczeństwo*, 1(2), 131-141.
- Collins, G., Farrugia, E. (2002). Religijność. W: G. Collins, E. Farrugia (red.), J. Ożóg, B. Żak (tł.), *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych z indeksem angielsko-polskim* (s. 280). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Crisp, R.J., Turner, R.N. (2009). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cudowska, A. (2009). Wspólnota w kulturze indywidualizmu. W: J. Nikitorowicz i in. (red.), *Wspólnoty z perspektywy edukacji międzykulturowej* (s.98-213). Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Czyżowska, D., Gurba, E. (2015). Poczucie koherencji a religijność i sposób konstruowania tożsamości osobistej w okresie wyłaniającej się dorosłości. *Psychologia Rozwojowa*, 20(4), 59-71.
- Ćosić, S. (2014). Festiwal Młodych... Bóg przychodzi w ciszy, słowie oraz w pieśni. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 3.
- Derdziuk, A. (2009). Uwarunkowania wyboru powołania do kapłaństwa. W: K.A. Kłosiński, A. Biela (red.), *Człowiek i jego decyzje. Cz. 2.* (319-327). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Dębski, M. (2005). Przejawy niewidzialnej religii w religijności młodzieży akademickiej w województwie pomorskim. W: J. Baniak (red.), *Religijna i moralna kondycja młodzieży polskiej. Mity i rzeczywistość, seria Socjologia religii*, T. 3. (s. 127-149). Poznań: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego UAM.
- Dobrowolska, B., Jurek, K., Pilewska-Kozak, A.B. (2016). et. al. Validation of the Polish version of the Duke University Religion Index (PoDUREL). *Polskie Archiwum Medycyny Wewnętrznej*, 2016(126), 1005-1008. doi: <http://dx.doi.org/10.20452/pamw.3721>.
- Dowling, E.M., Anderson, P.M., von Eye, A., Lerner, R. (2003). Spirituality, Religiosity, and Thriving Among Adolescents: Identification and Confirmation of Factor Structures. *Applied Developmental Science*, 7(4), 253-260.
- Drabil, L. i in. (2002). Festiwal. W: E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego* (s. 201). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dziaczkowska, L. (2016). Wspólnota. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii*

- pedagogicznej* (s. 1344-1349). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Ebstone King, P., Furrow J. (2008). Religion as a resource for positive youth development: Religion, social capital, and moral outcomes. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 34-49.
- Ferjenčik, J. (1996). Velvet Revolution Meetings in Slovakia: Sociopsychological Characteristics. *Journal for Mental Changes*, 2(2), 121-127.
- Flakus, M. (2014). Psychologiczne aspekty religijności – religijność i duchowość człowieka jako przedmioty zainteresowania psychoanalizy. W: M. Prokopowicz (red.), *Człowiek – istota religijna. Tom 3. Religijność w ujęciu humanistycznym* (s. 185-200). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Foley, A. (2014). *Medjugorje Youth Festival attracts 40,000*.
- Fopka-Kowalczyk, M. (2016). Doświadczenie choroby, cierpienia i straty – kontekst psychopedagogiczny. *Edukacja Humanistyczna*, 2, 89-99.
- Fourneau, E. (2014). Dom pełen słońca. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 52-53.
- Frankfort-Nachmias, C., Nachmias, D. (2001). *Metody badawcze w naukach społecznych*. E. Hornowska (tł.). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Frankowski, E. (2004). *Spoleczne uwarunkowania postaw religijnych młodzieży szkół średnich*. Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli.
- Freud, Z. (1967). *Człowiek, religia, kultura*. Tł. J. Prokopiuk. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Fromm, E. (1966). *Szkice z psychologii religii*. Tł. J. Prokopiuk. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Gaidys, V., Tureikyte, D. (1996). Agoral Gatherings in Lithuania: An Example of the 'Baltic Way'. *Journal for Mental Changes*, 2(2), 113-119.
- Gałązka, M., Chwalińska, T. (2008). Festiwal. W: T. Łozowska (red.), *Encyklopedia humanisty. Literatura – Architektura – Filozofia – Nauka o języku – Gramatyka – Sztuka – Film* (133). Łódź: Piątek Trzynastego Wydawnictwo.
- Gierowska-Przetacznik, M., (2004). Zasady i prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka. W: M. Gierowska-Przetacznik, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*. T. 1. (s. 57-84). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giussani, L. (2014). *Zmysł religijny*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Gizella, J. (2006). U źródeł współczesnego konformizmu – refleksje nad *psychologią tłumy* Le Bona, *Państwo i Społeczeństwo*, 6(2), 49-57.

- Głód, F. (2006). Kryzys religijny. W: S. Gład (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 179-200). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Goban-Klas, T. (2005). Społeczeństwo masowe, informacyjne, sieciowe czy medialne?, *Ethos*, 18(1/2), 100-114.
- Godlewska, D., Gebreselassie, J. (2018). Religia a zdrowie i choroba. *Język. Religia. Tożsamość*, 1(17), 223-236.
- Golan, Z. (2003). Psychologiczne aspekty sekt destrukcyjnych jako zagrożenie dla młodzieży. *Studia Teologiczne*, 21, 207-228.
- Golan, Z. (2006). Pojęcie religijności. W: S. Gład (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 71-79). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Goodman, N. (2001). *Wstęp do socjologii*. Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka.
- Grom, B. (2009). *Psychologia religii. Ujęcie systematyczne*. H. Machoń (tł.). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Gurba, E. (2004). Wczesna dorosłość. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. T. 2. (s. 201-233). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Horkeheimer, M., Adorno, T. (1973). *Aspects of Sociology*. Tł. J. Viertel. Londyn: Wydawnictwo Heineman Educational Books.
- Horowski, J. (2008). Pedagogika tomistyczna a pedagogika wartości, *Paedagogia Christiana*, 1(21), 241-255.
- Horowski, J. (2011). Turystyka w chrześcijańskiej edukacji ekologicznej, *Paedagogia Christiana*, 2(28), 211-229.
- Horowski, J. (2012). Sprawności czy kompetencje moralne?, *Paedagogia Christiana*, 1(29), 191-208.
- Horowski, J. (2013). O pedagogice chrześcijańskiej. Refleksja w kontekście poglądów Jacques'a Maritaina na temat filozofii chrześcijańskiej, *Paedagogia Christiana*, 1(31), 211-228.
- Horowski, J. (2019). Wspólnota przestrzeni odkrywania sensu życia. Implikacje teorii socjologicznej Margaret S. Archer, *Teologia i Moralność*, 14/2(26), 9-22.
- Ickiewicz-Sawicka, M. (2019). *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego na Bałkanach Zachodnich – współczesne zagrożenia (wybór)*. Białystok: Stowarzyszenie Schola Humana.
- Ignaszak, K. (2014). Rozpad Jugosławii – historyczne przesłanki do wojny. W: M. Bodziany (red.), *Społeczeństwo a wojna. Wojna – kryzys – bunty mas* (s. 271-284). Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych imienia generała

Tadeusza Kościuszki.

- Irek, W. (2009). Implikacje społeczne w kształtowaniu religijności. *Wrocławski Przegląd Teologiczny*, 17(1), 79-104.
- Jackowski, A. (2007). Pielgrzymki zagraniczne szansą dla rozwoju polskich ośrodków kultu religijnego. *Prace Geograficzne*, 117, 239-257.
- Jagielski, M. (2016). O doświadczeniu wiary: między samotnością a wspólnotą. *Zeszyty Formacji Katechetów*, 4, 18-26.
- Jarosz, M. (2006). Relacja do Boga w psychologii religii. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 253-270). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Jastrzębski, J. (2001). Emocjonalne i religijne uwarunkowania lęku przed śmiercią u młodzieży akademickiej. *Studia Psychologica*, 2, 83-102.
- Jaworski, R. (2006). Typologie religijności. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 271-285). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Jedynak, W. (2014). Wybrane aspekty przemian religijności i moralności młodzieży polskiej. W: P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak (red.), *Czy stracone pokolenie? Młodzież i jej dylematy na początku XXI wieku* (s. 13-24). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Jeziorański, M. (2014). Wychowawcza wartość wspólnoty w odniesieniu do wybranych koncepcji antropologicznych, *Nauki Humanistyczno-Społeczne*, 422, 27-47.
- Jung, C.G. (1993). *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*. Tł. J. Prokopiuk. Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
- Jung, C.G. (2016). *Archetypy i nieświadomość zbiorowa*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Kamińska, A., Nowicka, A. (2017). Zachowanie tłumu podczas masowych imprez sportowych, *Securo. Czasopismo Studenckiego Koła Naukowego Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, 4, 101-117.
- Kapciak, A. (2005). Religijność. W: G. Marshall (red.), M. Tabin (tł.), *Słownik socjologii i nauk społecznych* (s. 278). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kasik, M. (1998). Religijność a osobowość: typy postaw religijnych a obraz siebie. *Studia Włocławskie*, 1, 169-178.
- Kiciński, A. (2016). Sakramenty i ich znaczenie wychowawcze. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 1014-1015). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Kołodziej, B. (2001). Celibat – afirmacją ojcostwa czy ucieczką przed małżeństwem. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza ojcostwa* (s. 137-154). Lublin: Towarzystwo Naukowe

Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

- Kołodziejska, M. (2012). Niepewna przyszłość globalnej religii. *Studia Religiologica*, 45(4), 311-314.
- Komorowska-Pudło, M. (2017). Małżeństwo – jego jakość i trwałość u wyznawców religii monoteistycznych. Założenia doktrynalne a rzeczywistość empiryczna. *Teologia i Człowiek*, 38(2), 151-173.
- Kopka, J. (2010). Janusz Mariański o młodzięży. Badania nad stosunkiem do wartości religijnych. W: J. Baniak (red.), *Między socjologią i teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego* (s. 141-158). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kornas-Biela, D. (1996). Psychologiczne przyczyny rodzicielstwa młodocianych. *Roczniki Nauk Społecznych*, 24(2), 125-148.
- Kornas-Biela, D. (1999). Macierzyństwo w nauczaniu Jana Pawła II. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza macierzyństwa* (s. 13-40). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kornas-Biela, D. (1999). Wpływ pornografii na rozwój osobowości człowieka. W: Dział Ekspertyz. Biuro Informacji i Dokumentacji Senackiej Kancelarii Senatu, *Pornografia – zagrożenie dla rodziny i społeczeństwa* (s. 12-30). Warszawa: Wydawnictwo Kancelaria Senatu i iDS.
- Kornas-Biela, D. (2000). Rodzina w opinii młodego pokolenia Polaków. W: D. Kornas-Biela (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości* (s. 109-134). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kornas-Biela, D. (2001). Małoletnie ojcostwo: problem i wezwanie. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza ojcostwa* (s. 323-354). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kornas-Biela, D. (2005). Ku dojrzałemu przeżywaniu płciowości. W: J. Nagórny, M. Pokrywka (red.), *Płciowość ludzka w kontekście miłości. Przesłanie moralne Kościoła* (s. 119-164). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kornas-Biela, D. (2008). Zdrowa rodzina kolebką powołań. W: W. Depo, M. Gmyz, T. Guz, Z. Pałubska (red.), *Rodzina kolebką powołań* (s. 55-84). Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.
- Kornas-Biela, D. (2014). Cierpienie rodziny z osobą z niepełnosprawnością. W: J. Kossewska (red.), *Osoba ze stanami ze spektrum autyzmu. Możliwości aktywnego życia* (s. 125-145). Kraków: Wydawnictwo JAK.

- Kornas-Biela, D. (2017). Kształtowanie więzi rodziców z dzieckiem w perinatalnym okresie życia. *Fides et Ratio*, 1(29), 148-170.
- Kornas-Biela, D. (2017). Miłosierdzie jako wartość wychowawcza. Perspektywa pedagogiki chrześcijańskiej. *Rozprawy Społeczne*, 11(1), 5-15.
- Kosiba i in. (2017). Wartości witalne w hierarchii wartości a styl życia studentów kierunków nauczycielskich. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 24(1), 21-40.
- Kowalska, J., Kaźmierczak, A. (2010). *Zasada fair play jako wartość wychowawcza w edukacji szkolnej i w przeciwdziałaniu chuligaństwu na stadionach*. Raport z badań w ramach projektu pilotażowego „Jestem fair” realizowanego w łódzkich szkołach. Warszawa: Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie.
- Kozubek, M.T. (2013). Wartość wychowawcza Świątowych Dni Młodzieży z Janem Pawłem II. W: M.T. Kozubek (red.), *Starość – nie radość?: aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa* (s. 112-122). Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Krok, D. (2006). Pojednanie. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 327-333). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Krok, D. (2012). Znaczenie religijności w formowaniu jakości życia małżonków. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 32, 55-72.
- Krok, D. (2014). Religijny system znaczeń i religijne radzenie sobie ze stresem a eudajmonistyczny dobrostan psychiczny. *Roczniki Psychologiczne*, 17(4), 647-664.
- Królikowska, A. (2006). Coraz mniej grzeszni – o kategorii grzechu w świadomości młodych ludzi. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 68(1), 215-228.
- Królikowska, A. (2008). *Pojęcia religijne młodzieży. Badania empiryczne denotacyjnego i konotacyjnego rozumienia pojęć*. Kraków: Wydawnictwo Ignatianum.
- Kutnik, J. (2012). Agnostycyzm jako droga ku dojrzałej religijności. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio I*, 37(2), 7-21.
- Kwapiszewski, J. (2005). Religie a sekty. Rozważania teoretyczne. *Śląskie Studia Filozoficzne*, 5, 161-195.
- Laskowska, B. (2009). Młodzież wobec kryzysu religijnego. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych*, 1, 129-148.
- Lawton, L. (2014). Medziugorje jest w moim sercu, mogę tu przyjechać, kiedy tylko zechcę. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 48-49.
- Le Bon, G. (2010). *Psychologia tłumy*. B. Kaprocki (tł.). Warszawa: Wydawnictwo Hachette Polska.
- Le Bon, G. (2016). *Psychologia tłumy*. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.

- Łażewska, D.A. (2015). Dekonstrukcja logosu jako zagrożenie dla życia religijnego. *Paedagogia Christiana*, 1(35), 141-159.
- Łączek, M. (2009). Rola rodziny w religijnym wychowaniu dzieci – perspektywa pedagogiczna. *Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne*, 2, 103-113.
- Łobocki, M. (2009). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Maj, A. (2016). Religia. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 946-948). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Makselon, J. (1992). Psychologiczne aspekty cierpienia. *Analecta Cracoviensia*, 1(24), 41-51.
- Mamic, I. (2016). Karen Barad's Onto-Ethico-Epistemology as an Apparatus of Empowerment in Contextual Theologies. *Rhizomes: Cultural Studies in Emerging Knowledge*, 30.
- Marcel, G. (2001). *Być i mieć*. Tł. D. Eska. Warszawa: Wydawnictwo Arcydzieła Wielkich Myślicieli.
- Marek, Z. (2015). Duchowość, religia i wychowanie. *Pedagogika Społeczna*, 1(55), 9-22.
- Mariański, J. (1998). *Między nadzieją i zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Mariański, J. (2003). *Między sekularyzacją i ewangelizacją*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Mariański, J. (2010). Permisywizm i relatywizm moralny młodzieży maturalnej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 34(1), 97-119.
- Mariański, J. (2012). Religijność. W: E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 16 (s. 1416-1418). Lublin: Wydawnictwo TN KUL.
- Mariański, J. (2016). Wartości religijne. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 1285-1292). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Maritain, J. (2005). *Trzej reformatorzy: Luter, Kartezjusz, Rousseau*. Tł. K. Michalski. Warszawa-Ząbki: Wydawnictwo Apostolicum.
- Michna, N.A. (2014). *Wielka awangarda wobec kultury masowej w myśli José Ortegi y Gasseta*. Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Miczyński, J. (2016). Powołanie człowieka. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 824-827). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Milaković, V. (2014). Na złamanie karku. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 54-55.
- Molenda, A. (2006). Nerwice na tle religijnym. W: s. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 501-510). Kraków: Wydawnictwo WAM.

- Molenda, A. (2006). Obraz Boga z perspektywy psychoanalitycznej teorii relacji z obiektem. W: S. Gład (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 244-252). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Mounier, E. (2001). *Le Personalisme. Que sais-je*, Paryż: PUF.
- Mounier, E. (2000). *Refaire la Renaissance. Essais. 413*, Paryż: Ed. du Seuil.
- Mrozek, J.J. (2018). Wolność przekonań a zagrożenie ze strony sekt religijnych w dobie globalizacji. W: J.J. Mrozek (red.), *Globalizacja a wolność w XX i XXI wieku* (s. 35-55). Warszawa: Towarzystwo Naukowe Wschodoznawców.
- Napiórkowski, A. (2014). Współczesny sekularyzm a teologia sekularyzacji. *Studia Nauk Teologicznych*, 9, 11-36.
- Nizio, E. (2016). Festiwal Młodych w Medjugorje jako inicjatywa służąca budowaniu więzi i pokoju. W: T. Sakowicz, M. Marsollek (red.), *Więź i pokój w rodzinie i społeczeństwie* (s. 131-141), Kielce: Wydawnictwo KARAD.
- Nizio, E. (2017). Festiwal Młodych w Medjugorje jako rodzaj zgromadzenia agoralnego. *Roczniki Pedagogiczne*, 9(45), 145-158.
- Nowak, A.J. (1999). Powołanie do macierzyństwa, jego godność i świętość. W: D. Kornas–Biela (red.), *Oblicza macierzyństwa* (s. 49-58). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Nowak, A.J. (2005). *Psychologia eklezjalna*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nowak, M. (2013). Tożsamość pedagogiki chrześcijańskiej, *Paedagogia Christiana*, 1(31), 25-44.
- Nowok, Ł. (2014). Bog i Hrvati! Odzyskanie niepodległości przez Chorwatów w wyniku rozpadu Jugosławii. W: T. Okraska (red.), *Oblicza współczesnych konfliktów zbrojnych* (s.159-174). Katowice: Wydawnictwo JAK.
- Nowosielski, M.R., Bartzuk, R.P. (2015). Religijność w procesie przemian – koncepcja dekonwersji Heinza Streiba. *Studia Psychologica UKSW*, 15(2), 5-21.
- Obuchowska, I. (2004). Adolescencja. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka. T. 2.* (s. 163-201). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Olbrycht, K. (2012). Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji. *Paedagogia Christiana*, 1(29), 89-104.
- Olbrycht, K. (2013). Współczesne obszary pedagogiki chrześcijańskiej, *Paedagogia Christiana*, 1, 121-135.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2011). Dorastanie. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju*

- człowieka* (s. 259-286). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ortega y Gasset, J. (2002). *Bunt mas*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Muza SA.
- Ostaszewska, A. (2014). Badania nad efektywnością włączania tematyki duchowości i religijności w psychoterapii. *Psychoterapia*, 2(67), 5-18.
- Ostrowska, U. (2006). Aksjologiczne podstawy wychowania. W: B. Śliwerski (red.) *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*. T.1. (s.392-414). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ozorowski, E. (2007). Religijność. W: E. Ozorowski (red.), *Słownik podstawowych pojęć teologicznych* (s. 245-246). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Paprzycki, R. (2002). Sekty w demokratycznym państwie prawnym. *Palestra*, 46(7-8), 71-81.
- Paszowska, T. (2016). Chrystoformizacja. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 154-157). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Pawlikowski, J., Wiechetek, M., Sak, J., Jarosz, M. (2015). Beliefs in Miraculous Healings, Religiosity and Meaning in Life. *Religion*, 6(3), 1113-1124.
- Pawłowski, K. (2017). Ante bellum: Uwarunkowania historyczne procesów dezintegracyjnych na terytorium Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i jej państw sukcesyjnych po zimnej wojnie. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia, Sectio K.*, 24(2), 47-73.
- Piątek, M. (2008). *Płeć a rozwój religijności*. Tarnobrzeg: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu.
- Pieszczachowicz, J. (2001). Festiwal. W: J. Pieszczachowicz (red.), *Popularna Encyklopedia Powszechna*. T. 4 (s. 257-258). Kraków: Grupa Wydawnicza Bertelsmann, Media.
- Pietryja, J.M. (2010). Jungowska koncepcja poczucia winy a świadomość grzechu. *Roczniki Teologii Duchowości*, 2(57), 231-244.
- Pilch, T., Bauman, T. (2010). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Potapenko, K. (2015). Religia jako przeciwwaga dla świadomości masowej a polityka antyreligijna władz radzieckich na Ukrainie, *Acta Erasmiana*, 9, 169-181.
- Półtawska, W. (1999). Macierzyństwo darem. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza macierzyństwa* (s. 41-47). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Prężyna, W. (1993). Zgromadzenia agoralne jako zjawisko społeczne. Analiza doświadczeń lat

- osiemdziesiątych w Polsce, *Roczniki Filozoficzne*, 41(4), 41-52.
- Prężyna, W. (1996). Agoral Gatherings as a Social Phenomenon in the Experience of the 80s in Poland. *Journal for Mental Changes*, 2(2), 101-111.
- Prusak, J. (2006). Religia i duchowość w psychoterapii. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 423-447). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ptaszek, R. (2009). Nowa nadzieja czy kolejne zagrożenie? Alternatywne ruchy religijne z punktu widzenia socjologii. *Doctrina Studia Społeczno-Polityczne*, 6, 245-255.
- Radoń, S. (2021). Czy medytacja otepia? Struktura świadomości i jej dynamika podczas stanów medytacyjnych. W: J. Śliwak i in. (red.) *Wybrane zagadnienia z psychologii religii. Funkcja i tożsamość* (s. 35-45). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ramachandran, V.S., Hirstein, W. (1997). Three laws of qualia: what neurology tells us about the biological functions of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 4(5-6), 429-457.
- Rasmus, P. i in. (2014). Zjawisko paniki i kontrolowanie reakcji tłumu, *Anestezjologia i Ratownictwo*, 8, 200-204.
- Reato, M. (2014). Jak w Medziugorju spotkałem moją Matkę. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 50-51.
- Reber, A., Reber, E. (2005). Religijność. W: A. Reber, E. Reber (red.), I. Kurcz, K. Skarżyńska (red. pol.), B. Janasiewicz-Kruszyńska i in. (tł.), *Słownik psychologii* (s. 653). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Regnerus, M., Elder, G. (2003). Staying on Truck in School: Religious Influences in High- and Low-Risk Settings. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(4), 633-649.
- Regulska, A. (2010). Wybrane aspekty starości w perspektywie spełnienia życia człowieka. *Studia nad Rodziną*, 14/1-2 (26-27).
- Regulska, A. (2013). Wychowanie dziecka w rodzinie do miłości. W: I. Jazukiewicz, E. Rojewska (red.), *Miłość jako sprawność moralna w wychowaniu* (s. 159-174). Szczecin: Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe ZAPOL.
- Regulska, A. (2014). Zagrożone poczucie bezpieczeństwa u uczniów a zjawisko fobii szkolnej. W: L. Buller (red.), *Socjotechniczne aspekty bezpieczeństwa w szkole* (s. 94-94). Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Romaniuk, A. (2019). Chodź za Mną. *Mladifest* i parafia w Medjugorje jako wzór dla innych parafii. *Czas Maryi*, 3, 24-25.
- Różański, T. (2015). Oblicza religijności młodzieży studenckiej – analiza wybranych

- komponentów. *Paedagogia Christiana*, 1(35), 295-309.
- Rusecki, M. (2008). Religia. W: E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. V (s. 203-218). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Rybicki, A. (2016). Rozwój religijny (aspekt duchowy). W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 1008-1010). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Rydz, E. (2012). *Tendencje rozwojowe religijności młodych dorosłych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rydz, E., Walesa, T., Tatala, M. (2017). Structure and Level of Religiosity Test. *Polish Psychological Bulletin*, 48(1), 20-27.
- Rydz, E., Zarzycka, B. (2008). Poziom religijności a poczucie spójności wewnętrznej w wieku młodzieńczym. *Psychologia Rozwojowa*, 13(4), 49-58.
- Rynio, A. (2008). Wychowanie religijne. W: E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. t. 7. (s. 449-457). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- Rynio, A. (2016). Wychowanie do życia wspólnotowego. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 1344-1349). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Šakota, M. (2014). Światło świata. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 10-11.
- Salamucha, A., Magier, P. (2013). W obronie pedagogiki chrześcijańskiej, *Paedagogia Christiana*, 1(31), 155-169.
- Skinner, B.F.(2013). *Behawioryzm*. Tł. P. Skawiński. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Skrzyniarz, R. (2016). Braterstwo. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 145-146). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Skrzypińska, K., Atroszko, P. (2015). Ścieżka zawodowa w relacji do osobowości i duchowości człowieka. *Psychologia Rozwojowa*, 20(2), 41-56.
- Skrzypniak, R. (2001). Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie, *Roczniki Socjologii Rodziny*, 13, 149-160.
- Słotwińska, H. (2007). Religia i religijność. W: C. Rogowski (red.), *Leksykon Pedagogiki religii* (s. 670-671). Warszawa: Wydawnictwo Księży Werbistów VERBINUM.
- Słotwińska, H. (2016). Bóg jako wychowawca człowieka. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 138-145). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.

- Słotwińska, H. (2016). *Pedagogika religii w relacjach z dyscyplinami teologicznymi*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sobczyk, M. (2006). *Statystyka. Aspekty praktyczne i teoretyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Soiński, B.J. (2004). Psychologicznopastoralne aspekty dużych zbiorowości. Zgromadzenia agoralne. *Teologia Praktyczna*, 5, 7-23.
- Soiński, B.J. (2006). Nawrócenie religijne. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 387-420). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Sommer, H. (2017). Flash mob – tłum spontaniczny...?, *Humanities and Social Sciences*, 2, 287-294.
- Sroczyńska, M. (2015). Wartości religijne i orientacje rytualne współczesnej młodzieży w refleksji socjologicznej. *Konteksty Społeczne*, T. 3, 1(5), 55-71.
- Sroczyński, W. (2008). Środowisko wychowawcze – zarys problemu. *Kultura i Edukacja*, 2(66), 26-47.
- Starnawski, W. (2013). Perspektywa religijna w doświadczeniu wychowania. *Paedagogia Christiana*, 31(1), 137-153.
- Starzomska, M. (2006). Religijność i anoreksja – rola poradnictwa. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 546-561). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Stefan, W. (2001). Jak nasza przeszłość wpływa na nas dzisiaj? Zranienia z okresu dzieciństwa a funkcjonowanie w życiu dorosłym. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza dzieciństwa* (s. 319-329). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Stefańska, M., Majda, A. (2019). Religijność i akceptacja choroby wśród osób z cukrzycą. *Pielęgniarstwo Polskie*, 72(2), 156-164.
- Stepulak, M. (2016). Religijność. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 949-955). Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.
- Surowiecki, J. (2005). *The wisdom of crowds*. Nowy Jork: Wydawnictwo Random House.
- Surzykiewicz, J. (2016). Duchowość i religijność a wybór zawodu przez młodych ludzi. *Labor et Educatio*, 4, 151-190.
- Szabała, B. (2017). *Religijność osób z niepełnosprawnością wzrokową. Struktura i uwarunkowania*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Szadzińska, E. (2015). Proces kształcenia ukierunkowany na wartości społeczne. W: M. Kulety-Hulboj (red.), *Edukacja globalna. Polskie konteksty i inspiracje* (s.128-144). Wrocław: Instytut Globalnej Odpowiedzialności.

- Szmyd, J. (1998). Religijność jako zjawisko psychologiczno-społeczne. W: W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii* (s. 725-730). Warszawa: Wydawnictwo FUNDACJA INNOWACJA.
- Sztaba, M. (2014). Zagadnienie duchowości i religijności w integralnym wychowaniu osoby. W: M.L. Opiela, E. Świdrak, M. Łobacz (red.), *Wychowanie integralne w edukacji katolickiej* (s.61-85). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szymołon, J. (2006). Przedmiot psychologii religii W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 42-49). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ślaski, S. (2006). Religijność a używanie substancji psychoaktywnych. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 562-572). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Śliwak, J., Bartczuk, R.P., Wiechetek, M., Zarzycka, B. (2017). *Uczestnicy Światowych Dni Młodzieży o Polsce i Polakach*, Kalisz: Wydawnictwo Media i Rynek.
- Śliwak, J., Wiechetek, M., Zarzycka, B., Bartczuk, R.P. (2017). Oblicza psychologii religii w Polsce. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 11-19.
- Śliwak, J., Zarzycka, B., Rak, R. (2011). Kryzys w wartościowaniu a religijność. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(1), 75-86.
- Tarczyński, A. (2000). Wcześni krytycy społeczeństwa masowego: Carlyle i Le Bon, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia z Nauk Społecznych*, 15, 53-60.
- Teusz, G. (2007). Krytyczne wydarzenia życiowe młodzieży a wsparcie społeczne. W: J. Modrzewski, K. Maćkowiak (red.), *Teoria pedagogiczna i praktyka edukacyjna* (s.203-218). Leszno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie.
- Tokarski, S. (2006). Dojrzałość religijna. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 147-178). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Uchnast, Z. (2006). Psychologia jako nauka humanistyczna. Podejście chrześcijańskie źródłem inspiracji. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 255-260.
- Uzar-Szcześniak, K. (2017). Wojciecha Chudego pedagogia umierania. *Rodzina w sytuacji straty*, 93, 93-108.
- Vidjak, N. (2003). Treating Heroin Addiction: Comparison of Methadone Therapy, Hospital Therapy without Methadone, and Therapeutic Community. *Croatian Medical Journal*, 44(1), 59-64.
- Vidović Krišto, K. (2015). Wychowanie seksualne, które jest narzucane w szkołach, ma swoje

- podstawy w przestępstwach pedofilii. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 4, 46-48.
- Vučković, A. (2014). Oto Matka twoja. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 12-13.
- Walczak-Duraj, D. (2010). Zmiany w systemach wartości i norm moralnych młodzieży polskiej w perspektywie badawczej Janusza Mariańskiego. W: J. Baniak (red.), *Między socjologią i teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego* (s. 117-139). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Walesa, Cz. (2001). Rola ojca w psychicznym rozwoju dziecka. Studium psychologiczne. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza ojcostwa* (s. 291-319). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Walesa, Cz. (2005). *Rozwój religijności człowieka. T. 1. Dziecko*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Walesa, Cz. (2006). Rozwój religijności człowieka. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 111-146). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Walesa, Cz. (2017). Podstawowe zasady religijności u młodzieży (studium psychologiczne). *Horyzonty Psychologii*, 7, 57-85.
- Wałęjko, M. (2020). Wojciecha Chudego aksjologia wychowania. *Forum Pedagogiczne*, 10(1), 167-180.
- Wandrasz, M (2006). Choroba i cierpienie a religijność. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 511-532). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Wędzińska, M. (2013). Człowiek na drodze do wartości. Myśl etyczna Maxa Schelera – implikacje pedagogiczne. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 31-43.
- Wieczerzycki, M. (2015). Tłum internetowy jako sieć relacji na rynku B2C, *Organizacja i Kierowanie*, 2(167), 75-90.
- Wnuk, M., Marcinkowski, J. T. (2010). Religijne korelaty jakości życia młodzieży studiującej – moderacyjna rola płci. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 91(4), 678-684.
- Wojtkun, J. (2016). Wymiana darów duchowych owocem Światowych Dni Młodzieży. *Zeszyty Formacji Katechetów*, 4, 27-32.
- Wojtyła, K. (1976). Osoba: podmiot i wspólnota, *Roczniki Filozoficzne*, 24(2), 5-39.
- Wolan-Nowakowska, M. (2016). Znaczenie kompetencji społecznych w pracy pedagoga specjalnego. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 35(3), 153-163.
- Wolicki, M. (2006). Doświadczenie grzechu. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 317-318). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Wolicki, M. (2006). Doświadczenie łaski. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 319-321). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Wolicki, M. (2006). Doświadczenie przebaczenia. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia*

- psychologii religii* (s. 322-326). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Woźniak, B., Zawisza, K., Brzyska, M. (2015). Religia a zdrowie – o zależności między zaangażowaniem religijnym a funkcjonowaniem ciała w starszym wieku. *Studia Socjologiczne*, 2(217), 215-239.
- Wysocka, E. (2007). Religijność młodzieży studenckiej jako wyznacznik funkcjonowania psychospołecznego. Część I. Religijność a doświadczanie kryzysu w wartościowaniu i jego wyznaczniki. *Paedagogia Christiana*, 2(20), 55-72.
- Wysocka, E. (2008). Religijność młodzieży studenckiej jako wyznacznik funkcjonowania psychospołecznego. Część II. Religijność a strategie radzenia sobie i nastawienia wobec siebie i świata. *Paedagogia Christiana*, 2(22), 75-92.
- Zacharias, M.J. (2003). Międzynarodowe uwarunkowania rozpadu Jugosławii 1990-1991. *Dzieje Najnowsze*, 35(2), 133-164.
- Zajac, M. (2014). I Medziugorski Festiwal Młodych w Polsce. *Głos Pokoju z Medziugorja*, 3, 6-8.
- Zaremski, Z. (2005). Zagrożenia wiary we współczesnym świecie. *Studia Włocławskie*, 8, 42-57.
- Zarzycka, B. (2007). Skala Centralności Religijności Stefana Hubera. *Roczniki Psychologiczne*, 10(1), 133-157.
- Zarzycka, B. (2017). *Zmagania religijne. Uwarunkowania i funkcje*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Zasępa, E. (2002). Personalny wymiar religijności a poczucie koherencji i poczucie bezpieczeństwa. *Studia Psychologica*, 3, 53-67.
- Zasępa, E. (2006). Religijność w życiu osób z niepełnosprawnością intelektualną. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 533-545). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Zawada, P. (2014). Human rights violations during the disintegration of Yugoslavia. W: T. Okraska (red.), *Oblicza współczesnych konfliktów zbrojnych* (s. 175-188). Katowice: Wydawnictwo JAK.
- Zdybicka, Z. (2011). Ateizm – zagrożeniem dla osoby ludzkiej. *Studia Philosophiae Christianae*, 47(1), 15-36.
- Zenderowski, R. (2020). Początek i przebieg konfliktów etnicznych w byłej Jugosławii w latach 90. XX wieku w oczach emigrantów z Bałkanów. *Polska Akademia Umiejętności. Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne*, 24, 99-118.
- Zysberg, L. (2018). The People Demand Social Justice: The Social Protest in Israel as an Agoral

Gathering. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration*, 24(2), 31-45.

Żurek, A. (2014). Więzi społeczne a zjawisko samotności i osamotnienia. W: J. Grotowska-Leder (red.), *Więzi społeczne, sieci społeczne w perspektywie procesów inkluzji i wykluczenia społecznego* (s. 23-36). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

NETOGRAFIA

- http://manuals.pqstat.pl/statpqpl:porown3grpl:nparpl:anova_kwpl (03.02.2021).
- <http://medjugorje.pl/28-festiwal-mlodych-mladifest-medugorje-2017/> (01.09.2017).
- <http://onlineradiobox.com/ba/mirmedugorje/?lang=pl> (05.08.2021)
- <http://www.medjugorje.hr/pl/parafii/historia/> (28.03.2020).
- <http://www.medjugorjeyouthfestival.ba/hr/vijesti/svjedocanstvo-immacul%C3%A9e-ilibagizana-festivalu-mladih-moc-molitve-i-oprosta,68.html> (08.08.2020).
- <http://www.piotrkow.pl/kalendarz/2017-11-25/2540> (28.03.2020).
- <https://ekai.pl/60-tys-mlodych-na-miedzynarodowym-festiwalu-w-medjugorie/> (27.03.2020).
- <https://ekai.pl/tak-to-sie-zaczelo-krotka-historia-sdm/> (14.08.2020)
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Medjugorje;3939249.html> (28.03.2020).
- <https://pl.aleteia.org/2018/08/06/maryja-zaprasza-tu-mlodych-gniewnych-festiwal-mlodych-w-medjugorie/> (07.08.2018).
- <https://pl.aleteia.org/2019/08/12/zaskakujace-oswiadczyzny-u-stop-maryi-50-tys-mlodych-na-festiwalu-w-medziugorie/> (28.03.2020).
- <https://stacja7.pl/ze-swiata/rosnie-liczba-pielgrzymow-w-medjugorie/> (28.03.2020).
- <https://www.cbos.pl/PL/home/home/php> (30.06.2016).
- <https://www.centrummedjugorje.pl/EN-H234/news/872/i-festiwal-mlodych-we-francji.html> (30.03.2020).
- <https://www.centrummedjugorje.pl/PL-H4/aktualnosci/885/28-festiwal-mlodych-mladifest-medugorje> (08.04.2019).
- https://www.comunitacenacolo.it/official/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=554 (20.12.2021).
- <https://www.ibm.com/docs/pl/spss-statistics/beta?topic=tests-mann-whitney-u-test> (03.02.2021).
- <https://www.mladifest.com/medjugorje/festival%20mladih%202019/youth%20festival%202019.htm> (10.09.2019).
- <https://www.mladifest.com/medjugorje/zgodbice/predavanja/paddy%20kelly.htm> (05.05.2020).
- Lang, M. (2004). *The Athenian Citizen. Democracy in the Athenian Agora*. Ateny: The American School of Classical Studies at Athens. Pobrane z:
https://books.google.pl/books?hl=pl&lr=&id=LmEt1qx9OmQC&oi=fnd&pg=PA5&dq=agora+at+athens&ots=5GWphldgU9&sig=_ShX5A4a3Wfq2gPZAOoZflqgYuM&redir_esc=y#v=onepage&q=agora%20at%20athens&f=false (16.07.2020).

Lorenc, P. (2008). *Festiwal Młodych*. Pobrane z: <http://niedziela.pl/artukul/54325/nd/Festiwal-Młodych> (27.03.2020).

Rybarski, R.J. (2018). *Religijność i lęk przed śmiercią a jakość życia osób z rozpoznaną chorobą nowotworową*. Pobrane z: https://repozytorium.kul.pl/bitstream/20.500.12153/441/1/Rybarski_Religijnosc_i_lek_przed_smiercia_a_jakosc_zycia_osob_z_rozpoznana_choroba_nowotworowa_edited.pdf (30.01.2020).

SPIS TABEL

Tabela 1. Zmienne niezależne i ich wskaźniki.....	85
Tabela 2. Zmienne zależne i ich wskaźniki.....	85
Tabela 3. Liczba ankiet i pytań użytych do analizy statystycznej wyników badań.....	89
Tabela 4. Liczbowy rozkład dodatkowych pytań w ankiecie	90
Tabela 5. Zestawienie problematyki poruszanej w czasie Festiwalu Młodych w 2015 r.	94
Tabela 6. Wiek osób badanych	101
Tabela 7. Charakterystyka osób badanych.....	101
Tabela 8. Cele życiowe osób badanych	115
Tabela 9. Poglądy polityczne osób badanych	116
Tabela 10. Stosunek osób badanych do poszczególnych kwestii życia seksualnego i małżeńskiego.....	117
Tabela 11. Waga inspiracji wyjazdu na Festiwal Młodych do Medjugorje.....	120
Tabela 12. Ocena stopnia poszczególnych odczuć/ przeżyć podczas Festiwalu Młodych.....	123
Tabela 13. Motywacja uczestnictwa w pierwszym Festiwalu Młodych.....	126
Tabela 14. Motywacja uczestnictwa w kolejnych Festiwalach Młodych	127
Tabela 15. Dostępność Festiwalu Młodych	133
Tabela 16. Szacunkowa liczba uczestników Festiwalu Młodych w percepcji osób badanych...	134
Tabela 17. Postrzeganie stopnia ważności Festiwalu Młodych dla poszczególnych osób i grup społecznych	136
Tabela 18. Postrzeganie więziotwórczego stopnia poszczególnych części Festiwalu Młodych	137
Tabela 19. Stopień uświadomienia sobie znaczenia poszczególnych wartości na Festiwalu Młodych	138
Tabela 20. Procent uczestników Festiwalu Młodych w Medjugorje, którzy w opinii osób badanych mają podobne przeżycia i odczucia do nich	139
Tabela 21. Ogólny stopień zmian, jakie w opinii uczestników dokonały się w ich życiu w wyniku udziału w Festiwalu Młodych	141
Tabela 22. Sfery zmian dokonanych w życiu uczestników Festiwalu wskazywane przez osoby badane	142
Tabela 23. Stopień poszczególnych zmian, jakie w przeszłości dokonały się w uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych	144
Tabela 24. Występowanie pozytywnego wydarzenia po Festiwalu Młodych, mającego związek z uczestnictwem w nim	145

Tabela 25. Kategorie korzyści odniesionych z udziału w Festiwalu Młodych.....	146
Tabela 26. Postrzeganie wpływu udziału w Festiwalu Młodych na dalsze życie społeczne jego uczestników	148
Tabela 27. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 9) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	150
Tabela 28. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 9) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe	150
Tabela 29. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 9.....	152
Tabela 30. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (pytanie 13) – eksploracyjna analiza czynnikowa	153
Tabela 31. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 13.....	154
Tabela 32. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 1 – czynnikowym (pytanie 15) – eksploracyjna analiza czynnikowa	155
Tabela 33. Rzetelność czynnika – Pytanie 15	156
Tabela 34. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 16) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	157
Tabela 35. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 16) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe	158
Tabela 36. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 16.....	159
Tabela 37. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 17) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	160
Tabela 38. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (Pytanie 17) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe	161
Tabela 39. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 17.....	163
Tabela 40. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 18) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	164
Tabela 41. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 18) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe	165
Tabela 42. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 18.....	166
Tabela 43. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (Pytanie 19) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	168
Tabela 44. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (pytanie 19) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe	168
Tabela 45. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 19.....	169

Tabela 46. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 4 – czynnikowym (pytanie 34) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	171
Tabela 47. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 4 – czynnikowym (pytanie 34) – eksploracyjna analiza czynnikowa, drugi etap rozwiązania.....	172
Tabela 48. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – Pytanie 34	174
Tabela 49. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 3 – czynnikowym (pytanie 36) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie wstępne.....	176
Tabela 50. Ładunki czynnikowe w rozwiązaniu 2 – czynnikowym (pytanie 36) – eksploracyjna analiza czynnikowa, rozwiązanie końcowe	177
Tabela 51. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 36.....	178
Tabela 52. Statystyki opisowe i normalność rozkładu utworzonych zmiennych	179
Tabela 53. Różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie zmiennych zależnych	184
Tabela 54. Różnice między osobami o różnym stanie cywilnym w zakresie zmiennych zależnych	185
Tabela 55. Różnice między osobami o różnej rodzinie pochodzenia w zakresie zmiennych zależnych.....	186
Tabela 56. Różnice między osobami o różnym miejscu zamieszkania w zakresie zmiennych zależnych.....	188
Tabela 57. Różnice między osobami przynależącymi i nieprzynależącymi do ruchów religijnych w zakresie zmiennych zależnych	189
Tabela 58. Różnice między osobami o różnych poglądach politycznych w zakresie zmiennych zależnych.....	190
Tabela 59. Różnice między osobami o różnej liczbie przeżytych Festiwalu w zakresie zmiennych zależnych.....	192
Tabela 60. Różnice między osobami o różnym wykształceniu w zakresie zmiennych zależnych	193
Tabela 61. Różnice między osobami o różnym stopniu ważności celów indywidualnych (zorientowanych na karierę) w zakresie zmiennych zależnych	194
Tabela 62. Różnice między osobami o różnym stopniu ważności celów wspólnotowych (zorientowanych na rodzinę i spokojne życie) w zakresie zmiennych zależnych	197
Tabela 63. Współczynniki korelacji rho-Spearmana	199
Tabela 64. Podsumowanie stopnia motywacji pierwszego i kolejnego uczestnictwa w Festiwalu Młodych	202

Tabela 65. Podsumowanie przedziałów liczbowych szacunkowej liczby uczestników Festiwalu Młodych	205
Tabela 66. Podsumowanie stopnia więziotwórczego oddziaływania elementów programu i przebiegu Festiwalu.....	207
Tabela 67. Podsumowanie stopnia uświadomienia sobie w trakcie Festiwalu określonych kategorii wartości	207
Tabela 68. Podsumowanie przekonań osób badanych na temat stopnia wpływu udziału w Festiwalu Młodych na życie społeczne wszystkich uczestników	210

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Liczba osób badanych zamieszkujących poszczególne części Polski według podziału administracyjnego Kościoła katolickiego	105
--	-----

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Płeć osób badanych.....	100
Wykres 2. Poziom więzi osób badanych z poszczególnymi członkami ich rodziny	104
Wykres 3. Rozkład odpowiedzi osób badanych na temat wcześniejszego uczestnictwa w spotkaniach o charakterze religijnym.....	106
Wykres 4. Rozkład procentowy badanych osób w odpowiedzi na pytanie o uczestnictwo w Światowych Dniach Młodzieży w 2016 r.	107
Wykres 5. Deklarowany poziom religijności osób badanych	108
Wykres 6. Wiara osób badanych w istnienie cudów	109
Wykres 7. Interpretacja zjawiska określanego jako „cudowne uzdrowienie”	110
Wykres 8. Częstotliwość uczęszczania do kościoła i na różne spotkania religijne	111
Wykres 9. Częstotliwość prywatnych praktyk religijnych.....	112
Wykres 10. Wewnętrzne przeżywanie religijności u osób badanych	113
Wykres 11. Przynależność osób badanych do grup religijnych.....	114
Wykres 12. Rozkład uczestnictwa we wcześniejszych Festiwalach Młodych	121
Wykres 13. Uczestnictwo bliskich w Festiwalu Młodych	122
Wykres 14. Ogólna ocena wrażeń młodzieży po udziale w Festiwalu Młodych.....	124
Wykres 15. Dobrowolność udziału w Festiwalu Młodych	129
Wykres 16. Doświadczenie przemocy/ nienawiści podczas Festiwalu Młodych	130
Wykres 17. Przekonanie osób badanych na temat kierunku zmian, jakie dokonują się w innych uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych.....	131
Wykres 18. Przypuszczenia osób badanych na temat stopnia zmian, jakie dokonują się w innych uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych.....	132
Wykres 19. Ocena stwierdzenia, że Festiwal Młodych jest wielkim zgromadzeniem religijnym	134
Wykres 20. Kierunek zmian, jakie w przeszłości dokonały się w uczestnikach w wyniku udziału w Festiwalu Młodych	140

Wykres 21. Wykres osypiska – pytanie 9 – rozwiązanie końcowe	149
Wykres 22. Wykres osypiska – pytanie 9 – rozwiązanie końcowe	151
Wykres 23. Wykres osypiska – pytanie 13	153
Wykres 24. Wykres osypiska – pytanie 15	155
Wykres 25. Wykres osypiska – pytanie 16 – rozwiązanie wstępne.....	157
Wykres 26. Wykres osypiska – pytanie 16 – rozwiązanie końcowe	158
Wykres 27. Wykres osypiska – pytanie 17 – rozwiązanie wstępne.....	160
Wykres 28. Wykres osypiska – pytanie 17 – rozwiązanie końcowe	162
Wykres 29. Rzetelność oraz korelacje między czynnikami – pytanie 17	164
Wykres 30. Wykres osypiska – pytanie 18 – rozwiązanie końcowe	166
Wykres 31. Wykres osypiska, rozwiązanie wstępne – pytanie 19.....	167
Wykres 32. Wykres osypiska, rozwiązanie końcowe – pytanie 19	169
Wykres 33. Wykres osypiska – pytanie 34 – rozwiązanie wstępne.....	170
Wykres 34. Wykres osypiska – pytanie 34 – rozwiązanie końcowe	173
Wykres 35. Wykres osypiska – pytanie 36 – rozwiązanie wstępne.....	175
Wykres 36. Wykres osypiska – pytanie 36 – rozwiązanie końcowe	177
Wykres 37. Podsumowanie stopnia zmian dokonanych w życiu uczestników w wyniku udziału w Festiwalu Młodych.....	209

- Nie Tak

Ile osób uczestniczyło w ostatnim Festiwalu, w którym wzięłeś/wzięłaś udział?

- Przypuszczam/przypuszczałem/am, że tys. Wiem, że tys.

7. Jak Ci się wydaje, czy Festiwal zmienia uczestników na lepsze, na gorsze czy wcale nie zmienia?

- Na gorsze Wcale nie zmienia Na lepsze

Jeśli uważasz, że Festiwal zmienia uczestników, to w jakim stopniu zmienia?

- Małym Przeciętnym Dużym Bardzo dużym

8. Oceń stopień Twojego uświadomienia sobie podczas Festiwalu znaczenia poszczególnych wartości. Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień uświadomienia:

1. Bardzo niski 2. Niski 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

Wartości	Stopień				
	1.	2.	3.	4.	5.
Przyjaźń					
Modlitwa					
Bóg					
Sakramenty św.					
Radość					
Drugi człowiek					
Życie					
Ojczyzna					
Kościół					
Wspólnota					
Młodość					
Jedność					
Pokój					
Miłość					
Tolerancja					
Rodzina					
Solidarność					
Miłosierdzie					
Wolność					
Prawda					
Inne (jakie?)					

9. W jakim stopniu, Twoim zdaniem, Festiwal jest dostępny dla wszystkich z poszczególnych względów? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień dostępności:

1. Brak dostępu 2. Niski stopień 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

Czynnik dostępności	Stopień dostępności				
	1.	2.	3.	4.	5.
Otwarta przestrzeń					
Brak biletów wstępu					
Różnorodność narodowa/ kulturowa					
Przekrój wiekowy					
Inne (jakie?)					

10. W jakim stopniu, Twoim zdaniem, udział w Festiwalu wpływa pozytywnie na dalsze życie społeczne jego uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień wpływu:

1. Brak wpływu 2. Mały stopień 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

Rodzaj oddziaływania	Stopień wpływu				
	1.	2.	3.	4.	5.
Dobór grupy koleżeńskej					
Sposób spędzania czasu wolnego					
Sposób odnoszenia się do innych					
Wypełnianie obowiązków społecznych					
Działalność charytatywna/ humanitarna					
Zaangażowanie polityczne					
Zaangażowanie w prace wolontarne					

11. Jak Ci się wydaje, jaki procent młodzieży uczestniczącej w Festiwalu Młodych ma podobne przeżycia i odczucia do Twoich?

12. Na ile udział w Festiwalu oddziałuje pozytywnie na patriotyzm uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień oddziaływania:

1. Brak wpływu 2. Słabo 3. Przeciętnie 4. Znacznie 5. Bardzo silnie

Rodzaj zmiany	Stopień oddziaływania				
	1.	2.	3.	4.	5.
Zainteresowanie życiem społeczno-politycznym kraju					
Udział w uroczystościach patriotycznych					
Wypełnianie obowiązków obywatelskich					
Poczucie tożsamości narodowej					
Pielęgnowanie tradycji narodowych					
Podpisywanie petycji w sprawach ważnych dla ojczyzny					

13. W jakim stopniu udział w Festiwalu wpływa na życie religijne uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Brak wpływu 2. Słabo 3. Przeciętnie 4. Znacznie 5. Bardzo silnie

Rodzaj oddziaływania	Stopień wpływu				
	1.	2.	3.	4.	5.
Uczestnictwo w ruchach religijnych					
Poczucie jedności z Kościołem					
Wzrost wiedzy religijnej					
Praktyki religijne					
Modlitwa za Kościół					
Udział w zbiórkach na rzecz potrzebujących pomocy					

14. W jakim stopniu Festiwal jest ważny dla uczestniczących w nim osób lub grup? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień ważności:

1. Nieważny 2. Mało ważny 3. Przeciętnie ważny 4. Ważny 5. Bardzo ważny

Dla	Stopień ważności				
	1.	2.	3.	4.	5.
Młodych ludzi					
Kościola					
Ciebie					
Duchowieństwa					
Twojej rodziny					
Rodzinnych parafii uczestników					
Organizatorów					
Wszystkich uczestników					
Państw, z których pochodzą uczestnicy					
Wszystkich narodów					
Innych (kogo?)					

15. W jakim stopniu uczestników programu łączą ...? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień więziotwórczy:

1. Żaden 2. Niski 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

	Stopień więziotwórczy				
	1.	2.	3.	4.	5.
Adoracja Najśw. Sakramentu					
Śpiew					
Wędrowki górskie					
Modlitwa różańcowa					
Przeżycia religijne					
Słuchanie świadectw					
Eucharystia					
Taniec					
Milczenie					
Adoracja krzyża					
Inne (jakie?)					

16. W jakim stopniu udział w Festiwalu zmieni poszczególne sprawy w Twoim życiu? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień zmiany:

1. Brak zmiany 2. Niski stopień 3. Przeciętny 4. Wysoki 5. Bardzo wysoki

Poszczególne sprawy	Stopień zmiany				
	1.	2.	3.	4.	5.

Poznanie siebie					
Stosunek do siebie					
Poczucie sensu życia					
Cele życiowe					
Wizja Boga					
Siła wiary					
Relacje z rodziną					
Relacje z innymi					
Odnajdywanie woli Bożej					
Ważne decyzje życiowe					
Wybór powołania					
Zaangażowanie w życie Kościoła					
Wiedza religijna					
Głębia doświadczeń religijnych					
Więź z Matką Bożą					
Doświadczenie obecności Boga w codzienności					
Stosunek do osób konsekrowanych					
Stosunek do nauczania Kościoła					
Wizja Kościoła					
Inne (jakie)?					

17. W jakim stopniu udział w Festiwalu wpłynie na Twoje praktyki religijne? Rodzaj zmiany:

1. Będę praktykować rzadziej 2. Będę praktykować tak samo często 3. Będę praktykować częściej

Praktyki religijne	Rodzaj zmiany		
	1.	2.	3.
Eucharystia			
Sakrament pokuty			
Adoracja			
Nabożeństwa			
Rekolekcje			
Pismo Święte			
Post			
Jałmużna			
Modlitwa osobista			

CZĘŚĆ C.

18. Który moment podczas Festiwalu miał dla Ciebie największe znaczenie? Opisz krótko.

.....
.....
.....

19. Jakie są Twoje wrażenia po udziale w Festiwalu?

- Zdecydowanie negatywne Raczej negatywne Pozytywne i negatywne Raczej pozytywne Zdecydowanie pozytywne

20. Czy zachęcałeś/aś kogoś do udziału w Festiwalu?

- Nie próbowałem/am Tak, ale nieskutecznie Tak, skutecznie. Ile osób?

21. Czy doświadczyłeś/aś jakichś trudności w związku z wyjazdem na Festiwal? Nie Tak

Jeśli tak, to jakich trudności doświadczyłeś?

- finansowych politycznych rodzinnych kulturowych
 zdrowotnych duchowych zawodowych towarzyskich
 innych (jakich?)

22. Jakie korzyści odniosłeś/aś z udziału w Festiwalu? Opisz krótko.

.....
.....
.....

23. W jakim celu przyjechałeś/aś na Festiwal? Ustosunkuj się do każdego z wymienionych czynników w kolumnie. Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Twoje odniesienie:

1. Zdecydowanie nie 2. Raczej nie 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej tak 5. Zdecydowanie tak

Motywacja uczestnictwa	Twoje odniesienie				
	1.	2.	3.	4.	5.
Nawiązać nowe znajomości					
Zwiedzić inny kraj					
Pogłębić swoją relację z Bogiem					
Pogłębić swą wiedzę religijną					
Wyspowiadać się					
Wysłuchać konferencji i świadectw					
Pomodlić się w swojej intencji					
Pomodlić się za kogoś					
Zdobyć szczyty gór					
Zapomnieć o problemach					
Odpościć					
Zjednoczyć się z Kościołem całego świata					
Pokazać, że jestem wierzący/a					
Uwierzyć w Boga					
Nauczyć się nowych piosenek lub tańców					
Zmienić życie					
Doświadczyć Miłosierdzia Bożego					
Odpokutować za grzechy					
Poznać wolę Bożą względem mnie					
Lepiej siebie poznać					
Doświadczyć wspólnoty wiary z innymi					
Z innych względów (jakich?)					

24. Jakie były Twoje osobiste odczucia, przeżycia podczas Festiwalu Młodych? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Twoje odczucia:

1. Zdecydowanie nie 2. Raczej nie 3. I tak i nie 4. Raczej tak 5. Zdecydowanie tak

Określenie	Twoje odczucia				
	1.	2.	3.	4.	5.
Spokój					
Radość					
Życzliwość					
Przygnębienie					
Niechęć					
Nienawiść					
Zaduma, refleksja					
Otwartość					
Ekscytacja					
Niepokój					
Entuzjizm					
Nerwowość					
Ciekawość					
Zażenowanie					
Nuda					
Wzajemna miłość					
Jedność					
Wrogość					
Podziw, zachwyt					
Wzajemna pomoc					
Wyobcowanie					
Szczęście					
Żal					
Miłosierdzie					
Solidarność					
Przebaczenie					
Rozczarowanie					
Więź z innymi					
Inne określenia (jakie?)					

25. Jakie znaczenie miały dla Ciebie podczas Festiwalu Młodych...? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Znaczenie:

	1. Żadne	2. Małe	3. Przeciętne	4. Duże	5. Bardzo duże
	Znaczenie				
	1.	2.	3.	4.	5.
Konferencje					
Świadectwa					
Spowiedź św.					
Tańce					
Eucharystia					
Śpiew					
Adoracja Najśw. Sakramentu					
Spotkanie z Polakami					
Spotkanie z ludźmi innych narodów					
Recital wspólnoty „Cenacolo”					
Różaniec					
Procesje					
Adoracja Krzyża/ Droga Krzyżowa					
Chwile osobistego skupienia					
Świadectwa o objawieniach maryjnych					
Liczba ludzi uczestniczących w Festiwalu					
Obecność księży i sióstr zakonnych					
Oprawa muzyczna Festiwalu					
Wspinaczka górską					
Wewnętrzny stan, z jakim przyjechałeś/aś na Festiwal					
Nawiązanie przyjaźni					
Co jeszcze miało znaczenie?					

26. Czy atmosfera panująca na Festiwalu Młodych przypomina Ci atmosferę innych spotkań, w których uczestniczyłeś/aś?

- Nie Tak, atmosferę jakich spotkań Ci przypomina?

.....

Co wspólnego mają ze sobą te spotkania?

.....

27. Jak Ci się wydaje, czy udział w Festiwalu zmieni Twoje życie w przyszłości na lepsze, na gorsze czy wcale nie zmieni?

- Na gorsze Wcale nie zmieni Na lepsze

Jeśli uważasz, że Festiwal zmieni Twoje życie, to w jakim stopniu zmieni?

- Małym Przeciętnym Dużym Bardzo dużym

Jeśli coś się zmieni, to opisz to krótko.

.....

28. Jakie formy promocji Festiwalu powinny być podjęte w przyszłości?.....

.....

29. Czy chciałbyś/chciałabyś jeszcze raz wziąć udział w Festiwalu i dlaczego?

- Zdecydowanie nie Raczej nie Trudno Raczej tak Zdecydowanie tak

Dlaczego?.....

.....

CZEŚĆ D.

30. Jak ważne są dla Ciebie różne cele w życiu? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Nieważne 2. Mało ważne 3. Średnio ważne 4. Bardzo ważne 5. Najważniejsze

Cele	Stopień ważności				
	1.	2.	3.	4.	5.
Miłość, przyjaźń					
Udane życie rodzinne, dzieci					
Ciekawa praca, zgodna z Twoimi zainteresowaniami					
Osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery					
Zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej					
Spokojne życie bez kłopotów, konfliktów					
Życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie					
Udane życie seksualne					
Bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych”					
Osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki					
Niezależność w pracy					
Życie zgodne z zasadami religijnymi					
Zdobycie władzy politycznej – możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju					
Możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej					
Inne (jakie?)					

31. Oceń swoje poglądy polityczne, zaznaczając odpowiedź w odpowiedniej kratce.

Lewicowe Centrowe Prawicowe Trudno powiedzieć

32. Czy należysz do jakichś stowarzyszeń, organizacji, związków lub ruchów religijnych?

Nie Tak, jakich?

33. Czy należysz do jakichś innych (niereligijnych) grup?

Nie Tak

Jeśli należysz do jakichś grup, to jakie to grupy? Zaznacz spośród poniższych.

Sportowe Harcerstwo Służba publiczna
 Polityczne Hobbystyczne Inne, jakie?

34. Jaki jest Twój stosunek do przedstawionych rodzajów zachowania i sytuacji? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Twój stosunek:

1. Zdecydowanie niedopuszczalne 2. Raczej niedopuszczalne 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej dopuszczalne 5. Zdecydowanie dopuszczalne

Rodzaje zachowania	Twój stosunek				
	1.	2.	3.	4.	5.
Stosowanie środków antykoncepcyjnych					
Współżycie seksualne przed ślubem					
Rozwód					
Aborcja					
Współżycie seksualne osób tej samej płci					
Zdrada małżeńska					
Sztuczne zapłodnienie (np. <i>in vitro</i>)					
Masturbacja					
Korzystanie z pornografii					

35. Oceń swój stopień religijności, zaznaczając odpowiedź w odpowiedniej kratce.

Niewierzący/a Poszukujący/a/,
niezdecydowany/a Wierzący/a i
niepraktykujący/a Głęboko wierzący

Czy przed wyjazdem na Festiwal ocenil(a)byś swój stopień religijności inaczej?

Nie Tak, na czym polega ta różnica?

.....

36. Jakie jest Twoje zaangażowanie religijne (korzystanie z sakramentów św., uczestnictwo w nabożeństwach, działalność na rzecz Kościoła)? Opisz krótko

.....

CZEŚĆ E.

37. Data wypełnienia ankiety

38. Twoje dane

Płeć Wiek Narodowość

Stan cywilny Kawaler/ panna Żonaty/ mężatka Rozwódnik/ rozwódka

Konkubinat/wolny związek Wdowa/ wdowiec Ksiądz/ zakonnik/ zakonnica

Czy masz dzieci?

- Nie Tak, ile?
 Czy uczestniczą z Tobą w Festiwalu? Nie Tak

Wykształcenie Brak Podstawowe Ponadpodstawowe
 Średnie Wyższe

Rodzaj zawodu wyuczonego **Rodzaj zawodu wykonywanego**.....

Podjęcie obecnie pracy zawodowej Nie Tak

Rodzina pochodzenia:

- Pełna Niepełna (samotny rodzic) Niepełna (z dziadkami lub innymi osobami z rodziny)
 Zrekonstruowana po rozwodzie Wychowanie w instytucji

Wykształcenie Twoich rodziców:

Matka Brak Podstawowe Ponadpodstawowe Średnie Wyższe
 Ojciec Brak Podstawowe Ponadpodstawowe Średnie Wyższe

Liczba rodzeństwa

Miejsce zamieszkania wieś miasto (ile ma tysięcy mieszkańców?)

Na terenie jakiej diecezji mieszkasz?

Czy ktoś z Twoich bliskich uczestniczy razem z Tobą w Festiwalu? Kim jest ta osoba dla Ciebie?

39. Jak oceniasz swoje relacje, więź uczuciową z poszczególnymi członkami swojej rodziny? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Siła więzi:

1. Brak więzi 2. Słaba więź 3. Przeciętą 4. Silna 5. Bardzo silna

Członek rodziny	Siła więzi				
	1.	2.	3.	4.	5.
Matka					
Ojciec					
Rodzeństwo					

CZĘŚĆ F.

40. Poniżej znajduje się kilka pytań lub twierdzeń odnoszących się do rzeczywistości nadprzyrodzonej. Proszę przeczytać każde z nich i wyrazić swoją opinię na ten temat.

- Czy wierzy Pani/Pan w cuda (zjawiska lub zdarzenia z różnych przyczyn nieposiadające wiarygodnego, naukowego wytłumaczenia)?
 tak nie
- Czym według Pana/Pani jest **cudowne uzdrowienie**? (proszę zaznaczyć odpowiedź na skali od 1 do 4)

Cudowne uzdrowienie jest:	zdecydowanie nie	nie	tak	zdecydowanie tak
działaniem Boga	1	2	3	4
działaniem sił nadprzyrodzonych	1	2	3	4
błędem w diagnozie lekarskiej	1	2	3	4
wynikiem nieznanymi dotychczas praw natury	1	2	3	4
efektem działania ludzkiej psychiki	1	2	3	4
efektem manipulowania danymi medycznymi	1	2	3	4
wynikiem nieodkrytych jeszcze możliwości organizmu człowieka	1	2	3	4

41.

(1) Jak często chodzi Pan/Pani do kościoła lub na inne spotkania religijne?

1-Nigdy	2- Raz w roku lub rzadziej	3- Kilka razy w roku	4- Kilka razy w miesiącu	5- Raz w tygodniu	6- Częściej niż raz w tygodniu
---------	----------------------------	----------------------	--------------------------	-------------------	--------------------------------

(2) Jak często poświęca Pan/Pani czas na prywatne praktyki religijne, takie jak modlitwa, medytacja lub czytanie Biblii?

1-Rzadko lub nigdy	2- Kilka razy w miesiącu	3- Raz w tygodniu	4- Kilka razy w miesiącu	5- Dwa lub więcej razy w tygodniu	6- Więcej niż raz dziennie
--------------------	--------------------------	-------------------	--------------------------	-----------------------------------	----------------------------

Poniższa część zawiera 3 oświadczenia odnośnie przekonań lub doświadczeń religijnych. Proszę zaznaczyć, w jakim stopniu każde zdanie jest dla Pana/Pani prawdziwe.

(3) W moim życiu doświadczam obecności Boga

1-Zdecydowanie	2-Raczej	3-Nie jestem	4-Raczej prawdziwe	5-Zdecydowanie
----------------	----------	--------------	--------------------	----------------

nieprawdziwe	nieprawdziwe	pewna/pewny		prawdziwe
(4) Moje przekonania religijne są podstawą całego mojego podejścia do życia				
1-Zdecydowanie nieprawdziwe	2-Raczej nieprawdziwe	3-Nie jestem pewna/pewny	4-Raczej prawdziwe	5- Zdecydowanie prawdziwe
(5) Bardzo się staram, aby moja religia rzutowała na wszystkie inne sfery życia				
1-Zdecydowanie nieprawdziwe	2-Raczej nieprawdziwe	3-Nie jestem pewna/pewny	4-Raczej prawdziwe	5- Zdecydowanie prawdziwe

ANEKS 2.

Kwestionariusz ankiety dla uczestników, którzy wzięli udział w Festiwalu

Młodych po raz kolejny

Drogi Respondencie!

Ankieta, którą masz w ręku, dotyczy Twojego udziału w Festiwalu Młodych w Medjugorje (zwanym tu Festiwałem) i służy wyłącznie celom naukowym. W związku z tym jest ona anonimowa.

Zawarto w niej 47 pytań. W odpowiedzi na większość z nich należy postawić znak „X” w jednej lub kilku kratkach . W przypadku tabel, należy wstawić znak „X” na jednym z punktów skali we wszystkich wierszach (poziomych liniijkach). Odpowiadając na niektóre z pytań, należy wpisać odpowiedź własnymi słowami w miejsca kropkowane.

Po wypełnieniu ankiety wskazane jest sprawdzenie, czy udzieliłeś/aś odpowiedzi na wszystkie pytania. W ankiecie nie ma błędnych i poprawnych odpowiedzi. Liczy się jedynie Twoja szczerość.

Dziękuję za udział w badaniu.

CZEŚĆ A.

1. Czy przed wyjazdem na pierwsze spotkanie festiwalowe uczestniczyłeś/aś już kiedyś w jakichś spotkaniach religijnych? Wpisz znak „X” w odpowiedniej rubryce.

Nie Tak

Jeśli tak, to jakiego typu były to spotkania? Wstaw znak „X” we właściwej kratce.

☐ Taize	☐ Światowe Dni Młodzieży	☐ Lednica
☐ Rekolekcje wyjazdowe	☐ Spotkania ruchów lub wspólnot religijnych	☐ Modlitwy o uzdrowienie
☐ Wieczory chwały	☐ Przedstawienia o tematyce religijnej	☐ Koncerty religijne
☐ Festyny religijne	☐ Prywatne spotkania religijne w nieformalnych grupach	☐ Kursy lub szkolenia na tematy religijne
☐ Piesze pielgrzymki	☐ Masowe spotkania na Jasnej Górze	
☐ Inne spotkania (jakie?)		

2. Czy wzięłeś/wzięłaś udział w Światowych Dniach Młodzieży w 2016 r.?

Tak, w spotkaniu/ach z papieżem Franciszkiem Tak, tylko w spotkaniu/ach w diecezjach Nie, ale oglądałem/am transmisję Nie i nie oglądałem/am transmisji

3. Co wpłynęło na to, że zdecydowałeś/aś się po raz pierwszy wziąć udział w Festiwalu Młodych? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Mało znacząca dla mnie inspiracja

2. Ważna inspiracja

3. Bardzo ważna inspiracja

Inspiracja wyjazdu	Waga inspiracji		
	1.	2.	3.
Namowa/ zachęta rodziców			
Namowa/ zachęta kolegów/ znajomych			
Namowa/ zachęta księdza			
Zaciekawienie tematyką objawień maryjnych			
Oglądanie nagrań z Festiwalu			
Świadectwo uczestnika			
Informacja o Festiwalu w prasie lub w internecie			
Inne czynniki (jakie?)			

4. Ile razy uczestniczyłeś/aś dotychczas w Festiwalu Młodych w Medjugorje?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Więcej niż 10

CZEŚĆ B.

5. Czy w czasie Festiwalu Młodych doświadczyłeś/aś lub zauważyłeś/aś jakiegokolwiek formy przemocy, nienawiści?

Nie Tak, jakie?

6. Czy Twój udział w ostatnim Festiwalu był:

Z własnej woli Z powodu jakiegoś przymusu

7. Czy w Twoim odczuciu Festiwal Młodych jest wielkim zgromadzeniem religijnym?

Nie Tak

Ile osób uczestniczyło w ostatnim Festiwalu, w którym wzięłeś/wzięłaś udział?

Przypuszczam/przypuszczałem/am, żetys. Wiem, żetys.

8. Jak Ci się wydaje, czy Festiwal zmienia uczestników na lepsze, na gorsze czy wcale nie zmienia?

Na gorsze Wcale nie zmienia Na lepsze

Jeśli uważasz, że Festiwal zmienia uczestników, to w jakim stopniu zmienia?

Małym Przeciętnym Dużym Bardzo dużym

9. Oceń stopień Twojego uświadomienia sobie podczas Festiwalu znaczenia poszczególnych wartości. Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień uświadomienia:

1. Bardzo niski 2. Niski 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

Wartości	Stopień				
	1.	2.	3.	4.	5.
Przyjaźń					
Modlitwa					
Bóg					
Sakramenty św.					
Radość					
Drugi człowiek					
Życie					
Ojczyzna					
Kościół					
Wspólnota					
Młodość					
Jedność					
Pokój					
Miłość					
Tolerancja					
Rodzina					
Solidarność					
Miłosierdzie					
Wolność					
Prawda					
Inne (jakie?)					

10. Jak Ci się wydaje, jaki procent młodzieży uczestniczącej w Festiwalu Młodych ma podobne przeżycia i odczucia do Twoich?

11. Czy Festiwal zmienił Twoje życie pozytywnie, negatywnie czy wcale nie zmienił?

Negatywnie Wcale nie zmienił Pozytywnie

Jeśli Festiwal zmienił Twoje życie, to w jakim stopniu zmienił?

Małym Przeciętnym Dużym Bardzo dużym

Jeśli coś się zmieniło, to opisz tę zmianę.

.....

.....

12. W jakim stopniu, Twoim zdaniem, Festiwal jest dostępny dla wszystkich z poszczególnych względów? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Brak dostępu 2. Niski stopień 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

Czynnik dostępności	Stopień dostępności				
	1.	2.	3.	4.	5.
Otwarta przestrzeń					
Brak biletów wstępu					
Różnorodność narodowa/ kulturowa					
Przekrój wiekowy					
Inne (jakie?)					

13. W jakim stopniu, Twoim zdaniem, udział w Festiwalu wpływa pozytywnie na dalsze życie społeczne jego uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień wpływu:

1. Brak wpływu 2. Mały stopień 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

Rodzaj oddziaływania	Stopień wpływu				
	1.	2.	3.	4.	5.
Dobór grupy koleżeńskej					
Sposób spędzania czasu wolnego					
Sposób odnoszenia się do innych					
Wypełnianie obowiązków społecznych					
Działalność charytatywna/ humanitarna					
Zaangażowanie polityczne					
Zaangażowanie w prace wolontarne					

14. Na ile udział w Festiwalu oddziałuje pozytywnie na patriotyzm uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Brak wpływu 2. Słabo 3. Przeciętnie 4. Znacznie 5. Bardzo silnie

Rodzaj zmiany	Stopień oddziaływania				
	1.	2.	3.	4.	5.
Zainteresowanie życiem społeczno-politycznym kraju					
Udział w uroczystościach patriotycznych					
Wypełnianie obowiązków obywatelskich					
Poczucie tożsamości narodowej					
Pielęgnowanie tradycji narodowych					
Podpisywanie petycji w sprawach ważnych dla ojczyzny					

15. W jakim stopniu udział w Festiwalach wpływa pozytywnie na życie religijne uczestników? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień wpływu:

1. Brak wpływu 2. Słabo 3. Przeciętnie 4. Znacznie 5. Bardzo silnie

Rodzaj oddziaływania	Stopień wpływu				
	1.	2.	3.	4.	5.
Uczestnictwo w ruchach religijnych					
Poczucie jedności z Kościołem					
Wzrost wiedzy religijnej					
Praktyki religijne					
Modlitwa za Kościół					
Udział w zbiórkach na rzecz potrzebujących pomocy					

16. W jakim stopniu Festiwal jest ważny dla uczestniczących w nim osób lub grup? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień ważności:

1. Nieważny 2. Mało ważny 3. Przeciętnie ważny 4. Ważny 5. Bardzo ważny

Dla	Stopień ważności				
	1.	2.	3.	4.	5.
Młodych ludzi					
Kościół					
Ciebie					
Duchowieństwa					
Twojej rodziny					
Rodzinnych parafii uczestników					
Organizatorów					
Wszystkich uczestników					
Państw, z których pochodzą uczestnicy					
Wszystkich narodów					
Innych (kogo?)					

17. W jakim stopniu uczestników programu łączą ...? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień więziotwórczy:

1. Żaden 2. Niski 3. Przeciętny 4. Duży 5. Bardzo duży

	Stopień więziotwórczy				
	1.	2.	3.	4.	5.
Adoracja Najśw. Sakramentu					
Śpiew					
Wędrowki górskie					
Modlitwa różańcowa					
Przeżycia religijne					
Słuchanie świadectw					
Eucharystia					

Taniec					
Milczenie					
Adoracja krzyża					
Inne (jakie?)					

18. W jakim stopniu udział w Festiwalach zmienił poszczególne sprawy w Twoim życiu? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień zmiany:

1. Brak zmiany 2. Niski stopień 3. Przeciętny 4. Wysoki 5. Bardzo wysoki

Poszczególne sprawy	Stopień zmiany				
	1.	2.	3.	4.	5.
Poznanie siebie					
Stosunek do siebie					
Poczucie sensu życia					
Cele życiowe					
Wizja Boga					
Siła wiary					
Relacje z rodziną					
Relacje z innymi					
Odnajdywanie woli Bożej					
Ważne decyzje życiowe					
Wybór powołania					
Zaangażowanie w życie Kościoła					
Wiedza religijna					
Głębia doświadczeń religijnych					
Więź z Matką Bożą					
Doświadczenie obecności Boga w codzienności					
Stosunek do osób konsekrowanych					
Stosunek do nauczania Kościoła					
Wizja Kościoła					
Inne (jakie?)					

19. W jakim stopniu udział w Festiwalach wpłynął na Twoje praktyki religijne?

1. Praktykuję rzadziej 2. Praktykuję tak samo często 3. Praktykuję częściej

Praktyki religijne	Rodzaj zmiany		
	1.	2.	3.
Eucharystia			
Sakrament pokuty			
Adoracja			
Nabożeństwa			
Rekolekcje			
Pismo Święte			
Post			
Jałmużna			
Modlitwa osobista			

20. Czy coś pozytywnego wydarzyło się w Twoim życiu po Festiwalu, co ma związek z Twoim uczestnictwem w nim?

- Nie Tak, co się wydarzyło?.....

.....

CZĘŚĆ C.

21. Który moment podczas Twoich dotychczasowych Festiwali miał dla Ciebie największe znaczenie? Opisz krótko.

.....

22. Jakie są Twoje wrażenia po udziale w Festiwalach?

- Zdecydowanie negatywne Raczej negatywne Pozytywne i negatywne Raczej pozytywne Zdecydowanie pozytywne

23. Ile czasu poświęciłeś/aś na organizację Festiwali lub na organizację wyjazdu innych osób na Festiwale?

- Wcale 1 dzień 2-7 dni 8-14 dni więcej niż 14 dni

24. Czy zachęcałeś/aś kogoś do udziału w Festiwalu?

- Nie próbowałem/am Tak, ale nieskutecznie Tak, skutecznie. Ile osób?

25. Czy doświadczyłeś/aś jakichś trudności w związku z wyjazdami na Festiwale? Nie Tak

Jeśli tak, to jakich trudności doświadczyłeś?

- finansowych politycznych rodzinnych kulturowych
 zdrowotnych duchowych zawodowych towarzyskich
 innych (jakich?)

26. W jakim celu przyjechałeś/aś na Twój pierwszy Festiwal i na kolejne Festiwale? Ustosunkuj się do tych czynników w obu kolumnach. Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Zdecydowanie nie 2. Raczej nie 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej tak 5. Zdecydowanie tak

Motywacja uczestnictwa	Pierwszy Festiwal					Kolejne Festiwale				
	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.
Nawiązać nowe znajomości										
Zwiedzić inny kraj										
Pogłębić swoją relację z Bogiem										
Pogłębić swą wiedzę religijną										
Wyspowiadać się										
Wysłuchać konferencji i świadectw										
Pomodlić się w swojej intencji										
Pomodlić się za kogoś										
Zdobyć szczyty gór										
Zapomnieć o problemach										
Odpocząć										
Zjednoczyć się z Kościołem całego świata										
Pokazać, że jestem wierzący/a										
Uwierzyć w Boga										
Nauczyć się nowych piosenek lub tańców										
Zmienić życie										
Doświadczyć Miłosierdzia Bożego										
Odpokutować za grzechy										
Poznać wolę Bożą względem mnie										
Lepiej siebie poznać										
Doświadczyć wspólnoty wiary z innymi										
Z innych względów (jakich?)										

27. Jakie korzyści odniosłeś/aś z udziału w Festiwalach? Opisz krótko.

.....

28. Czy udział w Festiwalu Młodych miał wpływ na Twoją motywację uczestniczenia w innych spotkaniach religijnych?

- Nie Tak

29. Czy atmosfera panująca na Festiwalu Młodych przypomina Ci atmosferę innych spotkań, w których uczestniczyłeś/aś?

- Nie Tak, atmosferę jakich spotkań Ci przypomina?

.....

 Co wspólnego mają ze sobą te spotkania?

30. Jak Ci się wydaje, czy udział w Festiwalach zmieni Twoje życie w przyszłości pozytywnie, negatywnie czy wcale nie zmieni?

- Negatywnie Wcale nie zmieni Pozytywnie

Jeśli uważasz, że Festiwal zmieni Twoje życie, to w jakim stopniu zmieni?

- Małym Przeciętnym Dużym Bardzo dużym

Jeśli coś się zmieni, to opisz to krótko.

.....

31. Jakie formy promocji Festiwalu powinny być podjęte w przyszłości?.....

.....

32. Czy chciałbyś/chciałabyś jeszcze raz wziąć udział w Festiwalu i dlaczego?

- Zdecydowanie nie Raczej nie Trudno Raczej tak Zdecydowanie tak

Dlaczego?.....

33. Jakie były Twoje osobiste odczucia, przeżycia podczas Festiwalu Młodych? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Twoje odczucia:

1. Zdecydowanie nie 2. Raczej nie 3. I tak i nie 4. Raczej tak 5. Zdecydowanie tak

Określenie	Twoje odczucia				
	1.	2.	3.	4.	5.
Spokój					
Radość					
Życzliwość					
Przygnębienie					
Niechęć					
Nienawiść					
Zaduma, refleksja					
Otwartość					
Ekscytacja					
Niepokój					
Entuzjizm					
Nerwowość					
Ciekawość					
Zażenowanie					
Nuda					
Wzajemna miłość					
Jedność					
Wrogość					
Podziw, zachwyt					
Wzajemna pomoc					
Wyobcowanie					
Szczęście					
Żal					
Miłosierdzie					
Solidarność					
Przebaczenie					
Rozczarowanie					
Więź z innymi					
Inne odczucia (jakie?)					

34. Jakie znaczenie miały dla Ciebie podczas dotychczasowych Festiwalu Młodych... ? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Znaczenie:

1. Żadne 2. Małe 3. Przeciętne 4. Duże 5. Bardzo duże

	Znaczenie				
	1.	2.	3.	4.	5.
Konferencje					
Świadectwa					
Spowiedź św.					
Tańce					
Eucharystia					
Śpiew					
Adoracja Najśw. Sakramentu					
Spotkanie z Polakami					
Spotkanie z ludźmi innych narodów					
Recital wspólnoty „Cenacolo”					
Różaniec					
Procesje					
Adoracja Krzyża/ Droga Krzyżowa					
Chwile osobistego skupienia					
Świadectwa o objawieniach maryjnych					
Liczba ludzi uczestniczących w Festiwalu					
Obecność księży i sióstr zakonnych					
Oprawa muzyczna Festiwalu					
Wspinaczka górską					
Wewnętrzny stan, z jakim przyjechałeś/aś na Festiwal					
Nawiązanie przyjaźni					
Co jeszcze miało znaczenie?					

35. Na ile byłeś/aś zaangażowany/a w organizację Festiwalu poprzez poszczególne akcje? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Stopień zaangażowania:

1. Brak zaangażowania

2. Niski stopień

3. Średni

4. Wysoki

5. Bardzo wysoki

Rodzaj aktywności	Stopień zaangażowania				
	1.	2.	3.	4.	5.
Przekaz informacji					
Modlitwa w tej intencji					
Prowadzenie zapisów i zbieranie grupy					
Wsparcie finansowe					
9999					

CZĘŚĆ D.

36. Jak ważne są dla Ciebie różne cele w życiu? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę.

1. Nieważne 2. Mało ważne 3. Średnio ważne 4. Bardzo ważne 5. Najważniejsze

Cele	Stopień ważności				
	1.	2.	3.	4.	5.
Miłość, przyjaźń					
Udane życie rodzinne, dzieci					
Ciekawa praca, zgodna z Twoimi zainteresowaniami					
Osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery					
Zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej					
Spokojne życie bez kłopotów, konfliktów					
Życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie					
Udane życie seksualne					
Bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych”					
Osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki					
Niezależność w pracy					
Życie zgodne z zasadami religijnymi					
Zdobycie władzy politycznej – możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju					
Możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej					
Inne (jakie?)					

37. Oceń swoje poglądy polityczne, zaznaczając odpowiedź w odpowiedniej kratce.

Lewicowe Centrowe Prawicowe Trudno powiedzieć

38. Czy należysz do jakichś stowarzyszeń, organizacji, związków lub ruchów religijnych?

Nie Tak, jakich?

39. Czy należysz do jakichś innych (niereligijnych) grup?

Nie Tak

Jeśli należysz do jakichś grup, to jakie to grupy? Zaznacz spośród poniższych.

Sportowe Harcerstwo Służba publiczna
 Polityczne Hobbystyczne Inne, jakie?

40. Jaki jest Twój stosunek do przedstawionych rodzajów zachowania i sytuacji? Zaznacz znakiem „X” na skali w tabeli swoją ocenę. Twój stosunek:

1. Zdecydowanie niedopuszczalne 2. Raczej niedopuszczalne 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej dopuszczalne 5. Zdecydowanie dopuszczalne

Rodzaje zachowania	Twój stosunek				
	1.	2.	3.	4.	5.
Stosowanie środków antykoncepcyjnych					
Współżycie seksualne przed ślubem					
Rozwód					
Aborcja					
Współżycie seksualne osób tej samej płci					
Zdrada małżeńska					
Sztuczne zapłodnienie (np. <i>in vitro</i>)					
Masturbacja					
Korzystanie z pornografii					

41. Oceń swój stopień religijności, zaznaczając odpowiedź w odpowiedniej kratce.

Niewierzący/a Poszukujący/a/, Wierzący/a i Głęboko wierzący
niezdecydowany/a niepraktykujący/a

Czy przed wyjazdem na Festiwal ocenił(a)byś swój stopień religijności inaczej?

Nie Tak, na czym polega ta różnica?

47.

(1) Jak często chodzi Pan/Pani do kościoła lub na inne spotkania religijne?

1-Nigdy	2- Raz w roku lub rzadziej	3- Kilka razy w roku	4- Kilka razy w miesiącu	5- Raz w tygodniu	6- Częściej niż raz w tygodniu
---------	----------------------------	----------------------	--------------------------	-------------------	--------------------------------

(2) Jak często poświęca Pan/Pani czas na prywatne praktyki religijne, takie jak modlitwa, medytacja lub czytanie Biblii?

1-Rzadko lub nigdy	2- Kilka razy w miesiącu	3- Raz w tygodniu	4- Kilka razy w miesiącu	5- Dwa lub więcej razy w tygodniu	6- Więcej niż raz dziennie
--------------------	--------------------------	-------------------	--------------------------	-----------------------------------	----------------------------

Poniższa część zawiera 3 oświadczenia odnośnie przekonań lub doświadczeń religijnych. Proszę zaznaczyć, w jakim stopniu każde zdanie jest dla Pana/Pani prawdziwe.

(3) W moim życiu doświadczam obecności Boga

1-Zdecydowanie nieprawdziwe	2-Raczej nieprawdziwe	3-Nie jestem pewna/pewny	4-Raczej prawdziwe	5- Zdecydowanie prawdziwe
-----------------------------	-----------------------	--------------------------	--------------------	---------------------------

(4) Moje przekonania religijne są podstawą całego mojego podejścia do życia

1-Zdecydowanie nieprawdziwe	2-Raczej nieprawdziwe	3-Nie jestem pewna/pewny	4-Raczej prawdziwe	5- Zdecydowanie prawdziwe
-----------------------------	-----------------------	--------------------------	--------------------	---------------------------

(5) Bardzo się staram, aby moja religia rzutowała na wszystkie inne sfery życia

1-Zdecydowanie nieprawdziwe	2-Raczej nieprawdziwe	3-Nie jestem pewna/pewny	4-Raczej prawdziwe	5- Zdecydowanie prawdziwe
-----------------------------	-----------------------	--------------------------	--------------------	---------------------------

ANEKS 3.

Kategorie wyznaczone na podstawie rozmowy z uczestnikami Festiwalu

Młodych

przeprowadzonej w ramach badań pilotażowych

Tematyka		Przykład wypowiedzi rozmówców		Osoba
Jakimi wartościami kieruje się młodzież, uczestnicząc w Festiwalu Młodych?	Wartości duchowe	Piękno	<i>Kiedy dojeżdżam do Medjugorje (...) czuję (...) pewność, że to będzie piękny czas...</i>	Katarzyna, 32 lata
		Dążenie do prawdy	<i>Zaczynam rozumieć, co jest ważne, otrzymuję odpowiedzi na kluczowe dla mnie pytania.</i>	Emilia, 17 lat
	Wartości religijne	Bóg	<i>Dla mnie Festiwal to najlepszy czas w całym roku, a może nawet w całym moim życiu. Jest to czas (...) kiedy nic innego oprócz Boga i mnie się nie liczy.</i>	Katarzyna, 32 lata
			<i>Moja motywacja opierała się na pogłębieniu relacji z Panem Jezusem (...) Ważnym było dla mnie spotkanie z młodymi ludźmi, którzy, przypuszczam, podobnie do mnie, poszukują Boga w swoim życiu i chcą przemieniać swoje życie na chwałę Boga.</i>	Emilia, 17 lat
		Wola Boga	<i>Podczas wyjazdów szukałam woli Bożej dla siebie, dla mojej rodziny, starałam się dostrzec to, co Bóg ma dla mnie, a także w jaki sposób mogę realizować pragnienia Boga w moim życiu.</i>	Emilia, 17 lat
		Wiara	<i>Przyjechałam tu, żeby pogłębić wiarę, pomodlić się...</i>	Monika, 34 lata
		Kościół	<i>Przyjechałam tu, żeby (...) spotkać Boga i żywy modlący się Kościół, zobaczyć wiarę młodych z całego świata (...) To doświadczenie jest bardzo budujące, bo człowiek doświadcza, że katolicyzm nie jest zarezerwowany tylko dla Polaków. Jest to doświadczenie Kościoła uniwersalnego.</i>	Monika, 34 lata
Maryja	<i>Jest to czas pokoju, zawierzenia Matce Bożej, oddania się Jej we wszystkim, czym jestem i co posiadam.</i>	Katarzyna, 32 lata		
Jakie zmiany dokonują się w młodzieży wskutek udziału w Festiwalu Młodych?	W sferze duchowo-religijnej	Przystępowanie do sakramentów	<i>Ja też wiem, że dokonuje się wiele nawróceń w tym miejscu, że ludzie (...) przystępują do spowiedzi generalnych. Wiem, że dzieje się tam wiele dobra.</i>	Dariusz, 34 lata
			<i>Tak, ludzie częściej przystępują do sakramentów.</i>	Monika, 34 lata
		Nawiązanie relacji z Bogiem	<i>Pobyt na Festiwalu pomógł mi też odnaleźć relację z Bogiem. (...) Bardzo często po Festiwalu ludzie odnajdują prawdziwą relację z Chrystusem,</i>	Katarzyna, 32 lata
			<i>Ja też podczas uczestnictwa w Festiwalu Młodych doświadczyłam wielu łask Bożych, głównie związanych (...) z doświadczeniem głębokiej miłości Bożej</i>	Emilia, 17 lat
	<i>Starałam się (...) bardziej szukać Boga.</i>	Emilia, 17 lat		
	<i>Z chęcią pojadę na kolejne spotkanie młodych podczas Festiwalu Młodych w Medjugorje, bo te przeżycia (...) modyfikują relację z Bogiem.</i>	Emilia, 17 lat		

			<i>...podczas pobytu Pan mnie przemieniał, poszukiwałam Jego słów, Jego obecności na każdym kroku...</i>	Emilia, 17 lat
	Poszukiwanie woli Boga		<i>podczas pobytu Pan mnie przemieniał, poszukiwałam (...) Jego obecności (...) starając się otwierać na Jego działanie i poddawać się zadany działaniom. Staralam się nie postępować według swojego uznania, a bardziej szukać Boga i starać się wypełniać Jego wolę.</i>	Emilia, 17 lat
			<i>Po prostu staram się wypełniać wolę Bożą bez użalania się, pragnąc Go z całych sił.</i>	Emilia, 17 lat
	Nawiązanie relacji z Maryją		<i>Udział w Festiwalu przyczynił się do (...) zawierzenia Matce Bożej.</i>	Jagoda, 29 lat
			<i>Pobyt na Festiwalu pomógł mi (...) otworzyć się na relację zażyłą z Matką Bożą...</i>	Katarzyna, 32 lata
	Wzrost/ umocnienie wiary		<i>Festiwal pomaga mi (...) we wzroście mojej wiary i pobożności, wierności Bogu, poddania się woli Bożej w zmianach, jakie dokonywały się w moim życiu.</i>	Monika, 34 lata
			<i>(...) najcenniejsze było umocnienie mojej wiary.</i>	Jagoda, 29 lat
			<i>W 2014 r. wróciłem z Festiwalu w jakiś sposób podbudowany i zachwycony. Było to dla mnie doświadczenie nowe, zachwycające, budujące i wzmacniające wiarę.</i>	Dariusz, 34 lata
	Świadcstwo wiary		<i>Udział w Festiwalu sprawia, że wracam do codzienności z większym zapałem i radością, chcę dzielić się swoją wiarą w swoim środowisku, odważniej wyznaję swoją wiarę.</i>	Barbara, 33 lata
W sferze społecznej	Nawiązanie więzi przyjacielskich		<i>Udział w Festiwalu przyczynił się do zawarcia nowych przyjaźni...</i>	Jagoda, 29 lat
	Zerwanie niewłaściwych relacji		<i>...dzięki Festiwalowi miałam siłę, żeby zerwać znajomość, która miała na mnie toksyczny wpływ.</i>	Katarzyna, 32 lata
	Zmiana nastawienia do innych ludzi		<i>Z chęcią pojedę na kolejne spotkanie młodych podczas Festiwalu Młodych w Medjugorje, bo te przeżycia (...) przemieniają, (...) moje postrzeganie innych.</i>	Emilia, 17 lat
W sferze zdrowia	Pozbycie się nałogów		<i>Słyszałam, że na Festiwalu wiele osób doświadczyło (...) wyzwolenia z nałogów, potwierdzeniem były świadectwa głoszone podczas Festiwalu.</i>	Jagoda, 29 lat
W sferze rozwoju osobistego	Poważne decyzje		<i>Zawsze po Festiwalu okazuje się, że jestem w stanie podejmować poważne decyzje, nie myśląc o tym, co będzie dalej, bo wiem, że będzie dobrze.</i>	Katarzyna, 32 lata
			<i>Z chęcią pojedę na kolejne spotkanie młodych podczas Festiwalu Młodych w Medjugorje, bo te przeżycia mnie przemieniają (...) determinują wybory życiowe...</i>	Emilia, 17 lat
			<i>Bardzo często właśnie w Medjugorje podejmuję życiowe decyzje i potrafię mimo wcześniejszego lęku iść za nimi i mieć pewność, że są one dobre...</i>	Katarzyna, 32 lata
	Umocnienie w życiowych trudnościach		<i>Festiwal to czas ładowania duchowych akumulatorów i gromadzenia sił na cały rok trudów życia.</i>	Katarzyna, 32 lata

		Praca nad sobą, udoskonalanie siebie	<i>Czułam, że Pan wzywa mnie do przekraczania granic i barier swoich ograniczeń, zmiany siebie, wyzbywania się wad, niewłaściwych skłonności.</i>	Emilia, 17 lat
		Praca nad sobą, udoskonalanie siebie	<i>czułam się uwolniona z ograniczeń, niewłaściwych skłonności... Ten wyjazd zapoczątkował głęboką dalszą przemianę, która, poprzez doświadczenie śmierci bliskiej osoby, choroby innej bliskiej osoby, trwa do dzisiaj i wierzę głęboko, że ta przemiana jest dziełem Boga i jest na chwałę Bożą</i>	Emilia, 17 lat
Jakie jest wzajemne odniesienie uczestników Festiwalu Młodych?	Realizacja wspólnego celu		<i>Doświadczyłam tu jedności osób z innych krajów, którzy mają wspólny cel.</i>	Anna, 20 lat
			<i>Uczestnictwo w Festiwalu jest dla mnie ważne, bo, jak wspomniałam, jest miejscem szczególnego spotkania młodych, wierzących ludzi, którzy pragną wspólnie doświadczać Bożej obecności, modlić się i trwać wzrastając w wierze.</i>	Emilia, 17 lat
	Więź, jedność		<i>...doświadczam tu poczucia wspólnoty i tego, że wszyscy jesteśmy dziećmi tego samego Boga.</i>	Dariusz, 34 lata
			<i>czułam z osobami uczestniczącymi podczas festiwalu więź.</i>	Emilia, 17 lat
	Życzliwość, przyjaźń		<i>Porozumiewaliśmy się często bez słów. Nawiązaliśmy przyjaźnie.</i>	Anna, 20 lat
			<i>Podczas Festiwalu rozmawiałam z innymi osobami z różnych kręgów kulturowych, były to osoby miłe, przyjaźnie nastawione do mnie.</i>	Emilia, 17 lat

ANEKS 4.

Charakterystyka wybranych osób i organizacji zaangażowanych w organizację i przebieg Festiwalu Młodych

1. Slavko Barbarič żył w latach 1946-2000. Był kapłanem franciszkańskim, psychoterapeutą i doktorem w dziedzinie pedagogiki religii. Swoją rozprawę doktorską napisał na uniwersytecie we Fryburgu na temat: "Nawrócenie jako główne zadanie nauczania chrześcijańskiego i edukacji dorosłych". Jako kapłan pracował w kilku bośniackich parafiach m.in. w Medjugorje. Pracował z młodzieżą, opiekował się pielgrzymami, prowadził liczne nabożeństwa, organizował rekolekcje (także w innych krajach). Za swoją działalność był poddany represjom ze strony władz komunistycznych. Był autorem publikacji o tematyce religijnej (np. „Daj mi swoje zranione serce”, „W szkole miłości”, „Matko prowadź nas do pokoju”), uczestnikiem audycji radiowych, założycielem „Wioski Matczynej” i wspólnoty „Miłosierny Ojciec”. Współpracował ze wspólnotą Cenacolo, wspierał fundacje na rzecz sierot wojennych i studentów. Był jednym z głównych organizatorów Festiwalu Młodych w Medjugorje (<https://www.centrummedjugorje.pl/PL-H25/zyciorys.html>) (17.04.2020).

2. Liam Lawton jest słynnym irlandzkim kompozytorem i księdzem katolickim. Pochodzi z rodziny muzyków. Jako młodzieniec wygrywał konkursy kompozytorskie i zdobył zainteresowanie irlandzkich wytwórni płyt. Z czasem wstąpił do seminarium duchownego i w 1984 r. został księdzem. Jako kapłan nadal rozwija swoje zdolności muzyczne. Komponuje on muzykę liturgiczną i promuje kulturę celtycką. Koncertuje na terenie całej Irlandii. Wydał albumy muzyczne, takie jak: *Ancient Ways Future Days: A Celtic Season of Songs*, *In the Quiet*, *Catholic Irish Classics*, *Voices of Angels* i inne (<https://www.allmusic.com/artist/liam-lawton-mn0000225040/biography>) (20.04.2020). Jednym z jego muzycznych doświadczeń była pomoc w organizacji pierwszego spotkania młodzieży w Medjugorje.

3. Damir Bunoza to muzyk pochodzący z Bośni i Hercegowiny. W ostatnich latach jest dyrygentem międzynarodowego chóru i orkiestry na Festiwalu Młodych w Medjugorje. Swoje doświadczenie dyrygowania opisuje w jednym z artykułów: zob. Bunoza, 2014.

4. Wspólnota Cenacolo została założona we Włoszech 16. lipca 1983 r. przez zakonnice, s. Elvirę Petrozzi (nazywanej „matką Elwirą”). Wspólnota ta jest stowarzyszeniem międzynarodowym, skierowanym do różnych grup osób (<https://cenacolo.pl/wspolnota-cenacolo/>) (20.04.2020). Do poszczególnych domów wspólnoty (nazywanych bractwami) przyjmowane są osoby uzależnione (od alkoholu, narkotyków, nikotyny, hazardu, pornografii itp.), niedostosowane społecznie (dopuszczające się kradzieży, rozbojów, przekraczające prawo) (<https://cenacolo.pl/mlodzi-w-potrziebie/>) (20.04.2020). Mieszkają tam i pracują także młodzi ludzie, poszukujący celu swojego życia, którzy chcą poznać siebie i nauczyć się od innych postaw altruistycznych (<https://cenacolo.pl/mlodzi-w-poszukiwaniu/>) (20.04.2020). W ramach swojej działalności wspólnota Cenacolo proponuje również duchowe i emocjonalne wsparcie dla rodzin osób uzależnionych, poprzez wspólne spotkania w grupach rodziców, wyjazdy, modlitwę. Spotkania z rodzinami mają na celu poprawę relacji rodzinnych i pojednanie wszystkich członków rodziny (<https://cenacolo.pl/zagrozenie-w-rodzynie/>) (20.04.2020). Kolejną grupą osób należących do wspólnoty Cenacolo, są tzw. „dzieci ulicy”, dzieci porzucone przez swoje rodziny. Wspólnota stara się odtworzyć im atmosferę domu rodzinnego. Tworzone są w niej grupy 8-10 dzieci, którymi opiekuje się dwoje świeckich misjonarzy lub członków rodziny (tzw. „ciocie i wujkowie”) (<https://cenacolo.pl/dzieci-ulicy/>) (20.04.2020). Główna zasada funkcjonowania wspólnoty Cenacolo to benedyktyńskie „Módl się i pracuj”. W ramach wspólnoty powstało 71 domów w 20 krajach. Spośród tych domów trzy znajdują się w Polsce, a jeden w Medjugorje (<https://cenacolo.pl/wspolnota-cenacolo/>) (20.04.2020).

5. Mary's Meals (Posiłki Maryi) – organizacja charytatywna założona w 1992 r. w Szkocji przez Magnusa MacFarlane-Barrow. Pierwsza nazwa tej organizacji to *Scottish International Relief*, w 2012 r. przekształcona na Mary's Meals (<https://www.marysmeals.org/who-we-are/our-history>) (30.05.2020). Do stworzenia tej organizacji zainspirowała założyciela pielgrzymka do Medjugorje w 1983 r., która przyczyniła się do przemiany jego mentalności. Kolejnym czynnikiem motywującym była trudna sytuacja mieszkańców Bałkanów podczas trwającej tam wojny w latach 90. XX w. (Pomierna, 2013). Pierwszym celem organizacji było materialne wsparcie udzielane uchodźcom. Z czasem jednak ideą organizacji stało się zapewnienie wszystkim dzieciom na świecie co najmniej jednego ciepłego posiłku każdego dnia (<https://www.marysmeals.org/who-we-are/our-history/>) (30.05.2020). Członkowie Mary's Meals dbają o edukację dzieci pochodzących z najbiedniejszych państw, dostarczając im pożywienie w miejscach pobierania nauki. Chcą oni w ten sposób zachęcić najbiedniejsze dzieci do

przychodzenia do szkół, by mogły one zdobyć wykształcenie i zadbać o lepsze warunki życia dla siebie i swoich bliskich. Organizacja inicjuje ludzi do wykorzystywania własnych zasobów i możliwości, dlatego do pomocy przy organizacji zapraszani są producenci i wolontariusze z lokalnych społeczności. Misją organizacji jest zaproszenie wielu osób do materialnego i duchowego wspierania dzieła, by pomagać kolejnym głodnym dzieciom. Obecnie Mary's Meals udziela każdego dnia pomocy 2 279 941 dzieciom, zamieszkującym 20 krajów na terenie Afryki, Ameryki Łacińskiej, Azji i Karaibów. Organizacja wydała ponad miliard posiłków, dzięki niej zwiększa się frekwencja uczniów w szkołach i poprawiają się ich wyniki w nauce (<https://marysmeals.pl/>) (16.06.2022).

6. Miłosrdni Otac (Miłosierny Ojciec) to stowarzyszenie, którego założeniem (podobnie jak wspólnoty Cenacolo) jest pomoc osobom uzależnionym od alkoholu, narkotyków, hazardu, Internetu, a także niedostosowanym społecznie. Ta międzynarodowa wspólnota powstała w 1999 r. z inicjatywy o. Slavko Barbariča. Program formacyjny członków wspólnoty trwa trzy lata. Oferowana pomoc jest bezpłatna. Terapia opiera się tam na trzech głównych zasadach, którymi są: modlitwa, praca i wzajemna pomoc. Siedziba tej wspólnoty znajduje się w Medjugorje. Dom regionalny powstał także w Słowenii (<https://www.medjugorje-info.com/it/medjugorje-novosti/udruga-milosrdni-otac-sve-vise-pomoc-traze-ovisnici-o-internetu>) (16.06.2020).

7. Majcino Selo (Wioska Matczyna) jest organizacją funkcjonującą od 1993 r., choć oficjalnie została otwarta trzy lata później. Została ona założona przez o. Slavko Barbariča. Na terenie *Wioski Matczynnej* mieszkali dzieci i młodzież, którzy stracili rodziców w wyniku wojny na Bałkanach w latach 90. XX wieku. Obecnie również przebywają tam dzieci i młodzież osierocone, niedostosowane społecznie. Organizacja prowadzi działalność opiekuńczo-wychowawczą oraz dydaktyczną. Dziećmi opiekują się tam siostry oraz ludzie świeccy (<https://www.centrummedjugorje.pl/PL-H504/organizacje-zwiazane-z-sanktuarium.html>) (18.06.2020).

ANEKS 5.

Hasła Festiwalu Młodych w latach 2014 – 2021

Rok	Hasło
2014	„Nadzieja zawieźć nie może”
2015	„Pokój wam!”
2016	„Bądźcie miłosierni”
2017	„Aby miłość wasza doskonalila się bardziej i bardziej”
2018	„Życ Słowem Bożym «Wtedy oświecił ich umysły, aby zrozumieli Pisma»”.
2019	„Chodź za Mną”
2020	„Chodźcie, a zobaczycie”
2021	„Co dobrego mam czynić”

ANEKS 6.

Zestawienie numerów pytań w ankiecie przyporządkowanych do poszczególnych numerów pytań badawczych

Numery pytań badawczych		Numery pytania w ankiecie
P1.1.	P2.1.	5, 9
P1.2.	P2.2.	26, 28
P1.3.	P2.3.	6, 32
P1.4.	P2.4.	12
P1.5.	P2.5.	7
P1.6.	P2.6.	10, 16, 17, 34
P1.7.	P2.7.	8, 11, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 27, 30
P1.8.	-	9, 11, 16, 17, 18, 30, 34, 44
P1.9.	-	9, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 34, 36

STRESZCZENIE

Tematem niniejszej pracy jest: „Wychowawcza wartość Festiwalu Młodych w Medjugorje jako zgromadzenia agoralnego”. Rozprawa ta ma na celu prezentację pedagogicznego wymiaru Festiwalu Młodych w odniesieniu do kryteriów zgromadzeń o charakterze agoralnym. Celem aplikacyjnym pracy jest wysnucie wniosków dotyczących pedagogicznego aspektu przygotowań kolejnych zgromadzeń agoralnych. W pierwszej części pracy jest omówione zagadnienie rozwojowo-wychowawczych aspektów religijności w okresie młodości. Druga część rozprawy traktuje o specyficznym rodzaju wspólnoty, jaką jest zgromadzenie agoralne. Charakterystyka tych zgromadzeń jest dokonana w zestawieniu z charakterystyką tłumów i mas. Dalsza część pracy zawiera informacje dotyczące problematyki, procedury badawczej oraz charakterystyki osób badanych. Ostatni rozdział dotyczy psychopedagogicznego aspektu uczestnictwa młodych ludzi w Festiwalu Młodych w świetle badań własnych autorki.

ABSTRACT

The topic of the following paper is „The educational value of Medjugorje Youth Festival as an agoral gathering”. This dissertation aims at presenting the pedagogical dimension of the Youth Festival in reference to criteria for gatherings of agoral character. The application goal of this thesis is to draw conclusions concerning pedagogical aspects of preparations of further agoral gatherings. The first part of the following paper discusses the issue of developmental-educational features of religiousness in youth. The second part of the dissertation deals with an agoral gathering as a specific kind of community. The characteristics of these gatherings is juxtaposed with characteristics of crowds and masses. The further part of this thesis includes information regarding the issues, research procedure and the characteristics of the surveyed people. The last chapter approaches the psychopedagogical aspect of young people’s participation in the Youth Festival in light of the author’s own research.